

8(05)
2-80

მოსახლე

თვრისი ჟურნალი

წელიწადი მეტრომეტე

Handwritten signature

№ V

მაისი, 1904

ტფილისი

საქართველოს მეტრომეტე

1904

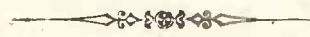
მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ დ ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეთერთმეტე

№ V

მ ა ი ს ი, 1904

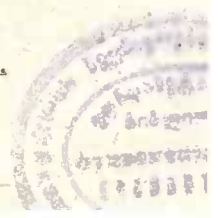

ტ ფ ი ლ ის ი

ქაბაძე უიბ. ჯიბ. შიშოშვილი და სხვანი ტიპ. გრუზ. იმპ. ტ. შა.

1904

P-6308

Доволено цензурою. 8 Іюня, 1903 г. Тифлисъ.

შინაარსი

I—ბანთიადი.—ეპიზოდის საქართველოს წარსულიდან, ოთხ მოქმედებად და 5 სურათად.—თ. ივ. ანგხაზისა	83 1
II—ბედნიერებისკაენ.—ივ. ნაჭიგინისა.—თარგმანი ხელოვნებისმეცნიერებისა	79
III—უსინათლო მემუსიკა.—თავი მეხუთე—(ეტიუდი) გლად. კორნელენკოსა.—თარგმანი ინ-ანისა	85
IV—ცხოვრება და ღვაწლი თედის გრიგოლ ორბელიანისა.—თავი XIII—XIV. ა. მეუნარგისა	1
V—ვეფხისტყაოსნის შესამოწმებელი მასალა.—(უბის წიგნიდან) ე. კ.	20
VI—აღმართის გუნება მცხინვერის წინაშე.—ეკემის ბადრაძისა	39
VII—ცხოვრება და ხელოვნება—ჩვენი თეატრის საქმეები: „ლალატი“ ტრაგედია თ. სუმბათაშვილისა—კიტა აბაშიძისა	51
VIII—დემანს ანუ დიმიტრი ბატონიშვილის თავგადასავალი.—თარგმანი ფრანგულით ივ. მაჭავარიანისა	70
X—გიგლიოგრაფიული შენიშვნები.—1. მერცხალი, საყმაწვილი ნახატებიანი კრებული.—2. ათას ერთი ღამე.—3. მეზღვრის და ოქროს თევზი.—4. მკურნალი—ქათმების მოვლა მოშენება.—5. ქუთათელაძე—სისხის გაცემა.—6. ზ. ჭიჭინაძე—ზუბალაშვილის გვარის ისტორია.—7. ზ. ჭიჭინაძე. გიორგი ქართველიშვილი.—8. არსენას ლექსი.—9. უბის წიგნი „დეკადენტი“.—10. „დეკადენტი“.—11. ქრისტე აღსდგა ქამუკაისა.—12. თათრული შიქსტები.—13 სია დრამატიულ თხზულებათა.—14. ვანდერველდე. ქალაქის აღმზრდელითი მნიშვნელობა	78

X— ნარევი	— 1. მიხეილ სტარიცი.—2. სამუელ სმაილი.— 3. სან-ლუის გამოფენა.—4. კეთროვანთა განკურნება.—5. ია- პონიის აღწერა.—6. იაპონური ჟურნალი ტაიოში.—7. ბამ- ბის თესლის ფქვილი.—8. მუშა მინისტრები.—9. რუსულ მარ-ტლ-წერის გადავილება.—10. ბელგიური უნივერსიტეტე- ბი.—11. ტიანჭველის სიმეავე.—12. თბილის წყლის დარიგე- ბა.—13. საბიბლიოთეკო სკოლა.—14. წმ. ანტონის სასწაუ- ლი.—15. გიუ-დემოპასსანი.—16. ომის ხარჯი.—17. იაპო- ნური თოდის წამალი.—18. ამერიკული ქველ-მოკმედება.— 19. სატმელ-სასმელის სიწმინდე	99
XI— შინაური მიმოსილვა.	— ქართველები და კავკასიის სხვა ხალხნი სწავლა-განათლების მხრით.—თავი II. სა- ქართველო.—ფ. კოგინჩაიშვილისა	107
XII— † იოსებ ზოსიმეს-ძე ბაგრაძე		149
XIII— უცხოეთის მიმოსილვა.	— 1. „ყვითელი საფრთხე“ . ომინობის ადამიანური მხარე.—2. საფრანგეთი და პაპი	151
XIV— † კვირე იოსების-ძე უმიკაშვილი		165

გ ა ნ თ ი ა ლ ი

მაიჰოლდი საქართველოს წაჩსულიდან

ოთხ მოკმედებად და 5 სურათად

მომქმედნი პირნი:

იესე, უგივე ალი-ყული-ხანი, მეფე საქართველოსი, გამაჰმადიანებული. შვილს შვილი მეფის ვახტანგ მეხუთისა (შახნავაზისა)—25 წლისა. ორის წლის მოსულია სპარსეთიდან. ტანსაცმელი, მიხვრა-მოხვრა, ქცევა—სპარსული აქვს. ძალიან მდიდარი, ამაყი და გარყენილი კაცია, გულის თქმის ამყრლი და აჩქარებული.

კათოლიკოზი დომენტი მესამე, რუსეთში ნამყოფი, 65 წლისა. გაიოზ, მეფის მახლობელი. ქართულად აცნია. გრძელი უღვაში და თეთრი წვერი; საქართველოში დაბადებულია და აქვე გაუტარებია თავისი სიცოცხლე. წარმომადგენელი საქართველოს სპარსთაგან განთავისუფლებს მიმართულებისა—80 წლისა.

ომან, სპასალარი სომხეთისა. ქართველი შთამომავლობით, სპარსეთში დაბადებულია და საქართველოში მეფე იესეს მოჰყოლია. მეტად დაახლოვებული მეგობარი მეფისა, მომხრე სპარსეთის ძლიერებისა და მის გავლენისა საქართველოზედ. გესლიანი, ავადმყოფი, გამხდარი; ტანსაცმელი და ქცევა—სპარსული. დაუცხრომელი მტერი ქაიხოსრო სპასალარისა. 86 წლისა.

ზურაბ, ძმა ომანისა, სპარსულად ჩაცმული, მიმდევარი ომანისა და იმის მიმართულებისა. 80 წლისა.

ქაიხოსრო, სპასალარი ქართლისა, ქართულად ჩაცმული. ერთი ბურჯთაგანი იმ წრისა, რომელიც საქართველოს აღდგენას ცდილობს. მეგობარი გაიოზისა, 82 წლისა.

მარინე, ქაიხოსროს მეუღლე, შვილის-შვილი მეფის შახნავაზისა, ქართველ ბატონიშვილთა ტანისამოსით—17 წლისა.

თეკლე, ქაიხოსროს დედა, ქვრივი. ქართული თალხი ტანისამოსით.
სნეული 60 წლისა.

ბიძინა, მსაჯულთუბუცესი. წარმოსადეგი, დინჯი, ღირსეული. წყერ
მოპარსული, გრძელი უღვაშით. საქართველოს აღდგენის მო-
ღვაწე. 75 წლისა.

გლახა, ქაიხოსროს სოფლელი გლეხკაცი 80 წლისა.

დედაბერი, იქაურივე. ქორიანი, ყბედო, 50 წლისა.

მოსამსახურე ქაიხოსროსი—40 წლისა.

შიკრიკი მეფისა, სპარსულად ჩაცმული, 26 წლისა.

შიკრიკი—მხედარი, ქართულად ჩაცმული, 38 წლისა.

მოხუცი გლეხიკაცი—70 წლისა, რვა წლის ბაღლით.

სამი სპარსულად ჩაცმული დიდებული 55, 60 და 58 წლისა.

ოთხი კარის კაცი სპარსულად ჩაცმული—25, 27, 30 და 32 წლისა.

ოთხი გლეხ-კაცი, ქართულად ჩაცმული—26, 38, 40 და 50 წლისა.

ვარდისახარ } ბატონიშვილის მარინეს მოახლენი, 19 და 16 წლესა.
თამარ }

დიდებულნი. ორი ეპისკოპოზი. კარის-კაცნი. მხედარნი, მონა-
დირენის. ხალხი—ქალები, კაცები, ბავშვები. დიდებულთა, კარის
კაცთა და მხედართა უმრავლესობას სპარსულად აცვია, ზოგ-ზოგს,
იშვიათად, ქართულად.

მოქმედება პირველი

შინდარი, ტუთ შემორტეული. მარცხნივ კარები, შორს აქა-იქ ანთებული ცეცხლი. ბლამად მოკრძოვლი ხალხი, მონადირეთა ლოდინში. მრავალი ნანადირევი. არი ურემი. შუა ზაფხულია, ეტეობა უწვიმნია.

ხალხი (მღერის).

მუმლი მუხასაო
გარს ეხვეოდაო!
მუმლი ჰქრებოდაო,
მუმლი სწყდებოდაო!
ხე არ ხმებოდაო!
მუმლი მუხასაო,
გარს ეხვეოდაო,
მუხა დამძიმდაო,
წყალში ჩავარდაო!
წყალი შეგუბდაო
ნაპირს გადვიდაო!
მუმლი მუხასაო!
მუმლი შესწუხდაო,
მალე დაიხრჩოვო!
მუმლი დაიხრჩოვო
მუხა გადარჩაო.....

შარველი (ხალხიდან). კმარათ, ძმობილნო, სიმღერა! ვერა ხედავთ, როგორ გაუტაცნია ნადირს ჩვენი მეფე! იმის მოსვლამდე რომ ასე ვიმღეროთ, ყელი ამოგვეხრანწება. მოდით ერთი კარგი ჭიდაობა გავაჩალოთ!

ხმები. შენ გიშველა ღმერთმა! ჭიდაობა, ჭიდაობა! (ხალხი ორად კანაწილდება და ფალავნებს ეძებენ). შენ-ეი, ბლუნძო, ნეტავ რას იმალები?! გამოდი, თორემ მე ვიცი შენი! თქვენ ვილა გყავთ? პართენი? აბა გამოიყვანეთ! ბიჭო ლუკა! კი არ შეშინდევ, შე ჩემი ცოდვით სავსევე! მოგვერდი და იმისი ჯანი! (ზურნა უკრავს, სჭიდაოდ ემზადებიან. გამოდიან ჯუკა და ჰართენი, ჭიდაობენ. ჯუკა წაიქცევა. კაშველებენ. მოჭიდავენი ერთმანეთს ჰკოცნიან).

ხმები. შენ კი რა გითხრა, შენა! თავი მოგვეჭერ! ქვეყანას გამოგვასალმე!.. ჰა, ყოჩაღ ბიჭო, პართენ! ხომ არ დაღალულხარ?! არა? იქნება კიდევ გაისარჯო, ჰა? ემას დაეჭიდები? — ემაგას? არა, ძმაო, არ მინდა, გინდათ კაცი შემომაკლათ!? ერთ ლუკმად არ მეყოფა! — ყელში რომ გაგეჩხიროს? პატარა და კარგია! თუ ბიჭი ხარ, გამოხვალ! — გამოვიდეს, რა გაეწყობა! განი, ხალხო, განი! ე მანდ უფრო კარგი ბალახია მგონი: ავიყვან და ბალახში ჩავაგორებ რბილად და ნაზად. გამოდი რაღა, რაღას იზღაბნები! ზურნა, ზურნა! ჩაბერე მეზურნევე!

(ზურნა უკრავს, ჭიდაობენ. ხალხი აღტაცებულნი. ჰართენი წაიქცევა. მოჭიდავენი ერთმანეთს ჰკოცნიან და შორდებიან).

ხმები. ბაქი-ბუქი, დიდი გქონდა! აგრე უნდა! დაილოცოს, პატარავ, შენი მარჯვენა! როგორ დაანარცხა პართენი!

(მეფის საუვირისი ხმა ისმის).

ხმები. დაიწიეთ, ხალხო, დაიწიეთ! მეფე მობრძანდება! ჩქარათ! (ზოცნი გავლენ, ზოცნი რჩებიან).

ხმები (სტენის კარედ). ცხენები ჩამოართვით! ძაღლებს აჭამეთ რამე? ნანადირევი აქ მოაგროვეთ? სადილი ხომ მზად არის?

(შემოდინი ტაიოზ, ომან და მეფის ამაღა).

ხმები. მეფე სადღა ბრძანდება?

1 კარას კაცი. მიმინოს სანახავად მიბრძანდა!

2 კარას კაცი. მერმე ჩვეულებისამებრ ძაღლებსა ნახავს!

3 კარას კაცი. მერმე აქეთ წარმობრძანდება...

4 კარას კაცი. (ხალხს მიუბრუნდება) და თქვენა გნახავთ! (სიცილი).

1 კარას კაცი. კმარა! რას ღგებართ, ხალხო? დაიშალენით!

1 ხალხიდგან. არ იცი, ეს ვინ არის? აგერ, აგერ!

2 ხალხიდგან როგორ, მაგას არ იცნობ? ეგ ხომ ომანი არის, სომხეთის სპასალარი!

1 ხალხიდგან. ა ის მოხუცებული, თოვლივით რომ გასთეთრებია წვერი?

2 ხალხიდგან. არ ვიცი!

3 ხალხიდგან. (აჯაგრებს) არ ვიცი! მა რაღა იცი? გაიოზი ბრძანდება, საქართველოს ერთგული შვილი და სპარსეთის მტერი.

1 ხალხიდგან. ეგ არის გაიოზი? რომ იცოდე, რა რიგ მინდოდა მაგის ნახვა! წავიდე ერთი ხელზედ ვაკოცო, მანამ მეფე არ მობრძანებულა.

2 ხალხიდგან (დაიჭერს). გიჟი ხომ არა ხარ, სად მიხვალ! გაგირისხდება!

ხმები. მობრძანდება, მობრძანდება! აგერ მეფე ბატონი! (უგელანი მიესაღმებოან! ხალხი ნელ-ნელა უკან იწევენ და იშლებს).

მეფე (აგჩქარებული შემოდის). ძალიან დარი დაგვიდგა! წვიმამაც გაგვაგრილა! ღმერთო, რამდენი ნადირი დაგვიხოცავს! რა კარგი იქნებოდა, რომ აქვე, გარედ, გაგვეშალა სუფრა, თორემ კარავში, მგონი, ისე ცხებოდა, რომ სულს ვერ მოვიბრუნებთ. ერთი ხალიჩა და მუთაქა აქ, კარგი იქნებოდა!

(ხაღიჩას შლიან, ზედ სუფრას, მუთაქას შაერთმევენ)

მეფე. რომელი კარავი შეედრება ამ მოწმენდილს ცას?

ამან. დაბრძანდით, მეფეო, ყველაფერი მზად გახლავთ!

(მეფე დაბრძანდება სუფრის თავში, მარცხნივ; ომან მეფის გვერდით. გაიფხ მეფის ზირდაპირ, მერმე სხვა დიდებულნი ზოგნი სუფრას შემოუსხდებიან, ზოგნი მდგომარენი სტამენ. მწვადს მართმევენ ირმისას და შემწვარ ხახობს და მწეკრს. ტიკებით ღვინო ძვეს იქვე ახლო და მეღვინე სავსე უანწს აწვდის. მეფის უანწი ოქროთი არის მოჭედილი და ძვირფასი ქვით შემკული. საზანდარი შორი-ახლოს რაას უკრავს.)

- ომანა.** მწეკრს ხომ არ ინებებთ, მეფეო? ხოხობი მოგართვათ?
- მეფე.** გმადლობ, აღარა მინდა-რა. ღვინო მომაწოდეთ, ღვინო! (სვამს.)
- გაიფხ** (წამოდგება). ღმერთმან გაცოცხლოს, დიდებულო მეფე-ბატონო!
- ყველანი** (წამოდგებიან). ღმერთმან აცოცხლოს დიდებული მეფე! ვაშა!
- გაიფხ.** აცოცხლოს ჩვენდა სანუგეშოდ მრავალ უამიერ! აბა, წინავე, ერთი შენებური მრავალუამიერ შემოსძახე! ბანისა ჩვენ ვიცით!

(მრავალუამიერს მღერაან).

- მეფე.** დასხედით, ისე განაგრძეთ, რად წამოიშალენით? (სხდებიან და ისე აბოლოგებენ სიმღერას) გმადლობთ, თქვენი თავი მიცოცხლოს! (წამოდგება და ყველანი აიშლებიან) ნუ, ნუ, ჯერ ნუ აიშლებით! მე სადილი უკვე გავათავე! დასხედით, ნურას მოიშლით, ღვინოს შეეკეცით! მინდა გავიარო და ჩემი ხალხის დროს გატარება ვნახო (ერთ დიდებულთაგანს) წამომყე შენ! (მიდის, შორიდგახ ისმის ძახილი: ჩვენ მეფეს გაუმარჯოს! სუყველანი ისევ სხდებიან. საზანდარი სპარსულს სიმღერებს ნელ-ნელა უკრავს).

- მოხუცი** (რვა წლის ბავშვით შემოდის). ნუ გამირისხდებით, თავადნო, მიბრძანეთ—სადა ბრძანდება მეფე-ბატონი? მინდა ამ ბაღს ვაჩვენო, ჩემს შვილის შვილს, და გულში ჩავუხატო მეფის სახე, რომ თავის დღეში არ დაივიწყოს!

ომან (შეკვხედ). გასწი, მოგვემორდი! მეფეს შენთვის არა სკალიან! გაგვეცალე!

გაიოზ (აღეწისთ). თავის ხალხისთვის ყოველთვის სკალიან მეფეს! აგრე ჩაიარე, ძმობილო, აგრე ხალხისკენ და იქა ნახავ მეფეს. შეხედავ და მაშინვე იცნობ. და თუ გიბრძანა—რა გინდაო, სწორეთ მაგ ლექსით მოახსენე. (მოხუცი მადლობას უხდის და მიდის), აი, კაცი ქართველი, ბავშვი წამოუყვანია, რომ მეფე აჩვენოს და სიყრმიდგანვე გულში ჩაუნერგოს მის სიყვარული!

ომან. ეპ! ზღაპრებს მოჰყვა!

გაიოზ. შეიძლება ზღაპრებიც იყოს, მაგრამ საქართველო სცხოვრობდა და კვლავაც დიდ ხანს იცხოვრებს და აღიზრდება ამ ზღაპრებით. სხვა და სხვა აზრისანი ვართ მე და შენ, ომან! სხვა და სხვა მიმართულეზისა! არა არის რა ჩვენში საერთო! საქართველო შენთვის სამშობლო არ არის! სხვა და სხვა გზას ვადგივართ და ვერასოდეს ვერ შევეთანხმებით!

ომან. დიალ, ჩვენს დღეში ვერ შევეთანხმდებით! ვინა ხართ თქვენა, ვინ? გზა, რომელსაც მე ვადგივარ, ეს გზა ერთად ერთი მიაღწევენებს სამშობლოს ბედნიერებას! მხოლოდ სპარსეთშია ჩვენი სხნა-შველა! ჩვენ მისი ყმანი ვართ! თქვენ რა ხართ? სად არის ქართველი ერი, სად არის საქართველო? და თუ კიდევ სადმე დარჩა თუნდა ერთი მუქა ქართველთა—იქ სპარსეთში, იქ არის მისი ბედნიერება, მისი მომავალი და დიდება!

გაიოზ. მუქაო, ამობ! არა, ომან! შენ ვერ ჰხედავ, შენ ბრმა ხარ! გაახილე თვალები, ჩააკვირდი და შეიგნე! სპარსეთშია განა ჩვენი ძალა და დიდება? როცა იგი, ის შენი საყვარელი სპარსეთი, საუკუნოობით ჩვენი ერის სისხლსა სვამდა, სვამს, სწოვს სისხლსა და ვერ ძლება! და ხედავ, ჩვენი ერი მაინც ცოცხალია, იზრდება, ზღვასავით ჰღელავს და ამ

ღელვის ტალღებმა ლამის თავზედ გადაგიარონ! არა, ჩვენი ერი ცოცხალია და იცოცხლებს. ჩვენ, გესმის, ჩვენ მეთქი, ერის წინამძღვარნი მოვიხდით ჩვენ ვალს და წარვალთ. მაგრამ ერი დარჩება, ის გამაგრდება, მოიკრეფს ძალას და ფართოდ გაიშლება! არა, ომან, ის ცოცხალია და საუკუნოდ ცოცხალი დარჩება! მეფეც, შენც და ერთობ ჩვენც, ქართველი ერის მოთავენი, ამ ერს ვემსახურებით, ამ ერზე ვლოცულობთ!

ომან. რაო! ხალხს ვემსახურები!! მე ხალხს არ ვიცნობ! მე ვემსახურები ჩემს ბატონს და ბრძანებელს ალი-ყული ხანს, ჩემს მეფეს! მე მრწამს და თაყვანსა ვცემ ჩემს მეფეს და სხვას არავის!

კარის კაცნი. ჩვენ მეფეს ალი-ყული ხანს და სხვას არავის! არა! ალი-ყული ხანს ჩვენ არ ვიცნობთ! ჩვენს მეფეს იესე ჰქვია! ის ემსახურება და უნდა ემსახუროს, ამის თავდები ჩვენა ვართ, სამშობლო ქვეყანას, ძლიერებას და დიდებას ჩვენის ერისას! და ჩვენში, ომან, რომელთაც შენ სცდილობ ქვეყნიდან აღგავო, მას, მეფეს, ჰყავს ერთგული შვილნი.

ომან. მაგრამ, მითხარ, მითხარ გაიოზ, რა გზით, რა საშუალებით გინდათ შენდა შენ მოაზრეთა ემსახუროთ თქვენს სამშობლოს, თქვენებურ განთიადით ხომ არა, თუ არ მაღავეთ?

გაიოზ. რათ დავმაღავ, ომან! აი ჩვენი გზა: ერი გავადვიძოთ, გავაძეოთ მტერი, მეფის და წმიდის ჯვარის დახმარებით მოვიხსნათ მონობის საზიზღარი უღელი, დავუბრუნოთ სამშობლოს თავისუფლება, გავაძლიეროთ სამეფო ტახტი, და თავისუფლად გავწიოთ წინა და მე მწამს, რომ ჩვენი წამებული ერი თავისებურად თავისუფლად გაიზრდება, განვითარდება და მომავალ საუკუნეებს წმიდად შესძენის მრავალ ტანჯულის, მაგრამ გმირის ივერიის დიდებულ სახელს. აი, ჩემი განთიადი!

კანის კანნი. შეხედეთ. რა გაბედულად ლაპარაკობს!

ოძან (წამოკარდება). საქართველოს ბედის წერა სპარსეთზედ არის დამყარებული! მომავალი დიდება და ბედნიერება სამშობლოსი იქ არის, მხოლოდ იქ! შენი გზა კი, რომელიც შენ ახლა აქ აღტაცებით დაგვისურათე, და გგონია სამშობლოს ისხნისო, თქვენ დალუპვას და აღმოფხვრას გიქადის! მეფე, ჩემი მეფე, გარწმუნებ, სანამ მე ცოცხალი ვარ, სანამ მე მას გვერდში ვუდგევარ, ჩემს გზას აიჩივებს, ჩემს გზას მიჰყვება!! სპარსეთის ძალას ვინ დაუდგება წინა?

კანის კანნი. ძლიერია, ძლიერი სპარსეთი! რა შეგვიძლიან, რას ვიზამთ, ერთი მუჟა ხალხი და ისიც უძლური...

გაიოზ. მაგრამ, გაიგეთ ხალხო, რომ საქართველოსთვის მეომართა რაოდენობა არასოდეს არაფერს არ წინააღმდეგობას! ივერია იყო და არის ძლიერი თავის ერთგულ შვილთა თავგანწირულ გმირობით და არა მათი რიცხვით, სიმრავლით... ეჰ, კმარა, დრო არის, გავათავოთ საუბარი!

ოძან. დიად! დრო არის! ავდგეთ!

(წამოიშლებიან ეველანი. სუფრას ააჯაგებენ).

გაიოზ. აალაგეთ, აალაგეთ, ხალი დასტოვეთ ოღონდ. მეფეს სკამი მოართვით (ხაჯბეგ სკამს სდგამენ). აგრე, გიშველათ ღმერთმა!

ოძან. აგერ მეფეც მობრძანდება!

მეფე. გულით ვისიამოვნე ჩემს ხალხში ყოფნით! დიდის სიყვარულით და იმედით მიყურებს ხალხი, ბავშვებსაც კი, წირმოიდგინეთ, ბავშვებსაც კი პირი უღიმით და სიხარულით უბრწყინავთ მშვენიერი თვალები! ყოველ მხრივ აღტაცებით მეგეგებიან! მინდა ყველას გარდავეხვიო, მაგრა მივიკრა გულზედ! თბილმა ტალღამ ხალხის სიყვარულისამ დაჰკრა ჩემს გულს! დამთბა!

გაიოზ. ეს იმიტომ, მეფევე, რომ შინა ხარ, შენს ხალხში ბრძანდები, შენს ქვეყანაში!

მეფე. გმადლობ, გაიოზ, ღვინო მომაწოდეთ, ყელი გავისველო! (სვამს) უოჩაღ ომან, რომ სკამი გიბრძანებია ჩემთვის!

ომან (თავს უკრავს). შენი მონა გახლავარ, დიდებულო მეფევ!

მეფე. დაბრძანდი, ჩემო გაიოზ! (გაიოზი ხაჯხუდ დაჯდება) ახლა კი ერთი ვიმუსაიფოთ, დრო გავატაროთ... ან ძველი მოვიგონოთ, ან ახალი... ცოტა შევიწვივოთ, მერმე ისევ ცხენს მოვახტეთ და სანადიროდ გავიდეთ. ხომ არ დამელაღე, გაიოზ?

გაიოზ. არა, ბატონო!

მეფე. ნუ დამერიდები! თუ, გნებავს, ცოტა ხანს დაისვენე. მე გთხოვ, ჩემო გაიოზ!

გაიოზ. შენ თუ მიბრძანებ...

მეფე. გთხოვ, მეთქი, გთხოვ. (გაიოზი ახლო კარავში შევა). ძალიან მიყვარს მე. ეს მოხუცი... მაგრამ ქადაგებას რომ დამიწყებს ხოლმე, სული მელევა და გული მიმდის. ყურს ვუგდებ, ვცდილობ ყური დავუგდო, შიგა და შიგ მესმის, ერთობ კი... (ხელებს შლის, სუფუყუყანნი აწინიან) მაინც ძალიან მიყვარს გაიოზი, იმასაც ვუყვარვარ, და მამიჩემის ლევანის სახელი ხომ სალოცავად გაუხდია... კარგი, პატროსანი კაცია ჩემი მოხუცი... (იფანის) ოჰ, ქადაგება რომ არ იცოდეს!! ქადაგებაზედ ნუ მიდგება, თორემ... ამას წინად მე თითონ ვუქადაგებოდა ჩემს კათოლიკოზს; მე ვუმტკიცებდი, რომ სპარსეთში მარტოდ მარტო „მამაო ჩვენო“ მასწავლეს და სიყრმითვე შთამაგონეს, რომ ეს არის ერთად ერთი ლოცვა, რომლის ცოდნა სრულიად საკმაოა ქრისტიანესათვის. კათოლიკოზი კი მიმტკიცებდა, რომ ეს არ კმარა, რომ საჭიროა ქადაგებაც, ქრისტეს, ღვთის მშობლის და წმიდათა ვედრებაც, მეფეთა მოხსენებაც, შევედრება ერთობ ხალხისა, გაჭირვებულთა, ტყვეთ ქმნილთა და წარმოიდგინეთ—მტრე-

განთავადი

ბისაც კიო... გაუგებარია, როგორილაც ბუნდოვანია ჩემთვის ეს მოძღვრება. (იგინის) მაინც მე დავიყოლიე კათოლიკოზი დამას შემდეგ, როცა ვესწრობი, წირვა-ლოცვაც მოკლეა და გასაგები და არც ქადაგებით მაწუხებენ (სუჟეკლანი იგინიან). არც შეიძლება სხვაფრივ! ეს ცისკარია, ეს წირვაო, ეს ლოცვაო, ეს ლამის თევაო... მეფე მეფედ უნდა იყოს და არა მარადეამ მუხლ-მოდრეკილი იდგეს ბერ მონაზნებთან! მაგრამ რა მოვიგე! ხუცესი დავიყოლიე, წირვა შევიმოკლე, ქადაგება თავიდან ავიცილე, მაგრამ გაიოზი ხუცესზე უარეს დღეს მაყენებს. (სუჟეკლანი იგინიან) ახლა კი სამხიარულო რამე სთქვი, ომან, მოიგონე ჩვენი სპარსეთი, ჩვენი დროს გატარება, როგორ ხშირად ვეფხვივით შევეუტევდით, ერთ გაქროლით ვიღებდით მთელ სოფელს... ლამაზ ქალებს ვატყვევებდით, ხომ გახსოვს, ომან! შაჰი არა ჯავრობდა, იცინოდა ჩვენ ცელქობაზედ და ბრძანებდა: სჯობიან საქართველოსი მომავალი მეფე სწორედ ასე იზრდებოდეს, ასე ატარებდეს დროს და არა სხვაფრივ! (ჩაფიქრდება) და მართლაც ასე აღვიზარდე მე! აქ კი, ჩემ სამშობლო ქვეყანაში, შეუძლებელია ჩემთვის ძველებური დროს გატარება!

ომან. რად ბრძანებ მაგას, დიდებულო მეფევე, შენ მხოლოდ ინებე, ერთი მოისურვე და ძველებურ დროს გატარებას ეხლავ გაგიმართავ!

მეფე (იგინის). არა ომან! ღმერთმა დაგვიფაროს! გაიოზი რას იტყვის!

I კარის-კაცი. ოღონდ კი ბრძანე, მეფეო, და... იქნება გგონია, აქ კი არ იყვნენ ლამაზი ქალები? იმდენს გაახლებთ... ან ვინ იქნება, მეფის სურვილი გაიგოს და თითონვე არ გამოეშუროს ნეტარებისკენ!

მეფე. ეგ შეუძლებელია, ყმაწვილებო! მეფეს არ შეშვე-

ნის... მეტადრე თავის ქვეყანაში! (გაჩუღდება) რა კარგი იქნებოდა ერთი ჩვენებური ქეიფი, ჰა, ომან? ნადირობის შემდეგ კარგი საზანდარი, ტკბილი სიმღერა... ლამაზი ქალები და მათი თამაში, შორეულ ცეცხლის შუქში! გახურებულ შუბლს სალამოს სიო გაგვიგრილებდა, მიყუჩებულს სისხლს ლამაზის ნაძალადევი კოცნა და ალერსი აგვიღელვებდა, და... არა ეგ შეუძლებელია! საამო ოცნებაა და სხვა არაფერი.

მე-2 კარის კაცი. შეუძლებელი რად გახლავთ, მეფეო? გვიბრძანე შენი გულის პასუხი და... მაშ კაცნი არა ვყოფილვართ!.. ან ვინ იქნება უპირველეს დიდებულთაგან უკანასკნელ ყმამდე ისეთი, რომ შენი ყურადღებით გაბედნიერებული სიხარულით არ დაემორჩილოს შენს სურვილს!

ომან. ეგ კი გადააქარბე!

მეფე. როგორ, შენ კიდევაც იცი რამე, განა წინათვე იცი, ვინც უარს გამიბედავს!

ომან. დიახ ვიცი! (იქით) დაჰკა ომან, ნუ გეშინიან, შიგ გულში დაჰკა შენს მტერს!

მეფე. სთქვი, სთქვი ვინ არის?

ომან (იქით). ომან, დაჰკა შენს უბოროტეს მტერს ქაიხოსროს!

მეფე (მოუთმენელად). სთქვი მეთქი ჩქარა, ვინ არის? ვინ არის ეს ქალი? ქრმიანია? გასათხოვარია? სთქვი მეთქი!

ომან. ტურფაა, რომლის მსგავსს მეტს ველარ შექმნის ზუნება! მეუღლე გახლავთ (გესლანის სიცილით) გულითადის ჩემი მეგობრისა! ჯერ ბავში გახლავთ, ერთი წელიწადია, რაც გაათხოვეს!

მეფე. სთქვი და გაათავე! სახელი მითხარ!

ომან. ბატონიშვილი მარინე, მეუღლე ქაიხოსრო სპასალარისა! (გაიოზ გამოვა კარგიდან და უერს უგდებს).

ეგელანა (ერთხმოდ). მართლა და ლამაზია. ჩვიდმეტის წლისა გახლავთ! ბიძაშვილია შენი, მეფეო!

- მეფე. როგორ თუ ბიძაშვილი?
 ომან. ბიძიშენის ალექსანდრეს ასული გახლავს...
 მეფე. არ მინახავს, არ ვიცნობ... ნუ თუ აგრე ლამაზია მარინე?
- ომან. მარგალიტია ამ ქვეყნის დამამშვენებელი!.. ღმერთს რომ სამართალი ჰქონოდა, მეფის ხვედრს ქაიხოსროს არ აკუთვნებდა! მხოლოდ შენ შეგფერის იგი, მეფე!
- (გაიფხვი წინ წამოიწევეს).
- მეფე. და შენა გგონია, რომ ის არ დამთანხმდება, როცა მე ჩემივე ხელით წავიყვან სარეცელისკენ?
- ომან. მგონია კი არა, დარწმუნებულნიცა ვარ! ქვეყნის უკუღმა დაბრუნებას წარმოვიდგენ და იმას კი ვერა, რომ შენ მარინეს ქამარი გაუხსნა!
- მეფე. შენგან არ მიკვირს! როგორ? მეფეს უყვარდეს ქალი და ის კი რაღაც სახელზე და ნამუსზე ზრუნავდეს! კარგი ერთი! მეფეს უნდოდეს ქალი და ის კი სათნოებაზედ ფიქრობდეს! ეს შეუძლებელია, ზღაპრათაც კი შეუძლებელია! ეგ ქალის ბუნების წინააღმდეგია!
- ომან. სცადე, ბატონო, სცადე და მერმე სთქვი! (გაჩუმდებიან)
- მეფე. ვცადოთ! (გადაწევეტით) ვცადოთ! (ვევლიანი შეკრებიან), გინდა სანაძლეო დავდოთ, ომან?!
- ომან. (შემკრთავი). ჩემთან... მეფეო?
- მეფე. (სიცილით). დიად შენტან... აქ ნადირობას მალე შევწყვეტ და სანაძლეოს შევუდგები!
- ომან. მე, მეფეო... მზად გახლავარ!
- მეფე. რომ წააგო, ჩემო ომან!
- ომან. შენ გეკუთვნოდეს ჩემი სიცოცხლე!
 (გაიფხვი მიუახლოვდება).
- მეფე. (სიცილით). და თუ მომიგე?
- ომან. (მძულვარებით). ქაიხოსრო მოსპე!!

გაიოზ (იქით). ოჰ, ღმერთო ძლიერო, ეს რა მესმის! რასა თხოულობს ომანი! (შეფეხს ადგევებუდი) ნუ, ნუ, მეფევე, ნუ ინებებ მაგ სანაძლევეს! ომანი მტერია შენი; მტერია წამებულის შენის ქვეყნისა! ქაიხოსრო მოსპეო! განა მაგისთანა ქაიხოსროს კიდევ იშოენი? დიდება, სახელი და ძლიერება, მთელი მომავალი სამშობლოსი, რომელიც ღმერთმა გარგუნა შენ, შვილის შვილს შაჰნავაზისას, მასზედ, ქაიხოსროზედ, და მაგის მსგავს მამულის შვილებზე გაქვს დამყარებული! ოჰ, ომან, ომან! ქაიხოსრო გძულს? ვაჟკაცურად მიდი, და მამაპაპურად გამოიწვიე შენთან საბრძოლად! არა გრცხვენიან? ორმოს უთხრი! პირად ვერა გაგიბედნია-რა და მეფეს გინდა დააღუპვინო! მხდალო, ლაჩარო! როგორ გეტყობა ყიზილბაშობა!

ომან. შენ ეი... გაიოზ! ჩუმად, თორემ... (შეფეხს უჭებს).

გაიოზ. თორემ ყურადღებასაც არ მიაქცევ მეფეს, განა? მე ჩემს დიდებულ მეფეს და მბრძანებელს მოვახსენებ და სხვა ნურვინ ჩაერევა ჩვენ საუბარში. მე ერთგული მონა ვარ ჩემის მეფისა, მართალსაც დაუბრძობელივ უნდა მოვახსენებდე და მოვახსენებ კიდევ! მე ჩემს მოვალეობას ავასრულებ და დანარჩენი კი ღმერთმან უწყოდეს.

შეფეხს ომან. (ფიქრით გატაცებული). რას ამბობს? უპასუხე ომან! მონა ვარ შენი მეფევე! ორის, სულ სხვა და სხვა აზრის კაცნი მოიპოვებიან, ჩემო ხელმწიფევე, შენს ქვეშევრდომთა შორის. ერთს მხარეს გაიოზი და ქაიხოსრო გამდგარან, მეორეს კი მე, უერთგულესი შენი მონა... მე და ჩემნი თანამოაზრენი ვცდილობთ სპარსეთს შევეუერთოთ ჩვენი ქვეყანა და მით მივანიჭოთ უსამძღვრო ბედნიერება! ძლიერია, გონიერი და წინდახედული ეს მიმართულება! ეგენი კი-

გაიოზი, ქაიხოსრო, ბიძინა და სხვანი უკან იყუ-
რებიან, წარსულს ეტრფიან, წინაპართა დიდე-
ბის და ძველი საქართველოს აღდგენას ცდილობენ.
საკვირველია ამათი საქმე: ქვეყანა წინ მიდის და
ესენი კი უკან მიიწევენ. ვიცი, ბრწყინვალე იყო
ჩვენი წარსული, დიდებით აღსავსენი იყვნენ ჩვენნი
წინაპარნი, მაგრამ იყვნენ და აღარ არიან! შაჰნავა-
ზიც გვყვანდა პირველი, და შემდეგ მეორე, მაგ-
რამ დღეს შენა ბრძანდები ჩვენი მფლობელი! ჟამნი
რბიან და უცვლელად არარას სტოვებენ! ახალს
დროს ახალი გარემოება მოაქვს, ახალი მოთხოვ-
ნილებანი. ჩვენს ქვეყანას დაღალულს მშვიდობი-
ანობა ეჭირვებოდა, დასვენება და აკი მიანიჭე
კიდევ სრული სიმშვიდე და მყუდროება: დიდე-
ბულის შაჰინ-შაჰის ფრთის ქვეშ ამოფარებულს სა-
ქართველოს შიში აღარავისი აქვს და ვისაც თავის
სამშობლოსთვის წარსულივით ბრწყინვალე მომავალი
ენატრება, შაჰი უნდა ილოცოს. რამდენა-
დაც ყოფა-ცხოვრება, აზრთა დენა, ზნე-ჩვეულება
ჩვენის ერისა დაუახლოვდება სპარსეთისას, მით უფ-
რო ბრწყინვალე იქნება ჩვენი მომავალი! მაგრამ
გაიოზს ხომ არ შეუშლიან ამის შეგნება! ის წარს-
ულის აჩრდილს შეჰხარის, შურით და გესლით დაშ-
ხამულ წარსულის აღდგენას ნატრობს, იმ წარსუ-
ლისას, როდესაც ძმა ძმის სისხლს სვამდა, საკუ-
თარ დას არ ინდობდა, თითონ ხრწნიდა და მტერ-
თან ჰყიდდა!..

გაიოზ.

სტყუი, ომან! ცილსა სწამებ ჩვენთ წინაპართ! ეგ
შურიც, გესლიც და გარყვნილებაც თქვენ თან მოი-
ტანეთ!

ომან.

გესმის, მეფეო? (სიჩუმის შემდეგ) რად უნდათ ამათ
სპარსეთის შენდამი ნდობა! ან ვინა გდია თვით
შაჰინ-შაჰი, რომლის წყალობით დღეს მამა-პაპათა

ტახტზედ ბრძანდები! (ცხარე სიძულვილით) გადაწყვეტილ მოგახსენებ, ჩემო ხელმწიფე! შენი ქვეყანა მაშინ დამშვიდდება და შენც, მეფეო, დამშვიდებული დიდებულს ტახტზედ მაშინ იქნები, როდესაც შეუყრი თავს ამათ... ყველას, ვინც საქართველოსთვის რაღაც უაზრო განთიადს ოცნებობს, მოაგროვებ, როგორათაც სახელოვანმა შენმა წინაპარმა გომზორში... და მუსრს გაავლებ!

გაიოზ.

ღმერთმან დაგიფაროს, დიდებულო ბაგრატოვანო! მუსრი გაავლო შენს ერთგულ ყმებს, შენს თაყვანის მცემელ ქვეშევრდომებს?! არ აგამართვინოს მათზე ხელი! სპარსეთში გაზდილი, მეფევე, მაინც ქართველი ხარ, ამ ქვეყნის სისხლი და ხორცი. როგორ შეიძლება, თავისი სამშობლო სძულდეს ადამიანს და მისი ღირსება! განადგურებულია, მეფევე, შენი ქვეყანა! მართალია, ბრწყინვალე შენმა წინაპარმა გომზორში შეკრიბა ერის თავნი და ერთიანად დაახოცვინა... დაახოცვინა, რადგან მოლალატენი იყვნენ მეფის და სამშობლოსი, ღვთისა და ერის მტერნი, მეფის ურჩნი და უარყოფელნი. ქართლის ცხოვრება უდასინჯე, მეფეო, და დარწმუნდები, რომ მართალს მოგახსენებ.

(ომანს) სიტყვას ნუ გამაწყვეტინებ, გავათავო! მართალია, წინ მიდის ქვეყანა, მაგრამ ორი გზა აქვს წინ სვლას: ერთი ომანისაა, სპარსეთს მიმავალი, მეორე კი ჩვენი... რომელი მათგანი მიანიჭებს სამშობლოს თავისუფლებას და ბედნიერებას, ეს შენ აირჩიე, მეფე!

ქეფე

(სწრაფად) უკვე ავირჩიე, ჩემო გაიოზ!

გაიოზ.

ნუ ბრძანებ, ხელმწიფეო, რომელი აირჩიე (ომანს იტანის). კარგად გაიცან შენი ხალხი, გულის გზა უბოვნე, წადილი და ნატვრა გაუგე. ჯერ ნუ ბრძანებ, მეფეო, დაუკვირდი ჩვენს ცხოვრებს, მო-

ხუცებულს დაეკითხე! ნუ გამირისხდები კი და ჯერ
საკმარისად არ იცნობ შენს ქვეყანას. უცხო მხა-
რეს ბრძანდები აღზრდილი და შენი აზრი და მის-
წრაფება ვერ ეთანხმება შენის. ერისას!! აგერ გა-
ხედე, ყოველ მხრიდან მოგროვილან შენთან ქარ-
თველნი... ამ წალკოტს ხედავ, ღვთისგან დალო-
ცვილს და უხვად შემკულს სამშობლოს! ჩვენი აღ-
მზრდელი ერი, ჩვენი ქვეყანა—წინაპართა სისხლით
მორწყული, ჰაერით, წყალი, ჩვენი წარსული, აწ
მყოს მშობელი—აი ჩვენი სამშობლო, რითაც ვცხო-
ვრობთ, რითაც ვამაყოფთ, რასაც ვლოცულობთ
და ჩვენ სიცოცხლეს მსხვერპლად ვწირავთ. სამ-
შობლოშია ჩვენი დიდება და მომავალი! ყველანი
იმას ვემსახურებით და ყველაზედ მეტათ შენ, ხელ-
მწიფეო, სამშობლოს წარმატების ქურუმთ მთავა-
რო და მბრძანებლო! შენნი ერთგულნი გახლავართ,
თავგანწირულნი შენნი ყმანი და შენ იცი, როგორ
მოახმარებ შენს ყმებს სამშობლოს კეთილ დღეო-
ბას... ერთგულად ვემსახურებით, უკვდავნი დავრჩე-
ბით! ვუმტყუნებთ—მტვერივით გავქრებით! ხალხი
დარჩება, ახალი მოთავენი გაუძღვებიან დიდებისა-
კენ და იგინი აღასრულებენ ყოვლად ძლიერის წმი-
ნდა განგებას. შენც ხომ კარგად გრძნობ, ხელმ-
წიფეო, ღვთის განგებას! ხომ ხედავ, რა წმინდა
ტვირთი ურგუნებია მას შენთვის. მწყსიდე და ნე-
ტარ ჰყოფდე ჩემს ხვედრს ერსაო!! ჩემს ჩაცმუ-
ლობას ხედავ, მეფეო; ჩემებრ ჩაცმულნი აქ ცო-
ტანი გახლავართ, მაგრამ ქვეყანა, მთელი ჩვე-
ნი ქვეყანა სწორედ ასეთია და ისე ჰფიქრობს, ისე
უძგერს გული, როგორც შენს უმორჩილეს გაიოზს
და ქაიხოსროს, მეფევ!

ლამან.
მეფე.

ხედავ, მეფეო, საით მიჰყევხართ შენც და სამეფოც!
კმარა, დავილაღე! მე სანადიროდ გამოვედი, მომ-

P-6308

წყინდა თქვენი კამათი! უბრძანე, ომან, ცხენები მოგვეგვარონ. ძაღლებს ნუ წავიყვანთ. მიმინოთი ვნადირობ. (მარჯვენა ხელზედ საქარო ხელთათმანს იცვამს) ბევრია აქ ხალხი?

ზარეკელი **კანის** **კაცი**. მცხეთელები გახლავან, მუხრანელები, მთელი ავჭალის ხეობა მოგლეჯილა შენს სანახავად!

მეფე. ძალიან კარგი! (გამოფრენილი მიმინო შეფის ხელზედ დაჯდება. მეფე უაღერსებს). აბა წავიდეთ! (ჩუმიად ომანს) სანაძლევეო არ დაგავიწყდეს, ომან! (ხმა მძლავრად) მინდა ჩემს დას და სიძეს ვეწვიო ამ ცოტა ხანში! (ჩუმიად ომანს) ვნახოთ ერთი! ნუ თუ მართლა აგრეთი ლამაზია?

ომან (ჩუმიად). ხელმწიფე! ქვეყნად არ თქმულა იმისი სწორი!

მეფე (ჩუმიად). მაგასაც ვნახავთ.. ძალიან ჩქარა!

ომან (ჩუმიად). გაიოხს უბრძანე, ლაპარაკი არ ატენოს სანაძლეოზედ.

მეფე (მძლავრად ხმით). მართლა, ჩვენი ხუმრობა და საუბარი... სანაძლევეოზე ხუმრობა... მართალი კი არავის ეგონოს! სალაპარაკოდ ნუ გახდით! და თუ (გაიოხს დაატყუარდება) წასცდა ვისმე... მამიჩემის ლევანის სახელს ვფიცავ!...

გაიოხ (შეაწუხებულანებს ვედრებით). ფიცი რა საჭიროა, მეფეო! (მეფე და ამაღა ნელ-ნელა გადაიან).

გაიოხ (მარტო აჯან სცენაზედ). მძიმეა ჩემი ტვინითი; მოხუცებული ვახლავარ მეფეს, და ვინ იცის, შევძლებ თუ ვერა განსაცდელს ავაცდინო ერი და სამშობლო, ავლოავმო ახალგაზდა მეფე და ჩვენი პატროსანი ვზით გავატარო იგი! ღმერთო, შენ მიშველე! შენ დაეხმარე შენს მშოსავს ხალხს! თუ საჭიროა, ღმერთო, მსხვერპლი, ისევ მე, შე შემიწირე მოხუცებული, და ქაიხოსროს კი... ყმაწვილი არის, ღონით აღ-

სავესე, სამშობლოს სიყვარულით გატაცებული და ჩვენს ოცნებას ის უფრო უკეთ ემსახურება. ღმერთო, შენ იყავ იმის მფარველი! შენ დაიფარე იმისი სახლი, ოჯახი და პატიოსანი სახელი! ნუ გასწირავ, მოწყალეო, თორემ ვინღა დარჩება ერის ერთგული შენი მმოსავი, რომ ჩვენგან გაკვეთილი გზა არ წაილეკოს და ისევ ეკლით არ შეიმოსოს! (სინუმის შემდეგ) ნუ გაახარებ ჩვენზედ ომანს, იერთ მფარველო, დედავ ღვთისაო!

(ფარდა).

მოქმედება მეორე

ქაინოსრა სპასლარის სახლი მიწური ბანით. წინა-კედელს ხსნილი დარბაზი; დარბაზს აქეთ-იქით და უკან სხვა ოთახები, მარცხნივ სარეცელი. დარბაზის წინ ვიწრო ეზო, რომლითგანაც ორი საფეხურია დარბაზში ასვლელად. დარბაზის უკანა მხარეს შუა კარი, აქეთ-იქით კედლებში ორ-ორი კარი. მარჯვნივ კუთხეში ბუხარი. შუა კარის აქეთ-იქით ხალებით დაფენილი ტახტები. შუა დარბაზში სკამი და ხის სავარძელი. ეზოს აქეთ-იქით დობე, ორგან-სამგან გადაშლილი, გადათელილი. მარცხნივ შისჩანს ალაყაფის კარი. სახლის უკან ბაღის ხეები. დარბაზი დაკეტილია ფილაქანით. დილაა. უველას სძინავს. მოსამსახურე ფრთხილად შემოდებს მარჯვნივ პირველ კარს. გატეხილ ღობიდან მარცხნივ კადმოდის გლახა, კალათით ღებვი მოაქვს.

მოსამსახურე. გათენდა, ღამურავე, რატომ არ გძინავს?

გლახა (ჩიფხიფით). აგერ ინათებს და მაშინ დავიძინებ. ბატონს კი ისევა სძინავს, განა? რაღა დროს ძილია, საცაა მზე ამოვა! მაგრამ რას იზამ, რომ თავი ვერ დაუნებებია მშვენიერ მეუღლე-ბატონის შვილისთვის.

მოსამსახურე. ადგენ, ადგენ, ჩემო გლახა, მგონი მობძანდებიან!

ქახოსრო. (გამოვა შუა კართ. მოსამსახურე მოწიწებით გავა). გლახას გაუმარჯოს! რას იტყვი; ჩემო გლახა?

გლახა. პირველად შენსა და ბატონიშვილის დღეგრძელობას, შენი ჭირიმე, მერმე დიდ ქალბატონისას!

ქახოსრო. ვიცი, ვიცი, შენ ახალი სთქვი რამე!

გლახა. დავბერდი, შენი ჭირიმე, მოგხუცდი, ახალს რას მოგახსენებ? თუ ინებებ და მიბრძანებ, სიზმარი ვნახე წუხელ...

ქახოსრო. აბა, აბა?

გლახა. წუხელობინდისას, — რამე ხომ არ მიძინავს, შენი ჭირიმე, დავდივარ დავტორტმანებ ბებერი მყეფარივით და როცა დავიღლები, დავჯდები და ვარსკვლავით მოჭედელს ცას შევყურებ, — დიად, წუხელ ბინდისას, ის იყო ჩამთვლიმა და რა ვნახე: ერთი რამ საშინელი მხეცი მოჰქროდა, ისკუპა და ერთი ნახტომით შემოვარდა ამ ეზოში. თვალებიდამ ცეცხლს აფრქვევდა, პირიდამ ალ-კომლი ამოსდიოდა. ვეცი მაგრამ, ერთი ისკუპა, ზედ გადამიარა და გაჰქრა. ელდა მეცა, დავიყვირე და გამომეღვიძა. ძლივს მოვედი გონზედ, შენი ჭირიმე!

ქახოსრო. შენ, ჩემო გლახა, მეტიც რომ მოგელანდოს, გასაკვირველი არ იქნება; ერთი პირი ძილი წყალსაც მოუვაო, ნათქვამია, და შენ კი მთელი ღამე ფეხზედა ხარ; დადიხარ, დაფართატებ, არ ვიცი კი-რას მირიგებ. ცას შეჰყურებ, ვარსკვლავსა სთვლი, თვალს ადევნებ ღრუბელთ მოძრაობას და რალსაც ფიქრობ, ფიქრობ... ნეტავ ამდენს რას ფიქრობ, ჩემო გლახა?

გლახა. (ჩაიფინებს). რას ფიქრობ? ექვსი შვილი მყავდა, შენი ჭირიმე, ექვსივე ღმერთმა წამართვა, ვადილოთ სახელი მისი, ბრძოლის ველზედ დამეხოცნენ.

ორი ქალიც ათაბაგმა მომტაცა და ახალციხეს გადალალა. დავრჩი ასე მარტოდ-მარტო, ობოლ-ტიალი, სიკვდილისგან დავიწყებული. რას ვფიქრობ, და სიკვდილს ვევედრები, მოდი, ეს ტვირთი — სიცოცხლე ამხსენი მეთქი.

ქაიხოსრო. ოჰ, შენი შვილები! მერე რა ბიჭები იყვნენ, დალოცვილები! მამა ჩემთან ერთად დაანთხიეს სისხლი ბრძოლის ველზედ. ბედნიერები! მაგისთანა გმირები, ჩემო გლახა, ცოტანი მოიპოვებიან ახლა ჩვენს აოხრებულ ქვეყანაში!

გლახა. იმედს ნუ იწყვეტ, ჩემო ბატონო! თუ შვილები დამეხოცნენ, ორი შვილის-შვილი კიდევ მეზრდება! თუ გაჭირდა, წახვალ და მისინიც გეახლებიან, მხარში ამოგიდგებიან, არ შეგარცხვენენ! მამანი ვაჟკაცი ჰყავდათ, არც შვილები ჩამოუვარდებიან!

ქაიხოსრო. წავალ, ჩემო გლახა, და მგონი ძალიან მალეც ამბობენ, ათაბაგი ისაყ-ფაშა ჯარს აგროვებს და საქრისტიანოზედ გამოლაშქარებას აპირებსო!

გლახა. განა ასე საშიშია ჩვენთვის ისაყ-ფაშა?

ქაიხოსრო. საშიშია, საშიში! სპარსეთი სდუმს, მაგრამ ოსმალოდან მოჰქუხს შავი ღრუბელი. ისაყ-ფაშას ხონთქრის იმედი აღფრთოვანებს, აზრუმის ფაშის მეგობრობა იტაცებს. მხოლოდ, ღმერთო, შეერთებას ნუ დააცდი მათ, თორემ ერთად რომ შემოგვესივნენ, აიკლებენ ქვეყანას, მიწასთან გაასწორებენ! ქვა ქვაზედ აღარ დარჩება, ჩემო გლახა, და საქართველოს კვლავ დაუდგება შაჰ-აბაზ პირველის საშინელი დრო!

გლახა. ღმერთმა დაიფაროს!

ქაიხოსრო. ღმერთი ჩვენსკენ არის და არ ინებებს ჩვენს დაღუპვას. ჯერ-ჯერობით მარტოა ათაბაგი; ქურდულად გვეპარება, არავის ატყობინებს, არავის არ იწვევს საშველად, რომ სახელიც და ნადავლიც მა-

რტო მისი იყოს, წილი არავის დაუდოს. მაგრამ ჩვენ იგი უნდა დავამარცხოთ, ვიდრე ხონთქრის ჯარს შეურთებს აზრუმის თაშა! ემზადებაო, შემატყობინეს. სამზღვარი გავამაგრე. ოთარი საუკეთესო ჯარით ჩასაფრებულია აწყვერში, თვალ-ყურს ადევნებს იღუმალ. მეც ფრთხილადა ვარ. ათაბაგთან სანდო კაცები მყავს მიჩენილი და წინაღვე გამაგებინებენ მტრის შემოსევას. (გაჩუქდება) აგრე, ჩემო გლახა, იქნება ისე გაგვიხდეს საქმე, რომ ქულზე კაცი გავიყვანოთ, სარწმუნოების, ქვეყნის და კოლშვილის დასაცველად. წალიწაღია, რაც ჯვარი დავიწერე მარინეზე, მაგრამ სუყველაფერს შევწირავ ჩემს სამშობლოს. ხომ აგრეა, ჩემო მოხუცო?

გლახა. აგრეა, ჩვენ ჭირიმე, აგრეა, ჩვენო გმირო სპასალარო!

ქახოსტა. წავალთ საომრად და მარტო დარჩება ჩემი მარინე. ვინძლო ფრთხილად იყო ჩემო გლახა. გარს უარე ჩემს სიცოცხლეს მარინეს, შემინახე. (სიტიფით) მაგ სიზმრებს კი თავი დაანებე!

გლახა. დაბერდა, ბატონო გლახა, მაგრამ თავის სპასალარის სამსახურს კიდევ შესძლებს. აქ არ ვიქნები? ჩიტს არ გადავაფრენ ამ სახლზედ, ღრუბელს არ გადავატარებ. (გაჩუქდება).

ქახოსტა. ამბავი მომივიდა, აქედგან ერთ დღის სავალზედ მეფე ნადირობს თურმე.

გლახა. აგრე ახლო ბრძანდება! იქნება მისმინოს ღმერთმა, სიკვდილამდის დიდებული მეფე მაჩვენოს და მასთან საუბრის ღირსი გამხადოს! დავუჩოქებ და შევლაღადებ ჩვენს გაჭირვებას: უპატრონე რამ, მეფევი ძლიერო, ჩვენო იმედო, შენს ქვეყანას! ნუ თუ ვერ ჰხედავ, როგორ დაცემულია? სარწმუნოება აღარსად არის, ენა და სჯული! დავეჩაგრა მტერ-

მა, ძირს დაგვამხო, ყველაფერი წაგვართვა და შეგვიღობა! გაგვანადგურა, გვაჯობა მტერმა, და ვინაა ვერ აჯობა, ვინც ხმის ამოდება გაბედა, ჯილდოდ განდევნა ან სიკვდილი მიანიჭა... ასე, ამ სიტყვებით მოვახსენებ!

ქაიხოს. ბაგენი შენნი ჭეშმარიტებას ლაღადებენ, ჩემო გლახა! (გაჩუქდებიან) აგერ დედაც მობრძანდება, მარინეც ამდგარა! აბა, გლახა, ხილი მიართვი! (მარინე და თეკლე შემოვლენ მარჯვნივ მეორე კართ).

გლახა (ღარბაზში ავა, მიესალმება). ბატონის შეიღოს ვახლავარ! ცოტა ლეღვი მოგიკრიფე გათენებისას და აი მოგართვი (მიარაგვებს). დიდ ქალბატონს ვახლავარ!

თეკლე. გმადლობთ, ჩემო გლახა, დაჩვეული ვართ შენგან ხილის მიღებას. მე მხოლოდ შენგან მოტანილ ხილსა ვჭამ. ვერ წარმოიდგენ, მარინე, რა მშვენიერი ბალი აქვს ჩვენს მოხუცს, საკუთარი ხელით მოვლილ-გაშენებული.

მარინე. ვიცი, დედავ, ვიცი! ოღონდ არ ვიცი, როგორ გადავუხადო გლახას ამოდენი პატივისცემა! რაც აქ ვახლავართ, ერთს წამს არ დაუკლია ჩემთვის თავისი ერთგულება, სიყვარული და ხილი! (ქაიხოსს კეერდით ზის და ჯეღვს სჭამს).

მეფის შიკრიკა (სპარსულად ჩაცმული, სწრაფად შემოვა). მეფე დღეს თქვენთან უოფნას ინებებს, ასე ბრძანა! წუხელ კასს ახლო გაათია ღამე და დღეს აქ მობრძანდება (ევეჯანი წამოდგებიან).

ქაიხოსრო. აქ მოდით! ვანა ხართ მანდ?! (მსახურები შემოვლენ) ბარძიმს დამიძახეთ! ფარდაგები გაშალეთ! ეზოდამ დაიწყეთ! ჯეჯიმები გაფინეთ! გაინძარით! ჰა! შენ ჩემო გლახა, ჯერ მოითმინე, ნურას შეაწუხებ მეფეს! (მსახურები კავდენ)

გლახა. ბატონი ბრძანდები, შენი ჭირიმე (ბარძიმი შემოვა)

ქაიხოსრო. ბარძიმ! ჯარი, ცხენები ჩქარა, მეფეს დასახვე-

დრად. დროშები და ზურნა წინ. ჩქარა! ორლობის ბოლოს მომიცადეთ. მივეგებოთ მეფეს, მხიარულად, არ შევრცხვით! ორივე სერებზე დარაჯები დააყენე, რომ თოფის სროლით ანიშნონ აქ, ჩვენი მოახლოება (ბაქძიმი და შიკრიკი გადიან). მეფე მობრძანდება! (ჩაფიქრდება) ღმერთო, შენ გვიშველე, ქვეყნის სასიკეთოდ მოგვანმარე მისი მობრძანება და მოგვანიჭე ჩვენის გზით მეფის წინ სვლა საქართველოს საბედნიეროდ! (დედას და მარინეს) დაჩქარდით. ყველაფერი მზამზადებინეთ. შენ გენაცვალოს ქაიხოსრო, ჩემო საუნჯევ, მეფეს პირველად შენ თავს ვაჩვენებ, როგორც საუკეთესო სამკაულს ჩემი ოჯახისას!

მარინე. პირველი ნახვაა ჩემთვის, ჯერ არ მინახავს იესე. ზოგნი აქებენ, ცამდის აჰყავთ, ზოგნი აძაგებენ. სპარსეთშია აღზრდილი, ჩვენი ზნე-ჩვეულებისა არა იცის რა... შეისწავლის, მიეჩვევა, და ინებებს ღმერთი—ქვეყანას გამოადგება. უცებ ვერ გამოიცვლება ადამიანი, ჩემო ქაიხოსრო!

ქაიხოსრო. დაგიგვიანდება, ჩემო მარინე, აჩქარდი. უნდა ჩაიცვა, მოემზადო ღირსეულად დავგიხვდე. (თეკლე და მარინე მიდიან. მარინე უცბად გამობრუნდება და ქაიხოსროს მოეხევეს)

მარინე. ჯერ არ მინახავს მეფე. როგორცღაც მეშინიან. ვკანკალებ. თქვითლამ ლამის გული შემეწუხოს...

ქაიხოსრო. მეფე მობრძანდება და იმიტომ ჰკრთი, ჩემო კარგო, დაეშურე! (მარინე კავა იმავე კართ, სიდიდაც თეკლე გავიდა. მოსამსახურები მოურავის ბრძანებით დაბახს და ეზოს ამზადებენ. ხადიჩებს შლიან. ქაიხოსროს იარაღს მოართმევენ და ალაფათის კართან ცხენს. იარაღს შეისხამს, კავა, ცხენზედ შეჯდება და მიდის.

(ფარდა)

სურათი მეორე.

იგივე ღეკორაცია. მთლად დარბაზი და ნახევარ-
ეზო მორთულაა ხაფინებით, ფარდაგებით და ჯეჯიმე-
ბით. ტახტზედ ჩქრმკედით ნაკერი მუთაქები,

გლახა (შემოდის მარცხნივ). შუადღე გადავიდა, მზემ დასა-
ვლეთისკენ გადიწია (შემოდის მოსამსახურე), თოფის
ხმა კი არ ისმის. რაღას იგვიანებენ, ნეტავ!

მოსამსახურე. კასპიდან აქამომღე შენ პატარა მანძილი კი
ნუ გგონია. რომ ამოხოცონ ცხენები, მაინც ვერ
მოვიდოდნენ!

გლახა. მე უკეთ ვიცი, შეილო! სწავლა არ მეჭირვება. (ყურს
უგდებს, შორიღამ თოფის ხმა ისმის) აჰა, გესმის?
(ხმაურობა. თოფის ხმა უფრო ახლად. ხმება. სცენის
გარედ: მოდიან! მოდიან! აკერ გამოჩნდნენ! რამდენნი
უფოფიჯან, რეგორ მაჭენებენ!) აბა, რასა ბრძანებ?

მოსამსახურე. ალბად სპასალარს მეფე კასპიდან გამოსული
შეხვდა! (მეფის საყვირის ხმა. თეკლე მდიდრულად მოკ-
თული, თაფხი ხავერდის ქათიბით, გამოვა აჩქარებული.
ხელში აბრეშუმის ზარკი უჭირავს).

თეკლე. ვარდისახარ, ბატონიშვილს მოახსენე, დაეჩქაროს,
მეფე მობრძანდა! აგერ ორლობესთან მოისმის იმის
საყვირი! (ეზოში გლეხკაცობა გროვდება. დაგებულ ხაფ-
ფარდას ფთხილად კარს უვლიან და წყნარად იკრიფე-
ბიან მარჯვენა დობესთან. მარჯვენა დობის უკან ქაფ-
დედაკანი).

მარინე (თვალ-მარგალიტით დამშვენებული, ხელში ზარკი. ადის-
ფერი ხავერდის ქათიბით). მე, დედავ მაკანკალებს,

მეშინიან და არ ვიცი, რისა? ხომ მეფე მობრძანდება, ჩემი ბიძაშვილი და მე კი ისე ვთრთი...

თეკლე. აი აქ დადგე, შვილო! მარგალიტი გამოიტანე? ძალიან კარგი! მეც აქა მაქვს. როცა მეფე გამოჩნდება ალაყათის კარებთან, ჩვენ შუა ეზოში ჩავიდეთ და იქ მივესალმობთ ბატონს! (სოფლის ეკელების სსმკეკლას სუსტი ხმა. ხმაურება ისმის, რომელიც უფრო და უფრო ძლიერდება: „გაუმარჯოს! ჩვენს მეფეს გაუმარჯოს! ვაჟა! ალაყათის კარს იქით გამოჩნდება მეფე ამალით. თეკლეს და მარინეს რომ დანახავს, რომელიც დაბრახიდან ჩამოდიან ეზოში, ცხენიდან გადმობტება, აჩქარებით მიდის ქალებსკენ. ცხენს წაიუგანენ. ამაღს ალაყათის კართან. ხალხი დაბლად თავს უკრავს და დობეს ეკვრის).

მეფე (თეკლეს). მოგესალმები, ბატონო, უგულითადეს ვისურვებ თქვენ ბედნიერ ცხოვრებას (თეკლე მძიმეთ თავს უკრავს. შემდეგ მეფე მიუბრუნდება მარინეს და განცვიფრებული მისი მშვენიერებით ამბობს იქით) ომან, შენ მართალი ხარ! (ხმა მაღლა) ვახლავარ ჩემს საყვარელს, ჩემს მშვენიერს დას (მარინე თავს დახრის. მეფე აღეფეებით). მშვენიერებავ, შენ სამეფო ტახტს უნდა ამკობდე!

მარინე (უკან დაიწევს შემკრთადი). კეთილი იყოს სტუმრობა თქვენი, დიდებულო ჩემო მეფეო! (ქაიხოსროს დანახავს მომავალს და განარებული) აგერ ქაიხოსროც გაახლებათ, ხელმწიფეო!

ქაიხოსრო (გვერდით დაუდგება მარინეს). გმადლობ, მეფეო, რომ ინებე და ესოდენ აამაღლე, გააბედნიერე ერთგული შენი ყმა. მობრძანდი, ბრწყინვალე ჩემო ბატონო! აბა, დედავ, მარინე, გავვიძეხით წინ, რას შედექით! მარინე, ჩემო ხელმწიფე, შემკრთალია მეფის და საყვარელ ბიძაშვილის პირველ ნახვით! (მეფე აღტაცებული მარინეს სილამაზით თვალს აკ აშო-

რებს. თუკლე და მარინე წინ მიუძღვიან და გზასედ მარკალიტს ჰყრიან. ადიან დარბაზში. შუა კარი ნელ-ნელა ორად გაიღება. თუკლე და მარინე კართან აქეთ-იქით გაჩერდებიან, მდებლად თავს დაუკვირენ შეფეს, და შეკრმე თან შეჰყევიან. მათ შემდეგ გაიოზი, ქაიხოსრო და მეფის ამაღა. (ზოგნი დარბაზში რჩებიან).

ამან (მარტო ავანსცენაზე). გამოიქროლა ალაღმა, ვერსად წაუვა კაკაბი!.. მომილოცავს მეფის ეს სტუმრობა, გულითადო ჩემო მეგობარო, ქაიხოსრო! (იცინის. ერთ მეფის მისამსახურეთაგანს) ზაქარიავ, გაისარჯე ერთი, ჩემს ძმას ზურაბს დამიძახე (მისამსახურე მიდას). აქამდისინ უნდა გაეგო და უნდა მითხრას, რას ჰფიქრობენ ჩემი მტერნი.

ზურაბ (გამოვა შუა კართ და აჩქარებით მიუახლოვდება). რა დროს დაბარება იყო! (სიცილით) რომ იცოდე, რას ჩასჩინებენ მეფეს.

ამან. ვიცი და შემდეგაც გავიგებ. შენ ეს მითხარ, გამიგე რამე? რა გაიგე? მიიარ-მოიარე? მოასწარი ყველაფრის დათვალიერება, გამოკითხვა, ყველა ცნობების შეკრება?

ზურაბ. ქაიხოსროს ყველა აქებს, მეტის მეტად პატიოსანი, კეთილი და მადლიანი კაციაო; მტრის დახვედრაც ვაჟაკურად იცის და მოყვარისაც მოყვრულათაო. ყველას უყვარს, ყველა აქებს...

ამან. ისე მიქებ, თითქო მასიამოვნებდე! მერმე! მერმე!

ზურაბ. მე კი არ ვაქებ, ხალხის სიტყვას ვიმეორებ. მერმე ისაო, რომ ამ რამდენიმე დღის წინად მცხეთაში შეკრებილან და გაიოზიც იქ ყოფილა. ეს ხომ შენც იცი. დაუდგენიათ, შემდეგ ქაიხოსროსთან შევიკრიბოთო. ჰო და სულ აქ იქნებიან: პაატა, ნინია, ბეჟან, შალვა, მამუკა, თამაზი; ქალაქიდან ბარაბას მოვლიან. მეფის სანახავად მოვლენ, მაგრამ ცალკე საიღუმლოთ შეიყრებიან და იმაზედ ექნებათ სჯა—

თუ როგორ აიცილიონ თავიდან მტრის შემოსევა, როგორ დაიყოლიონ მეფე და სპარსეთის წინააღმდეგ აამხედრონ!

ამან.

მაშ აქ შეიყრებიან! მაშ ქაიხოსროს სახლი ყოფილა ბუდე შეთქმულთა და ორგულთა! მე ვგრძნობდი, მე ვიცოდი, რომ აქ, აქ არის მათი გველის-ბუდე! მეც სწორედ ამომიღია მიზანში! გაიოზ, ქაიხოსრო, თქვენ და თქვენს თანამოაზრეთ ისეთ მომაკვდინებელ ნობათს გამზადებთ მე რომ... რომ, ვფიცავ, თავის დღეში ვერ გასწორდეთ წელში. ამოვფხვრი, დავანგრევ, მტვრად ვაქცევ და ქარს მივცემ თქვენ ამ წყეულს ბუდეს... მე აქამომდე შესაფერი ზომები არ მიმიღია, მე თქვენ უძლური, უშინაარსო არარანი მეგონეთ და თქვენ კი... თქვენ, ღონეს იკრებთ, მატულობთ და იმედიც დაგბადებიათ მეფე თქვენკენ გაღიბიროთ და მე გზილამ ამიცილოთ, მომსპოთ. მაგრამ მე ამ საქმისთვის შემეღწირავს ჩემი თავი და, ვგონებ, მტერი ვერ გაიხარებს ჩემზედ. ჩვენი მეფე ჩემს ხელშია და ყოველ იქვს გაუუქარწყლებ მას. ყველა თქვენ თანამოაზრეთ, გაიოზ, ისე გავსრეს, როგორც უკანასკნელ მატლს... დღეს ქაიხოსრო იყოს! ხვალ სხვებზედ მიდგება რიგი!

ზუზაბ.

უნდა გენახა, რა მჭევრმეტყველური სიტყვით მიეგება ქაიხოსრო! გაიოზმა ხომ იმისთანა ქება შეასხა, იმისთანა უსამზღვრო სიყვარული შეჰფიცა მთელი ქართველი ხალხისა, მეფისთვის თავგანწირულის და თავდადებულის ჭაღბისა, რომ დადნა დადნა მეფე, ისე ესამოვნა!

ამან.

მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მე ეგ სიამოვნება ვანანო. შეაქეს, უთანთლიბაზეს და იმანაც დაიჯერა, აჰყვა ასე ჰგონია, იმათზე უერთგულესი სხვა აღზრავინა მყავსო! მაგრამ დამაცადეთ! ქაიხოსრო, დაგკრავ ლახვარს, დაგკრავ შიგ გულში, თვით მე-

ფის ხელით, და ამით გავაბნევე ჩემს მტრებს, რომელნიც მეფის გარს შემორტყმას ჰქადიან! ერთი ერთმანეთს მიგისევთ და ერთი ერთმანეთის ხორცს გაგლეჯინებთ. ისე გადაგკიდებთ, რომ მამა შვილს აღარ ინდობდეს და ცოლი ქმარსა. სპარსელების განდევნას ოცნებობთ, უბედურნო, საქართველოს თავისუფლებას, ხალხის გაღვიძებას, რაღაც განთიადს! მე კი ისე გაგიხდით საქმეს, რომ სამშობლოს და ხალხს კი არა, საკუთარ ცოლ-შვილს შეგაძულებთ, ყველგან შხამსა და ღვარძლს დაეთეს, ყველგან ქიშპობას და შურს ავალორძინებ და ერთმანერთის სისხლს გაღვრევენებთ! ცხოვრების მიზნად, ერთად-ერთ ოცნებად, ერთმანერთის დალუპვას გავუხდით! სააკადის ღროს მოვაგონებ!

ზურაბ.

მემრე როგორ შეუსწავლიათ მეფის ხასიათი! ისეთი ქება შეასხეს, თითქო მომაკვდავი კი არა, ღმერთი იყოს, და თაყვანს სცემდნენო. მეფე აღტაცებული იყო! რაც უნდა ეთხოვათ იმ ღროს, თვით დაფარულის თავიანთ ოცნების განხორციელებაც კი რომ ეთხოვათ, გეფიცები, ყველაფერს აუსრულებდა!

ამან.

ვიცი, მესმის ეხლა რაცა აქვთ განძრახული. უნდათ, დაათქმევინონ როგორმე მეფეს, თუ შეიძლება, დააფიცონ კიდევ, რომ ისიც ხელს შეუწყობს მათ ოცნების განხორციელებას. მეფე ყურს უგდებს ლმობიერად, და იმათ კი ჰგონიათ, — დავიყოლიეთ ახლა^ა კი ჩვენი არისო! ოჰ, უგუნურნო, უგუნურნო! ომანი ცოცხალი იყოს და თქვენ გაიმარჯვოთ!?

ზურაბ.

რა ვიცი! მეფე კი ღიდის სიამოვნებით ისმენს მათ მიერ ქებას!

ამან.

ნუ სწუხარ. ისე მიჭირავს მეფე ხელში, ვერსად წამივა. სულით ხორცამდე ჩემია, ჩემი აზრებით არის გაყდენთილი, ჩემი თქალით ხედავს, ჩემი გულით სჯის,

ჩემს გზას ადგას! იესე სპარსეთის მონაა, შაჰის ყურ მოჭრილი ყმა! როგორ გაეხარდათ, უბედურებს მეფის მოსვლა! მეფე აქ ჩემის სურვილით არის მოსული და თქვენთვის ძღვნად თავისუფლება კი არა, თქვენი დაღუპვამოაქვს!

ზურაბ. შენ აღარ ხუმრობ, ომან. სასიკვდილოდ ამხედრებულობარ.

ომან. გადაწყვეტილია: ან სიცოცხლე, ან სიკვდილი! უკვე დავიჯახებით. ბრძოლა ატეხილია. მეფის აქ მოსვლა ჩემი პირველი სროლა იყო და არც ასცდა მიზანს, შიგ გულში მოჰხვდა! მე უპირველეს ყოვლისა ამ გველის საბუდარს გავსრესავ (უჩვენებს ქაიხოსროს სახეზედ. ქაიხოსრო გამოდის შუა კარით).

ზურაბ. ჩემად! ქაიხოსრო მოდის!

ქაიხოსრო. ომან, გთხოვ მობრძანდე. ჩემი სახლი წმიდა ტაძარი იყოს შენთვის. გთხოვ, გთხოვ, მობრძანდე სახლში.

ომან (ცივად). გმადლობ, ქაიხოსრო, მე აქ მეფეს ვახლავარ!

ქაიხოსრო (აღელვებული). ომან! შენ მხოლოდ გამოგვიგზავნე და უმეფოდაც გაიღება შენს წინ ჩვენი სახლის კარი! (შედიან შუა კარით. ომანი წინ მიდის. კარებს მახუროვენ. გლეხის დედაკაცები ეზოში დაბნეულ მალკალიტს ჰკრეფენ და ერთმანეთს სტაცებენ. დაბაზში ხალიჩაზედ სუფრასა შდიან, მარჯვენა და მარცხენა კედლებთან სტუმრები დასხდებიან. შემოაქვთ საჭმელი. მერცხაფუნის ღვინოს აწვდიან. შიგნიდან მრავალჯამიერი ისმის, დაბაზში ხანს აძლევენ. გლეხკაცობა ნელ-ნელა დაბაზის წინ გროვდება. შემოვა მესტვირე).

მესტვირე. ოჰო, შაქროც გვეწვია, ჩვენი ტკბილი მესტვირე. — რა კარგ დროს მოხვედი, სიდედრსა ჰყვარებიხარ! — აბა მიფე შეაქე! — ბატონიშვილი მარინე! — ქაიხოსრო სპასალორიც არ დაგავიწყდეს!

მესტვირე. (ჩამოჯდება ქვაზედ, სტვირს მომართავს და მღერის. აქებს და ღოცავს უველას, ვის სახელსაც ეუბნებოან. გლეხკაცობა გასს ახვევია და სიამოვნებით და ქებით ისმენს უოველ ღქქსს).

უკუღმართი დრო და ჟამი
ჩვენი ხალხისა ბედია,
ყველა ჩვენს სისხლს ეწაფება,
ვინც კი ცოტათ თავხედია.
ჟღერტა, ხოცვა, ქალთა გახრწნა!..
ეს განა დანაყბედია?..
შენს მამულშივე ცხოვრება
სწორეთ რომ ჯოჯოხეთია;
მოთმინებისა ფიალას
დაერთვის წვეთზედ წვეთია...
შეგვეზიზლა, აღარ გვინდა
ჩვენ ცხოვრება ასეთია.
ღმერთო, მომეც ძალა, სიმხნე
ძღვევა მოსილ სამსონისა,
მოვლო მთა-ღრე სამშობლოსი.
ამ ჟამად ძილში მყოფისა,
ავაშფოთო, ავაკენესო
გული მძინარე ხალხისა;
მხნედ დავძახო, გზა ვუჩვენო
გასაღებად ბჭე-კარისა...
ხალხიც მისწედეს ხელით ხმალსა,
სჩქედდეს სისხლი მტარვალისა...
(ფუფს უერაან სტვირში).

გლეხკაცო. ერთი ლეკური დაუკარ, მამაშვილობას, მეფის სადღეგრძელოდ მინდა ჩამოვუარო! დაუკარ და მათამაშე....

ხმება ლეკური, ლეკური! (მესტვირე უკრავს, ქალთაგან ერთი გამოვა, უკანიდან წაჭკრავენ ხელს, დაიძრას გამოიტანს,

მესტიერესთან დადგება და უკრავს) ყოჩაღ, ბიჭო! — დე-
და ვაცხონე შენი და მამა!.. — ტასო გამოიყვანე! —
ფერი-ფერსაო, სწორედ ამათხედ არის ნათქვამი!
გლეხკაცი თამაშობს, ერთს ჯალს დაუკრავს თავს. ის ჯერ
უკუიშობს, მეკე ჯალები ხელ წაკვრით სათამაშოდ გა-
მაგდებენ. თამაშობენ) თქვენ გიშველათ ღმერთმა!
დედამ რომ შვილი გაზარდოს, ემაგრე თქვენ ისთა-
ნაო! (თამაშობას ათავებენ) გამოდით ჰა! სხვა აღა-
რავინ ითამაშებს? (მეორე და მესამე წყვილის თამაში.
მსურებელნი ტაშს უკრავენ. შინა ოთახიდან მრავალ ქა-
მიერ მოისმის. ზოგნი გლეხკაცნი და დარბაზში მსხდო-
მნი სიმღერას ურეს უკვებენ და ღიღინებენ. სწორედ
მხიარულება)

შეკრიკი (დაქანცული, დამტყუარიანებუდი, შემოდის ალაყაფის კა-
რით) • სად ბრძანდება ქაიხოსრო სპასალარი? ჩქარა
მაჩვენეთ ბატონი სპასალარი!

მეფის მსახურები. მეფეც აქ ბრძანდება!

შეკრიკი (ზირჯვარს იწერს). მით უკეთესი, თვით განგებას მოუ-
ყვანია! დაილოცოს მისი სახელი! ისაყ-თაშა მო-
აღდა სამძღვარს! ოთარმა გამოგზავნა. აწყურის
ხიდი ავშალეთ! მტკვარი მოდიდებულია, ვერ გად-
მოვა მტერი მალე!

ხმები (შეშინებულნი). ისაყ-თაშა, სამცხის ათაბაგი! ისაყ! (ში-
კრიკს შუაკარით შეიუფანენ შინა ოთახში. სტუმრები აი-
შლებიან, სუფრას საჩქაროდ აჯაგებენ. სიმღერა შიგ ოთა-
ხებში უცხად წედება. ხალხი დიდ კრავად მოიყრის თავს.
სინუშა. შუა კარიდგან გამოჩნდება მეფე, ხალხი, თავის
დაკვრით, სცდის ავანსცენას და დობეს კარეთ მარჯვ-
ნივ და მარცხნივ კადის. მეფე და ამაღა ავანსცენაზედ
გამოვლენ. მარინე და თეკლე დარბაზის წინა მხარეს
დგანან.)

მეფე. ჩვენ გადავწყვიტეთ! ვუბრძანებ მთელ ქართლს, მცხე-
თიდან დაწყებული სურამის ციხემდინ, მუხრანს,

დღუშეთს, მთიულეთს და ოსეთს: კომლზე კაცი გამოვიდეს ჯარში ქვეითა, თუ ცხენოსანი. შენ სპასალარო (ქაიხოსროს) წინ გაუძღვები. ქვეყნის ბედს! სახელს და დიდებას შენ გაბარებ. მე ასე ვბრძანებ (სიჩუმე. შემდეგ მღეღვარება და ურუ გუგუნე).

ომან

(ჩუმათ ზურაბს). მიდი მეფეს სთხოვე, ჯარში ჩაგრიცხოს! ჩქარა! დარიგებას არც იქ მოგაკლებ. ყოველივე, ჩემი ბრძანება აასრულე, გეყურება ყოველივე, რაც უნდა დაგავალო და, გეფიცები, ქართლის სპასალარი შენ იქნები!...

ზურაბ.

ყურ მოჭრილი ყმა ვარ შენი! (შაღლა ხშია) გევედრები, დიდებულო მეფევე, მეც გასვლა მიბრძანო ბრძოლის ველზედ!

მეფე.

ქაიხოსროსთან, ჩემო ზურაბ?

ზურაბ.

ღიად, დიდებულო, ქაიხოსროსთან!

მეფე.

ომან? შენი ძმა ბრძოლის ველზედ მიეშურება! რას იტყვი?

ომან.

მხოლოდ იმას, დიდებულო მეფევე, ჩემო მაღალო მფარველო, რომ მე მშურს ქაიხოსროს ხვედრი, მშურს ხვედრი ჩემი ძმისა! შენს მოლალატესთან ბრძოლა სანატრელი სამსახურია, რომელიც ბედმა მე არ მარგუნა!

მეფე.

შინ არც შენ იჯდები! პირიქით! სომხეთის სპასალარო ომან! შეკრიბე ჯარი, სამძღვრები გაამაგრე და თრიალეთი ისე შეჰკარ, რომ მტერმა იქიდგან ვერ მოგვიაროს. იქნება მე თითონ თრიალეთით მოვუარო ათაბაგს, ცეცხლით და მახვილით გავქელო მთელი მისი სამფლობელო და როცა იგი ქაიხოსროს შეებრძოლება, შუაში მოვამწყვდიო და მუსრი გავავლო. მაშინ გაგვიცნობს ისაყი, ის საძაგელი გადაგვარებული მოლალატე, ქართველთა. ჩვენი ხალხიც თან გადიბირა და ხონთქარს ჩაუგდო ხელში! მამა-პაპურ სამცხეს ისევე შემოვუერთებთ ჩემს

- ბაგრატიონთ სამეფოს!! ზურაბ, გაჰყე ქაიხოსროს!
- გაიოზ** (სწრაფად მიჟა მეფესთან). მეფევ, შესცვალე ბრძანება! ნუ გააყოლებ ზურაბს!
- მეფე** (მოუთმენლად). ვითომ და რატომაო?
- გაიოზ** (მეფეს). ზურაბი ხომ ძმა არის ომანისა! მტრები არიან ქაიხოსროსი!
- მეფე** (მადლა ხმით). ოჰ, როგორ მამეზრებ თავსა, გაიოზ, როგორ მომწყინდი! სულ ყორანივით თავს დამჩხავი და მხოლოდ უბედურებას მიქადი! განა მე მაგაში დამნაშავე ვარ, რომ მცხეთა და სიონი დანგრეულია, ქვეყანა მონობის უღელ-ქვეშ კვნესის, უოველ მხრით მტერი, ყველგან ღალატი, ფლიღობა! ყველაფერში მე ვარ დამნაშავე?
- გაიოზ**. ნუ გამირისხდები, შემინდე, დიდებულო მეფევ-ბატონო!
- მეფე** (ცოტათი დამშვიდებული). მოხუცო, მაინც მიყვარხარ და არ გირისხდები! ორი წელიწადია, რაც თქვენი მეფე და მბრძანებელი ვარ. ჯერ საკმარისად არ გიცნობთ არც თქვენ, არც ხალხს, არც ქვეყანას! უნდა დამეხმაროთ, გამამხნევოთ, გული გამიმაგროთ, იმედი გამიცხოველოთ: შენ კი... ერთობ დაღვრემილი ხარ, ლოცვით გატაცებული, დაღონებული, დაფიქრებული! ასე ჰგონია ადამიანს, ჭირისუფალს მისდევო და არა ცოცხალ შენ მეფეს! მე კი გამხნევება მეჭირვება, მომლიმარ სახით! ღიმილი მინდა, სიხარული და სიცოცხლე! აბა ერთი შემომლიმე! ჩქარა!
- გაიოზ** (ხაძვადვეი მწარე ღიმილით). მართალსა ბრძანებ, დიდებულო მეფევ, შეეცდი, მომიტევე!
- მეფე** (ღიმილით). კმარა, კმარა, რაც მოხდა, მოხდა... მაშ ასრე: ჩემო ქაიხოსრო, ჩემო სპასალარო, წადი, იხსენი ქვეყანა მტარვალ მტრისაგან! მე კი (შემკრთალი გაჩერდება)... ჯვარი გამომიტანე, ჩემო

დაო! (მარანეს გამოაქვს ჯვარი შეუქსთან. შეუქე ჯვარ-ზედ ხელს დაადებს).

შეუქე. ვფიცავ, თუ შენ, ქაიხოსრო, ათაბაგს მომგვრი ხელს შეკრულს, ტყვეთ ქმნილსა (ომანი წაიწვევს წინ, მაგრამ შედგება) განვაახლებ ძველს წმინდა სიონს, განვადიდებ მის ძველს სამრეკლოს, აღვადგენ და შევამკობ მცხეთის სვეტიცხოველს; გაიოზ, შენ გზას დავადგები, ერთ ხელში ჯვარით, მეორე ხელში მახვილით, ვაკურთხევდე და ვითარავდე ჩემს ერსა!

გაიოზ (ზეკარდმო შთაგონებით). უსმინე, ღმერთო დიდებულო! (თავს დახრის ჯვარის წინაშე და ღოგუნდას).

ომანი (ხუმად). იფიცე! იფიცე! ჩემი შთაგონებითაც ვერ გამახარებდი აგრე ჩემს მტრებზედ! ნდობა შენდამი აღემატებათ, და ჩემს მახეში უფრო ადვილათ გეებმებიან! ჰო და მეც ვფიცავ: გავსრეს, გავჟღერებ, მიწასთან გავასწორებ!

გაიოზ (წინასწარმეტყუელად). მალე იქნება აქ ათაბაგი!
ხმება. წინასწარმეტყველობს, წინასწარმეტყველობს!

ომანი (იქით). წინასწარმეტყველობს თავისა და თავის მომხრეთა გაჟღერებას...

შეუქე. (მარანე გადასცემს უკან მდგომთ ჯვარს. დიდათ აღეჯგუბული ეთხოვება შეუქე მარანეს და სხვებს) ცხენები! (ფარდის დაშვებამდე სამრეკლოდან ზარის ხმა ისმის, გარეთ მხედრული სიმღერა):

თამარის დროშა გაშალეს
შეკრბა დიდუბეს ლაშქარი...
კახი ფარ-შუბით, თუში ხმლით,
ფშავ-ხვესურს ჰშენის აბჯარი;
მკლავით ძლიერი ქართველი,
ვით ციხე ბურჯი მაგარი,
ოსი ფეხმარდი, მთიული
ბრძოლაში შეუპოვარი!

მესხი სწავლითა ქებული,
 გმირი იმერი ზრდილობით,
 და მშვილდოსნობით აფხაზი,
 გურული, მეგრი მკვირცხლობით!
 თამარი ლოცავს ჯვართა
 ჯარს ამხნევს გულის უხვობით;
 გული მეფისა ზღვა არის,
 უსაზღვროება წყალობით!

მეფეს დარბაზთან მიართმევენ ცხენს, აღვირის ტო-
 ტები გაიოზ და ზურაბს უჭირავთ, უზანგები სპა-
 სალარ ქაიხოსროსა და ომანს. ხმები: ჩვენს მეფეს
 გაუმარჯოს! ვაშა! ვაშა, მეფეს ნელი ნაბიჯით მი-
 ჰყავს ცხენი.

(ფარდა მიიშეთ დაეშეება).

მესამე მოქმედება.

(შეორე მოქმედების სცენა. დარბაზი უფრო ახლად მა-
 უერებელთაგან. წინ ვიწრო ეზო. მარცხნივ აღარც აღა-
 ვაფის კარი სჩანს, აღარც დობე, მარჯვნივ—დობე. დარ-
 ბაზის მარცხენა კუთხეში ხატები და ხატების წინ დიდი
 მანდალი. შუა შემოდგომა, შუადღის შემდეგ).

გლახა

(ნელი ნაბიჯით მოჯის, ხელში წმინდა სანთელი და კა-
 ლათით ვურძენი უჭირავს). ტყუილად კი არ არის
 ნათქვამი, ჟამნი რბიანო. აგერ ორი თვეა, რაც
 სპასალარი გამოგვეთხოვა, და მე კი ასე მგონია.
 გუშინ იყო მეთქი. სად—არის, ნეტავი, როგორ
 არის, ან ჩემი ბიჭები როგორ არიან? ვინ იკის!
 კარს ამისთანა განსაცდელი მოგვედგომა და მეფე
 კი ნადირობით არის გართული. სულ აქ ნადი-
 რობს, ჩვენს არე-მარეში და ჩვენსაც ხშირად და-

იარება. — რათ დაუხშირა, ნეტავ ვიცოდე? ქაიხოსრო შინ არა ბრძანდება და... ღმერთო, შეგცოდე! (შივა და ხატის წინ სანთელს აანთებს). ყურძენი მოვართვი ბატონი-შვილს, საგანგებო მტევენები ამოვარჩიე. სხვენზედ ვინახავ—არ დამიღპეს მეთქი, მაგრამ რას იზავ, რომ ბელურები ველარ მომიშორებია! (გაჩუშდება) ძალიან გამოიცვალა ბატონი-შვილი, ფერი დაკარგა ჩამოდნა, დაღონდა; ხმას აღარ იღებს, ეტყობა რაღაც აწუხებს, სულ თრთის და კანკალებს. თვალები! სადღაა ის მშვენიერი თვალები? სადღაა მათი კრიალი—და ბრწყინვალეობა? რა უნდა, ნეტავი, რისთვის დაიარება მარტოქალებთან? ღმერთო, შეგცოდე, მაგრამ რაქნა, რომ... არა, არა, მეფე მეფურად უნდა იქცევოდეს.

ბებერი დედაკაცი (გადმოძვრება დობეზედ). შენა ხარ, გლახა? მე მეგონა, მარტო ღამე იცოდი ხეტიალი, შენ კი დღეც თურმე არ იშლი შენსას.

გლახა. შენ რა, დედაკაცი? ვინა ხარ, რაგინდა? (თვალს დაიჩრდილებს ხელით და ეზოში ჩადის) ვინახარ, აღამიანო!

ბებერი დედაკაცი. თევდორეს ცოლი ვარ, რას ჩამაცივდი! სპარსეთში შაჰსა ჰყავს ტყვედ ჩემი კაცი და მინდა მეფესა ვთხოვო... მეფე ხომ ხშირად დაიარება ჩვენსას... იქნება, დაიხსნას ტყვეობიდან.

გლახა. იცი მერმე, რამდენი თევდორეა ტყვედ წაყვანილი! ყველას ხომ ვერ იცნობს მეფე.

ბებერი დედაკაცი. ჰო და ჩემი კაცი თითონ მეფეს თურმე ემსახურებოდა სპარსეთში.

გლახა. ეგ სხვაა; მაშ მიდი, სთხოვე, ღმერთი მოწყალეა, იქნება კიდევ გიშველოს რამე. სად მიხვალ, აღამიანო?

ბებერი დედაკაცი. აქვე თურმე ნადირობს მეფე-ბატონი. ასე

წყაროსკენ ჩავივლი, მერე ქედზედ ავალ და დავინახავ თუ არა მეფეს, მივალ და ფეხქვეშ ჩავუვარდები.

გლახა. ღმერთი შეგეწიოს.

ბებერი დედაკაცი. თუ აქ ვეახლო და აქა ვთხოვო? იქნება თითონ ბატონიშვილიც დამხმარებოდა? ოჰ, ერთი სიტყვა რომ გადაეკრა მეფისთვის...

გლახა (სასტიკად). ჩვენს ბატონიშვილს მეფესთან საქმე არა აქვს...

ბებერი დედაკაცი (აჯჯურებს). არა აქვს?.. დღე-ღამე აქა ბრძანდება მეფე და...

გლახა. რას მზედ-მოედები, დედაკაცო!! გასწი, გაეთრიე!

ბებერი დედაკაცი. მთელი ქვეყანა ლაპარაკობს, რა ძალიან გეწყინა! მოისურვოს მეფემ, თორემ მაგას კი არა, მაგაზე უკეთესსაც ჩაიგდებს ხელში (მარჯვნივ გაჯა მსასმსახურენი გაიფლან სტენაზედ).

მარანიე (გამოჯა მარჯვნივ უკან კართ და სკამზედ ჩამოჯდება). შენა ხარ, გლახა! მოდი, დაჯექი (გლახა უურძენს მართმევს და დაჯდება ძირს ბატონიშვილის ფეხთით) შენ მაინც მიჩიე რამე, ჩემო გლახა. მარტო ვარ, მარტოდ მარტო, მფარველი აღარავინა მყავს, გარს მტერი მახვევია. რაქნა, სად წავიდე, ვის მივინდო, ვის ვთხოვო. მფარველობა?

გლახა (აღეფებულად). რა გაწუხებს, ბატონიშვილო, რა გადარდებს? თუ ქაიხოსროზედ ბრძანებ, დღეს-ხვალ დაბრუნდება!

მარანიე. როდისღა, როდის? (სასწარკვეთილი) მოვწყდი, აღარ შემძლიან! საწყალი ჩემი დედამთილი ცალკე ტირის, მე ცალკე, ერთმანერთს ვემალებით, ერთმანერთს არ ვუმხელთ იმ საშინელ უბედურებას, რომელიც თავს დასტრიალებს ჩვენს ოჯახს (ხელებს შიიფარებს თვალებზედ. მარჯვენა კარს გაადებენ. უცხად წამოადგება). აგერ მობრძანდება დედა, შეუძლოდ

არის და რაღა ჩემი ტირილი უნდა! (შუა კარით გა-
ვა. მოახლეებს გამოჭყაფთ შარჯვენა კარით თეკლე და
ტახტზედ დასვამენ. გლახა ფეხზედ წამოუდგება).

თეკლე

(ახველებს). ნუ სწუხდები, ჩემო გლახა, დაჯე, დაჯე!
შენ აუნთე ხატებს სანთელი?

გლახა.

მე ავანთე, ქალბატონო; სპასალარი შევავედრე და
ჩემი შვილის-შვილები.

თეკლე.

ლოცვის მეტი რაღა დაგვრჩენია! ვდგევარ მუხლ-
მოყრილი, ჩემს ქაიხოსროს ვავედრებ ყოვლად
მოწყალეს და ბრძოლის ველზედ მყოფ ქართვე-
ლებს. აქეთ ვინ შევიდა, თითქო თვალი მოვკარ
ვილასაც? (გლახა არ უპასუხებს) რას გაჩუმებულხარ?

გლახა.

ბატონიშვილი გახლდა.

თეკლე.

სულ ასე მერიდება, ცრემლებს მალავს ჩემთან, არ
უნდა გამიზიაროს თავისი სევდა. მაგრამ მე ვათ-
ქმევიანებ! არ გეგონოს, გლახა, რომ შიში მქონ-
დეს რისამე. არა, მარინეს პატივს ვერავინ შელა-
ხავს. მე კი არა, თვითონ დაიცავს თავსა, თვი-
თონ მარინე. მაგრამ მაინც ძნელია ჩემთვის ამ უბე-
ღურების ატანა.—მეშინიან, ვერ ავიტან, მწუხა-
რება მომკლავს, სხვა არა იყოს რა!

გლახა.

ღმერთმა დაგიფაროს, ქალბატონო! რა დროს სი-
კვდილია, დღეს-ხვალ გამარჯვებული შვილი მო-
გივა. მოვა, შენიკვნესამე, შენი ქაიხოსრო, შვი-
ლის-შვილით გაგახარებს და თვალსაც ის დაგიხუ-
ჭამს. მე, კიდევ, ჩემი ბიჭები, ჩემი შვილის-შვილე-
ბი. აგრეა, შენიჭირიმე, სიცოცხლეს სიკვდილი
მოსდევს და სიკვდილს სიცოცხლეო. (ადტაცებული)
ზეიმითა და დიდებით გაასვენებენ მიცვალებულს
ჩემს ქალბატონს, ჩვენს ძველს ტაძარში დაკრძალ-
ვენ და მე... მეც იქვე, გალავანში სადმე დამმარ-
ხვენ. საიქიოსაც შენთან ვიქნები, შენი მონა, შე-
ნი ერთგული ყმა და დარაჯი. გადმოვხედავ სასა-

ფლორიდან შენს სასახლეს, შენს ქაიხოსროს, შენს საყვარელს მარინეს, შენს შვილის-შვილებს და გავიხარებ... მოგახსენებ დაწვრილებით იმათს სიყვარულს და ნეტარებას.

მარინე (კარგეში). კმარა მეთქი, არ გეყურება?! არა რცხვენიან, ამას კადრულობს!

თექლე. რა იყო, რა მოხდა? აგრე რამ აგაშფოთა?
მარინე (კამოგა, თექლე, წინ დაისოქებს. მოახლეები გავლენ). დედავ, მიშველე! (ქვითანით) დამძალე სადმე, დამიფარე! მიპატრონე რამ!

თექლე (უღერსებს, გულში ჩაიკრავს). დამშვიდდი; შვილო, ღმერთს ნუ ჰგმობ. გუშინ არ მითხარ, ბავშვი მეძრაო. უნდა მოითმინო, შვილო, მაგ პატარას გულისთვის უნდა მოითმინო, მაგის მომავალისთვის. დედა, შვილო, პიტალო კლდესავით უნდა გამაგრდეს, ყოველივე აიტანოს და სამშობლოს ღირსეული შვილი შესძღვნას და აღუზარდოს. მაშ ღმერთი აღარა ყოფილა, მაშ მეორედ მოსვლა დამდგარა და სამართლის წილ უსამართლოება დამყარებულა! არა, შვილო, ცოტა მოვითმინოთ, ცოტა კიდევ და ამ სახლში კვლავ დაბრუნდება ჩვეულებრივი მყუდროება და ტკბილი ცხოვრება.

გლახა. ღმერთმან გისმინოს, ქალბატონო!

თექლე. სულ-მოკლე ყოფილხარ, შვილო! რა არის შენი ტანჯვა იმ წამებასთან შედარებით, რომელიც ქართველ ქალს წილად არგუნა ჩვენმა წარსულმა? ნეტავ ვაჟკაცის ბედნიერებას! თოფ-იარაღს აისხავდა, წინ გაეგებებოდა მტერს და მოკლავდა, თუ ზედ შეაკვდებოდა, ჯილდოდ სახელი და განსვენება ხვდებოდა. თავი შესწირა ქვეყანას, მსხვერპლად დაუდგა თავის სიცოცხლეო, ყველა აქებდა, აღიღებდა, წამებულთ შორის იხსენიებდა. ჩვენ კი... ვინ გვაღირსებდა ჩვენ სიკვდილს? განა სიკვდილი განთა-

ვისუფლება დი მოსვენება არ არის წამებულისთვის? სიკვდილს ვინ გვაღირსებდა? თავიანთ მხეცურ ჟინის მოსაკლავ საგნადა გვხდიდნენ, სულს გვიხუთავდნენ, ადამიანურს ჩვენს გრძნობას ფეხ-ქვეშ სთელავდნენ და წმინდათა წმინდას გვილახავდნენ. მაგრამ ძალაუნებურად მორჩილი, უსიტყვოდ ქმნილი, ღირსება-ახდილი, დამცირებული ქართველი ქალი ცდილობდა ნაძალადეგ ალერსით დაეთრო და მიეყუჩებინა სისხლით გაუმაძღარი მისი ქვეყნის მტერი და საბოლოოდ თუ არა, დროებით მაინც აეცდინა მრავალ წამებულ თავის ხალხისთვის დარბევა, ამოყლეთა და ტყვედ წარეკვა. გრძნობდა, შვილო, ქართველი ქალი რომ პატივ-ახდილ სიცოცხლეს სიკვდილი სჯობდა, მაგრამ სამშობლო მსხვერპლს ითხვდა. ბრძოლის ველზედ ხმალ-და-ხმალ სიკვდილი მსხვერპლია, შვილო, მაგრამ გამოჩენილი, ხან-მოკლე და მხოლოდ ვაჟკაცის ხვედრი. ქართველი ქალი კბ ამაზე დიდ მსხვერპლს სწირავდა სამშობლოს, —სწირავდა თავის პატივს, თავის სახელს, ნამუსსაც კი. აი ტანჯვა-წვალება ის იყო, შვილო!

შარანე. ვიცი, დედავ, გამიგონია. განა არ ვიცი, ქმარს ცოლს სტაცებდნენ, მამას — თავის ქალს და ბავშვებს — დედას. ბებია ჩემი ზინათინ და მამიდაჩემი ანუკა ბატონიშვილნი ჰარამხანაში არ დაიღუპნენ, საზიზღარ შაჰის ჰარამხანაში? მაგრამ...

თეკლე. (კანკალებს) რად მომაგონე, შვილო, ეგ საშინელება?! მახსოვს, საწყალს ანუკას რომ ვამზადებდით შორს გასავზავნად. ჩემს მტერს არ ვუსურვებ იმ საშინელებას! ისე ვტიროდით დიდი და პატარა, თითქო ცხედარი უსვენიათ და დასაკრძლავად ემზადებიანო. მეფე შაჰნავაზ მოთქმით ტიროდა. დედოფალს გული მისდიოდა, საწყალი ანუკა-ფერ მისდილი, მაგრამ ანგელოზივით ტურფა და გულ-

წარმტაცი გაქვავებულივით იდგა დიდი ხანი, შორს სადღაც იყო ფიქრით წასული; მერმე მოგვიბრუნდა სევდისაგან გულმკვდარი და გვითხრა წყნარად, მშვიდად თითქო თავის თავზედ კი არა სხვა უცხოზედ ლაპარაკობსო: რა გატირებთ, ნეტავი! წარმოიდგინეთ, რომ ანუკა აღარა გყავთ... ანუკამ თქვენი ქირი წაიღო... ისე მახსოვს, თითქო გუშინ იყოვო, ეხლაც ყურს მიდგას იმისი ტკბილი ხმა. შენ შენსას სჩივი, შვილო, მაგრამ აბა შეადარე შენი ხვედრი საწყალ ანუკას...

- ძანანე.** ნეტავი იმას! სამშობლოს, დედავ, სამშობლოს მეც შევსწირავდი თავსა! მეც დავანებებდი თავს ქაიხოსროს, როგორც იმან დამანება მე.
- თეკლე** (ამშვიდებს). არა, შვილო, არ დაუნებებია თავი ქაიხოსროს. რა ექნა, გაჭირებული ქვეყანა უხმობდა.
- ძანანე.** ოჰ, ძამულო, ნეტავ მეც მომიწოდო მსხვერპლად, სიხარულით მიგეგებებოდი, არარას დავზოგავდი, ყველას და ყველაფერს შეგწირავდი. აგერ, გლახამ ექვსი შვილი შეაკლა ქვეყნის თავისუფლებას, ორი ქალი, ორი შვილის შვილი, რაც კი გააჩნდა, ყველა სამშობლოს შესწირა!.. (გაჩუმდება) ივერიის წმიდა დედანო! მე სულ სხვას მიქადის ჩემი უკულმართდ ბედი: ჩემს მეფეს, ჩემს ძმას უნდა თავის ხასად გამიხადოს.
- თეკლე** (შეძრწუნებული). ნუ, შვილო, ნუ! მაგას რას ამბობ! ტყუილია, ტყუილი!
- ძანანე.** ან არრა იცი, დედავ, ან და თუ გულით მიმხედარხარ, მევე მიმაღავე ჩემს უბედურებას, მაგრამ როდემდის, დედავ!! არა, იესე, არა, ვერასოდეს ვერ გამხდი შენად!
- თეკლე** (იქით). რა არის უბედურება! ასე სწრაფად ბავშვი გმირად აქცია!
- ძანანე.** რაც უნდა მოხდეს, გეყურება, დედავ, რაც უნდა მოხდეს, მე ჩემს ნებაზედ მოვიქცევი და ჩემს ნა-

თქვამს არ შევცვლი, ქაიხოსროსი ვარ სულჯო-ხორა-
ცამდე და მედა ქაიხოსროს ვერავინ გაგვეყრის! და-
ლა რომ იხმაროს მეფემ? მაშინ რაღა ვქნა? დეე და-
მლუპოს, მტანჯოს, მაგრამ ჩემს გულზედ კი ვერ-
გაიძარჯვებს. იცოდე, დედავ, შენც ჩემო ერთგუ-
ლო მოხუცო, და შენც იცოდე, ჩემო საბრალო
შორს წასულო ქაიხოსრო, რომ მარტო ძალით და-
იმორჩილებენ მარინეს, უსინილისო, სამარცხვინო
ძალმომრეობით, მაგრამ სული კვლავ თავისუფალი
დარჩება. (შეფის საყვირის ხმა ისმის. გლახა სწრაფად
გაყა. ქალები კანკალებენ, უნდათ დაიძინენ, მაგრამ შეუე
შეშოვა; თან სამი კაცი ახლავს.)

თეკლე

მიშველე, მარინე, მუხლი მეკვეთება!

მეფე.

თეკლეს ვახლავარ!

თეკლე

მდაბლად თავს უკრავს). ქაიხოსრო შინ არ გახლავთ.

მეფე.

მე ჩემს დასთან მოვდივარ. რა ვუყოთ, რომ ქაიხო-
სრო შინ არ არის? (აღტაცებით) მარინეს ვახლავარ.

მარინე

(ცეფად). ქაიხოსრო შინ არ გახლავთ.

მეფე

(გაბრაზებული). დიად, საქართველო განთქმულია
სტუმართ-მოყვარეობით და ქართველნი მასპინძ-
ლობით. თქვენს მეფეს აგრე მიხვდებით!... დღეს
აქა ვარ და აქა ვრჩები... სახლში შემეყვანეთ. სახ-
ლიც ჩემია, ოჯახიც და მამულიც! ჩემია აქ ყველა-
ფერი! (საზოგადო შეძრწუნება. მახსლები გამოვარდე-
ბიან, მხარში ამოუდგებიან და თეკლე მიჭყავთ. ვეკლანნი
შუა კარით გავლენ სიჩუმე).

მარინე.

გამოვა შუა კარით). გიორგი! ზალიკო! (ბი-
ჭები გამოვლენ) მოურავს დამიძახეთ! (მოურავი შე-
მოვა და მდაბლად თავს დაუკრავს) მეფე აქა ბრძანდე-
ბა სალამომდე. ყველაფერი მოუმზადეთ. (მარინე,
მოურავი და მასამსახურენი გავლენ. მიდი-შოდან ბი-
ჭები, მახსლები, ზოგს ხალები მიაჭეს, ზოგს შან-
დლები და მარცხნივ ოთახში შეაქვთ).

მოსამსახურე. საცოდავი ბატონიშვილი და ქალბატონი! ყველაფერი ჩამოართვა მეფემ: მამულ-დედული, სახლ-კარი და ჩვენი თავიც!

გლახა (შემოიპყება). შედი, მოახსენე, გლახა სახლს გიმზადებთ თავის ბატონიშვილს და ქალბატონს-თქო. ღმერთი მოწყალეა, მობრძანდება ქაიხოსრო და მერე თითონ იცის... კაცია, ქუდი ხურამს... წადი, მოახსენე.

მოსამსახურე. როგორ მოვახსენო მეფესთან, ბრძანდებიან! (გადის)

მარინე (შუა კარით გამოვა და სასოწრკვეთილი სკამსუდ დაეშვება) კმარა, კმარა მეფევე ბატონო! შენისთანა ურცხვი თუ დროზედ არ შეაყენეს, უფრო თავს გავა. მეფე იყავ და გერიდებოდი, გეგონა ყველაფერს მოგიტმენდი! მაგ გვირგვინს მოგხდი, სახელოვან მეფეთა დიდებულს გვირგვინს, და შენს შესაფერ ადგილს გიჩვენებ!

მოახლეები (შუა კარით თეკლე გამოჭყავთ.)

თეკლე (გამწარებული). ვუთხარი, შვილო, არ დავერიდე. მეფე განრისხდა, მამული ჩამოგვართვა, მე და შენ კი... (ტახტზედ დასვაშენ).

მარინე (წამოვარდება). რაო, რაო? მე და შენ რაო დედაგ?! ჩქარა მითხარ! ყმები ხომ არა ვართ, რომ გაგვეციდოს. ნუ დაივიწყებს რომ მეფის შთამომავალი ვარ, ბატონიშვილი ვარ, ხელსაც ვერ მახლეებს.

თეკლე. წავიდეთ, შვილო, შინ შევიდეთ! (ასწიკენ და მიჭყავთ. მარჯვენა კართან ძიხს დაეშვება დახე მისდღი მიშველეთ, ვკვდები! შვილო, მარინე.

მარინე (მოახლეს). წყალი, თამარ! ჩქარა, წყალი! (თეკლეს ტახტზედ წამოაწიკენენ. თამარი გავარდება და წყალი შემოაჭეს, თან ორი მოსამსახურე შემოჭყავს. მარინე თეკლეს თავს აუწიკეს და წყალს ასიკეს. თეკლე მოსუდიერდება, მაგრამ მოძრაობა კი არ შეუძლიან) მაგრა მოჰკიდეთ ხელი, ფრთხილად, ჩქარა მოძღვარს დაუძახეთ. (თეკლე გაჭყავთ, მარინე უკან მისდევს. ერთი წა-

ში შედგება და მჩისხანედ) ეხლავ დავბრუნდები და ღირსეულადაც შევამკობ, მომითმინე! (გადის, სიჩუშა. ღობეზედ ბებერი დედაკაცი გადმოვა, დარბაზში ავა და შუა კართ შევა ოთახში. ბიხდება. ღობის იქიდგან მარჯვნივ ქაიხოსრო გამჩნდება, უქედოდ, გაშავებული, საკანძ-ჩამოხსნილი, ხელ-აკრული, მისუსტებული მიეყრდნობა ღობეს. მარცხენა ფანჯრიდან სინათლე მოსჩას).

ქაიხოსრო. მოველ გამოქცეული... დამარცხებული... კვალ და კვალ ისაყი თავის ჯართ მომდევს და ქვეყანას იკლებს. აქ კი... სუჩუმე და მშვიდობა სუფევს... ნეტავი მეფე სად ბრძანდება? უნდა მოვახსენო ჩვენი დამარცხება. უნდა გავაფრთხილო... მეფე წმიდა ჯვარის წინ ფიცქვეშ დაგვიპირდა, განვაახლებ ძველს წმიდა სიონს და განვადიდებ მისს ძველ სამრეკლოსაო, ძველზედ უკეთ შევამკობ მცხეთის სვეტი-ცხოველს და ერთხელში ჯვართ, მეორეში მახვილით გავუძღვები ქართველ ერსაო. განთიადმა სულწარმეტაცად გავგიღიმა... და ახლა კი უცებ ყველაფერი, სულ ყველაფერი გაჰქრა, გაიფანტა, დაგვეკარგა... ქაიხოსრომ ათაბაგი ხელ-შეკრული მომგვაროსო!... ხელშეკრული?!.. დამარცხებას ვინ ჩივის, მეფის მხრით დახმარებაც დაგვარგეთ უბედურებმა! რა შესცოდა ნეტავ ესოდენი ქართველმა ახალხმა, რომ ლამის მიწის პირიდგან აჰგავოს მუხთალმა ბედმა. (მწარედ) მეფე თავის საყვარელ ომანითურთ დროს გატარებაში, ნადირობაში იქნება გართული, ქვეყანა კი იღუპება, მტრის მახვილ ქვეშ გველივით იკლავება, იწვის, იდაგება! (მარცხნით სინათლეს შენაშნავს) აქ სინათლეს რა უნდა?! ნუთუ სტუმრები არიან! ვინ უნდა იყოს ამ დროს? იყოს ვინმე მაინც, რომ ვკითხო. ასე როგორ შევიდე! არა,

არ ივარგებს: უნდა ვაცნობო, მოვამზადო, თორემ გული გაუსკდებათ, ასე რომ დამინახავენ.

ბებერი დედაკაცი (გამოვა შუა კართ, ეზოში ჩამოვა და ღობეზედ გადასვლას აჩივებს).

ქაიხოსრო. რათ იყავი მანდ? რა გინდოდა?

ბებერი დედაკაცი (ვერ იცნობს). მეფის მხლებელი ხარ, შვილო?

ქაიხოსრო. არა ქაიხოსროს ბანაკიდგან მოვლივარ.

ბებერი დედაკაცი (ცნობის მთქმარეობით). ბარათს მოიტანდი?

ქაიხოსრო. დიად, ბატონიშვილ მარინესთან.

ბებერი დედაკაცი. მეფე ბრძანდება აქ სტუმრათ, შვილო, და არხა მივართვი, სათხოვარი მქონდა.

ქაიხოსრო. რას მიჭქარავ, დედაკაცი! აქ მეფეს რა უნდა?

ბებერი დედაკაცი. რას უნდა მივქარავდე! მეფე ბრძანდება, ჩვენი მადლიანი მეფე, პირველი ხომ არ არის! ბატონიშვილს მარინეს ჩრდილივით დასდევს და ძალიან ხშირად ესტუმრება აქაურობას. როგორ იუცხოვე, გეტყობა, რომ შორიდგან მოხვალ. დედამიწამ მიყოს პირი, თუ ვატყუებდე. მეზი დაეცეს ჩემს შვილებს, თუ ვტყუოდე. მაშ ქაიხოსროს ბარათი მოგაქვს? (თავს გაიქნევს და მუხლში შემოიკრავს) ვაი შენს დედას, ქაიხოსრო! ვაი შენს ოჯახს, შე საცოდავო! ეჭმწარე ყოფილა წუთისოფელი! მე ქმარი წამართვეს, ცოცხალ ქმარზედ მატირეს და ახლა ქაიხოსროს ცოლსა სტაცებენ! ვაი, შენ დედას, შე საცოდავო! ვაი, ვაი, ვაი! (მოსთქვამს, ღობეს გადავა და წავა).

ქაიხოსრო (გონებაზედ მოვა). მოიცა! სად შირბინარ, დედაკაცი, მოიცადე!.. წავიდა! არა, არ მჯერა! წინადაც მითხრეს, მაგრამ არ დავიჯერე. არც ეხლა მჯერა! (ჩაფიქრდება) რა უნდა აქ, უკაცო სახლში! ხომ იცის, რომ მე შინ არა ვარ! ოჰ, ჩემო მარინე! იქნება ჩემი შორს ყოფნით ისარგებლეს და უსიამოვნობა რამ მოგაყენეს! ნუ გეშინან, ახლა

კი აქა ვარ, შენთანა შენი ვარ მეუღლე! ერთად შიში აღარაფერისა გვაქვს! (შუა კარს გააღებენ) იქნება მართლა... ოჰ, როგორ უნდა იტანჯებოდეს ჩემი მარინე!..

კარისკაცო (გამოვა, ქაიხოსრო დობეს ამოეთარება). ეჭვი! არავინა ხართ! ბუხარი ანთეთ! გაანათეთ აქაურობა! ვერა ხედავთ, როგორ ჩამობნელებულა!

მოსამსახურენი (შემოვლენ, ბუხარს ანთებენ, შანდლებზედ სანთლებს უკადებენ, დობე მიბნელებულია, გაუფენ).

მარინე (მარჯვენა კარით გამოვა აჩქარებით). მაშ აგრე! წაყვანას მიპირებს! და არც კი მალავს, არც კი რცხვენიან, რომ დედას წინ გაბედა ამის თქმა! ვნახოთ, ბატონო! აქ სპარსეთი კი არ გეგონოს და მარინე მონა, მოახლე! მარინე ქვეყანაზედ მხოლოდ ქაიხოსროსთვის არის დაბადებული! ვარდისახარ, თამარ! სად არის მოურავი! ბიჭები სადლა არიან! აქ დამიძახეთ ყველას. (მოსამსახურენი და მოურავი შემოვლენ) ახლოს იყავით და მოგიხმეთ თუ არა, მაშინვე მომეშველენით! შენ ცხენები შეკაზმე და მზად იყავი. (გაუფენ) იმერეთს უნდა გადავიხვეწო!..

ქაიხოსრო (შეშინებული). ათაბაგი დაგიჭერს გზაში, შე საწყალო. ზემომხარს გზები შეკრულია. (მიამალება).

მარინე. აღარ შევალ ჩემს ოთახში, აქ ვიქნები, აქ გავათენებ ლამეს.

მეფე (მარცხენა კარით გამოვა). აქა ხარ, ჩემო მარინე: მე კი კინაღამ შენს ოთახში შეველი; იქ მეგონე, ვეღარ მომიტმინა გულმა, ვეღარ ეღირსა ღამის წყვდიადს... შენ კი აქა ყოფილხარ! იქნება, მე შელოდები?

მარინე. დიად, მეფეო, შენ გელოდები, შენთან მაქვს სალაპარაკო!..

მეფე (აღეწისათ). ძლივს, ძლივს! მომკალ, დამადნე კაცო ამოდენ ლოდინითა, დღეს პირველათ შეგხვდი ასე

ცალკე! თითქო პირობა შეუკრავთო, ისე გვეხვე-
ვოდნენ მოსამსახურენი, ჩემი ამაღა და მოხუცე-
ბული შენი დედამთილი. შენც ისე მექცევოდი,
თითქო მერიდებოდი, ჩემთან ცალკე დარჩენა გე-
ზარებოდა.

მარანე. მაშინ მეშინოდა.

მეფე. ახლა კი?

მარანე. ახლა კი აღარ მეშინიან! ჩემი ნებითა ვარ აქ, შენ-
თან. მიბრძანე—რა გნებავს, გამაგებინე, მე ყურს
ვიგდებ.

მეფე (შეშვრთადა). შენი მშვენიერება... ომანმა მაუწყა...
შენი ნახვა მომაწყურვა... გნახე... და დავიღუპე!..
შენმა სიყვარულმა გამიტაცა...

მარანე. მერმე, რა გნებავს? მოგეხსენება, გათხოვილი ვარ,
ქმარი მყავს.

მეფე. ქმართან გაგყრი... ჩემი ძალით, მეფერს ბრძანებით...
მიყვარხარ, მარინე, გაგიჟებით მიყვარხარ...

მარანე. მაშ აგრე, მეფევე—ბატონო! მეუღლედ თურმე გლო-
მებივარ! მე კი სულ სხვა მეგონა.

მეფე. გეფიცები შენ, ჩემო მშვენიერო სასძლოვ, რომ მე
დედოფლის გვირგვინს დაგადგამ თავზედ, სამეფო
ტახტზედ აგიყვან მეუღლედ.

მარანე. როდის, მეფეო?

მეფე (აღტაცებული). დღესვე! ახლავე! ვუბრძანებ და ერ-
თი კვირაც არ გაივლის.

მარანე. მერმე შენს ცოლს, დედოფალ მარიამს რაღას უპი-
რობ?

მეფე. დედოფალი მარიამი დიდხანია განშორებული მყავს.
იმისი ხვედრი.—შვილების აღზრდაა მხოლოდ... მე
ბედმა წილად შენი თავი მარგუნა, ჩემო მშვენიე-
რო მარინე, ჩემო პირველო დედოფალო!...

მარანე. წინათვე ასე უნდა გებრძანებინა, დიდებულო მე-
ფევე, და არა მუქარიდ და ძალ-მომრეობთ...

- მეფე.** აკი გაახელო ბებერი დედაკაცი, განა არაფერი მოგახსენა?
- მარანე.** ყმაწვილი ყოფილხარ, მეფევე! დედაკაცი კი არა, შენი ომანი უნდა გამოგეგზავნა, შენი ერთგული ომანი: მაჭანკლობა იმან დაიწყო და იმასვე უნდა გაეთავებინა. აი რას მოგახსენებ, ჩემო დიდებულო, ძალათ მოსულო საქრმოვე—უნდა მომითმინო! ამ გულ ქვეშ ქაიხოსროს ბავშვი სუნთქავს.
- მეფე** (უგან დაიწევს). სტყუი, მარანე!
- მარანე** (აღტაცებული). დიახ, მე შვილს ვუზრდი ქაიხოსროს და ჩავაბარებ კიდევ... მერმე... წამიყვანე.
- მეფე.** მე ლოდინი აღარ შემიძლიან! გეყურება, მარანე, აღარ შემიძლიან.
- მარანე.** ვის გაუგონია სასძლოს ძალად წაყვანა! ვის გაუგონია ავადმყოფ ქალის ძალ-დატანება...
- მეფე.** მე მაგეების არა ვიცი-რა! მე მინდხარ და ჩემი უნდა იყო დღესვე, ეხლავე!
- მარანე.** აი, მეფეო, ეხლა კი ცხადია, რა დიდებულ ტახტსაც მიმზადებ! მიყვარდეს და ვერ მოვითმინო, მიყვარდეს და შეურაცხვეო? ქაიხოსრომ რომ მიბრძანოს, სიკვდილის წინ გნახავ, ისე რომ ერთად ერთი საათის სიცოცხლე და გქონდეს, და მელოდეო, ველოდები ბედნიერი, სიყვარულით გამხნეებულის. სხვანაირი სიყვარული მე ვერ წარმომიდგენია.
- მეფე.** არა, არა, ასეთი სიყვარული არა მწამს და არც არსებობს. გაშმაგებული ტუჩით ტუჩში ჩაგაკვდე, სი-სიყვარულის ალით დაგწვა და დავიწვა და მწვავე აღერსით მთვრალ მიბნედილმა ისე მაგრად ჩავიკრა გულში, რომ თვით ძვლებმაც კი ქახა-ჭუხი დაიწყონ — აი ჩემი სიყვარული! (ქაიხოსრო წამოიწევს, მაკრამ შეჩერდება.)
- მარანე.** თავი დამანებე! ნუ დაივიწყებ, ვისთან გაქვს საქმე.

- (ბრახმოკრეული ზიზღით) შენ მეფე ხარ!! შენ!! მეფე განა ასე უნდა იქცეოდეს! არა, შენ მეფე კი არა, მონა ხარ; მონა წუწკი, უწმინდური, სულმდაბალი!
- მეფე.** ძლიერ მალლა მიგაქვს თავი, მარინე, მაგრამ ვფიცავ, მაინც ჩემი იქნები! (შიიწვეს მარინესკენ).
- მარინე** (მოშორდება). შორს, შორს ჩემგან, ბოროტო! მეფე ხარ შენა?! შენ! დეე მთელმა ჩვენმა ქვეყანამ გაიგონოს ჩვენი ლაპარაკი და მსჯავრო დასდოს შენს საქციელს! სპარსეთის მონა, სპარსელთ წყალობით ამალღებული ხედავთ რას ბედავს! მამაჩემი აღექსანდრე ბიძაჩემს გიორგის ტახტს ედავებოდა და უფლებაც ჰქონდა. ტახტზე! შენ კი... მამაშენი ლევანი მხოლოდ მდივანბეგი იყო ირანისა, შაჰის ყურმოჭრილი ყმა, ერთგული მონა! (მეფე იცინის). ომანის წყალობით, მხოლოდ ომანის ხრიკებით ეღირსე ჩვენს სამეფო ტახტს...
- მეფე** (ჯავრბს). ოჰ, რა ტურფა ხარ, რა მშვენიერი ხარ, ჩემო მარინე! ბრძანე, განაგრძე, მე არა ვჯავრობ!
- მარინე.** მეფე მე უნდა ვიყო, ბატონიშვილი აღექსანდრეს ერთად ერთი მემკვიდრე. (დტაცებით) სამშობლოს კეთილდღეობას შევალევდი ჩემს სიცოცხლეს! თამარ მეფეც ქალი იყო. მეც აქ მეფე ვიქნები. ჩემს მამაც მეუღლეს, ქაიხოსროს ვუბრძანებ: ჩამაბარე ჩემი ტახტი, ჩემი მამაპაპეული, ბაგრატიონთ საგვარეულო ტახტი მეთქი და ის, ჩემი ერთგული სპასალარი, ჩემი სოსლანი, პორფირ-მოსილს ამიყვანს ტახტზედ.
- მეფე** (გაჯავრებული). მე თქვენ გიჩვენებთ ტახტსა, ღირსეულ ადგილს მოგანიჭებთ. (მივარდება).
- ქაიხოსრო** (წინ წამოდგება). აღარ შემიძლიან! მეტს ველარ მოვითმენ! (თეკლე გამოჭყავთ მათხლეებს და ტახტზედ დასვამენ. ქაიხოსრო უკან დაიწევს და დედას შესტკეარის) დედავ!(რთა მოსამსახურე და მოურავი მიუახლოვდებიან, იცნო-

შენ და უკან ამოუდგებიან. მეფე შედგება. დაბაზიდან ქაი-
ხოსროს ვერ ამჩნევენ.)

თეკლე (თავის ქხევით შეუგონებლივ). აჩქარდი, შვილო, ქაი-
ხოსრო! თავს დასტორიალებს შენს. მტრედს სიკვ-
დილი.

მარანე. ამ მოხუცებულისა მაინც არა გრცხვენინა! მოა-
ხლეებისა, მოსამსახურეთა! (მოახლენი დაჩქილნა
დგანს თეკლეს აქეთ იქით. თამარი ტირის) მითხარ,
ვარდისახარ, სამშობლოს დიდება და მშვიდობიანო-
ბა რომ ყოფილიყო შენზედ დამოკიდებული, მტერს
დანებდებოდი?

ვარდისახარ (კანკალით). დიად, დავნებდებოდი.

მარანე. ისე, შენის ბატონის უნის მოსაკლავათ?

ვარდისახარ. არა, ბატონიშვილო, ჩემს დღეში არა!

მარანე. შენა, ჩემო თამარო?

თამარ. მე არა ვიცი რა, გული მიკვდება, გონება
მებნევა, სირცხვილით ვიწვი (თვალებზედ ხელს აი-
ფარებს).

მარანე. მოახლეები გასწავლიან ზრდილობას, დიდო მეფეო!

მეფე (გაბრაზებული შეუტევს მოახლეებს). გასწით აქედგან!
(მოახლეები გაუფენ) შენ კი ეხლავ ჩემი ხარ! მომბე-
ზრდა ამდენი როტვა! (ხელს სტაცებს და მიიზიდავს).
ახლა კი ვერსად წამიხვალ!

მარანე (სასწარკვეთილი). ქაიხოსრო, მიშველე, სადა ხარ!

ქაიხოსრო (სინათლეზედ გამოვა). აქ გახლავარ, ჩემო დედო-
ფალო! (ხელის ნაბიჯით მიდის დაბაზისკენ. . მეფე ხან-
ჯალზედ ხელს ატაცებს და მარცხნივ გადაგება. მარანე
ქაიხოსროს მივარდება).

მეფე. შენ აქ რა გინდა, მიპასუხე, აქ რას აკეთებ?

მარანე. ნუ უპასუხებ, ქაიხოსრო! ეგ ჩვენი მეფე არ არის!
სისხლში ხარ მოსვრილი! დაქრილი ხარ? (სანჯავს,
შიში ერევა) წამოდი, შინ შევიდეთ! დედავ! დედავ!
დედავ! ქაიხოსრო მოვიდა!

ქაიხოსრო (შარინეს იშორებს). მომითმინე, მარინე, მომითმინე. მეფეს უნდა მოვახსენო; გეყურება, უნდა მოვახსენო მეფეს.

მეფე. პირველად მე უნდა მხლებოდი.

ქაიხოსრო. და აი კიდევაც გეახელი, დიდო მეფეო!

მეფე (განებს შიშველებს). მაშ, სთქვი! როგორ არის საქმე! სად იყავი, ან ჯარი სადა გყავს? რა ქენ, რა გამირიგე? სთქვი, რალა, რას გაჩუმებულხარ? უურს გიგდებ.

ქაიხოსრო (ფიქრის შემდეგ). გვერიდებოდა ათაბაგი, გვემალებოდა, ბრძოლას გაურბოდა. ბოლოს ბედმა გაგვილიმა და იმისთანა ალაგს მივიმწყვდიეთ, რომ უომრად ველარსად წაგვივიდოდა. მე და ოთარი შევებრძოლენით, ზურაბი ჩასაფრებული იყო თავის ჯარით... დავამარცხეთ, გავქციეთ ისაყ-თაშა, ლტოლვილთ ბანაკი ჩვენ დავიჭირეთ. რა ვნახეთ, რომ ზურაბისაკენ გარბოდა გულ გახეთქილი, კაცი ვათრინეთ და ზურაბს შევეუთვალეთ, წინ დახვედროდა, გზა შეეკრა. ზურაბმა კი... დიდებულო მეფევე ბატონო, ზურაბმა უკან დაიწია, თავისუფალი გასავალი მისცა ათაბაგს. რაკი მიხვდა ათაბაგი, უთანხმოება რალაც სუფევს საქართველოშიო, შედგა, პირი იბრუნა, მოულოდნელად შემოგვიტია დაღალულთ, დაქანცულთ, ზურაბის ლალატით გულ-ჩათუთქულთ და მუსრი გაგვავლო, ერთიანად ამოგვწყვიტა. ოთარი ნაკუწ-ნაკუწად აქციეს ჩემს თვალწინ. ჩვენგან რამდენიმე კაციღა გადარჩა და... ზურაბის რაზმი... ზურაბის რაზმს არავინ დაჰკლებია... დავილუპენით, მეფევე! (ჩოხას გადაიხსნის და წელზედ დახვეუდს დაგლეჯილს, დასისხლიანებუდს დროშას მოიხსნის) ესღა გადავანარჩუნე გამძვინვარებულს მტერს. (დროშას კმთხვევა და აჩქარებით): აქეთ მოდიან ათაბაგის და ოსმალთ ჯარები. *)

*) 1723 წელს მომხდარი ავტორს 1715 წელს ვადაქვს.

ქეფე (შიშით). რაო? ათაბაგის და ოსმალოთ ჯარები? ერთად არიან? ერთად მოდიან?

ქაიხოსრო. დიახ, მეფეო, სერასქირი ისაყს შეუერთდა. ქვეყანა იწვის! ზურაბის რაზმი საით გახლავთ, ვეღარ გავიგე. ერთმა გლებეკაცმა მათხოვა ცხენი და აიგიახელ.

ქეფე. ცუდი ამბავი მომიტანე, ქაიხოსრო. არ მეგონა, რომ აგრე ახლო იქნებოდა მტერი! მერმე მაგოდენა ჯარით! განა არა ომანი გრძნობდა.

ქაიხოსრო (ზიზღით). ომანმა ყველაფერი იცის, ჩემო ხელმწიფე! ყველაფერი იცის, ყველაფერს ის განაგებს. ისე გვათამაშებს, თითქო ნარდის კოჭები ვიყენეთ და იმის ხელთ არის ჩვენი დალუპვაც და გამარჯვებაც.

ქეფე. კარგი, კარგი! ახლა რას აპირებ, რას ფიქრობ, სთქვი.

ქაიხოსრო. არაფერს, მეფეე, რაც სათქმელი მქონდა თქვენს ქვეშევრდომს და ჩემი ქვეყნის შვილს, უკვე მოგახსენეთ. ახლა კი სხვა მაქვს სათქმელი. (დროშას აიღებს, ფთხილათ მიიტანს და ხატის წინ დაასვენებს. დედასთან მივა და წასჩურჩულებს: მაპატივე, დედა! მერმე მივა, მარინესთან დადგება. შეფე ელის გუფხელ დაკრეფილი, მუქარით). რაც წელან ბატონიშვილმა გითხრა, მეც იმას გიმეორებ თავით ბოლომდე, სიტყვა-სიტყვით (მარცხნავ კარის კაცი წამოაწევს წინ და უურს უგდებს, მარჯვნივ მოურავი და მისამსახურენი გაშტერებულნი). შენ ჩემი მეფე და მფარველი კი არა, სპარსეთის ყმა ხარ, ჰარამხანაში გაზრდილი, სულით ხორცამდე გარყვნილი და გახრწნილი.

ქეფე ჩუმად, შე მოლალატე!

ქაიხოსრო (ნელი ხმათ). მოლალატე მე არა ვარ! (ცხარედ) შენა ხარ, შენ მოლალატე! შენ ქვეყნის პატრონობა და მფარველობა მოგანდო ღმერთმა და შენ

კი... ჩვენს გაუბატოურებას, ჩვენს შერცხვენას, ჩვენს განხრწნას შესდგომიხარ!

მეფე (გაჩუმებული შეჭურვებს). უკვე დათვლილია შენი დღენი, ქაიხოსრო სპასალარო! გაიგონეთ ჩემი ნაბრძანები! ცხენები ჩქარა. სად არიან ჩემი მხლებელნი!

კაცის კაცი. ცხენები უკვე მზად გახლავან, ჩემო ხელმწიფევ! მაშხალები გამოიტანეთ! (ათხი კაცი გამოვა მაშხალებით, ორი დღეება აქეთ-იქით, ორი წინ გავა და მაშხალებს მიწაში ჩაურჭობენ. ავან-სცენა განათდება, მეფე მსწრაფად დაეშვება, წინ ორი მოსანსახურე მიუძღვის მაშხალებით, უკან სამი მსლებელი სხლავს და გადის, იმავე დროს შემოვარდება დარბაზში აწიწილი გლახა).

გლახა. ჩემი ბიჭები, ბატონო? ჩემი შვილის შვილები? (ქაიხოსრო თვალს აჩივებს) მითხარ, შენი კენესამე, სად არიან ჩემი ბიჭები? მითხარ, ბატონო! გაჩუმებული ხარ?! დაიხოცნენ?!.. და შენ კი ცოცხალი დაბრუნდი?!.. ყველანი, ყველანი გაწყვიტეს, ყველანი... და შენ კი ცოცხალს გხედავ? (ქაიხოსრო გაჩუმებულია) მაშ დაიხოცნენ, დაიხოცნენ ჩემი ბიჭები?! წყეულიმც იყავ! წყეულიმც იყოს, ვინც აქ დაიბადება!

ქაიხოსრო. აი, აი რის მეშინოდა. ამისი შეშინოდა, ამ დაწყევლისა, ხალხის კრუღვის და ჩაქვავებისა. მეფის რისხვას გავუძლებდი, მაგრამ ამ უბედურს რა ვუპასუხო, ან ხალხს რა ვუთხრა? როგორ დავარწმუნო, რომ მოღალატე კი არა, ერთგული მისი შვილი და მოსამსახურე ვარ? ნუ მწყევლი, გლახა! (ვედრებთ) შეიბრაღე შენი სპასალარი! ხომ ხედავ, როგორ უმუხტლა ომანმა? შინ მეფე შემომიყენა და ლაშქარში — თავისი ძმა ზურაბი! ორი ტყვია ჩამოასხჩემს დასაღუპად, და ორივე მომარტყა, შიგ გულაში მომარტყა! ქაიხოსრო აღარ არის, ჩემო გლახა:

შინ ოჯახი შეურცხვინეს და იქ ვაჟაკობა! რაღა შენი წყევლა მინდა?

გლახა

(ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ). ომანმა, ვიმტრო! შენთან ჰქონდა მტრობა იმ უღმერთოს, ქვეყანას რაღას ლუპავდა!? შემინდე, ბატონო, მაპატივე! ექვსი შვილიდგან ი ორი ბიჭილა მეგულებოდა ჩემს სანუგეშოდ და... ეჰ, შეგცოდე ღმერთო! ააცდინე, გულთა მხილავო, ჩემი წყევლა ამ ოჯახს! გაამაგრე და განადიდე ქაიხოსროს გვარი ქვეყნის სასიკეთოდ და მტერთან საბრძოლად. მე კი... (თეკლესთან მივა მით შით) შემინდე, ჩემო კეთილო ქალბატონო!.. შენ, შენ, ქაიხოსრო დაგიტირებს და მე კი... ვინ დამიხუჭავს სიკვდილის წინ თვალებსა?! ჩემს უპატრონო, ოხერ-ტიალ კუბოს რომელი საყვარელი ხელი მიაყრის მიწას!? ვინ?.. ვინა?.. (ქვითინებს).

ქაიხოსრო. ახლა ჰი რა გზას დავადგეთ, რა ვქნათ! (თავზედ ხელს იფლებს).

მარინე. შენთან ვარ, ქაიხოსრო, სადაც შენ, შეც იქ ვიქნები. (მხარზედ მიეუდნობა, თეკლესთან მიფლებს, დაუჩქებენ, ხელზედ ჰკოცნიან. გლახა დაჩქილი ღოტუფობს ხატის წინ).

ქაიხოსრო. დედა, ველარ მიცნობ შენს ქაიხოსროს? შემომხედე, დედა!

თეკლე (ქაიხოსროს ხმაზედ გონს შოვა და აცქერდება. იცნობს). მოსულხარ, შვილო! მარინე! გულს მომეშვა! (წამოდგება, ბარბანთ შიდას ავანსცენაზედ. ქაიხოსრო და მარინე მკლავს უჭერენ) უშველე შენს მარინეს! წაიყვანე, გააცილე განსაცდელს! ხელი მომე, შვილო! (ქაიხოსროს ხელს თვალებზედ მიიფარებს) შენმა ხელმა დამიხუჭოს თვალი, ჩემო ერთად ერთო იმედო და ნუგეშო! (თვალ დახუჭული ხელ გაჰყრბილი) შენა ხარ, ღმერთო, გულთა მხილავი და კაცთა მოყვარე:

დღეს წარმოედგები მოწყალეო, შენსა წინაშე და
შემიწყალე, შემინდე ცოდვანი ჩემნი ნებსითნი და
უნებლიეთნი! შეივედრე ჩემი სული.

(ფარდა ნელ ნელ ეშვება).

მოკამედება მეოთხე

(ღარბაზი მეფის სასახლეში. ორი სვეტით გაუფიქრო სცენის წინა და უკანა მხარედ. სცენის წინა მარცხნივ მხარეს დიდ ფანჯარის ქვეშ ტახტი, მარჯვნივ დიდი ბუხარი. ბუხართან სვეტს უკან დიდი კარი და მის იქით კუთხემდინ მრავალი ფანჯარა. მარცხნივ ტახტთან სვეტს იქით მრავალი ფანჯარა და კუთხესთან დიდი შემოსავალი კარი. ღარბაზის უკანა კედელში შუაზე დიდი კარი, მეფის სადგომ ოთახებისკენ შესავალი. მარჯვნივ უკანა კედელში მატარა კარი. უველკან ხალები. ძველებური შანდლები სანთლებით. ფანჯრებთან ფარჩით მორთული ვიწრო სკამები. შუა ღარბაზში სცენის წინა მხართან დიდი მაგიდა, იქვე სკამა და დიდი მაღალი ხის სავარძელი, ფარჩითვე მორთული მაგიდაზედ შანდლები—სანთლებით და ვერცხლის ზარი, მრგვალ თასისავეთ დამხობილი, სამ ფეხზედ; გვერდით ზარის დასაკრეკად ტყავის ტარინი ჩხირი. ძვირფასი მორთულობა, კედლებზედ იარაღი. საღამოა. ღარბაზი ოდნავ არის განათებული. მარცხენა კართ შეშოდან დიდებულნი, ბიძინა, ომანი, რომელსაც უველკანი ერიდებიან, კათალიკოზი, რომელიც ორს ეპისკოპოსზედ არის დაურდნობილი და სხვანი. იარაღს იხიზიან, მაგიდაზედ ალაკებენ და მარჯვნივ კართ შედთან სავსედ განათებულ ოთახში).

გაიიჟი (სწრაფად შემოვა, იარაღს მოისხნის, მაგიდაზედ დააწყობს).
ის გაამტყუნონ!... დაისაჯოს... მაშ ღმერთი სად არის!... (მარჯვნივ შევა. რამოდენიმე დიდებულნიც შევლენ იმავე კართ. კარს მოკეტავენ. ხანგრძლივი სიჩუმე.

სანთლები ნელ-ნელა ქრება და ოღნავ კანთებულ დარბაზში სიბნელე მატულობს).

კარის-კაცა (შემოვა მარცხნივ კარით, მოსამსახურენი მოსდევენ).
სანთლები ჩამქრალა, ჩქარა ანთეთ, რას უყურებთ! საცაა სამჯავრო გამობრძანდება! (სანთლებს ანთებენ. მარჯვენა კარს გაადებენ. ნელ-ნელა გამოდიან მსაჯულნი და დიდებულნი).

1-ლი დიდებული (იარაღს ისხამს). ამისთანა საქმეში მსაჯულობას ჩემს მტერსაც არ ვუსურვებ (მარცხნივ გადის).

2-ე დიდებული (მესამეს, თან იარაღს ისხამს) აღარ შემიძლიან, ბატონო, სული მეხუთება.

3-მე დიდებული (იარაღს ისხამს). გარეთ გავიდეთ, ბატონო, თავი გავაცალოთ ამ ჯოჯობხეთს, თორემ მეც აღარ შემიძლიან! (გადას მარცხნივ. გაივლის რამდენიმე დიდებული).

გაიოზ (ადღებულები შემოის მარჯვენა კარით). როგორ? გაამტყუნეს! საქართველოს საუკეთესო შვილს სიკვდილი მიუხაჯეს! წმიდათა შორის უნდა ვიხსენიებდეთ და ჩვენ კი სიკვდილი გადავუწყვიტეთ! ოო, უბედურნო, გონებით ბრმანო, სულით გლახაკნო! (კათოლიკოზი გამობრძანდება მარჯვენა კარით ორს ეპისკოპოსზედ არის დაურღნობილი. თან მოსდევს რამდენიმე დიდებული) შენც (მივარდუა) მწყემსთ-მთავარო! ნუ თუ შენც გადაუდგე შენს სულიერ შვილს? ქაიხოსრო ვარსკვლავივით ანათებდა წყვილივით მოცულს შენს სამწყსოში და არ დაესარჩლე, გააქრე იგი ვარსკვლავი, შენივე ხელით გააქრე!! (კათოლიკოზი ნელნელა მიბრძანდება). ქრისტე ჯვარს ეცვა ჩვენთვის, შენც... (უივირის) შენც ჯვარს უნდა ეცვე ჩვენთვის, ჯვარს ეცვი ქეშმარიტების და სიმართლისთვის! კაცის მკვლელთაგანი ხარ, გეყურება, კაცის მკვლელთაგანი!! არა, არა, შეგცოდენ, მე

უკან მიმაქვს ჩემი სიტყვები, მამაო წმიდაო! მაგრამ... რატომ არ გამოესარჩლე, რატომ ჯვართ ან დაცავი, რათ ჩააქრე საქართველოს სარწმუნოების ლამპარი!

კათალიკოსი (შუდგება): არ ჩამიქრია, უფრო ძლიერ აღვანთე! კმარა, დამშვიდდი, ღმერთმან. შეგინდოს, შენ აღშფოთებული ხარ! დაისჯება, რადგან მან შეურაცხჰყო ღვთისაგან კურთხეული მეფე; და შეურაცხჰო თვით ღმერთიც!!

გაიოზ (გაცხარებით). ყველანი ამას გაიძახიან! და იმას კი არავინ კითხულობს, რათ შეურაცხჰყო? რისთვის? ვისი ბრალი იყო?

კათალიკოსი. მეფე წარმომადგენელია ჩვენი და ხალხისა ღვთისა წინაშე... მეფის მსაჯული ღმერთი არის გულთამხილავი, და არა ჩვენ. მეფის გვირგვინისადმი პატივისცემალა დაგვრჩენია, დანარჩენი კი ყველაფერი შერყეული და წაბილწულია. მე ქაიხოსროს უკვე დავულოცე, ვუკურთხე სიკვდილის გზა სამშობლოს საბედნიეროდ და... მირონ-ცხებულ მეფის პატივის აღსადგენად!! (ხელ-ხელა კურთხევით მადის მარცხენა კართ.)

მან (და რამდენიმე დიდებული მარჯვენა კართ). ღმერთია მოწამე, ბატონებო, მე ქაიხოსროს სიკვდილი არ მინდოდა! (ყველანი ზიზღით ჩამოეცდებიან).

გაიოზ. ტყუილი ფიცი და ამაოდ ღვთის სახელის ხსენება სხვაგან თუ, თორემ აქ არ გაგივა. რა გინდა, რას დაეძებ, ხომ ხედავ, რომ ყველას ეზიზღები! რად ცდილობ ჩვენთან ყოფნას! რა გვაქვს ჩვენ შენთან საერთო? სამეფო საბჭოსი არ გეყო და ახლა მე გეტყვი, რაცა ხარ: შერცხვენილი ხარ, საზიზღარი, ქვეყნის მტერი და მოღალატე! ამას მართო მე კი არა, მთელი საქართველო გეტყვის და პირში ჩაგაფურთხებს! ვინა ხარ, ვინ, რომ აქ ხმას იღებ?!

მხდალო, ლაჩარო, საზიზლარო, უსვინდისო მაქან-კალო! (ომანი ხანჯალზედ იკრავს ხელს, უკან გადაგება) შენ იარალს კი არ უნდა ატარებდე, დედაკაცის ლეჩაქი უნდა გეხუროს, კარ და კარ დადიოდე, ქორიკანობდე, და თან ყველგან ღვარძლსა ჭთესავდე!

(ომან ხანჯალს იცრავს და მივარდება, დიდებულნი შუაში ჩაუვარდებიან.)

დიდებულნი (ომანს.). ჩააგე ხანჯალი, ჩააგე! (ომან, რაკი ნახავს ძალას, დამოწმობდება. გაიფხვს) დამშვილდი, გაიფხვ, რას სჩადიხარ!

გაიფხვ (ომანს, რამეჯსაც რადაცის თქმა უნდა). ჩუმად! თითონ მეფე რომ შემობრძანდეს, ისიც კი იგრძნობს, რომ შენ ახლა... აქ... ჩემთან... იმ უბედურზედ... კრინტს არ უნდა სძრავდე. ხმას ნუ იღებ, შე იუდავ, კაცის მკვლელო! (ხმა დაწვეკტილი) შენ არ მისწერე პატიოსანს შენს ძმას: ბრძოლას ერიდე, ქაიხოსროს არ დაეხმარო, და თუ ათაბაგს გაუჭირდა—ათაბაგს უშველეო!!

ომან. არა, ეს სიცრუეა!!

გაიფხვ. სტყუი! შენი წერილი ხელთა გვაქვს. მე ჩემის თვალთ წავიკითხე, თქვენც ხომ იცით, დიდებულნო?

ყველანი. ჩვენც ვიცით, ჩვენც წავიკითხეთ!

გაიფხვ. ბატონს მსაჯულთ უხუცესსა აქვს შენი წერილი. ჯერ ეს, მეფის შეურაცყოფა, გავათავოთო, ბრძანა, და მერმე ომანი გავასამართლოთო! იქ გამოჩნდება, უმაღლესს სამსჯავროში, შენი მუხთალი საქციელი, მეფემ ჯერ არა იცის რა შენს წერილზე და ლაღზე, მაგრამ გაიგებს, მალე გაიგებს! გაჩუმდი განა, ყიზილბაშო?! მაშ გაიარე, მოგვშორდი! სპარსეთში ჯაშუშად ჰყავდი მიჩენილი მეფეს, შე საზიზლარო, და აქაც თან გამოგაყოლოა შაჰმა! მოლაღატე, სამშობლოს გამყიდველო! გუშინ არ იყო, ლეკებს—ქარაღებს ააკლებინე ხუნანთან სამი სოფე-

ღრი! არა გრცხვენიან, რაღასა სდგებარ? (მიუბრუნ-
დება სხვებს) ჩემი წინასწარმეტყველობა, საწყალ
ქაიხოსროს სახლში რომ ვსთქვი: ისაყი აქ მალე
იქნება-მეთქი, – აღსრულდა! ის იყო მარინე წამოი-
ყვანეს, ქაიხოსრო დაიჭირეს და... არ გასულა. ორი
საათი ათაბაგის ჯარიც მოადგა სახლს. (ომანს)
თეკლეს წყევლას, გულდამწვარი დედის წყევლას
განა წაუხვალ სადმე! რა უღმერთოდ აწამე, თავის
თვალით დაანახვე ერთათ ერთი შვილის და საყვა-
რელი რძლის უბედურობა! ოჯახი დაუქციე!... შე-
შინებულიყვნენ, ყველანი გაქცეულიყვნენ; ათაბაგს
ახლად გარდაცვლილი თეკლე-ლა დახვედროდა შიგ
კარებში... მტერს მიუბარებია მიწისათვის საქარ-
თველოს სპასალარის მშობელი დედა!.. სადღაა
ქართლი?! მუსრი გაავლეს, ამოჟლიტეს, ტყვედ
წაიყვანეს. ახლა ქალაქისკენ მოიწევს მტერი... მაგ-
რამ ღმერთო დაგვიფარე! დაჰკრა ომან, შენმა სი-
კვდილის ჟამმა! და მალე გეკითხება ქვეყნის ღალა-
ტი და ორგულობა. (ბიძინა და რამდენიმე დიდებულ-
ნი შამოდიან).

გაიოზ. ბიძინავ! ჩემო კეთილო მსაჯულთ-უხუცესო! ერთი
მიბრძანე... აქ ყველანი მეთანხმებით, და იქ კი...
(მარჯვენა კარს უჩვენებს) იქ სხვაფრთვა სჯით!? აქ
რაღაცაა ჩემთვის გაუგებარი, ცხოველი აზრის
წინააღმდეგი. გამაგებინე...

ბიძინა. მაგაზედ, გაიოზ, ნურას ვიტყვით! არ შეგვიძლიან,
ნება არა გვაქს! ქაიხოსრო დამნაშავეა! ქაიხოსრომ
შეურაცხველი თავისი მეფე!

გაიოზ. მეფე? მერმე რად გამოიწვია მეფემ შეურაცხველი?
განა თვითონ მეფემ სასირცხვილოთ არ დაამცირა
თავისი ღირსება და სათამაშოდ არ გადაადგო?
თვითონ არ დაანარცხა მიწაზედ?..

ბიძინა (აწვევებებს სიტყვას). მაგაზედ ჩვენ ვერას ვიტყვით! არ შეგვიძლიან! კიდევ გეუბნები: ქაიხოსრომ მეფე შეურაცხყო!! დამნაშავეს ჩვენ დავდეთ მსჯავრი, მეფე არ გარეულა; მეფეს შეიძლებოდა კიდევაც ესურნა შეემსუბუქებინა ქაიხოსროს დანაშაული, მაგრამ ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ! შეურაცხყო მეფე, ძირს დასცა მეფის ღირსება, დაამხო მისი ღიღება და ამიტომ სიკვდილით უნდა დაისაჯოს! (შორბილ-დებს). თვალს სიყვარული აფთარვია, გაიოზ, და კარგად ველარ ხედავ, ყველას გვიყვარს, ჩვენც და ხალხსაც, მაგრამ უნდა მოკვდეს! ცოტა შორს გაიხედე, გაიოზ, თავი დაახწიე გრძნობას; დაუფიქრდი, გულით-კი არა, ჭკუით და შენც დაგვეთანხმები, რომ სამართალი ამას მოითხოვდა!

ომან. მეც მაგას ვამბობდი, ბიძინა, მაგრამ...

ბიძინა (შეაწვევებებს ზიზღით). შენ, ჩემთან ბედავ ლაპარაკს! შორს ჩემგან, საზიზღარო! შენ ადამიანებში არ ჟურევიხარ!! (ომანი გაშმაგებული გავა მარცხნივ).

ყველანი. ომანის საქმე ცუდათ არის, ცუდათ!

ბიძინა. მოგვეშორდა, ღმერმა დასწყევლოს! რა დაგემართა, გაიოზ, ჭკუაზედ მოდი! ველარა გამიგიარა შენი! მიიხედ-მოიხედე, დაუფიქრდი, გარემოებას დაუკვირდი! რას შვრები, რას აპირებ, შენს თავს არ უნდა ჰკითხო? ქვეყანა დაგვიწყებია, ჩემო გაიოზ, ქვეყნის ბედი და მომავალი სადღაც მიგიგდია, შენი თავისათვის, შენი რწმენისთვის გიღალატნია. ალექსანდრე დავდეთ: სამშობლოსთვის შეგვიწირავს ჩვენი სიცოცხლე და ყოველივე—გრძნობა, ქონება უძვირფასესი. შენა? ქაიხოსროს სიცოცხლეს თავს აკლავ!! მეფე შერცხვენილია, მეფე მკვდარია! სირცხვილისაგან აღარ იცის, სად წავიდეს, სად შეათაროს თავი! სულ იმის ფიქრშია, ის აკერია პირზედ, სულ ქაიხოსროზედ და ბატონიშვილ მარინე-

ზედ გველაპარაკება... თავს იმართლებს... ჩვენ კი... ჩვენ ჩუმათა ვართ! ნუგეშის ცემას არ ვკადრულობთ, გამტყუენება, საყვედური არ შეგვიძლიან, და მით უფრო მწვავეადა გრძნობს თავის საქციელის საშინელებას!... გრძნობს, იტანჯება, სინიდისი ჰქენჯნის! როგორ წარმოიდგენდა მეფე ბატონი, რომ იგი სხვისთვის უნდა იტანჯებოდეს! ასე ეგონა, ჩემს სასიამოვნოდ არის გაჩენილი ეს ქვეყანაო! დღეს ქაიხოსროს უბედურობით იტანჯება, ჩემო გაიოზ, ხვალ ხალხის უბედურობით სულით-გულით დაიტანჯება!

ყველანა.

მართალია, მართალი! ბიძინა, მართალს ბრძანებ!

ბიძინა.

მართალია, მეფემ თითონ გამოიწვია თავის შეურაცხ-ჰყოფა; ბრწყინვალე თავისი ღირსება სათამაშოდ გაქადა, თითონვე დაანარცხა მიწაზედ! და აი შედეგი ამ თამაშობისა: სიკვდილით დაისჯება ქაიხოსრო, რომელსაც თავისდა უნებურად მონაწილეობა უნდა მიეღო მეფისგან გაბმულ ფერხულში. მაგრამ ეხლა კი შეიგნო მეფემ, რა არის ღვთისგან ცხებული მეფობა და შიშით თრთის ამ დიად ღირსების წინაშე, დარწმუნდა, რომ მეფის მოვალეობა იგივე წმიდა საიღუმლოა და... ჩვენი სალოცავი მეფის სალოცავად ხდება!

ყველანა.

მართალია, სიმართლეს ბრძანებ!

ბიძინა.

ეხლა მეფე ნუგეშს მოელის ჩვენგან, მცირედ რამ დამამშვიდებელს, ტკბილს სიტყვას. ჩვენ კი გავჩუმებულვართ... და ამ სიჩუმით შიშ-მოკრეულ მეფის გულში ლამპარს ვანთებთ სამშობლოს სიყვარულისას. ქაიხოსრო უნდა მოკვდეს და თავის სიკვდილით აღადგინოს მეფის თვალში მეფის ღირსება! ერთი წამი, ერთი შერყევა და... გამარჯვება ჩვენი იქნება! ჩვენი მეფე ჩვენი შეიქმნება, გაიოზ, სულით და გულით! ქვეყანას პატრონი ეყოლება, ერს წინამ-

ძღვარი, სარწმუნოებას ბურჯი მაგარი! ისაყი და
 ოსმალთ ჯარი კვამლივით გაჰქრებიან! შაჰის დი-
 დება ავღანელებმა შეარყიეს და ძრწის, ინგრევა
 დღეს ისპაღანი! რუსთა მეფე პეტრე ჩვენს კავშირს
 ეძებს, რომ ჩვენთან ერთად შეებრძოლოს გულ-
 ჩამპალ სპარსეთს და ბოლო მოუღოს! ჩვენმა საათმა
 დაჰკრა: მონობის უღელს გადავადგებთ და წამოდ-
 გება თავისუფალი, განახლებული, თამარის დროის
 მსგავსი, საქართველო! უკვე მზად არის მეფის გუ-
 ლი, პატარა ნაპერწკალი-ღა აკლია, სულ უმცირესი,
 რომ სამშობლოს სიყვარულის ალი წაეკიდოს, განა-
 ნათლოს, და განასპეტაკოს! ჩვენია მაშინ მეფე,
 საუკუნოთ ჩვენი! ქაიხოსრო ყოვლათ დასაწველ
 მსხვერპლად მიმიტანია სამშობლოს საკურთხეველ-
 ზედ!! (მდედვარება).

გაიფ (ცოტა ხნის შემდეგ). ვხედავ, ბიძინავ, რომ კრავს
 აკლავ სამშობლოს, მაგრამ მე არ შემიძლიან, გულ-
 ში აღუღებელი სისხლი ტვინში ამივარდა, გონე-
 ბას მიშხამავს, გრძობა აზრს სკარბობს, გულს
 ვერ ვიმორჩილებ, ვერ, ვერ! (ბიძინას მიუყრდნობა და
 სტირის).

ბიძინა. ეგ გული ამოიგლიჯე და შორს გასტყორცნე!!
 (გაიფი გასწორდება. სიჩუმის შემდეგ) აი აქ არიან
 ომანის თანამოაზრენი, ისმინონო, თუ სმენა შეუძ-
 ლიანთ! არჩილ! გინდა შენი სამშობლოს თავისუფ-
 ლეობა?

1-ლი დიდებული. არამც თუ მინდა, მწყურთან კიდევ, მაგრამ
 დღეს უძლურად მიმაჩნია ჩემი ქვეყანა და ვშიშობ
 ვაის თუ გავყარეთ, ვუის არ შევეყაროთ! მოვიტმი-
 ნოთო, შესაფერს დროს ველოდოთო, ამბობს ომა-
 ნი, რომ ძალა მოვიკრიბოთ და წელში გავიმართო-
 თო!!

ბიძინა. მარტო მაგიტომ რომ გვაშოშმანებდეს ომანი, ჯერ

სუსტნი ვართ და მოვიცადოთ, სანამ ძალღონეს მოვიკრეთ და შეგვეძლება მტერს საიმედო ხელით სასიკვდილო ლახვარი დავცეთ გულშიო, — მაშინ მე ომანს არ გავამტყუნებდი!

ეგელანა.

არც ჩვენ, არც ჩვენ!!

ბიძინა.

მაგრამ თვალს გვიხვევს მაგით სპარსეთის ერთგული მონა, ღვთისა და ქვეყნის გამყიდველი; მეფის მოლალატე შაჰის ჯაშუში! განა მარტო ქაიხოსროს, თავის პირადის მტრის, დაღუპვა უნდოდა ომანს! არა, ეგონა ქაიხოსროს ჩვენც მივუდგებოდით და ამგვარად მეფისა და დიდებულთ შორის მტრობას, შულს და განხეთქილობას ჩამოაგდებდა, მეფეს ქართველთ შეაძულებდა!.. რას წარმოიდგენდა უგუნური, რომ ქაიხოსროს სისხლს გამარჯვებად გვიქცევდა ღმერთი! ომანს წმიდა არა გააჩნდა-რა, ყველას ატყუებდა, ყველას შეურაცხყოფას და შელახვას ცდილობდა, ხალხს აწამებდა... თანამოაზრე რომ არავინ ჰყავდა, ცდილობდა მოესყიდნა, დაპირებით მოეტყუებინა... მეფეს ღუპავდა... მეფეს გვირყვნიდა და გვიხრწნიდა... სპარსეთში აღზრდილს!.. მართალს არ ვამბობ, არჩილ?

1-ლი დიდებული. მართალსა ბრძანებ, ბიძინა! გვატყუებდა, სამარცხინოთ გვატყუებდა! ეს ეხლა ცხადია ჩვენთვის! მტერია ჩვენი და არა გვზოგავდა! დროა მეფეს გარს შემოვეკედლოთ, იმანაც მხარი მოგვცეს და ოსმალნი და სპარსნი განვდევნოთ ჩვენი ქვეყნიდან!!

ბიძინა. ქართველის გულის ძგერაც ეს არის, ჩემო არჩილ! თქვენ რაღას ბრძანებთ, დიდებულნო?

ეგელანა. ჩვენც შენთანა ვართ! რა გნებავს ბრძანე! ჩვენი ცხოვრება, ჩვენი სიცოცხლე? მზად ვართ, თავს დავდებთ სამშობლოსთვის! ომანის მომხრეს დღეის იქით ჩვენში ვეღარ იპოვნის!

ბიძანა (გულ-ხელ დაკრეფილი). უბირველეს ყოვლისა მეფე გვესაქიროება, ყოველი ღონის ძიება უნდა ვიხმაროთ, რომ მეფე მტრის ზედგავლენას დავაღწიოთ! ომანის გათხრილ ორმოთი ჩვენ ისე უნდა ვისარგებლოთ, რომ ქაიხოსრომ საქართველოს მტერს თვისი სიკვდილით—სიკვდილი მიანიჭოს!! (სიჩუმე). თავისუფლებავე, თავისუფლებავე! ყველა შენ გნატრობს და შემოგტრფის, მიღუნებულმა ძარღვმა მოძრაობა იწყო, ცხოვრებამ გამოიღვიძა, და ზღვა-სავით აღელვებული გაშმაგებით მიეშურება თავისუფლებისკენ! გამოიღვიძა ქართველმაც და თანდა-თან უერთდება საერთო მიმდინარეობას! ძველებური „გამარჯვება—გაგიმარჯოს“ დღეს სხვანაირმა მისალმებამ უნდა შესცვალოს—„თავისუფლება—თავისუფალი“!!

ეგეჯანი. „თავისუფლება—თავისუფალი“!! (სიჩუმის შემდეგ).
ბიძანა. ილოცე, გაიოზ! ილოცე, ჩემო გაიოზ, საქართველოსთვის, რომ ღმერთმა მეფე მოგვანიჭოს ჩვენ! ქვეყანა კენესის, ველარ უძღლებს მონობის ტვირთს!! (აკრეფებს გაიოზს და ეგეჯანი ნეჯის ნახიჯით და შედიღურათ გადაინ მარცხენა კართ).

გაიოზ (მარტო). სიკვდილი მიუსაჯეს! ნუ თუ ხსნა აღარა აქვს? წავიდე, მეფეს ვთხოვო, შევავედრო, შევახვეწო ქაიხოსრო, მე მაჩუქოს მისი სიცოცხლე, მე, მე!! მარტო მეფეს შეუძლიან მის გადარჩენა! მომხედე, ღმერთო დიდებულო, შთამაგონე, როგორ მოვიქცე! (დაიხიქებს და ჯიჯიღობს. წამოადგება). რა დიადი მსხვერპლი მოგვაქვს, სამშობლოვე, შენს საკურთხეველზედ! მოსაკლავად რომ გაიყვანენ ქაიხოსროს, მივალ, გამოვეთხოვები, მივყვები ბოლომდის და გავამხნევებ: ომანმა-კი არა, შვილო, ჩვენ, ჩვენ გაგწირეთ სასიკვდილოდ! მოლაღატედ შენ არავინ გთვლის. ერთი სალოცავი აქვს ქართველ.

კაცს, შვილო, და, სამარსებათაგან შესდგება იგი: სამშობლო, ჯვარი და მტეფე! შენ შეურაცხჳყავ მეფე და უნდა მოკვდე! ომანი დარჩება და შენ-კი უნდა მოკვდე! როგორ გაკისრებინოთ მართალს დანაშაული, როგორ შეგაგნებინოთ ჩვენის მსჯავრის სიმართლე! მტერმა მთელი სამარსება შეგვილახა: ჯვარი დაამხეს, ძირს დასცეს, სამშობლოსი გაყვლეფილი, გაცარცვული, სისხლ დაცლილი ჩონჩხი-ლა მოსჩანს, და მეფეს ნარდის კოჭივით ათამაშებს ხელში სპარსეთის შაჰი... დღეს მეფე გვყავს!..*) გვინდა ჯვარი ავმართოთ, და დაცემულ სამშობლოს აღდგომის და თავისუფლების სული შთავებროთ! მეფე ჭეშმარიტ ჩვენ სალოცავად ვაქციოთ და... ვაქცევთ კიდევ. ამისი თავდები შენი სიკვდილია!.. მარინემ შემოგითვალა, უშენოთ ერთს წამსაც ნულარ მაცოცხლოს ღმერთმაო! შენია, შვილო, მარინე, შენი! იქნება გითხრეს რამე! არ დაიჯერო: გატყუებენ, უნდათ უკანასკნელი სიცოცხლის ჟამი მოგიწამლონ! დედა-შენი კი მიიცვალა! შენმა მტერმა ათაბაგმა დაასაფლავა ღირსეული პატივით საგვარეულო თქვენ ძველ ტაძარში... წადი, შვილო, არ შედრკე! უშიშრად, მამაპაპურად მიეგებე სიკვდილსა და დაიძახე: გაუმარჯოს საქართველოს თავისუფალს!! (მარცხენა კარისკენ მიდის, მკრმე შუა კართან მივა, გაჩერდება. მობრუნდება და ნელ-ნელა აფანსტენაზედ გამოვა; იარაღს აისხამს; ჩაფიქრდება, იარაღს მოისხნის და მაგიდაზედ დააწეობს. ხელს ააპყრობს და ცრემლებ მორეული) მეც, ქაიხოსრო, სასიკვდილოდ გწირამ შენ!! (იარაღს ისხამს და ნელი ნაბიჯით მიდის მარცხენა კართ. სიჩუქვა. სანთლები ნელ-

*) 1703 წლიდგან მეფე არ ჰყავდა საქართველოს, საჲფოს ვახტანგი განაგებდა, იესეს უფროსი ძმა. იესემ მოსლიმანობა მიიღო, ვახტანგს ცილი დასწამა; სპარსეთში განდევნა და სამეფო ტახტი თითონ მიიღო.

ნელა ჭკრება. სცენის წინა მხარი ოდნავ აჩრდის განათებულად, უკანა მხარი—ბნელია. შუა კარი ორად გაიღება და სინათლის სხივი მოეფინება დარბაზს. კართან შეგინდნ მჩანს ორი მხედარი. მეფე მობრძანდება ნელი ნაბიჯით, უკან შეიკრივი მასდევს ქართულ ტანისამოსით. მეფე კართან შედგება, თავს აიღებს... მერმე ისევ წამოვა თავდაშეკბული, დარბაზში გამოვა, კარი მოიხურება. მეფეს დამის ტანისამოსი აგვია, ჩამარ-ხანჯლით).

მეფე. მაშ მცხეთას მოადგა მტერი? მცხეთა ალყა-შემორტყმულია? ქართლიდან პაატა ჯერ არ მოშველებია?

შეკრივი. არა, მეფეო! ქსნის ხეობით გაიხლებათ პაატა ორი ათასი კაციო!

მეფე. თუშნი და ფშავ-ხევსურნი ლუარსაბის წინამძღოლობით?

შეკრივი. დღეს ხვალ ავჭალას გაიხლებიან, დიდებულო მეფეე, სამი ათასი კაცი; ღემნაც მოეშურება და მასთან ხუთი ათასი.

მეფე. როდის-ღა მიიხლებიან! თუ მცხეთა აიღო მტერმა, ზღვასავით მოედება და წალეკავს ქვეყანას!.. (ჩაფიქრდება) მაგათ გარდა როსტომია იქ თავის რაზმით, ბაადური და ყარამანი. ოც ათასზე მეტი მოგროვდება!... არა გვიშავს-რა! ანანებენ ოსმალთ და ათაბაგს ამ თავხედობას! უკუ-აქცევენ! უნდა დავჩქარდეთ ოღონდ, და სპასალარი ჩქარა მივაშველოთ! (ზარს დაჭკრავს, კარის-კაცი შეშოვა). კაცი აფრინე, ბიძინა, თარნაოზ და გიორგი დამიბარე! წადი! (კარის-კაცი თავს უკრავს და გადის) წადი შენც! (შეკრივი თავს უკრავს და გადის). გავიდა ლამე და ჩემმა თვალმა კი ძილის-ლული არ იცის. რაღაც სევდა მაწევს გულზედ მძიმე ტვირთად და სულს მიხუთავს! (სავარძელზე დაჯდება) კაემნით მოცულს მწუხარე გულს ეს მარტოობა ურვას უმატებს და

უორკეცებს (ზარს დაჭკრავს, კარის-კაცი შემოვა). მანდ არის ვინმე?

კარის-კაცი. ომანი გახლავთ, დიდებულო ხელმწიფეო!

მეფე (გასარბული). ძალიან კარგი! (ჩაფიქრდება) ომანის მეტი არავინ არის?

კარის-კაცი. არა, მეფეო, არავინ გახლავთ!

მეფე (ფიქრით). ომანი? არა!.. არ მინდა! მარტო დავრჩები! ცეცხლი გააჩინე ბუხარში! (კარის-კაცი გავა, მოსამსახურეს მოიფანს, ცეცხლს ანთებენ, ავანცენას ბუხარი განათებს, უკანა მხარი ოდნავ არის განათებული. მსახურნი და კარის-კაცი გაუფენ). ომანი!—მე ეხლა ომანი არ მინდა, სულ სხვა სწყურიან სევდიან გულს, სულ სხვას დაეძებს ობოლი სული, სხვა თანაგრძნობას, სხვა სიყვარულს, მაგრამ მაინც ძვირფასია ჩემთვის ომანი! ომანთან არის შეკავშირებული ჩემი ბავშვობა, ჩემი წარსული, ყოველი მოგონება. უსუსური ბავშვი ვიყავ, როცა დედ-მამას და ჩემს ქვეყანას მომაშორეს და მძევლათ გადამცეს. აღარა მახსოვს-რა იმ დროინდელი, ჩემი ერთგული, შინათაგან გამოყოლილი, ლალას გარდა. ის რომ არა მყოლოდა, საქურისი ვიქნებოდი... იმან გადამარჩინა და... გაქრა სადღაც ჩემი კეთილი მფარველი ანგელოზი! მერმე ომანის მამას ჩამაბარეს... ომანი უფროსია ჩემზე და ბავშობაში ამახანაგი-კი არა, მასწავლებელი იყო ჩემი და დამრიგებელი. იგი მწვრთნიდა მე და წინ მიმიძღოდა. მეც მივეჩვიე მის აზრს და რჩევას... უზომოთ ერთგული იყო, უუმცირესის ჩემის სურვილის ასრულებას ცდილობდა. თვალეში შემომყურებდა და მით გულში ჩამცქეროდა. ყოველს ჩემს სურვილს, ნატვრას, ოცნებას ომანი მისრულებდა და ბედნიერს მყოფდა. მახსოვს, ცამეტის წლისა ვიყავ, როდესაც მან პირველად გამაცნო მომხიბლავი, და-

მათრობელი ძალა ქალის ხვევნა-კოცნისა... მონა იყო, მორჩილი, ერთგული, მონა იყო, მაგრამ ისე მეფერებოდა, ისე მასიამოვნებდა, რომ უიმისობა შეუძლებელათ გამიხდა! ჯერ როცა მეფე არ ვიყავ, ფეხ-ქვეშ მეგებოდა როგორც მეფეს, მათრობდა პირ მოთნეობით და ათასნაირ სამსახურით... შაჰს ომანი ჩემზედ მეტათ უყვარდა, იმის რიღით პატივსა მცემდა... (ჩაფიქრდება) მერმე... უკვე სიჭაბუკეში... ბრძოლა და ბრძოლა... ინდოეთში ქართველთა ჟღერა მირვეისისაგან... ჩემთ ნათესავთ ხოცვა... ყანდალარიდამ გირისკს და იქილამ სპარსეთში გამოქცევა... სპარსეთი და უსამძღვრო ზეიმი და დროს გატარება!.. რას არ ვჩადიოდი სპარსეთში! მაგრამ რაც სპარსეთში აღვილად საქნარი იყო და არავითარ სინანულს არ იწვევდა ჩემში, აქ, როგორც ვხედავ, შეუძლებელია. და აი დღეს მამა-პაპურ სამეფო ტახტზედ ვარ, მაგრამ ოინობით და ცილის წამებით-კი არა, როგორც მწამებენ! ჩემი უფროსი ძმა ვახტანგი რჯულს არ გადუღდა და ამიტომ მეფობა მე მარგუნეს!

კარის-კაცი (მარტხნივ შემოვა, თავის დაკვრით). ბიძინა, ფარნაოზ და გიორგი გახლავან, დიდებულო მეფეებატონო!

მეფე. მოვიდნენ! (კარის-კაცი გავა, ბიძინა და ორი დიდებული შემოდან მარტხნივ კარით). იმიტომ მოგიხმეთ ასეთ დროს, რომ საჩქარო საქმეა. ისაყს და ოსმალთ ჯარს მცხეთისთვის ალყა შემოურტყამთ! რაეჭნათ, რას მირჩევთ?

ბიძინა. დიდო ხელმწიფე! დუშეთის მხრივ მომავალს ჯარს პაატა დაუნიშნე სპასალარად, და ავჭალაში მდგომ ჯარს... ბარნაბა!..

მეფე (წამოხდება). ომანს რათ ივიწყებ, ბიძინა? ვიცი, იქნება ზურაბმა კიდევ გვიღალატა, მაგრამ ომანმა?..

ბაქანა. ჩემო მეფევე ბატონო! მე ომანს არ ვამტყუნებ, ზურაბს ლალატს ჯერ არა ვწამებ... იმათზედ შენთან ლაპარაკს ჩვენ ვერა ვბედავთ, ხელმწიფეო, ჯერ დრო არ არის. იმათთვისაც მოიცლი, მეფევე ბატონო, და შენ თითონვე განსჯი. მანამ კი, კიდევ მოგახსენებ: ომანი აქ უნდა დარჩეს და ჯარს პაატა და ბარნაბა გაუძღვნენ!

ბეჟე (შეღვავრება ეტყობა). თქვენ რაღას იტყვიან? ჩემო ფარნაოზ, გიორგი?

1-ლი დიდებული. ომანს სპასალარობა ეხლავ უნდა ჩამოართვა!

2-ე დიდებული. შენ ჯარებს, დიდებულო მეფევე ბატონო, პაატა და ბარნაბა გაუძღვებიან! (თავს უკვრენ).

ბეჟე (სავარძელზე დაჯდება, მაგიდაზედ დაეკრძნობა, შუბლზედ ხელს მიიფარებს). განკარგულება გაეცი, ბიძინა... აგრე იყოს... მიბრძანებია...

ბიძინა. მონა ვარ შენის სურვილისა, დიდებულო მეფეო! (თავს უკრავენ).

ბეჟე. გული რაღაცას მითქვამს. ვგრძნობ, რომ საშინელი რამ დანაშაულია ომანზე! უსამზღვრო შავი ღრუბელი გველაშაპივით მომპარვია და დამდგომია მაღლიდან და როგორღაც სასტიკ მუქარით დამყურებს, სულს მიხუთავს... მოდის და ახლოვდება... როდის და რა ძლიერ დაიჭეკავს, ეს საიდუმლობაა ჩემთვის... უზომო შიში ცივ ქრუანტელივით მივლის მთელს არსებაში! თქვენ კი! თქვენ იცით, რაშია საქმე, და მიმაღავთ! (დიდებულნი დგანან გაჩუმებულნი, თავდაღუნულნი) ჩემს გარეშემო უბედურობის მომასწავებელი, საიდუმლობით მოცული მღუმარებაა; და მე კი არ ვიცი, რაშია საქმე! მაგრამ მე უნდა ვიცოდე, მინდა ვიცოდე! მითხარით, გამაგონეთ! (სამიჯეს ცაღ-ცაღკე ხელს აფლებს მხარში) მე გთხოვთ, მე გიბრძანებთ, გამაგებინოთ (დიდებულნი

დგანან გაჩუმებულნი, თავ-დადუნულნი. შეფე დაქანცული დაქსევენება საგარძქელზე) ერთიან დავიტანჯე, დავშრი, თქვენ, თქვენ ამომხადეთ სული!!

ბიპინა (ადეღვებუდი). ჩემო ხელმწიფევ! ხვალ შენი საბჭო მოგახსენებს დაწვრილებით ყველაფერს! ილოცე, მეფევ, ქვეყნის იმედო! სამშობლო განსაცდელშია!

დიდებულნი. ილოცე, მეფევ დიდებულო, სამშობლო განსაცდელშია!!

შეფე (სასწარვეთიჯი). წადით!.. თავი დამანებეთ... მარტო დამტოვეთ, მარტო!! (შეფე თავს დასდებს მაგიდაზედ. დიდებულნი ჩუმად გადაიან).

შეფე (წამოდგება). „სამშობლო განსაცდელშიაო“! განსაცდელშია!? ღმერთო, რა ძლიერ შეეცდი, როცა ზურაბი გავაყოლე ქაიხოსროს! ეს რომ არ ჩამედინა, დღეს ისაყი ჩემს ხელში იქნებოდა ტყვედ. ეს კიდევ არაფერი! ზურაბი რომ არ რევოდა ბრძოლაში, მე ისე სასახლოდ გავიმარჯვებდი მტერზედ, ისეთ ძლიერ მებს დავცემდი თავზედ, ისე გავანადგურებდი და ავიკლებდი ჯავახეთსა, რომ სტამბოლშიაც ჩემი შიშით ცახცახი დაეწყო თვით ხონთქარს. დავიბრუნებდი მამა-პაპათაგან ნაანდერძევ და მათი სისხლით მორწყულ სამცხესა და ყოველ მხრით მომწყვდეულ, დარეტყანებულ ათაბაგის თავზედ მე და ქაიხოსრო ამყად გადავაჯვარედინებდით სისხლიან ხმლებსა! (საფიქრდება). ოჰ, რა მძიმეა, ღმერთო ჩემო, მეფის უღელი! შენ შთამაგონე, დედავ ღვთისაო, მე მეფემან ჩემი სამშობლო რა გზით ვატარო! (გაჩუმდება) ეხლახან ჩემი ქორწილი ერეკლე მეფის ასულთან. დედოფალი მარიამ... ახლა კიდევ დედოფალი ელენე... ორი დედოფალი... და თან მარინეს სიყვარული... გულის დამწველი, მომაკვდინებელი, უსამზღვრო სიყვარული... ომანის წყალობით გაცეცხლებული! მარინე! როგორ მხეცურად დავი-

მორჩილე! მუცელი წაუხდა!.. მოთმინებიდგან გამო-
 მიყვანა და... საშინლად დავკარ მუცელში!.. ავად-
 მყოფი, ფერ-მიხდილი, თითქმის მომაკვდავი იწვა საწ-
 ყალი, მაგრამ მაისის ვარდივით, ახლად გაფურ-
 ჩქენილ ვარდივითა ტურფა იყო, სიჭაბუკის ოცნე-
 ბით მშვენიერი ედემის შვილი... ველარ შევძლო,
 ავადმყოფი არ დავინდე!.. ვუალერსებდი, ვკოცნი-
 დი და თან ვბრაზობდი! ვბრაზობდი, ვუალერსებ-
 დი და ვაწამებდი. სალოცავ ხატად დავისვენე,
 ღმერთსავით შეველაღადებ და ვლოცულობ და ის
 კი... ის... კრიქა შეკრული, ფერ მიხდილი... შო-
 რს სადღაც დაჰქრის მისი სული... ქაიხოსროსთან!
 მარინეს სხეული მე დავიმორჩილე, მაგრამ სული...
 სულით ქაიხოსროს ეძლეოდა და ეტრფოდა!! „მა-
 პატივე, ქაიხოსრო, შენი ვარ და მხოლოდ შენ
 მიყვარხარ!“ ამის მეტი ვერა ვათქმევინერა! შეკრუ-
 ლი მყავდა ერთ ღროს, გაბაწრული... ხმა არ ამოუ-
 ლია... არც კვნესა და არც ვედრება... ოჰ, მიყვარს
 და ვტანჯავ! და რამდენსაც ვტანჯავ, მით უფრო
 მიყვარს... და არა აქვს სამზღვარი არც ჩემს სი-
 ყვარულს და არც ტანჯვასა... (თვალვებზედ ხელს
 მიიფარებს. სიჩუმეა). მარინეზედ ხმას არავინ მცემს
 ომანის გარდა. ბიძა ჩემი კათალიკოზი, ყველანი...
 ხმას არ იღებენ! მე რომ ვახსენო მარინე, პასუხს
 არავინ მაღირსებს... ვიცი, ვგრძნობ — შეეცდი! მა-
 რინე ბატონიშვილია, დაა ჩემი, ჩემი სისხლი და
 ხორცი. (ჩაფიქრდება) ემარა! სხვაფრივ უნდა ცხოვ-
 რება, სხვაფრივ! ძნელი ყოფილა ჩემი ხვედრი! მძი-
 მე ყოფილა მეფის დიდება! ჯერ ორი წელიწადი
 არ გასულა და რამდენ წლის საკმარისი ჰირ-ვარა-
 მი გადაიტანა ჩემმა გულმა!! ომანი სპარსეთს უნდა
 გავისტუმრო, აქ აღარ ედგომება. სპარსეთში და-
 ბადებულა, სპარსეთშივე იცხოვროს! თუ მინდა

მეფე ვიყო, ქვეყნის სასარგებლო და საყვარელი, გაიოზს უნდა დავუჯერო, გაიოზის გზას მივყვე; ცხადია ჩემთვის, აშკარაა! გაიოზიც და ქართველებიც ღვთის ამორჩეულს, ღვთისაგან კურთხეულს მიწოდებენ, წმინდანსავით პატივსა მცემენ და მათ მიხედვით მართლა ღვთის მიერ აღნიშნულად მიმაჩნია მე ჩემი თავი და დიდებულად სამშობლოსადმი მეფის წმიდა მოვალეობა! თვითონ მე ამ გრძნობადგან ჩემსავე თვალში მალლა და მალლა ვიწვევი!! (გაჩუქდება) საცაა გათენდება და ძილი-კი არ მეკარება! (უკანა კედლის ჰატაკა კარიდან ხმაურობა ისმის, უუჩს მიუგდებს, კართან მივა, ბედნიერი დიმილი დაეტყობა. მაგიდასთან მივა, ხანჯალს მოისხნის და ზედ დააგდებს). ნუ თუ მარინე... ჩემი მარინე, თითონვე მოდის ჩემს სანახავად! მისი ძვირფასი ხმა შიგ გულში მწვდება!

მარინე ხმა (სტენის გარედგან). მეფე აქ ბრძანდება? მინდა ვნახო!

მეფე. მობრძანდეს! მობრძანდეს! (მარინე შემოვა ჰატაკა კართ და გაჩერდება, კარი დაიხურება. მარინეს შალი ახვევია). მარინე! შენ თითონ მოხვედი ჩემთან! შენი ნებით!.. რა ვქნა, მარინე, არავარ შენგან აღერსს ჩვეული! (მარინე არ იძვრის) მაგრამ იქნება შენს გულში დაიბადა ჩემდამი სიყვარული? (მარინე არ იძვრის) და თუ აგრეა, მოდი, მარინე, მოდი გამახარე! ხომ იცი, რომ შენითლა ვცოცხალვარ და სიცოცხლეს არ დავზოგავ შენთვის!

მარინე (ხედა). მეფის სიცოცხლე, ხელმწიფეო, მეფეს კი არა, სამშობლო-ქვეყყნას ეკუთვნის, და კიდევ რომ გსურდეს, ვერ გამოსწირავ ხალხს თავის კუთვნილს! (წინ წამოდგება) იმიტომ გიხებელ, რომ შიშმა გული შემიხუთა! აქ კრება იყო დიდებულთა, და ბედკრული ჩემი გული გრძნობს და მეუბნება,

რომ ქაიხოსროს ბედ-იღბალი გადაწყდა დღეს! (შეფე-სთან მივა) შენ უწყი, მეფევე, რომ ქაიხოსროს არა-ფერი დაუშავებია. იგი სიამოვნებით შესწირავს თავის სიცოცხლეს სამშობლოს დიდებას და შენს ღირსებას!.. განა იტყვის ვინმე, ქაიხოსრომ სამშობლოს უღალატაო! ხომ მოგეხსენება, ომანის ძმამ უღალატა, უკან დაიწია, როცა ნახა, რომ დამარცხდა მტერი! მთლათ მუსრის გავლების მაგივრათ, ზურაბ-მა გაქცეულ მტერს გზა დაუთმო, სული მოაბრუნე-ბინა. ზურაბის ღალატიჲ გამხნევებულმა ისაყმა ძალ-ღონე მოიკრიფა და მეხი დასცა ჩვენს ერთ მუჟა მეომართ! ასე იყო, ხელმწიფეო, ეს ყველამ იცის და შენც იცი, რომ ქაიხოსროს არ უღალატნია არც თავის ქვეყნისთვის, და არც თავის მეფისთვის. ხომ მოგახსენეს, ლომივით იბრძოდა, ჯარს ამხნევებდა, სიკვდილს დასდევდა, და მძიმედ და-ჭრილმა, ღონე მიხდილმა, ბინდისას უკანასკნელმა დასტოვა ბრძოლის ველიო! (დაუჩოქებს და ეაფერსება) ჩემო ხელმწიფევე, ჩემო ძმაო, დიდებულო ჩემო საყვარელო, ნუ გაიმეტებ სასიკვდილოდ, მაჩუქე ქაიხოსროს სიცოცხლე.

მეფე. ქაიხოსროს სახელის ხსენება ჩემში მხოლოდ ბრახს იწვევს, ვაპატივო?! არა, არ შემიძლიან, ვერ ვაპატივებ!

მარანე (უუხს არ უგდებს). სასიკვდილოდ ნუ გასწირავ! გამოუშვი! შინ მივა, მშობელთან, და თავისი მარინე კი შინ არ დახვდება!.. ჟინს მოიკლავ და გამისტუმრებ... მეც იქ მივალ, ჩემთვის უკვე უცხო სახლში. მუხლებში ჩაფუვარდები, ფეხებზე მოგეხვევი! ქაიხოსრო, ჩემო ძმაო-მეთქი, ვეტყვი, მეუღლე კი არა, ჩემო ძმაო... ქაიხოსრო მეფის საყვარელს ცოლად არ ინდომებს... მიყვარდი და სიკვდილს გადაგარჩინე! ან სიყვარული, ან სიცოცხლე, აირჩიეო ბედმა მიბრძა-

ნა, და მე სიცოცხლე ვირჩიე, შენი სიცოცხლე სამშობლოსათვის. იქნება შეეცდი, მაგრამ ეგ ღმერთმან მკითხოს. მე ჩემნი დღენი დავლოე, და შენ კი დიდი ხნის სიცოცხლე მოგეღოს და ბედნიერება... და სხვასთან სიყვარული!..

მეფე (ჩაფიქრებული, აღესხით). რას ამბობ, მარინე, რას?

მარინე (დაჩქილი, თითქმის ბოდავს). ჩემო მეუღლე, შენთან მოვედი... შენდობისათვის კი არა... არა! სიკვდილისათვის! ტკბილად მინდა მოვკვდე... შენი ხელით, ჩემო ღმერთო და სალოცავო!.. და მომკლავს კიდევ... უარს არ მეტყვის... მერმე (აღნებით) იქნება შემობრალოს, თვალი დამიხუქოს და მომაკვდავს ჯერ თბილ ტუჩს დაეწებოს!..

მეფე (მოუთმენლად). რა ვქნა, რას ბოდავ, მარინე!

მარინე (შემკრთავს). სადა ვარ, ღმერთო, სადა? (გაფიქრებით ახრიალებს თავებს, ნელ-ნელა გონებაზე მოვა) წყეულიმც იყავ! არა, არა, არა! (მუდარით) სათხოვნელად გიახელ! (უაღერებს ტირილით) ღალატისათვის კი არა ჰკლავ ქაიხოსროს! შეურაცხყოფა ვერ გიპატივებია! გვაპატიე მეფეო! უკვე დასჯილნი ვართ! ქაიხოსროს ქული მოხადეს, ქაიხოსროს ღალატი დაასხეს, ქაიხოსროს ღალატი შესწამეს და ახლა მოკვლას უპირებენ! მშობელი დედა არ დაინდეს... იქნება მოკვდა კიდევ... ცოლი! მოსტაცეს და მეფის ხასათ გახადეს!! (მეფე შეკრთება და თავს ახრიალებს) აპატივე, მეფეო! (ძალით მიაბრუნებს თავისკენ) მე კი ნუ დამინდობ! აჰა, მთლად შენი ვარ! მე გულს ვუბრძანე, მარტო შენთვის ძვერდეს, ქაიხოსროსი დღის იქით ხსოვნაც არ დარჩეს! ოღონდ, აპატივე, სიცოცხლე დაუბრუნე! (აღერებს. მარცხენა ფანჯრებიდან რიყრავის მკრთავი სინათლე შემო-

დის. ბუნარში ცეცხლი ნელ-ნელა იფერფლება. სტენის გარედ სმაურობა, მეფე და მარინე უერს მიუგდებენ! სმაურობა ახლავდება, აჩუელ სმებში ისმის: „ქაიხოსროსთვის სიკვდილი მიუსაჯავთ! ქვეუენის დამღუპველი! თვით კათალიკოზმა გამტეუნა!“ სმაურობა ძლიერდება).

მარინე (მრისხანედ). მეფის დიდება—შენდობა არის!! (მეფე არ იძვრის, მარინე მეფის ხანჯალს აიტაცებს და თავის მოკვლას აზიკებს) მეც შენთანა ვარ, ქაიხოსრო!

მეფე. შედეგ, მარინე, რას შვრები! (ფიქრით) შენდობა არის მეფის დიდება... მოითმინე, ქალო! მეც შევეუნდობ... სიყვარული მიბრძანებს (ხელს იტაცებს გულზედ) შეჩერდი, გულო, გესლიანო... (მარინე კარებისაკენ მიბრძანებს) მარინე, ვთქვი და დავაბრუნებ! (სმაურობა მიხუმიდება. მარინე შეჩერდება. მეფე მარცხნივ კარისკენ მიდის) ომან, ომან! შეაჩერეთ! (ზასუხი არ ისმის. ხანგრძლივი სიჩუმე. მეფე და მარინე უერს უგდებენ. არვინ შემოდის. მეფე გაჯავრებული მუშტს დაჰკრავს ზაკსა. მარინე შეკრთება ისმის სმაურობა. ომანი მარცხენა კართ შემოვა გაუვითლებული) თავი შემაზიზღე, ომან! შეაჩერეთ, მე ვბრძანებ, შეაჩერეთ ქაიხოსროს დასჯა!

ომან. გვიანლა გახლავთ ხელმწიფეო... ქაიხოსრო კლდილამ კიდევ გადაჩეხეს... (სმაურობა ახლავდება).

მეფე (სახეზედ ხელებს მიიფარებს). ომან! როგორ დააჩქარე ქაიხოსროს სიკვდილით დასჯა!! არავინ, არავინ არ მითხრა პატივება, გაიოზმაც კი არ ისურვა!!

მარინე (თითქო გამოფხიზლდა). გვიანლა... გვიან... (მივარდება ომანს, მეფის ხანჯალს გულში ჩასტეშს, და გაიქცევა ბუნარისკენ კვიდით, კანკალებს, პირზედ ხელებს).

ბი აფარია, მახრილი დგას მახურებელთაგან ზურგ შე-
ქრულს).

ომან. ოპ! წყეულო, უნამუსოე! (მარინესკენ მიიწევს, ხანჯლის ამოღებას ცდილობს, მაგრამ ღონე-მიხდილი მუსლებზედ დაეშვება) წავაგეთ, მეფეო, ორივემ წა-
ვაგეთ (კვდება).

მეფე. მოპკლეს! აქეთ მომხედეთ, ვინა ხართ! შემოიხე-
დეთ. (შემოცვივიან ამაღ, დაჯახნი. ნელ-ნელ შემოდის ფანჯრებიდან სინათლე, მეტადრე იმ ფანჯრიდან სადაც ტახტი სდგას. სცენის გარეთ ხმები: „ქაიხოსროს მკვლელნი, მოკვეციტ, ქაიხოსროს მტრები!“ გაიოზ სწრაფათ შემოდის, დადგება ბუხართახ, რომლის მისუს-
ტებუდი, ჩაფერულილი სინათლე ვეღარ ებძვის რიჟ-
რას).

მარინე (შეშლილი, მეფის ძახილზედ, წელში გაიმართება ნელ-ნელა, მეფეს მიუბრუნდება, ხელებს გაუზერობს და მეფისკენ მიიწევს თვალბ გაბრწვინვებული, ბედნიერი სახით. სცენის გარეთ ხმები: „ომანმა უღადატა, ომან-
მა!“) მოახლოვდა განთიადი... ჩემო ქაიხოსრო! ჩე-
მო ანგელოზო... მეგობარო, წავიდეთ... წავიდეთ!..

მეფე (შეშინებული მოერიდება). შეაჩერეთ! შეიკავეთ! ღმერ-
თო, შენ დამითარე! მეშინია! (მარინე შემკრთალი შედგება. ფანჯრიდან მზის სხივი შემოვარდება და ეფი-
ნება ტახტს, რომლის წინ მეფე სდგას. სცენის გარეთ ხმები: „მოდლატენი მოკვეციტ, ქვეენის დამღუჭუელნი!
ქვეენის გამყიდანნი!“ ხმაურობა თან-და-თან ძლიერდება სცენის გათავებამდე).

გაიოზ. შეჩერება ყოვლად შეუძლებელია! ხმა ერისა. ხმა ღვთისაა და აი კიდევაც გესმის ეს ხმა. მზის სხი-
ვებმა უკვე შემოანათა და ქვეყნის მფლობელის გულს გაჰპობს, და დაშლის ერის კვნესა და ვაება აუშ-

ფოთებს მეფეს სულსა, სისხლის ცრემლს დაადვრე-
ვინებს. გაიგებს მეფე ჩვენს სანატრელ გზას, შეითვი-
სებს, დაადგება და აღსდგება სამშობლო... გეგე-
ბები, განთიადო, გეგებები...

(ფარდა ჩამოეშვება).

თ. ივ. აფხაზი

ბედნიერებისაკენ!...

რგ. ნაყიგინისა

„ბედნიერებისაკენ!..“ ეწერა სხვილი, შავი ასოებით წითელს აფიშაზე, რომელიც საჯაროდ იყო სვეტზე გაკრული. „ბედნიერებისაკენ!..“ ჰყვიროდნენ სახლების კედლები; „ბედნიერებისაკენ!..“ გაიძახოდნენ შენობების ზღუდე-მესრები, რომლებიც ოთხ-კუთხ განცხადების ფურცლებით იყვნენ მთლად აჭრელებულნი. „ბედნიერებისაკენ!..“ „ბედნიერებისაკენ!..“ გაჰკიოდნენ წკრიალა ხმით ლატაკად ჩაცმული პატარა ბიჭები. ფურცლებით ქუჩებში ავსებდნენ და ურიგებდნენ ყველა გამვლელ-გამომვლელს წითელს განცხადებებს კონფერენციისას, რომელიც ქალაქის ერთ გაუქმებულ საყდარში უნდა მოეხდინა იმ საღამოს ცნობილს მოაზრე-პროტესტანტს, —ახალის, უკეთეს ცხოვრების მოციქულსა... გატაცებით უსმენდა ხალხი პატარა ბიჭების წკრიალა ხმას; დიდ ხანსა ჩერდებოდა და წითელს აფიშებს გაშტერებით აკვირდებოდა, თითქოს ეგ არის ამ მოლაპარაკე ასოებზე დასძინებიათო ზედა. ხალხის გული რაღაცა მშფოთარე, წარმტაცს ოცნებას გაეტაცნა. ცხოვრების გვალვისაგან თითქმის დამქცნარი იმედები ხელახლად ყვავილდებოდნენ... თითქოს ეგ არის მომხიბლავი რამ სანახაობა გაღიშალოა ერთბაშად მჭმუნვარე, უნაყოფო უდაბნოზე, ისე გაისმა ხმა შორს— „ბედნიერებისაკენ!..“

დაჰკრა თუ არა ძველის ტაძრის ძველმავე ზარმა ნელის ხმითა და უცნაურის ნაღვლიან სევდით რვა საათი, ხალხი მაშინვე წამოიშალა. ქალაქის ყველა კუთხიდან, ბნელ-მისახვევ-

მოსახვევიდგანა და ვიწრო ქუჩებიდგან ყველა მაშინვე დანი-
შნულ ადგილისაკენ გაეშურა, სადაც მას ბედნიერების ამბავი
უნდა მოესმინა... მიდიოდნენ მოხუცებულნი და ყმაწვილნი,
ქალი და კაცი, მიდიოდნენ პატარა ბიჭებიც კი; მიდიოდნენ
მდიდარნი და ღარიბნი, კეთილნი და ბოროტნი; მაგრამ ყვე-
ლაზე მეტის სისწრაფით მიდიოდნენ დახეულ-დაბრანძულნი,
ქუჩყიანები, რომელთა ტანთსამოსი და ტოლანქი, დაჟეჟილი
ხელებიც უეჭველად გაჭირვებასა და შრომას ჰმოწმობდნენ.
სახეზე მრავლად ნაოჭები შეჰკვროდათ, —ნიშანი მუდმივ ზრუნ-
ვისა. ყველანი ერთნაირად ეჩქარებოდნენ, ერთი-მეორეს
უსწრებდნენ, თითქოს ეშინოდათ, მიმლოდინე ბედნიერება
არ გაჰპარვოდათ... მეც საერთო მოძრაობამ გამიტაცა, ნა-
ბიჯს ვუმატე...

ძველს საყდარში, სადაც აბობოქრებული ხალხის ხმა და
ფეხის შრიალი გაისმოდა ქვა-ფენილზე, ყველაფერი განათე-
ბული იყო, ჰაერი თბილი, მშრალი: სიცივისაგან დამზრალ-
თა და დასველებულთ როგორღაც იმედები მიეცათ, გამოცო-
ცხლდნენ, ჩარიგებულსკამებზე დასხდნენ და მოუთმენლად და-
უწყეს ლოდინი იმ წამს, როდესაც ბედნიერებაზე საუბარი
დაიწყებოდა. ხალხის გარშემო მალლა, სიბნელეში, მძიმედ
ამართულიყვნენ ქვის კედლები, რომელთაც ბევრი, მეტად ბევ-
რი რამ გაეგონათ! ბევრჯერ გაეგონათ ბედნიერებაზე ლო-
ცვაც; ამიტომ ახლა გულცივად გადმოჰყურებდნენ ამ აღელ-
ვებულს ხალხს. მაგრამ ხალხი ამ მათს მკაცრსა და თითქოს
შკიცხავს დუმილს არავითარს ყურადღებას არ აქცევდა.

მაგრამ აგერ, მათ წინ კათედრაზე, სადაც ძველად სა-
კურთხეველი იდგა, უცებ სინათლემ გაიელვა; წინა სკამებზე
ტაშმა დაიგრიალა. კათედრაზე გამხდარ-გამხდარი, მალალი
ტანისა და სათნო შეხედულობის მოხუცი ავიდა.

ხმაურობა ერთბაშად შესწყდა. გამეფდა მყუდროება, რო-
მელიც მალე მოხუცის ტკბილმა, სასიამოვნო ხმამ დაარღვია:
— მეგობრებო...

გულმა ყველას უფრო მხურვალედ და უფრო მეტის ძა-
ლით დაუწყა ძგერა... ყველა ცეცხლებრ აელვარებულ თვა-

ლებით იმაგრებდა სუნთქვასა, — ზოგნი მხურვალე რწმენით, ზოგნიც იქვე ეულობის სიფრთხილით თვითოეულს სიტყვას ხარბათ ისმენდნენ. წმინდა სამღერავითა და სუბუქ საყვედურით აღსავსე მოხუცის სიტყვები დაჰქროდნენ ჰაერში, მომაკვდავ გულთა სასჯელისაგან განმწმედელ ისრებივით; ხან-კი, უზომო სიყვარულით გამსჭვალულნი, წყნარ და მშვიდ ანგელოზებივით ეხეთქებოდნენ თოვლივით სპეტაკის ფრთებით დიდებულს სიჩუმეში ძველის ტაძრის თალებსა და სიმართლის მწყურვალე ხალხის გულს სწვავდნენ, ნათელს აშუქებდნენ... მეც, უცხო ქვეყნელს, უზომოდა მიზიდავდა გულს მიგმირავდა სიყვარულით აღზნებულ გულიდგან ამონახეთქი სიტყვები. მიზიდავდა და მხიბლავდა ხალხის თავზე მზეებრ მოკაშკაშე მოხუცის თავისუფალი, ამაყი სიტყვები.

მოხუცი უკვდავი მიწის საკვირველს მშვენიერებასა და დედამიწის უღვეველ სიმდიდრეზე ლაპარაკობდა. ცხოვრების მომღურავმა და სამართლიანობის დავიწყებისათვის აღელვებულმა, ბოლოს მოურიდებლად აჰხადა ფარდა მომავლისა. — ხალხი შეძრწუნდა... — აი, აი, ის, ბედნიერება!.. იგი თქვენია!.. მხოლოდ გაბედულება იქონიეთ, გაბედულება, რომ ხელი გაუწოდოთ!..

ცეცხლებრ მგზნებარე სიტყვებით უხატავდა ამ მომავლის სხვა-და-სხვა ნაირს სურათს. აი, აი, ის!

ხალხი თითქოს უკვე მისწვდა საფუძველს ამ ბედნიერებისას, წვალობდა, იტანჯებოდა. უაზროდ ჰსურებოდა, უაზროდ ჯავრობდა და არ იცოდა, როგორ უნდა შესულიყო ამ სამოთხეში...

— აი, აი, ის!.. ნაღვლიანად შესძახა მოხუცმა და ხალხს ხელები გაუწოდა. — წაიღეთ იგი.

მოხუცის ამ სიტყვებში იმდენი ძალა და იმდენი რწმენა იყო, რომ ყველა იქ მყოფი დარწმუნდა თითქმის, აი, აი. ბედნიერებას ამავე წუთს მოვეწვიო... და თავისი წინასწარმეტყველი მქუხარე ტაშით დააჯილდოვა. მაგრამ არ გასულა სულ ერთი წამი, რომ ხალხის რწმენამ ისევე დაიწყა ქრობა და მომხიბვლელ ქვეყნისაკენ მიმავალი გზა ისევე დაიკარგა.

— მერე, რა უნდა ვქმნათ ამისთვის?— მოისმა ქაბუკის ხმა, რომელმაც ტაძარში გამეფებული მყუდროება უცბად დაარღვია.— სადაა გზა?..

აღძრულს კითხვას ათასი სხვა ხმა გამოეხმაურა და ტაშის ერთბაშმა გრიალმა საგანგებოდ გამოააშკარვა ეს მღუმარე, ნაღვლიანი ყვირილი, რომელიც შეველას ითხოვდა.— ყველა პასუხს თხოულობდა: სადაა გზა?..

და ისევ გაისმა ამ ძალ-დატანებით გამეფებულ მყუდროებაში წყნარი, გულში ჩამწვდომი მოხუცის ხმა:

— გზაა?.. სთქვა მოხუცმა.— ილაპარაკეთ, იყვირეთ უსამართლოებაზე, ითხოვეთ სამართალი, სიმართლის ცეცხლით აღიგზენით გონება ჭ სული! ჩვენი აზრია ხალხს ტანჯვა-წვალეობა დავავიწყოთ; შევასრულოთ ეს, რომ მათი ხარხარი ცრემლებს არ იწვევდეს... თუ რომა ვხედავთ ამ გზის მიზანსა, მეტი რა გვინდა? მაშ, გავეშუროთ!..

ვგრძნობდი, როგორ ჩამოწვა ხალხის გულში უკმაყოფილების ღრუბლები...

— მაშ, ფორმულა, ფორმულა მოგვეცით, — გამოჰხნა ელვასავით ამ ღრუბლებიდან მჭექარე ხმა.

— ფორმულა, ფორმულა!.. ისმოდა ხმა, რომელსაც ახლა გაბოროტება ეტყობოდა. ბედნიერებას თვალით ჰხედავენ და ის-კი ხელიდგან უპირებთ გასხლტომასა.

— აღიგზენით გული, იყვირეთ — ეს ასე, ის ისე!.. ისროდა ჩემი უცნობი ყმაწვილი კაცი შემაწუხებელს სიტყვებს. — მაგრამ შეიძლება ამას მთელი საუკუნე მოუხდეს, ჩვენ-კი დავილაღენით... გვითხარით, რა უნდა ვქმნათ, რომ ბედნიერებას ახლავე მივალწიოთ? არ შეგვიძლიან ვიცადოთ! გაიგეთ? არ შეგვიძლიან!..

— იბრძოლეთ!.. მიუგო მოხუცმა.

გულზედ ნაწოლი ღრუბლები უარესად ბნელდებოდნენ... მშვენიერს სანახაობას ბინდმა დაჰკრა, დაიმალა; აცივდა, იქაურობა სევდამ მოიცვა...

მეც სიცივემ შემიპყრო, მწუხარედ ავმართე თვალები და უცებ ტაძრის ბნელა კუთხეში, მალლა, დიდი, ძველი ჯვარ-

ცმა დაინახე; ჩემი დაბნეული აზრი ხალხთა ბენიერებისათვის დიდებულს ვნებულზე შესდგა.

ეს რა არის?—ეკლის გვირგვინით შემკულმა თავი მალა აიწია; მისი დაშრეტილი თვალები უცბად განათლდნენ... და ფიქრში წასულმა, გაშტერებულმა გავიგონე მომხიბლავი ხმა: —ეძიებდით პირველად სასუფეველსა ღვთისასა და სიმართლესა მისსა და ესე ყოველი შეგეძინოსთ თქვენ... სასუფეველი ღმრთისა თქვენ შორის არს, გარეშე თქვენსა ნუ ჰხედავთ მასა: იგი თქვენს გულშია. გიყვარდეთ მოყვასნი თქვენნი, ვითარცა თავი თვისი, და ნუ მოინდომებთ მათთვის ნურასფერს, რაც თვით არა გინდათ თავისთვის...

ეძიებდით სასუფეველსა ღვთისასა და სიმართლესა მისსა და ესე ყოველი.... გესმით? ყოველი!.. ყოველი!.. შეგეძინოსთ თქვენ... თქვენ-კი ამდენს ხანს ეძიებთ „სულ სხვას“ და იცოდეთ ვერასფერსაც ვერ იპოვით!..

თავზარ-დაცემულმა აქეთ-იქით მიმოვიხედე... ყველა ნაღვლიანად გამოიყურებოდა...

— ძმებო! უსმინეთ მას!.. შევეყვირე მე, წამოვხტი და ხელი ჯვარცმისაკენ გავიშვირე, მაგრამ ეკლით მოსილი თავი ისევ ისე უსიცოცხლოდ, ისევე გასისხლიანებულს მკერდზე იყო გადმოკიდული. მან ყოველივე სთქვა.

ყველამ თვალები მომაპყრა...

— რას?.. რას ლაპარაკობს?—მომესმა ყველა მხრიდგან გაბორბოტებული ხმა. —ფორმულა, ფორმულა მოგვეცით!.. ჩქარა, —დროა ძილისა, —ხვალ სამუშეკარზე უნდა წავიდეთ... ფორმულა!..

— დიდი ხანია იგი თქვენ ხელთაა! —დავიყვირე მე.

— რომელი? არ ვიცი... დაგვაფიწყდა... ფორმულა!.. ჩქარა, —დასაძინებლად მივდივართ?.. და თავთავის ადგილიდგან რიგ-რიგად წამოიშალნენ.

ორი საათი ლაპარაკობდა ხალხი ცხოვრებასა, სიმართლესა და ბენიერებაზე, მაგრამ ღვთის სახელი-კი ერთხელაც არ წარმოუთქვამთ; —მათ უნდოდათ მოეგვარებინათ თავისი

ბედნიერება უღვთოთ, მაგრამ რაკი მინდოდა არ დავრჩენილიყავ გაუგებარი, ვერიდებოდი გამემეორებინა ის, რაც ჯვარცმიდგან მითხრა ხმამ.

— ბედნიერებას გარეშე თქვენსა ნუ ჰხედავთ,—გავიმეორე მე,—ეძიეთ იგი თქვენს შორის. ეცადოს თვითოეული თქვენგანი სასურველ იდეალის მიღწევასა და ბედნიერება მაშინ თქვენ ხელთ იქნება... მაგრამ, ყველაზე უწინარეს დაწყება საქმეს თქვენიდგან უნდა, ყველა უნდა სცდილობდეს თავისი თავი მოამზადოს...

— ფორმულა!.. ფორმულა!..

— მოექცით ყველას განურჩევლად; მოექცით ისე, როგორც თქვენ თვითონა გსურთ, რომ მოგექცენ...

და იმ წამიდან, რა წამსაც ასრე დაიწყებთ ცხოვრებას, ბედნიერება თქვენ ხელთ იქნება!—ჩემ პასუხად მხოლოდ შემაშფოთებელი ღუმილი იყო გამეფებული... ჩაფიქრიანებულთ, თითქოს შერცხვენით, ხმის ამოუღებლივ გასწიეს კარებისაკენ; ის, რაც მე ვსთქვი, სულ ძველი იყო. მაგრამ იყო უბრალო, გასაგები, ადვილად მისაღები... ყველამ ისევ ღამის ცივსიბნელეს მისცა თავი. დაბლად ჩამოწოლილ შავ ციდან სასოწარკვეთილების ცრემლებივით სხვილ-სხვილი ცვარები ცვიოდა... ადვილ-ადვილ, მკრთალი სინათლის გამომცემი ფარანი სუსტად აბნევედა შუქსა... მოსჩანდნენ წითელი აფიშები, რომლებიც ხალხს იწვევდნენ ბედნიერებისაკენ; — ახლა ისინი წვიმისაგან იხაზებოდნენ, ნელ-ნელა იცრიცებოდნენ და უსახოდ დაცრეცილნი ნახევებათ კედლიდან ძირსა სცივოდნენ... მისცურავდენ ძირს, ტალახში, ფეხთ ქვეშ გასათეულადა...

ხეარისბარკლი.

უსინათლო მემუსიკე

ქალდ. კარაქენკოსი

(ეტრული)

თავი მესამე.

I.

ასე განვლო კიდევ რამდენმამე წელმა.

პოპელსკების მშვიდობიანს ოჯახში არა გამოცვლილარა. ბაღში წიფლები წინანდებურადვე შრიალებდნენ, მხოლოდ ფოთოლი გაუშავდათ თითქოს და უფრო მეტად დაიბურნენ; წინანდებურადვე მოსჩანდნენ თეორი, ალერსიანი კედლები, მხოლოდ ცოტათი გაბრუნდებულიყვნენ და ძირს დაეწიათ; თითქოს წინანდებურადვე მოქუშულიყვნენ ჩალით დახურული საოჯახო ნაშენობები და იოხიმეს სალამურიც-კი თითქმის ისევე იმ დროს ისმოდა ხოლმე საჯინბოდგან. იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ იოხიმე ახლავ უკვე ჭაღარა, უცოლოდ დაბერებული მეჯინიბე იყო და ამჯობინებდა სტვირსა ანუ ფორტოპიანოზე უსინათლო პანიჩის დაკვირსათვის დაეგდო ყური, ვიდრე თვითონ დაეკრა.

მაქსიმსაც უფრო მეტად მოერია ჭაღარა. პოპელსკებს სხვა ბავშვი აღარ მისცემიათ; ამიტომაც მთელი ოჯახობა ისევე უსინათლო ჰირმშოს ევლებოდა თავსა. მის გამო მთელი ოჯახი კარ-ჩაკეტილდა სცხოვრობდა თავისთვის მყუდროდ,

რომელსაც მეზობლად ასრევე მყუდროდ მცხოვრები პოსესორის ოჯახი და „ქოხი“ ედგა მხოლოდ. ამ რიგად სათუთად ნაზარდ ყვავილივით ვაატარა პეტრემ თვისი ბავშვობა და ისე დაქაბუკდა, რომ შორეულ ცხოვრების არც ერთი მკაცრი გავლენა არ მიჰკარებია.

როგორც წინადაც, იგი უშველებელ, ბნელით მოცულ ქვეყნიერების შუა გულ იდგა; მის მალა, გარშემო, ყველგან წყვდიადი იყო უსაზღვროდ გამეფებული; მგრძნობიარე, ნაზი არსება მისი მაგრა დაქიზულ სიმივით ყოველ-გვარს შთაბეჭდილებას სისწრაფით ეგებებოდა და მზად იყო მაშინვე საპასუხოდ აჟღერებულიყო. შესამჩნევად ეტყობოდა უსინათლოს სულიერს განწყობილებას ეს ფხიზელი ზოლოდინი: ჰგონებდა მუდამ, რომ საცაა, თავისს უხილავს ხელებს მისკენ გააწვდიდა ეს წყვდიადი და რაღასაც ისეთს შეახებდა, რაც ჯერ ისევა სთვლემდა მისს სულში, მაგრამ ელოდდა გაღვიძებასა.

მაგრამ ნაცნობი, კეთილი და მოსაწყენი წყვდიადი კარმიდამოსი მხოლოდ ძველი ბალის პირითი ეალერსებოდა ხოლმე ჩურჩულით, თან რაღაც გაურკვეველს, ნანასავით დამაძინებელს, დამამშვიდებელს ფიქრს ჩასძახოდა. შორეული ქვეყნიერება თვისის მძაფრად მღელვარე ნაკადულებით თავს არ ესხმოდა. მათი ვინაობა და ბუნება მხოლოდ სიმღერებიდგანა და ისტორიიდანა ჰქონდა უსინათლოს გაცნობილი. შორეულ ცხოვრების დელვა-ქარიშხალს მხოლოდ მოთხრობებიდგან იგებდა ხოლმე თავისს მყუდრო ოჯახში, ძველი ბალის ჩამაფიქრებელ ჩურჩულს შუა. და ყოველივე ეს რაღაცა მომხიბლველ ბურუსათ, სიმღერათ, რაღაც ძველ თქმულებათა და ზღაპრათ ეხატებოდა. თითქოს ყველაფერი კარგად იყო. ჰხედავდა დედა, რომ მისი შვილის სული რაღაცა ხელოვნურსა და ჯადოქრულს თვლენაში იყო, მაგრამ დამშვიდებული-დაწყნარებული, თითქოს გარს გალავანი არტყიაო. და არ უნდოდა დაერღვია ეს მყუდროება, ეშინოდა.

ვევლინაც სრულიად შეუმჩნეველად გაივსო და გაიზარდა. უცქეროდა ამ ჯადოქრულს მყუდროებას თავისის ნათელი

თვალებით, რომლებსაც დრო და დრო რაღაცა მიუმხვდარობა ეტყობოდა ხოლმე მომავალის შესახებ, მაგრამ მოუთმენრობა-კი არასოდეს. მამამ—პოპელსკიმ—მამულის საქმე ყოველ მხრივ წესიერად მოაწყო, მაგრამ შვილის მომავალი ამკეთილს კაცს მაინც არასფრით არ აფიქრებდა. მხოლოდ მაქსიმს-ლა აწუხებდა ეს მყუდროება, ისიც მხოლოდ როგორც დროებითი, მისს გეგმაში უნებლიედ „საიდგანაც ჩარეული. საჭიროდ სთვლიდა ბავშვის სული ცოტათიც არის დაწყნარებულიყო, გამაგრებულიყო, რომ შესძლებოდა ცხოვრებასთან მწვავედ შეხება აეტანა.

იქ-კი, ამ ჯადოქრულ წრისა გარეშე, სიცოცხლე სდულდა, ჰღელავდა, აბეზარობდა. ბოლოს, როგორც იყო, დადგა ის დროც, როცა ძველმა მასწავლებელმა გადასწყვიტა ამ წრის გარღვევა და ჩაკეტილ კარის გაღება, რომ სუფთა ჰაერსაც ემუშავა გარედამა.

II

პირველის შემთხვევისათვის მაქსიმმა ერთი თავისი ძველი მეგობარი დაიპატიჟა, რომელიც პოპელსკებიდამ ასე 70 ვერსის მოშორებითა სცხოვრებდა. მაქსიმო რამდენჯერმე წინადაც ყოფილა ამ მეგობრისას, მაგრამ იცოდა ამ ჟამად, რომ სტავრუჩენკოს ყმაწვილები ჰყვანდნენ სტუმრად; მისწერა და მთლად თავისის სტუმრებით მოიწვია. დაპატიჟებას სიამოვნებით შეეგებნენ, რადგან ბებრები დიდი ხნის მეგობრები იყვნენ და ახალგაზდებს კიდევ მაქსიმ იაცენკოს საკმაოდ განთქმული სახელი ახსოვდათ. სტავრუჩენკოს ერთი ვაჟი კიევის უნივერსიტეტის სტუდენტად ითვლებოდა საფილოლოგო ფაკულტეტზედ, რომელიც იმ დროს დიდს მოღვაწე იყო. მეორე პეტერბურგის კონსერვატორიაში სწავლობდა მუსიკასა. ამათანვე იყო სტუმრათ მოსული ახალგაზდა კადეტი, შვილი მეზობელ მემამულისა.

სტავრუჰინკო მაგარის აგებულების ქალაქი მოხუცი იყო, გრძელის, ყაზახურად დაყენებულ უღვაშებითა და განიერის, ყაზახურისავე შარვლით. წელში მუდამ თამბაქოს ქისასა და ჩიბუხს ატარებდა და ლაპარაკობდა მალოროსიულად, ასე რომ თავისის მალოროსიულად ჩაცმულ შვილებით გოგოლისეულს ტარას-ბულობასა და მისს „ხლოპცებს“ ძალიან მოგაგონებდათ. მაგრამ გოგოლის გმირის რომანტიზმისა ნატამალი-კი არსად-რა მოეძებნებოდა სტავრუჰინკოს. პირ-იქით, საუცხოვო, გამოცდილი მემამულე იყო; მთელს თავისს სიცოცხლეში ბატონყმობისას არაფერს არ აუღელვებია და ახლაც, „ბატონყმობა“ რომ გადავარდა, ახალს გარემოებასაც შესანიშნავად შეეწყო. იცნობდა ხალხს ისრევე, როგორცა სცნობდნენ მას საზოგადოდ მემამულეები; არც ერთი გლეხი თავისის სოფლისა არ გამოეპარებოდა, იცოდა, ვის რამდენი ძროხა ჰყავდა და როგორი, ან ქისაში რა უჭყოდა გლეხსა და სხ.

სამაგიეროდ, თუ რომ ბუღბასავით შვილებს არ ეკრივებოდა, სიტყვით მაინც არას აკლებდნენ ხოლმე ერთმანერთსა და საშინელი შეტაკება ჰქონდათ მუდამ, რომელსაც ვერც ადგილი და ვერც დრო ხელს ვერ უშლიდა ხოლმე. შინ, თუ სტუმრად, სულ უბრალოზე ასტეხდნენ მამა-შვილნი კამათსა და ჰქონდათ ერთი დაუსრულებელი დავა. უფრო ხშირად კი იმაზე აუტყდებოდათ ხოლმე ლაპარაკი, რომ მოხუცი მამა „იდეალურს პანიჩებს“ დაცინვასა და გამოჯაგრებას დაუწყებდა ხოლმე. შეფუცხუნდებოდნენ პანიჩები, მოხუციც შეხურდებოდა და შეუდგებოდათ წარმოუდგენელი ყაყანი, რომლის დროსაც გულს არავის არ აკლდებოდა, ყველას ჰხვდებოდა.

ეს ოყო სურათი „მამათა“ და „შვილთა“ განსხვავებისა. სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს, სადაც მეტად რბილი ზნე-ჩვეულება აქვთ, ოჯახობაში, რასაკვირველია, ეს გარემოება სულ შეუნიშვნელი იქნებოდა. სკოლაში მოსწავლე ახალგაზრდობა სოფელს მალოოდ ზაფხულობითა ჰხვდავდა და ამიტომაც, რასაკვირველია, ისეთი ნამდვილი ცნობა არ ექმნებოდათ ხალხისა, როგორც მათს მემამულე მშობლებსა. საზოგადოებაში

რომ „ხალხმოყვარეობის“ (ჩვენებურად „ტეტიათა ტრფობა“) ტალღა დაიძრა, ახალგაზრდებს ამ ტალღამ გიმნაზიის მაღალს კლასებში მოასწრო და ამათაც დაიწყეს ხალხის შესწავლა წიგნებიდან. მეორე ნაბიჯი კიდევ ის იყო, რომ ხალხის სულისა და გულის უკეთ გასაცნობად მისს ნაწარმოებთა და გონების ნამოქმედარის შესწავლას შეუდგნენ. მალოროსიულად „სეიტ-კებითა“ და განიერ შარვლებით პანიჩების სიარული ხალხში მეტად გავრცელებული იყო მთელს სამხრეთ-დასავლეთ მხარეში. ეკონომიურ ვითარებათა შესწავლას-კი საიმისო ყურადღებას არ აქცევდნენ. ჰკრებდნენ ხალხურს სიმღერებსა და ლექსებსა, სწავლობდნენ მათს ზეპირგადმოცემებსა, იკვლევდნენ ისტორიულ ფაქტებსა და ხალხის ხსოვნას აღარებდნენ,—ერთი სიტყვით, გლენხს საერთო—ინტელიგენტურ იდეალიზმის თვალთ უყურებდნენ, პოეტურადა ჰყავდათ წარმოდგენილი. ამ რიგად, მოხუცისა და ახალგაზრდების სრულიად ერთი-მეორის წინააღმდეგი შეხედულებანი ერთმანერთს ვერასოდეს ვერ ურიგდებოდნენ, ვერ სთანხმდებოდნენ. თუმცა მოხდებოდა ხოლმე ისეც, რომ ახალგაზრდების მჭევრმეტყველურს სჯაბაასს მოხუცი გატაცებით უგდებდა ხოლმე ყურსა.

— აბა, ერთი ყური უგდე,—ეუბნებოდა სტავროუჩინკო მაქსიმსა და თან მაცდურად მუჯლოუგუნს სცემდა, სტუდენტი რომ თვალემ-ანთებული და მთლად გაწითლებული მჭევრმეტყველობდა.—ისე ლაპარაკობს ეს ძაღლის შვილი, გეგონება სწერსო!... მართლაც და მეცნიერი ვინმე ეგონება აღამიანს. აბა, ერთი გვიამბე, შენ ეი, ნასწავლო გოგრავე, ჩემმა ნეჩი-პორემ როგორ მოგატყუა, ჰა?...

და მოხუცი მერე უღვაშების გრეხითა და ხარხარით მოუთხრობდა ნამდვილის ხახოლურის იუმორით ამ შემთხვევასა. ახალგაზრდებიც წითლდებოდნენ, მაგრამ თავისს მხრივ არც თვითონ რასმეს აკლებდნენ.—„თუ ამა და ამ სოფლიდამ ნეჩი-პორესა და ხვედკოს არა ვცნობთ, სამაგიეროდ მთელის ხალხის შესწავლას ვსცდილობთ; ჩვენ მაღალის აზრითა ვსწავლობთ ხალხს, გვინდა ერთი თვალის გადავლებით მთლად მისი სული

და გული გავიცნოთ, თქვენ-კი, დახვესებული ბებრები, თითო-ოროლა ხეს იქით ტყეს ვერა ჰხედავთ“.

მაგრამ შვილების ნასწავლი სიტყვები როდი სწყინდა ხოლმე მოხუცსა.

— ეტყობა, ტყუილად არა სწავლობენ სკოლაშიო, — ამბობდა სტავრუჩენკო. მაგრამ მაინც ჩემი ხვედკო ბოჩოლე-ბივით, საითაც უნდა, იქით გიზამთ თავს, აი რა!... მე კი ვერ მომატყუებს, თვით მევე ჩავაბრძანებ იმ გაქნილს ქისაში და ჯიბეში ვუკრავ თავსა. თქვენ-კი ჯერ რძე არ შეგშრობიათ, ისევე სულელები ხართ!

III

ის იყო შესწყდა ერთი ამგვარი კამათი. უფროსები სახლში შევიდნენ. ღია ფანჯრებიდამ-ლა ისმოდა დროგამოშვებით, სტავრუჩენკო როგორ მოუთხრობდა გულიანად სხვა-და-სხვა სასაცილო ამბებსა და ყურის მგდებლებიც როგორ მხიარულად ხარხარებდნენ.

ახალგაზრდები ბაღში დარჩნენ. სტუდენტმა ქვეშ „სვიტკა“ გაიშალა, ფაფახი უკან მოიგდო და მოუჩიდებლად ბალახზე წამოწვა, მისი უფროსი ძმა ეველინას გვერდით იჯდა ნაყარ მიწაზედ; კადეტიც იქვე იმათ გვერდით იყო მუნდირში გამოწყვბილი; ცოტა მოშორებით უსინათლო დაჰყრდნობოდა ფანჯარასა და იჯდა თავჩაკიდული: პეტრუსი ახლა შენაწყვეტს კამათს უკვირდებოდა, რომელმაც ღრმად ააღიღო იგი.

— თქვენ რაღასა ჰფიქრობთ პანნა ეველინა, იმაზე, რაც აქ ითქვა, — ჩაეკითხა ახალგაზრდა სტავრუჩენკო თავისს მეზობლად მჯდომს ქალსა. — ვგონებ, თქვენ სულ ხმა არ ამოგილიათ.

— ყველაფერი ეგ კარგია, ე. ი. რაც მამას უთხარით, მაგრამ...

— მაგარი რაღაა?...

ქალმა უცბად არ უპასუხა. სამუშაო მუხლზე დაიდო, ხელი გაუსვ-გამოუსვა და ოდნავ თავდახრილმა ჩაფიქრებით დაუწყო სინჯვა. ძნელი იყო თქმა იმისი, უნდოდა შესაკერად უფრო სხვილი კანვა ამოერჩია და ამასა ფიქრობდა, თუ პასუხს ამზადებდა.

ყმაწვილები-კი მოუთმენელად ელოდნენ პასუხსა: სტუდენტმა ნიდაყვზე წამოიწია და ცნობის-მოყვარეობით დაუწყო ცქერა. მეზობელიც დამშვიდებული აკვირდებოდა გამომცდელის სახით. უსინათლომაც პოზა გამოიკვალა, გასწორდა, თავი წინ წამოხარა, მოლაპარაკეთავენ იბრუნა პირი.

— მაგრამ, — დაიწყო ჩუმად და ხელს ისევ ნაკერს უსვამდა, — ცხოვრებაში, ბატონებო, ყველა კაცს თავისი გზა აქვს.

— ღმერთო ჩემო! — შესძახა უცბად სტუდენტმა, — რა გონიერებაა! მითხარით, პანოჩკა, რამდენის წლისა ხართ?

— ჩვიდმეტისა, — მიუგო ეველინამ უბრალოდ, მაგრამ მაშინვე გულუბრყვილოდ დასძინა ცნობის-მოყვარეობით:

— თქვენ-კი ჰფიქრობდით, უფრო მეტისა ვიყავ, არა? ყმაწვილებს გაეცინათ.

— ჩემთვის-კი რომ ეკითხა ვისმე, — მიუგო მეზობელმა, — უთუოდ ვიყოყმანებდი და ან ცამეტის წლისათ მიგიღებდით, ან ოც-და-სამისათ. ნართლაც-და, ხან სულ ბავშვათ მოსჩანხართ, ხან-კი გონიერ მოხუცისავით მსჯელობთ.

— სერიოზულ საქმეში, გავრილო პეტროვიჩ, სერიოზულად უნდა მსჯელობა, — წარმოსთქვა პატარა დედაკაცმა რწმენის კილოთი და ისევე მუშაობას შეუდგა.

ერთს წამს ყველანი გაჩუმდნენ. ეველინას ნემსი ისევე მწყობრად უვლიდა კანვასა, ახალგაზრდები კიდევ გონიერ ქალის პაწია ფიგურას სინჯავდნენ ცნობის-მოყვარეობითა.

IV

მას შემდეგ, რაც პირველად ეველინა პეტრეს შეჰხვდა, რასაკვირველია, საკმაოდ გაიზარდა და განვითარდა იგი, მაგრამ სტუდენტის შენიშვნა მისის წლოვანობის შესახებ მაინც მართალი იყო. პირველად მნახველი ამ პაწია, გამხდარს ქმნილებას მართლაც ჯერ ისევ გოგონათ მიიღებდა; მაგრამ მისი აუჩქარებელი, ზომიერი მოძრაობა ხშირად დიდის დარბაისლობას უდრიდა. ასეთსავე შთაბეჭდილებას ახდენდა მისი სახეც. ასეთი სახე, ვგონებ, სლავიან ქალებსა აქვთ ხოლმე. სწორე, ლამაზი მოხაზულობა სახისა ცივად ჰქონდა გამონაკვთული, — თვალები მშვიდო, წყნარი, ცის ფერი. გაცრეცილს, მიმკრთალებულს ლოყებს სიწითლე იშვიათად თუ დაჰკრავდა ხოლმე, მაგრამ ეს ის ჩვეულებრივი ფერმიხდილობა როდი იყო, მუდამ რო მზადაა მხურვალე ვნების ცეცხლით აენტოს, არა! ეს იყო მხოლოდ თოვლივით თეთრი სისპეტაკე. სწორე, ქერა თმები მარმარილოსავით მიმკრთალებულს საფეთქლებზედ ოდნავად გამოჰკრთომოდა და გრძელ ნაწნავათა ჰქონდა უკან ჩამოშვებული, თითქოს სიარულის დროს თავს უკანა ჰხრისო.

უსინათლოც გაიზარდა, დაეაყვაცდა. ვინცკი იმ ჟამად განაპირებით მჯდომს პეტრუსის დააკვირდებოდა, ყველას უცბად მისი ფერ-მიხდილი, ლამაზი, ძღველვარე თავისებური სახე წარმოუდგებოდა, რომელსაც თვითოეული სულიერი მოძრაობა ნათლად ჰქონდა აღბეჭდილი. წინ წამოწეულს, ადრეულად დანაოჭებულს მაღალს შუბლს შავი თმა კოხტად დაჰყროდა; წამოუწითლდებოდა სწრაფად სახე და ისევე სწრაფად მიუმქრალდებოდა. ძირს ჩამოწეული ქვედა ტუჩის ნაპირები დროგამოშვებით ძლიერად უთამაშებდა და ლამაზი, დიდი, უძრავი თვალები კიდევ ახალგაზრდის სახეს რაღაცა არა ჩვეულებრივს დაღვრემილობას აჩვენებდნენ ხოლმე.

— მაშასადამე, — დაიწყო დაცინვით მცირე სიჩუმის შემდეგ სტუდენტმა, — პანა ეველინას აზრით, რაც კი რამ ით-

ქვა, ქალის ჭკუისათვის ყოველივე ეს მიუწდომელია, მისი საქმე მხოლოდ ბავშვები და სამზარეულოა.

ახალგაზრდის ხმას სალაპარაკოდ გამომწვევი დაცინვა ეტყობოდა; რამდენსამე წამს ყველა გაჩუმდა. ქალის სახეს მღელვარება დაეტყო.

— აჩქარებულია ვე თქვენი დასკვნა, — უპასუხა ქალმა. — მე ყოველივე მესმის, რაც-კი აქ ითქვა. — მაშასადამე, ქალის ჭკუისათვისაც მისაწდომი ყოფილა იგი. ნათქვამი მხოლოდ პირადად მე შემეხებოდა. ქალი გაჩუმდა და ისეთის ყურადღებით მიუბრუნდა სამუშაოსა, რომ ველარ გაბედა სტუდენტმა, ეკითხა რამე.

— უცნაურია სწორედ, — ჩაილაპარაკა სტუდენტმა. — გეგონებათ, სიცოცხლე უკვე თვით სამარის კარამდე გაზომილი გაქონდეთ.

— რა არის მერე, გავრილ პეტროვიჩ, უცნაური? — მიუგო წყნარად ქალმა. — მგონია, ილია ივანიჩსაც-კი გარკვეული აქვს ცხოვრების გზა და ის ხომ ჩემზედ უმცროსია.

— მართალია, — შეჰნიშნა კმაყოფილებით კადეტმა. — დიდი ხანი არ არის №№ ბიოგრაფია წავიკითხვევი. იმასაც ნათლად ჰქონდა გარკვეული გეგმა: ოცი წლისამ ცოლი შეირთო; ოც-და-ხუთისა ცალკე ნაწილსა უფროსობდა.

სტუდენტს გესლიანად ჩაეცინა, ქალი ოდნავ წამოწითლდა.

— აი, ჰხედავთ, — მიუგო როგორღაც ცივად და მკაცრად ეველინამ, — ყველას თავისი გზა აქვს.

წინააღმდეგი აღარავის რა უთქვამს. ახალგაზრდებში სერიოზული დუმილი ჩამოვარდა, რომელიც რაღაცა გაუგებარს შიშს აგრძნობინებს ხოლმე ადამიანსა: ყველა მიჰხედა ბუნდად, რომ ლაპარაკი პირადს ნიადაგს შეეხოთ თავაზიანად, რომ ამ უბრალო სიტყვებს საიდგანლაც ფხიზლად დაჭიმულმა სიმმა ხმა გამოისცა... და ამ დუმილში ისმოდა ნათლად მხოლოდ შრილი შავად დაჩრდილულ, თიფქოს რაღაცით უკმაყოფილო ძველის ბალისა.

V.

ყველა ამ საუბარმა, კამათმა და ახალგაზრდა მისწრაფება-იმედებისა და აზრების ტალღამ ქარიშხალივით მოულოდნელად დაჰბერა უსინათლოსა. პირველად აღტაცებულის განცვიფრებით უგდებდა ყურსა, მაგრამ მალე შეჰქნიშნა, რომ ეს ცოცხალი ტალღა მას გვერდს უქცევდა, არავითარი საქმე უსინათლოსთან არა ჰქონდა. მას სრულიად არ ეკითხებოდნენ, არა სცდილობდნენ გაეგოთ, რა აზრისა იყო; ერთი სიტყვით, აღმოჩნდა მალე, რომ იგი სრულიად განცალკევებული იყო, იმდენად უფრო როგორღაც დაღვრემით განმარტოებული, რამდენადაც ამ ჟამად თვითონ მათი სახლი იყო ახმაურებული, გამოცოცხლებული.

მაინც უგდებდა ყურს ყოველისფერს, რაც-კი მისთვის ასე ახალი იყო და ღრმად ჩამოწეულ წარბებსა და ფერმიხდილს სახეზე ეტყობოდა, რომ მთლად ყურადღებად იყო გადაქცეული. მაგრამ მოღრუბლული იყო ეს მისი ყურადღება; მძიმე და მწარე აზრების მუშაობა იყო მასში დაფარული.

მწუხარებით აღსაფხე თვალებით შეჰყურებდა დედა შვილსა. ეველინას თვალებიც თანაგრძნობისა და მოუსვენრობის გამომეტყველებად გარდაქმნილიყვნენ. მხოლოდ მაქსიმი არ ატყობდა თითქოს, ეს ახმაურებული საზოგადოება როგორა მოქმედებდა უსინათლოზე და გულითა სთხოვდა სტუმრებს, ხშირ-ხშირად სწვეოდნენ, თან ჰპირდებოდა ახალგაზრდებს, რომ შემგიდესათვის დიდ-ძალს საეტნოვრაფო მასალას დაახვედრებდა.

დაჰპირდნენ სტუმრები, რომ ეწვეოდნენ და წავიდნენ. გამოთხოვებისას ახალგაზრდებმა პეტრეს ხელი გულითადად ჩამოართვეს. ისაც ასრევე აჩქარებით არამევედა ხელსა და დიდხანს უგდებდა ყურს, მათი ეტლის თვლების ხრიალი როგორ ისმოდა გზაზედა. მობრუნდა მერმე უეცრად და ბალისაკენ გასწია.

წავიდნენ სტუმრები და სახლი ისევ დუმილმა მოიცვა, მაგრამ ეს მყუდროება უსინათლოს როგორღაც არა ჩვეულე-

ბრევიდა და უცნაურად ეჩვენებოდა. ისმობდა თითქოს ამ მყუდროებაში, რომ რალაცა მეტად საყურადღებო რამ მოხდა. დადუმებულს ხეივანებში, წიფლებისა და იასამანის შრიალზე წარსულ ლაპარაკის გამოხმობასა ჰგრძნობდა მხოლოდ უსინათლო. ესმობდა აგრეთვე ღია ფანჯრიდამ, დედა მისი და ვეელინა მაქსიმს როგორ ეკამათებოდნენ სასტუმრო ოთახში. დედის ხმას ხვეწნა და ტანჯვა ეტყობოდა, ვეელინასას—მრისხანება; მაქსიმი-კი, ეტყობოდა, ცხარედა და მტკიცედ ეწინააღმდეგებოდა დედაკაცებსა. მიუახლოვდა თუ არა, ლაპარაკი ნელ-ნელა შესწყდა.

შეგნებითა და დაუნდობელად გაარღვია მაქსიმმა პირველად კედელი, რომელიც აქამდის გარს ერტყა უსინათლოსა. მშფოთარე და მოუსვენარი პირველი ტალღა უკვე მიაწყდა გასატანადა და სულიერი მყუდროება უსინათლოსი უკვე შეაკრთო ამ ნაკრავმა.

ახლა უკვე ვიწროთ ეჩვენებოდა თავის გარშემო ჯადოქარი წრე. ემძიმებოდა მყუდროება სახლისა და ზარმაცი, ნელი შრიალი ძველის ბაღისა, ემძიმებოდა თავისივე სულიერ ძილის სიმშვიდე. სიბნელემ თავისი ახალი მომხიბლველი ხმა მიაწვდინა, შეიკრია მის წინ, გაიწ-გამოიწია და მოსაწყენ ამოებით წასატყუებლად გამოცოცხლდა.

ეძახდა იგი, თავისაკენ იტყუებდა და სულის სიღრმეში მთვლემარე მოთხოვნილებათ უღვიძებდა, რომელთაც მის სახეზე ფერ-მიხდილობათ იჩინეს თავი, ხოლო სულში—ცრუ და ბრუნდოვან ტანჯვათა.

არ გამოეპარათ ეს შეშფოთების ნიშნები დედაკაცებსაც. ჰხედავდნენ, რომ მაქსიმიც ატყობდა ამ ნიშნებს, მაგრამ იცოდნენ, ეს მისი გეგმა იყო. დედაც და ვეელინაც, ორივენი სასტიკობადა სთვლიდნენ ყოველსავე ამას და უნდოდა კიდევ დედას, რომ ხელი გადაეხვია და დაეთარა როგორმე შვილი ცხოვრების ამ მშფოთარე ქარიშხლისაგან. „სათბუნებელიო?!—მერე, რა არის, თუ მისი შვილი ღდემდის თავს კარგადა ჰგრძნობდა ამ სათბუნებელში; დეე, შემდეგშიც ასრე-

ვე ოყოს“. ეველინა-კი თითქოს ყველაფერს არ ამბობდა, რაც გულში ედო, მაგრამ ბოლოსა და ბოლო დროს სულ უბრალო წინადადებაზედაც-კი მკვებედ ეწინააღმდეგებოდა ხოლმე მაქსიმსა.

შეჭხედავდა მოხუცი მაქსიმი წარბებ ქვეშ გამოსაცდელად ქალის მრისხანე, ცეცხლივით აკვესებულს თვალებსა და თავს აქნევდა, რალასაც ბუტბუტებდა; თან ჩიბუხის წვევას უხშირებდა და მთლად თამბაქოს კვამლში გაეხვეოდა ხოლმე, ნიშნად იმისა, რომ ფიქრს ძლიერად ამუშავებდა. მაგრამ მტკიცედ ადგა თავისს გარდაწყვეტილებასა და მწარედ დასცინოდა ხოლმე ზოგჯერ ქალის უკუნურს სიყვარულსა და მოკლე ჭკუასა; ამიტომაც არის, რომ წამიერ ტანჯვისა და სიხარულის მეტს დედაკაცი სხვას ვერასა ჰხედავსო.

— კრუხა! — ეტყოდა ხოლმე ზოგიერთჯერ დასა და თან გაჯავებული ყვარჯნების კაკუნს მოჰყვებოდა ოთახში; მაგრამ იშვიათადა ჯავრობდა ხოლმე, მომეტებულ ნაწილად-კი დის საბუთებს დამშვიდებული ეწინააღმდეგებოდა, როგორც შემბრალო კილოთი, მით უფრო, რომ როგორც-კი მარტონი დარჩებოდნენ, უთუოდ უთმობდა ხოლმე და ძმასა; მაინც არას უშლიდა ესა, რომ ლაპარაკი მალე ისევ გაეახლებინა. მაგრამ თუ ლაპარაკს ეველინაც დაესწრებოდა, მაშინ-კი ცოტა ძნელდებოდა ხოლმე საქმე; ამგვარს შემთხვევაში მოხუცი ისევ გაჩუმებასა რჩებოდა. თითქოს ახალგაზრდა ქალსა და მაქსიმს რალაცა ბრძოლა აქვთ ერთმანერთშიო, ჯერ მხოლოდ მოწინააღმდეგის შესწავლას სცდილობდნენ ორივენი და გულის ნადებსა და განზრახვას-კი ორნივე ჰმალავდნენ.

VI

როდესაც ორის კვირის შემდეგ კვალად ეწვივნენ თავიანთის მამით ახალგაზრდები, ეველინა ცივად, თავდაჭერით შეეგება. მაგრამ არ შეეძლო ახალგაზრდობის მომხიბლველ სიცოცხლის წინაშე თავი შეემაგრებინა. მთელი დღე სოფელ-

ში დახეტიალებდნენ, ნადირობდნენ, მომკალთა სიმღერებსა სწერდნენ მინდვრად, სალამოზე კიდევ ყველანი ბაღში იკრიბებოდნენ სახლის წინ ნაყარ მიწაზედა.

ერთ-ერთს ასეთს სალამოს, ეველინასათვის სრულიად მოულოდნელად, ისევ საჩოთირო საგნებზე ჩამოუვარდათ ლაპარაკი. როგორ მოხდა და ვინ დაიწყო პირველად ლაპარაკი, ვერც ეველინა და ვერც სხვა ამაზედ ვერას იტყოდა. მოხდა ეს ისრევე შეუმჩნეველად, როგორც მზის დასავალი მიმქრალდა შეუმჩნეველად და სალამოს ბინდი გაიბნა ბაღში, როგორცვე შეუმჩნეველად თვისი სალამოს გალობა გააბა ბულბულმა ბუჩქებში.

ახალგაზრდა ლაპარაკობდა ფიცხად, იმ განსაკუთრებულის ქაბუკურის ვნებით, რომელიც უცნობს მომავალს სრულიად წინდაუხედავად და მოუფიქრებლად შეეგება ხოლმე ამაყად. ამ რწმენასა და ვნებაში რალაცა განსაკუთრებული მომხიბლველობა, თითქმის უძლეველი რამ ძალა იყო მოწოდებისა...

მთლად აენტო და მიჰხვდა ახალგაზრდა ქალი, რომ ეს მოწოდება, იქნებ სრულიად შეუგნებელად და უანგარიშოდაც, პირდაპირ მისდამი იყო მიმართული.

დაბლა დაეხარა თავი სამუშაოზე ქალსა და ისე უგდებდა ყურსა. თვალები ცეცხლივით აენტო, სახე წამოუწითლდა, გულმა უხშირა ცემასა... მერე ისევ ჩაუქრა ცეცხლი, სახე გაეცრიცა, ტუჩები მოეკუმა; გული-კი ისევე ძლიერად უცემდა, შიშმა გადაჰკრა...

შეეშინდა იმისა, რომ ახალგაზრდა სტუდენტის სიტყვებმა თითქოს წინ ამართული ბნელი კედელი გაურღვიეს და ამ ხვრელიდგან სიცოცხლით სავსე, ვრცელის, მომქმედ ქვეყნიერების შორეულ სანახაობათ გამოაშუქეს.

ღიახ, ღიდი-ხანია იწვევს მას ეს ქვეყნიერება. მაგრამ აქამდის იგი ამას არა ჰგრძნობდა, თუმცა ბალის განმარტობულს ხის საჯდომზე ბევრჯელა ყოფილა მთელის საათობით რალაცა არარსებულის ოცნებით გატაცებული. ოცნება რალაცა

შორეულს, ნათელს სურათებს უხატავდა ხოლმე, მაგრამ მათ შორის უსინათლოს ადგილი არა ჰქონდა...

ახლა-კი მოუახლოვდა ეს ქვეყნიერება და არამც თუ იტყუებს თავისკენ, რაღაცა უფლებასაც-კი აცხადებს მასზედ.

ქალმა პეტრეს გადაჰხედა სწრაფად და იგრძნო, რომ გულში რაღამაც უჩხვლიტა. პეტრე დაფიქრებული იჯდა უძრავად; მთელი მისი არსება როგორღაც დამძიმებულად ეჩვენა და შავ მოგონებათ ჩაჰრჩა ხსოვნაში. „მას ყოველივე ესმის“, — ელვის სისწრაფით გაუარა ფიქრმა ეველინასა და გააცივ-გააჟრჟოლა. სისხლი გულზე მოაწვა და იგრძნო, რომ სახე მთლად გაეცრიცა. წარმოიდგინა უკვე ერთს წამს, ვითომ იგი უკვე იქ, შორს, სიცოცხლითა და მოქმედებით საგსე ქვეყანაშია და პეტრე-კი აქა ზის მარტოდ-მარტო თავჩაკიდული, ან არა-და... იქ, ქედობზე ზის წყლის პირად ეს უსინათლო ბავშვი, რომლის გულისათვისაც იმ ღამეს ისე გულითა სტიროდა იგი...

და უცბად ყოველივე ეს საზარლობად ეჩვენა. წარმოუდგა, ვითომ მისს დიდი-ხნის იარას ვიღაცა დანის აჭოლებასა და პირის გახსნას უპირებს...

მოაგონდა მას მაქსიმის დაშტერებით ცქერა. აი, თურმე რასა ჰნიშნავდა იგი! მისი სულიერი განწყობილება მაქსიმმა უკვე იცოდა, მიჰხვდა, რომ ბრძოლა და არჩევანი ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო, რომ თვითონ ეველინასაც არ შეეძლო თვისის თავის ნდობა... მაგრამ არა, — სტყუვდება იგი. კარგად იცის ეველინამ, რაც მოიქმედა; შემდეგში-კი ჰნახავს, ცხოვრებას რას გამოჰჩრება...

და მძიმედ და ღრმად ამოიოხრა, თითქოს სამძიმო მუშაობის შემდეგ სული ძლივს მოიბრუნაო. მერე გარშემო მიმოავლო თვალი, მაგრამ ვერ იტყოდა ვერაფერს, ღუმილმა რამდენს ხანს გასტანა, სტუდენტი როდის გაჩუმდა, კიდევ სთქვა რამე, თუ არა... იქით რო მიიხვდა, სადაც ერთის წამის წინად პეტრე იჯდა,

ველარა ნახა, წასულიყო.

VII

დაკეცა მაშინვე დამშვიდებულმა თავისი სამუშაო და ისიც წამოდგა.

— ბოდიშს ვიხდი, ბატონებო, — მიჰმართა სტუმრებს, — რომ დროებით მარტოდ გტოვებთ.

და ბნელი ხეივნისაკენ გასწია.

მარტო ეველინასთვის არ იყო ეს სადამო მღელვარებისა და შფოთვის საგნად. ხეივნის მოსახვევში, ხის საჯდომი რომ იდგა, ქალს მღელვარე ხმები შემოესმა. მაქსიმი დას ელაპარაკებოდა.

— ღიახ, ამ შემთხვევაში ქალზე ნაკლებად არა ვფიქრობდი, ვიდრე ჩვენს ბავშვზედ, — ეუბნებოდა მოხუცი მკაცრად. — იფიქრე, აბა, ისიც ხომ ჯერ ისევ ბაშვია, ცხოვრების სრულიად არ მკოდნე! არა მჯერა, რომ ბავშვის ასეთ უცოდინარობით გდომოდა გესარგებლა...

ანნა მიხაილოვნას პასუხში უკვე ტირილი ისმოდა.

— მერე, რა ვუყოთ, მაქს, რომ... რომ იმანაც... ჩვენს ბიჭს რა მოუვა მაშინ?

— მოუვიდეს, რაც მოსასვლელია! — უპასუხა ძველმა მეომარმა მტკიცედ და დაღვრემით. — მაშინა ვნახავთ. ყოველს შემთხვევაში, სხვისა გაუბედურებულ სიცოცხლის შეგნება მას არ უნდა აწვევს ტვირთადა... და არც ჩვენს სინილისსა... იფიქრე აბა, ანნა, — დასძინა უფრო რბილად.

მოხუცმა დას ხელი გამოართვა და ნაზად აკოცა. ანნა მიხაილოვნამ თავი დაჰხარა.

— საბრალო ჩემი ბიჭი... საბრალო...

ეველინა უფრო მიჰხვდა ამ სიტყვებსა, ვიდრე გაიგებდა, რადგან დედას სულ ჩუმად ამოჰხდა გულიდგან იგი.

მთლად აენტო სახე ეველინასა და უნებურად შესდგა ხეივნის მოსახვევში... რო გამოვა ახლა, ორთავენი დაინახვენ, რომ მათი საიდუმლო ფიქრი გაუგონია...

მაგრამ რამდენისამე თვალის დახამხამების შემდეგ თავი ამაყად ასწია მალლა, სრულიადაც არ სდომებია ეველინას, ყური ვისთვისმე დაეგდო; ყოველს შემთხვევაში ცრუ სირცხვილი ვერ შეაყენებს მას ამ გზაზე. და მასთან მოხუციც ერთობ ბევრსა კისრულობს როგორღაც; მაშინ როდესაც თვითონაც შეუძლიან თვისის სიცოცხლის წარმართვა.

გამოვიდა ხეივნის მოსახვევიდგან და მოლაპარაკეთ გვერდთ გაუარა დამშვიდებულმა, მალლა თავ-აწეულმა. მაქსიმმა უნებურად ყავარჯენი მოიზიდა, რომ გზა მიეცა, ანნა მიხაილოვნამ კიდევ რაღაცა გამშრალი სიყვარულისა და შიშის გრძობით გადაჭხედა; თან ეტყობოდა, რომ თითქმის აღმერთებდა ამ ქალსა.

ჭკრძობდა თითქოს დედა, რომ ამ ქერა თმიანმა გოგომ, ასე მრისხანედ რომ გაუარა ამაყად წინა, თან მისი შვილის ბედი და უბედობა გაატარა.

VIII

ბაღში ძველი, თავმინებებული წისქვილი იდგა. თვლები დიდი ხანია აღარ უბრუნავდნენ, მორგევებს ხავსი მოსდებოდა; ძველი ღარები კიდევ წყალს ვეღარ იჭერდნენ და ადგილ-ადგილ ერთ-თავად წვრილი ნაკადულები ჩამოუჩხრიალებდნენ. ეს იყო უსინათლოს საყვარელი ადგილი. იჯდა ხოლმე აქ მთელი საათობით ტივის მოაჯირზე, ყურს უგდებდა ნაკადულის ჩხრიალსა და შესანიშნავად იცოდა ხოლმე ფორტობიანოზე ამ ხმის დაკვრა. მაგრამ ახლა ამისთვის არა სცხელოდა... დანადგლიანებული და გულ-გასიებული სწრაფად გადიოდგამოდინდა ბილიკზედ, შინაგან ტკივილისაგან სახე მთლად დაჰმანქვოდა.

მოესმა თუ არა ქალის სუბუქი ფეხის ხმა, უსინათლო შესდგა; მივიდა ეველინა, მხარზე ხელი დაადო და დინჯადა ჰკითხა:

— მთხარი, პეტრე, რა დაგმართვია? აგრე რამ დაგალონა?

მიბრუნდა ისევ უცბად პეტრე და სიარული განაგრძო. ქალიც გვერდით გაჰყვა.

მიჰხვდა ეველინა, რად შემობრუნდა პეტრე ისე უცბადა ან ეს სიჩუმე რასა ჰნიშნავდა და ერთს წამს თავი ჩაჰლუნა. სახლიდამ სიმღერა მოისმოდა. მანძილისაგან მორბილებული ნორჩი, მძლავრი ხმა სიყვარულსა და ბედნიერებას უმღერდა და ეს ხმა ღამის მყუდროებაში ბალის ზარმაცს ჩურჩულს მთლად ჰფარავდა.

იქ იყვნენ ბედნიერები, რომლებიც ნათელსა და ყოველისფერით სრულს სიცოცხლეზედ ლაპარაკობდნენ; რამდენისამე წამის წინად ისიც იმათთან იყო, ამ სიცოცხლეზედ ოცნებობით აღსავსე, მაგრამ უსინათლოს იქ ადგილი არა ჰქონდა. ვერც-კი შეჰნიშნა ეველინამ, როგორ წამოვიდა იგი, ან რამდენად გრძლად ეჩვენა მას ეს ორიოდე წამი განმარტოებულის მწუხარებისა...

ასე ფიქრობდა თავისთვის ეველინა, ვიდრე პეტრესთან ერთად ხეივანში დადიოდა. არასოდეს ჯერ მასთან ლაპარაკე და მისის სულიერ განწყობილობის გაზიარება ისე ძნელად არ სჩვენებია ეველინას. ჰგრძნობდა მაინც იგი, რომ მისი ახლო ყოფნა, ცოტათი მაინც არის, აშეღაფათებდა ჰავს ფიქრებს უსინათლოსას.

მართლაც ნაბიჯს უკლო, სახე დაუმშვიდდა პეტრესა. გვერდით ეველინას ფეხის ხმას ჰგრძნობდა და ცოტა-ცოტაობით მწვავე სულიერი ტკივილი უცხრებოდა, ადგილს ახლა სულ სხვა რამ გრძნობას უთჷობდა. მართალია თავის თავს ანგარიშს არ აძლევდა, რასა ჰგრძნობდა, მაგრამ ემცნობოდა-კი ეს გრძნობა და მისს კეთილს გავლენას სულ ადვილად ემორჩილებოდა.

— რა დაგემართა? — გაუმეორა კითხვა ეველინამა.

— საიმისო არაფერი, — მიუგო მწუხარედ, — მგონია, ვითომ სულ მეტი ვიყო ამ ქვეყანაზედ.

სახლის გვერდით ერთ ხანად სიმღერა მისწყდა და მცირე ხნის შემდგომ ახლა სხვა გაისმა. ოდნავ ისმოდა იგი; ახალ-

ჯაზრდა ყმაწვილი ძველებურს „ღუმკას“ მღეროდა და მეფან-ღურეთა კილოს ჰბაძავდა. ხან-და-ხან ხმა თითქმის მთლად მისწყდებოდა, ერთს წამს ღუმელი ჩამოვარდებოდა, ოცნებას რაღაც ბინდით მოცული ფიქრი გაიტაცებდა, მერე-კი ფოთლების შრიალში ისევ გაისმოდა ხოლმე ეს წყნარი მელოდია...

უნებურად შესდგა პეტრე, ყური მიუგდო.

— იცი, ჭრა არის, — დაიწყო პეტრემ ნაღვლიანად, — მგონია, რომ ხან და ხან მოხუცნი არა სტყუიან, რო ამბობენ, რაც დრო და ხანი გადის, ეს ქვეყანა უფრო და უფრო ფუჭდებაო. ძველს დროში უსინათლონიც-კი უკეთ სცხოვრებდნენ უთუოდ. ფორტოპიანოს მაგივრად ფანდურზე დაკვრას შევისწავლიდი, მაგალითად, მაშინ და ვივლიდი ასე დაბად და ქალაქად... შემოკრებოდა ჩემს გარშემო ბრბო ხალხისა და მეც მამა-პაპის საგმირო საქმეებსა და გამარჯვებაზე ვუმღერდი. მაშინ მეც რამე მნიშვნელობა მექმნებოდა ამ ქვეყნად. ახლა-კი? აი, ის კადეტიც-კი, ქყვირალა ხმა რო აქვს, ისიც-კი, — ხომ გაიგონე? ცოლის შერთვასა და ცალკე ნაწილის უფროსობაზე ლაპარაკობს. მართალია, მასაც დასცინეს, — მაგრამ... მე რომ ესაც არ შემიძლიან, ხელი არ მიმიწვდება.

მთლად დაეზარდა შიშისაგან ლურჯი თვალები ქალსა, ცრემლი ჩაუდგა.

— სტუდენტის სიტყვებზე ამბობ მაგასა, — ჩაელაპარაკა ეველინა მკირედ შემკრთალი და თან სცდილობდა თავის ხმისათვის უზრუნველი, ხუმრობის კილო მიეცა.

— დიახ, მიუგო პეტრემ ჩაფიქრებულმა. — მერე, რა საუცხოვო რამ არის... ისეთი სამუხრი ხმა აქვს...

— მართალია, კარგია, — დაადასტურა ჩაფიქრებით და თითქმის ნაზადა ეველინამ, მაგრამ უცბად როგორღაც გაჯავრებით დაუმატა: — არა, მე სრულიადაც არ მომწონს იგი! მეტი-მეტად გულ-დაჯერებულია და ხმაც უსიამოვნო, მკვანხე აქვს.

პეტრემ ეს რისხვა განცვიფრებით მოისმინა. ქალმა ახლა ფეხიც დააბრაზუნა და განაგრძო:

— ყველა ეს სისულელეა! ვიცი, ყველაფერი ეს მაქსიმის მოგონილია. ო, როგორა მძულს ახლა მაქსიმი!

— რათა, ვალთა, რას ამბობ?—ჩაეკითხა უსინათლო. მაქსიმი აქ რა შუაშია?

— ო, ისიც ჭკვიან კაცათა სთვლის თავის თავსა და ამიტომაც მთლად ჩაიხშო ამ ანგარიშებით ყოველივე ნიშნები გულითადობისა... ნუ, ნუ, მეტყვი მათზე ნურასფერს... მერე საიდგან მიითვისეს, ნეტა, უფლება სხვისა ბედის გამგეობისა?

ეველინა აქ უეცრად შესდგა, წვრილი ხელები მაგრა მოისრისა, ასე რომ თითებმა მთლად ტკაცუნნი დაუწყო და როგორღაც ბავშვურად დაიწყო ტირილი.

უსინათლომ განცვიფრებულმა მოჰკიდა ხელი თანაგრძნობით. ასრეთი უცები აღვლვება მუდამ თავდაჭერილისა და მშვიდის ეველინასი სრულიად მოულოდნელი და აუხსნელი იყო. და პეტრეც ყურს უგდებდა, ერთის მხრივ, ეველინას ტირილსა და მეორე მხრივ, იმ უცნაურ ხმას, რომელიც ამ ტირილზე მისს საკუთარს გულში იღვიძებდა.

მაგრამ ეველინამ ხელი უცბად გააშვებინა, უსინათლო ისევ განცვიფრებული დარჩა: ქალი ახლა იცინოდა.

— არა, რა სულელი ვარ! მერე, რას ვსტირი, ნეტა?

მოიწმინდა თვალები და ახლა აღტაცებულის, კეთილის ხმით დაიწყო:

— არა, სიშართლე ყველას სჯობია; ორივენი გულკეთილები და პატიოსნები არიან. და ის, რასაც იგი ახლა ამბობდა, მართლა კარგია. მაგრამ ყველასათვის როდი.

— ყველასათვის, ვისაც-კი შეუძლიან, — მიუგო ყრულ უსინათლომა.

— აბა, ეგ რა სათქმელია!—მიუგო ქალმა მკაფიოდ, თუმცა მისს ხმაში ღიმილთან ერთად ცრემლები ისევ ისმოდა.— აგერა არ არის, მაქსიმიც იბრძოდა, სანამ შეეძლო, მაგრამ ახლა-კი ისე სცხოვრობს, როგორც შეუძლიან. მაშ, ჩვენც ისრევე...

— ნუ ამბობ: ჩვენცაო! შენი საქმე სულ სხვაა...

— სრულიადაც არა.

— რათა?

— რათა და ისე... ჰო-და ისე, რომ ცოლათ შემირთავ ხომა, მაშინ კი ჩვენი ცხოვრებაც ერთი იქმნება.

უსინათლო გაკვირვებული დარჩა.

— მე?.. ცოლათა?.. ჩემზე სთხოვდები მაშ?...

— რასაკვირველია, — უპასუხა ეველინამ აჩქარებულის მდელვარებით.

— რა სულელი ხარ! ნუ-თუ, მაშ, ეს ფიქრად არ მოგსვლია? ხომ ასე უბრალო რამ არის! არა, სხვას, აბა, ან-კი ვის შეირთავ, თუ არა მე?

— რასაკვირველია, — დასთანხმდა პეტრე რაღაცა უცნაურის თავკერძობით, მაგრამ მაშინვე მოაგონდა.

— ყური დამიგდე, ვალია, — დაუწყო პეტრემ და ხელი დაუჭირა. — ეს-კია ლაპარაკობდნენ იქ, რომ დიდ ქალაქებში ქალები ყველაფერს სწავლობენ, შენც შეგეძლო, მაშ, გზა გაგხსნოდა... მე-კი...

— რაო შენ?

— მე... უსინათლო ვარ! — დააბოლოვა სრულიად უზროდ.

გაეღიმა ქალსა, მაგრამ იმავე კილოთი განაგრძო:

— მერე, რა არის, რომ უსინათლო ხარ? თუ-კი ქალი უსინათლოს შეიყვარებს, ცოლადაც, მაშ, მას უნდა გაჰყვეს... ასრეა ხოლმე ყოველთვის, რას ვიზამთ?..

გაეღიმა პეტრესაცა და ჩვეულებრივად ჩაჰკიდა თავი ჩაფიქრებულმა, თითქოს ყურს უგდებდნო იმ გრძნობას, რომელიც მისს გულში იღვიძებდა. მყუდროება იყო; მხოლოდ წყალი მოსთქვამდა რაღასაც, მოჩუხჩუხ-მოწკრიანობდა. დროგამოშვებით-კი მისუსტდებოდა, გეგონებოდათ, აი, საცაა მთლად ჩაწყდებო. მაგრამ იმავ წამს ისევ ახმაურდებოდა და გაჰქონდა დაუსრულებლივა და შეუწყვეტლივ წკრიალი. ფოთლებით შავად დაბურული ხშირი ყრუახე რაღასაც მოჩუხჩულებდა;

შესწყდა სიმღერა სახლთანა, მაგრამ ახლა ბუღბუღმა გააბა წყლის პირად გალობა...

ამ გაბედულისა და მოულოდნელის ნაბიჯით მთლად გაჭვანტა ქალმა უსინათლოს გულზე ნაწოლი შავი ღრუბელი. ოდესღაც მასში შეპარული და გარინდებული გრძნობა, რომლისათვისაც ანგარიში ვერ გაეწია, ახლა უცხად მთლად გამოიჩინა მისს გონებაში, გაძლიერდა და თვალის დახამხამებაზე გული მთლად დაუტყვევა. არა-და, რატომ ან-კი აქამდისაც არ მიჰხვდა ნამდვილსა?

ერთ-ხანად იგი უძრავად იდგა, მერე თავი ასწია მაღლა, თმები შეათამაშა და ეველინას პაწია ხელი მაგრა ჩაბლუჯა. უცნაურად ეჩვენა, რომ ეველინას საპასუხო ოდნავი ხელის მოჭერა როგორღაც წინანდებურს აღარა ჰგვანდა ახლა: ჰგრძნობდა, ვითომ სუსტი მოძრაობა მისის პაწია თითებისა გულის სიღრმესა სწვდებოდა. ერთი სიტყვით, წინანდელ, პატარაობის მეგობარ, ეველინას გარდა, მის არსებაში ახლა კიდევ ვიღაცა სხვა ახალს ქალსაცა ჰგრძნობდა.

მოაგონდა პეტრეს ეველინას ცრემლები და რაღაცა საკუთარი ძალა იგრძნო, თავისი მეგობარი-კი როგორღაც მტირალათ, სუსტათ ეჩვენა. მიიზიდა მაშინ ღრმა სძნაზით ქალი და აბრეშუმით გრძელს თმაზე ხელის სმა დაუწყო.

და ეგონა იმ ჟამად, რომ მწუხარება მთლად გაუქარწყლდა, რომ, იმ ნამდვილის წამის გარდა, აღარავითარი სხვა მისწრაფება და სურვილი აღარა ჰქონდა.

გაიწმინდა, გაისუფთავა ხმა ბუღბუღმა და ცოცხლად შემოსძახა, მდუმარე ბაღში გრძნობიან ჩაიწკრილა. ქალი შეკრთა, პეტრეს ხელი მორცხვად მოირიდა.

— კმარა, ჩემო კარგო, — უთხრა და ხვეწნისაგან თავი გაინთავისუფლა.

არც პეტრეს გაუწევია წინააღმდეგობა, გაუშვა ხელი და თავისუფლად, ღრმად ამოისუნთქა. ესმოდა პეტრეს, როგორ ისწორებდა თმებს ეველინა. გული ძლიერად უცემდა, მაგრამ თანასწორადა და სასიამოვნოდ-კი. ჰგრძნობდა კარგად. გახუ-

რებულს სისხლს ახალი რამ სასიცოცხლო ძალა როგორ მი-
მოჰქონდა მთელს სხეულში. როდესაც ერთის წამის შემდეგ
ჩვეულებრივის კილოთი უთხრა ეველინამ: „ახლა-კი სტუმრე-
ბი მოვნახოთო“, პეტრე უკვე განცვიფრებული ისმენდა ამ
ტკბილს ხმასა, რაღაცა ახალ, არაჩვეულებრივ მელოდიათ მო-
ესმოდა იგი.

IX

სტუმრები და მასპინძლები პატარა სასტუმრო ოთახში
შეკრებილიყვნენ; არსადა სჩანდნენ მხოლოდ უსინათლო და
ეველინა. მაქსიმი თავისს ძველს ამხანაგს ელაპარაკებოდა,
ახალგაზრდები კიდევ ღია თანჯრებთან ჩსხდნენ ჩუმად. ამ
პაწია საზოგადოებაში გამეფებულიყო ის განსაკუთრებული
ღუმელი, რომელსაც ბინდით მოცული რამ დრამა აქვს უაუ-
ოდ ჩაქსოვილი, თუმცა ცალმხრივად, ანდეთი ყველა ჰგრძნობს
ამ დრამასა. ლაპარაკობდა მაქსიმი და თან ქურდულად კარებს
გაპყურებდა, რაღასაც ელოდა. პანა პოპელსკაიაც სცდილობ-
და სტუმრებს თავაზიანად და ყურადღებით მოჰპყრობოდა, მა-
გრამ ნაღვლიანობა და თითქოს დანაშაულობაც რამ სახეზე
ნათლად აღბეჭდვოდა. ერთად ერთი ბ-ნი პოპელსკი იჯდა ჩა-
რგვალებული და უზრუნველი თავისს სკამში და ვახშამს ელოდა.

სასტუმროდგან ბაღში გამავალ ერდოზე რომ ფეხის ხმა
გაისმა უცბად, ყველამ თვალეები იქით მიანათა. ღია კარების
შავს ოთხ-კუთხში ეველინა გამოჩნდა, რომელსაც უკან წყ-
ნარა მოსდევდა კიბეზედ უსინათლო.

იგრძნო ქალმა, როგორის ყურადღებითა და დაშტერებით
უყურებდნენ ყველანი; მაგრამ არ შემკრთალა. ოთახი ჩვეუ-
ლებრივის თანაბარის ნაბიჯით განვლო და მხოლოდ თვალის
დახამხამებაზე მოჰკრა წარბებს ქვეშ თვალი მაქსიმს, ოდნავ
გაეღიმა და თვალეები როგორღაც დაცინვითა და ნიშნ-მიგე-
ბით გააკვესა. ფიქრმა წაიღო მაქსიმი და კითხვაზედ ვიღასაც
სულ სხვა, უადგილო პასუხი მისცა. პანა პოპელსკაიაც შეიღოს
მიჰშტერებოდა.

უსინათლო ქალს მოსდევდა, მაგრამ არ იცოდა თითქოს, საით მიჰყავდა. გამოჩნდა თუ არა მისი ფერ-მიხდლილი სახე და წვრილი ტანი კარებში, უცბად შესდგა ჩაფიქრებული ამ ხალხით სავსე გაკაშკაშებულ ოთახის შესავალში. მაგრამ გადასდგა მერმე ისევ ფეხი და სწრაფად როგორღაც დაბნეული, გულჩათხრობილი ფორტოპიანოსთან მივიდა, თავი აჰხადა.

დაჰვიწყებოდა თითქოს, სად იყო; აღარ ახსოვდა, რომ ოთახში უცხონი ისხდნენ, ინსტინქტიურად საყვარელ საკრავისაკენ მიისწრაფვოდა, რომ მოზღვავებულ გრძნობისათვის გზა მიეცა.

აჰხადა თავი საკრავსა და კლავიშებს ოდნავ შეეხო, რამდენიმე სუბუქი, სწრაფი აკკორდი გამოაღებინა. ეტყობოდა თითქოს, რომ თავისს თავსა თუ საკრავს რაღასაც ეკითხებოდა.

გაშალა მერმე კლავიშებზე ხელები და ღრმად ჩაფიქრდა; სასტუმრო ოთახში დუმილი ჩამოვარდა. ღია ფანჯრებიდგან ღამე შემოიკურებოდა; აქა-იქ ბალიდგან ლამფის შუქზე განათებული მწვანე ფოთლებიც ცნობის-მოყვარეობით იცქირებოდნენ თითქოს. ახლად დაჩუმებულ პიანინოს გაურკვეველის გრიალით ყურის საგდებად მომზადებული სტუმრები სულგანაბლონი ისხდნენ მოლოდინში და უსინათლოს გაცრეცილს სახეზე მოციმციმე უცნაურ ზეშთაგონებით იყვნენ თითონაც გატაცებულნი...

პეტრე-კი ისევა სდუმდა; უსინათლო თვალები მალლა მიეპყრო და თითქოს ყურს რაღასაც უგდებდა. სხვა და სხვა გვარი შეგრძნებანი აფორიაქებულ ზვირთებივით იძვროდნენ მისს სულში. ზღვის პირად, ქვიშაზე, დიდ-ხანს მშვიდობიანად მდგომ ნავივით საითღაც მიაქანებდა ტალღა უცნობის, უცადის სიცოცხლისა... სახეზე განცვიფრება აღბეჭდვოდა, კითხვა და კიდევ რაღაცა განსაკუთრებული რამ მღელვარება ხან გამოუკრთებოდა სახეზე, ხან-კი ისევ გაუქრებოდა. უსინათლოს თვალები ეზრდებოდა, უელვარებდა, მერე ისევ უმკრთალდებოდა.

შეიძლებოდა გეფიქრათ ერთს წამს, რომ ვერა პოულობდა სულის სიღრმეში იმას, რისთვისაც ფხიზლადა და დაკვირვებით ყური მიეგდო. მაგრამ ბოლოს ისევ განცვიფრებულმა დაჰკრა მოუთმენელად ხელი კლავიშებსა და ახალის გრძნობის ტალღამ გაიტაცა, მთლად სუბუქსა და მოციმციმე წკრიალა, მგრგვინავს აკკორდებს გააყოლა სული და გული...

X

აქ იყო ყოველივე, რაც-კი რამ მისს ხსოვნაში მოიპოვებოდა, როცა ერთის წამის წინად თავჩაღუნული ჩუმად უგდებდა ყურს თავისს წარსულ შთაბეჭდილებათ. აქ იყო ბუნების ხმები, ქარის შუილი, ტყის ჩურჩული, წყლისა ჩქეფა და გაურკვეველი, უცნობ მხარედგან ყრუდ მონადენი ლაპარაკის ხმა. ყოველივე ეს ერთად ჩაწნულიყო და მოწკრიალებდა განსაკუთრებულ, ღრმა, გულის გამღებ იმ გრძნობის ნიადაგზე, რომელსაც სულში ბუნების იღუმალი ხმაურობა აღძრავს ხოლმე და რომლისათვისაც ნამდვილი სახელის გამოძებნა ასე ძნელია... კაეშანია?.. მაშ, რად არის ასე საამო?.. სიხარული?.. რად სწვდება გულს ღრმად, ასე უსაზღვროდ ნაღვლიანი რისთვის არის?

ყოველივე ეს ჯერ წყნარად და როგორღაც მორიდებით გაურკვეველად იკვროდა, თითქოს სცდილობსო დამკვრელს ოცნება, დომხალივით არეული შთაბეჭდილებანი სძლიოსო. მძლავრსა, მაგრამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტს, ბინდით მოცულოსა და გაურკვეველს, ძლიერს, სულის მიმღევს გრძნობას ასრევე მძლავრისა და გულქვა ბუნებისას მთლად გაეტაცნა დამკვრელი, მაგრამ სურვილისამებრ მათი უფლობა ჯერ კიდევ არ შეეძლო.

ღრო და ღრო ხმა. ძალს იკრებდა, იზრდებოდა, მკვრივდებოდა. გეგონებოდათ, აი, ეს არის რამდენხსამე ხელის დაკვრით შეადუღებს და შწყობრ, მძლავრ მშვენიერ ჰარმონიით გარდაჰქმნისო; და ყურის მგდებლებსაც მოლოდინში მთლად გაენაბათ სული; მაქსიმი კიდევ ჰკვირობდა, საიდგან შემოი-

კრიბა ეს იშვიათი ძალა გრძნობებისა. მაგრამ ჯერ ისევ მალლა ასვლას ვერ მოასწრებდა ხოლმე, რომ როგორღაც საბრალოსის გრგვინვით უცბად ისევ ძირს ეშვებოდა, თითქოს ტალღა გაიბნა და ქაფად და წინწყლებათ იქცაო. და მერე დიდ-ხანს ის?ოდა ხოლმე კიდევ რაღაცა მწარე მიუმხედარობისა და კითხვის გამომეტყველი ნოტები.

შესწყვეტავდა ერთის წამით დაკვრასა უსინათლო და სასტუმრო ოთახში ისევე ისე დუმილი გამეფდებოდა, რომელსაც მხოლოდ ფოთლის შრიალი არღვევდა ხოლმე ბალიდამა. ტკბილი რა? მომხიბლველი გრძნობა, რომელსაც ყურის მგდებლები გაეტაცნა შორს სადღაც ოთახს გარეთ, დროებით ირღვევოდა და პატარა ოთახი ისევე ხილული ხდებოდა მათთვის, ღამეც ისრევე ისე შეჰყურებდათ ღია ფანჯრებიდამა, ვიდრე მემუსიკე ხელ-ახლად ძალას შემოიკრებდა და კლავიშებს აამოძრავებდა და ისევე გუმკვრივდებოდა ხმა და მალლა, მალლა რაღასაც დაუწყებდა ძებნასა... აკკორდების გაურკვეველს ერთმანეთში გადაძახილს ჩაექსოვებოდა ხოლმე საუცხოვო რამ მელოდია ხალხურის სიმღერისა, რომელსაც ხან სიყვარული ჰქონდა საგნად, ხან მწუხარება, ხან იგონებდა წარსულთა დროთა ტანჯვასა და დიდებასა, ხან-კი ახალგაზრდობის ლაღს გმირობასა და მათს იმედებსა. უსინათლო ამითი თავისის გრძნობის გამოხატვასა სცდილობდა უკვე მზა-მზარეულისა და კარგად ცნობილის ფორმებით.

მაგრამ სიმღერაც ისრევე გარდაუწყვეტელის კითხვის საბრალოს კილოთი შესწყდებოდა ხოლმე პაწია სასტუმრო ოთახის მღუმარებაში.

მესამედ, ოდესღაც ნოტებით შესწავლილს პიესაზედ შესდგა... იქნებ იმედი ჰქონდა თავისს ახალს ზიანადს გრძნობას მუსიკალურ გენიის პირადსავე შემოქმედებას როგორმე შეუწყობდა...

XI

ნოტებით სარგებლობა უსინათლოსთვის საზოგადოდ მეტად ძნელია. ნოტებიც ასოებივით ამობურთულია და ცალკე ნიშნებით გამოყვანილი, წიგნის სტრიქონებივით წყობისად დალაგებული. აკკორდათ შეერთებულ ნოტების აღსანიშნველად შუა-შუა გაკვირვებითი ნიშანი ისმება. ამიტომაც უსინათლოს ცალკ-ცალკე უხდება მათი ზეპირად შესწალა და ისაც თვითოეულის ხელისათვის ცალკე. ამ რიგად ეს მეტად რთული და მძიმე სამუშაო ხდება; მიუხედავად ამისა, სამუშაოს ცალკ-ცალკე ნაწილების სიყვარულმა პეტრეს აქაც უშველა. როგორც-კი რამდენსამე აკკორდს გაიზეპირებდა, მიუჯდებოდა ხოლმე ფორტოპიანოს და რო ჰნახავდა, ამ იეროგლიფებიდამ (ძველისძველი ძნელად საკითხი სამწერლობო ნიშნებია) მწყობრი რამ საამური ხმა შესდგებოდა, დიდად სიამოვნებდა და სამძიმო მუშაობა შესწავლისა სრულიად ავიწყდებოდა, თითქმის იზიდავდა ხოლმე კიდევაცა.

მაინც ქალაქდზე ნაწერ პიესისა და მის შესრულების შუა მეტად დიდი მანძილი იყო ხოლმე გასავლელი. ვიდრემდის რომელიმე ნიშანი გარკვეულ მელოდიათ იქცეოდა, ჯერ უნდა ხელებს შეეთვისებინათ, მერმე მეხსიერებას შთაჰბეჭდვოდა და მხოლოდ ისე-ღა დაჰბრუნებოდა უკან თითებსა, რომ სასმენად საამური ყოფილიყო. ამასთან დიდად განვითარებული, თავისებურად გარკვეული მუსიკალური ოცნებობა უსინათლოსი შესწავლის რთულს მუშაობაში უნებურად ერეოდა და სხვისა პიესას თავისს პირადს ბეჭედს ასვამდა ხოლმე. პეტრეს მუსიკალური გრძნობის ფორმები იყვნენ იგივე, რომლებითაც თავდაპირველი მელოდია გამოეცხადა და შეჰდევ დედა უკრავდა ხოლმე. ეს იყო ფორმები ხალხურის მუსიკისა, რომლებიც მისს საკუთარს სულში ისმოდნენ მუდამ და რომლებითაც მშობელი ბუნება ესაუბრებოდა ხოლ მე მისს სულოსა.

და აი, ახლა, როდესაც გულის ფანჯალითა და გრძნობა მორეული უკრავდა ამ პიესას, მისს პირველსავე აკორდებში გაისმა რაღაც რამ ისე ნათელი, ცოცხალი და თავისებური, რომ ყურის მგდებლები დიდ-ხანს იყვნენ კიდევ შემდეგ აღტაცებულნი და განცვიფრებულნი. მიუხედავად ამისა, რამდენი-სამე წამის შემდეგ ყველა ისრევე მოჰხიბლა ამ დაკვრამ და უფროსი შვილი სტავრუჩენკოსი, ხელობით მემუსიკე, დიდ-ხანს უგდებდა კიდევ ყურსა და სცდილობდა, ნაცნობი პიესა მოეგონებინა, დამკვრელის თავისებური ჩვეულება გაერკვია.

პარტიობასა და აზრთა სხვა-და-სხვაობას მუსიკასთან საქმე არა აქვს. ახალგაზრდებს თვალებში სიცოცხლე მოემატათ, სახე გაუნათლდათ, უცნობის სიცოცხლისა და ბედნიერების შესახებ გაბედული აზრები აღეძრათ. ბებერს სკეპტიკსაც-კი რაღაცა გამხნევება დაეტყო თვალებში. ჯერ თავ-ჩალუნული იჯდა მოხუცი სტავრუჩენკო და ისე უგდებდა ჩუმად ყურსა, მაგრამ მერე თან-და-თან გამხნევედა და მაქსიმს დაუწყო მუჯლუგუნების ცემა, ჩურჩული:

— ჰხედავ, როგორ კარგა უკრავს. მართლა რო კარგა უკრავს... ღმერთმანი!..

და რამდენადაც ხმები იზრდებოდა, იმდენი რაღასაც იგონებდა მოხუცი, — უთუოდ თავისს ახალგაზრდობის შესახებ; თვალები უეღვარებდა, სახე მთლად სისხლით ევსებოდა; ბოლოს წელში გასწორდა, ხელი მალა აზიდა და უნდოდა მაგიდასათვის მუშტი დაერთყა, მაგრამ თავი შეიმაგრა, მუშტი წყნარად დაუშვა. მერე სწრაფად თავისს ახალგაზრდებს გადაავლო თვალი, უღვაშები გაისწორა და მაქსიმისაკენ დაიხარა, ჩურჩულით წასძახა:

— უნდათ, ვითომ ბებრები არხივს მიგვცენ, დაგვივიწყონ... მიჰქარავენ!.. თავისს დროზე, ძმაო, ჩვენცა ვყოფილვართ... ან ახლა-კი... მართალს ვამბობ, თუ არა?

ანნა მიხაილოვნა კიდევ ეველინას შესცქეროდა გაკვირვებული. ქალს მუხლზე სამუშაო დაედო და უსინათლო მემუსი-

კეს შეჰყურებდა, მაგრამ მისს ლაჟვარდს თვალებში მხოლოდ აღტაცებული ყურადღება იხატებოდა. ეველინას ეს ხმები თავისებურად ესმოდა: ძველი ღარების წყლის ჩხრიალსა და ბნელი ხეივნის ყრუახის ფოთლის შრიალს აგონებდა.

XII

მხოლოდ უსინათლოს არ ეტყობოდა აღტაცება, რომელმაც მისი ყურისმგდებლები გაიტაცა ისე. სჩანს, ამ უკანასკნელმა პიესამაც არ მიანიჭა კმაყოფილება, რომელსაც იგი ეძებდა. ბოლო ნოტები აქაც წინანდებურად რალაცა გაურკვეველის კითხვით, უკმაყოფილობითა და ჩივილით დამთავრდა; და რომ ჩააკვირდა დედა შვილსა, გამომეტყველება ემცნაურა: მოაგონდა დიდი-ხნის წარსული, მზიანი დღე გაზაფხულისა, სიცოცხლით სავსე ბუნების მიერ აღძრულ შთაბეჭდილებათაგან მოთენთილი რომ იღვა მისი შვილი მდინარის პირად, პალახზედ.

მაგრამ ამ გამომეტყველებამ ახლა მხოლოდ ერთის წამით გადაჰკრა პეტრესა. სასტუმრო ოთახში ხმამაღლა ლაპარაკი ატყდა. მოხუცმა სტავროუჩენკომ მაგრა ჩაიკრა გულში დამკვრელი.

— კარგათ უკრავ, ხლოპჩე (ბიჭო)! ღმერთმანი, ჩვენებურად უკრავ!

ჯერ ისევ მღელვარე, აღტაცებული ახალგაზრდები, მოწონების ნიშნად, ხელს უჭერდნენ მაგრა. სტუდენტი დიდის არტისტის განთქმულს სახელს უწინასწარმეტყველებდა.

— მართალია! — ამოწმებდა უფროსი ძმა, — შესანიშნავად შეგითვისებიათ თვითონ ხასიათი ხალხურის მელოდიისა, შეგისისხლხორცებიათ და შეგისწავლიათ სავსებით. მაგრამ, მითხარით, გეთაყვათ, სულ ბოლოს რა პიესას უკრავდით?

პეტრემ რომელიღაც იტალიანური პიესა დაუსახელა.

— მეც სწორედ აგრევე ვფიქრობდი, — მიუგო ახალგაზრდამ. — ცოტათი არ არის, ვიცნობ მაგ პიესასა... საკვირველი თავისებური დაკვრა გაქვთ. ბევრნი თქვენზე უკეთაც უკრავენ, მაგრამ ისე, როგორც თქვენ უკრავთ, ჯერ არავის არ დაუკრავს.

— რათა გგონია, რომ სხვები უკეთესად უკრავენ? — ჩაეკითხა ძმა.

— გესმის, რა არი... მე გამიგონია დაკვრა ამ პიესისა ისე, როგორც ამას ნამდვილად მოითხოვს დედანი. ეს-კი... თითქოს იტალიანურ მუსიკალურ ენიდგან მალოროსიულად არის გადმოთარგმნილი.

ყურადღებით ისმენდა უსინათლო ამ ლაპარაკსა. ეს პირველად იყო, რომ ისიც გაცხარებული ლაპარაკის საგნად შეიქმნა და იგრძნო, რომ სულის სიღრმეში თავისის ძალის ამაყი რამ შეგნება აღეძრა. მაშ, იმასაც შესძლებია ცხოვრებაში რისავე გაკეთება. იჯდა იგი თავისს სკამზედ, გიმოწეულ პიუპიტრაზე ხელ-გაწვდილი და იგრძნო უცბად ამ გაცხარებულს ლაპარაკში, რომ მისს ხელს ვილასიც გახურებული ხელი შეეხო. ეს ეველინა მისულიყო, შეუმჩნეველად თითებს უსრესდა და მხიარულის მღელვარებით ჩასჩურჩულებდა:

— გაიგონე? შენც შენი სამუშაო გექმნება... ოჰ, რო გენახა, როგორ შეგიძლიან იმოქმედო შენის დაკვრით ხალხზედა?..

უსინათლო შეკრთა, გასწორდა.

დედის მეტმა ეს პაწია სცენა სხვამ ვერავინ ვერ შეჰქნიშნა... და სახე მთლად აენტო, თითქოს ეგ არის ახალგაზრდობის ვნებით აღსავსე სიყვარულის პირველი კოცნა იგრძნოვო.

იჯდა უსინათლო ისევე ისე ფერ-მიხდილი თავისს ადგილასა და ახალის ბედნიერების მოზღვავებულ შთაბეჭდილებათ

ებრძოდა. ვინ იცის, იქნება იმასაცა ჰგონობდა, რომ მისის ტვინის სიღრმეში საიდგანლაც უბედურების მომასწავებელი შავი რამ მძიმე ღრუბელი წამოშლილიყო.

ან-ანა.

(დასასრული იქნება)

ცხოვრება და ღვაწლი

თელის ბრიგადოლ ოკრუგლიანისა

XIII *)

მთავრობისგან დანიშნულმა კამისიამ, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდა თბილისის ქალაქის თავი და ქალაქის დეპუტატები, გადასწყვიტა და მთავარ სამმართველომ დაამტკიცა, რომ 1865 წლიდან დაწესებულიყო თბილისში ახალი გადასახადი ქალაქის სასარგებლოდ. გადასახადი უნდა დასდებოდა: 1, ცხენებს, 2, საშენი მასალების დაწყობის უფლებას ქუჩებზე და 3, გაჯის ამოღებას ქალაქის მიწებიდან. ამას გარდა 25⁰/₁₀₀ გადასახადი უნდა მომატებოდა სირაჯებს და სხვა სასამეღების მოვაჭრეთ. 28 მაისს, 1865 წ. ქალაქის მმართველობამ ქალაქის პოლიციის და კამისრების საშვალეებით გამოუცხადა თბილისის მოსახლეთა ეს ახალი გადაწყვეტილება. ქალაქში დარიგდა დაბეჭდილი განცხადებანი რუსულს, სომხურს და ქართულს ენაზე. გაზეთმა „კავკაზმა“ დაბეჭდა განკარგულება თვისს ოფიციალურს განყოფილებაში.

2 ივნისს თითო ორ-ორა პირთა შემოიჭანეს კიდევ გადასახადი, გარნა ორ-ორა მერცხალმა გაზაფხული ვერ მოიყვანეს. ახალი ხარჯი — საზოგადოდ ყოველთვის სამძიმო, ქალაქის ხალხისთვის ერთობ საგრძნობელი შეიქნა. ერთ დროებით მოემატა ხარჯი ოთხ საგანს და ყველგ ეს გადასახადი სრულის თვისის სიმძიმით დააწვა დაბალს, ღარიბს ხალხს, რომ

*) იხ. „მოამბე“ № IV, 1904 წ.

მელსაც უამისოთაც ეძნელებოდა ამ წელს ჩვეულებრივი გარდასახადის შეტანა ქალაქის კასსაში, რადგანაც კალიამ და სეტყვამ პურ-ღვინო ააოხრეს და სიძვირე ემუქვროდა ქალაქს. შეიქნა დრტვინვა. დუქნებში დაიწყეს ხმა მალლა ლაპარაკი მთავრობის უსამართლო საქციელზე. ხარჯ-მომატებული სირაჯები შეიქმნენ უკმაყოფილოთა მოწინავე წყობათ, აგიტატორებათ. „ყოვლად ძლიერმა“ ღვინომ ძალი მისცა მათ და ქალაქში ცოტ-ცოტად დაიბადა მთავრობის ურჩობა. ბევრის ლაპარაკის შემდეგ ხალხი მაიდანზე გავიდა. აიღეს, დაიღეს და არჩიეს ეთხოვნათ მთავრობისთვის ახალი გარდასახადი ეცლიათ დრომდე და თუ არ აპატივებდენ—გამბედავნი ამასაც ამბობდენ—გამოეცხადებინათ მთავრობისთვის თავიანთი *non possumus* და კარგა ლაზათიანად მიემსხვრ-მიემტვრიათ ამ ახალი გარდასახადის შემოღების მიზეზნი პირნი, „ივნისს ქალაქის სახლის მაიდანზე—რევოლუციები ყოველთვის ქალაქის სახლთან იწყება—შეკრბა მთელი თბილისის შავი ხალხი... შავ-ღრუბელსავით გაპენტილი ჭექითა და ქუხილით. პოლიციის უფროსს როსლავლევს უნდოდა გაეფანტა ხალხი, მაგრამ ვერ შეიძლო. ვერა გააწყო-რა ვერც სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის აღმასრულებელმა თნიკო ჭავჭავაძემ, რომელიც მოიჭრა მაიდანზე ხალხის შესაგონებლად (გუბერნატორი ორლოვსკი რუსეთში იყო წასული). ათი ათასზე მეტი კაცი ირეოდა მაიდანზე მუქარითა და ყვირილით. ბოროტ-განზრახველთა ენამ მოჰფანტა ხალხში ხმა, ვითომ მთავრობას უნდოდეს ხარჯის დადება ქათამზე, ვერცხლის ქამრებზე, კვერცხებზე, ჩოხებზე და ამ ხმამ სულ გადარია ხალხი. ამას ისიც დაუმატეს, რომ იმ დღის შემდეგ მოქალაქეებს ქალამნის მაგიერ რუსული საპოლები ეტარებინათ, რომ თითო სტუმარზე მასპინძელს ათი შაური ეხლო ხაზინისთვის, რომ „გაღავას“ ხელი მოეწეროს სალდათები გამოეყვანათ ხალხილამ და სხვა ამ გვარი ჭორები. რომ ვერას გზით ვერ მორთეს ხალხის შეგონება, გრ. ორბელიანი თითონ მობრძანდა მაიდანზე. პოეტს ეგონა, რომ მისი დამ-

სახურება, გვაროვნობა, მაღალი თანამდებობა, საზოგადო პატივის-ცემა და ტკბილის ენით მართალი სიტყვის თქმა საკმაო იქნებოდა ამბოხების დასაწყნარებლად, მაგრამ... დიდად შესცდა! ხალხის არეულობა სიტყვით არასოდეს არ დამშვიდებულა. შეცდომა შეიქნა იმის მხრით ისიც, რომ მაიდანზე მოვიდა და ხალხს დაენახა. მთავარ-მმართველი კავკასიისა, სამასი ათასი ჯარის სარდალი, რომელსაც საკმაო იყო ერთი სიტყვა ებრძანა, რომ ეს ხალხი გამქრალიყო დედა-მიწიდან, უფრო მძიმეთ უნდა მოქცეულიყო, რომ ხალხს შიში ჰქონოდა. რომ დაინახა ხალხმა მთავარ-მმართველი მქადაგებელი და მთხოვნელი მშვიდობიანობისა, ის უფრო თავს გავიდა. არავითარმა რჩევამ არ იმოქმედა იმაზე.

— შეიღებო, გონს მოდით, დამშვიდდით, კანონი ყველასთვის ერთია. კაცი მთავარ-მმართველი ვარ და ცხენის ხარჯს მეც ვიხდი, ხომ ხედავთ, უთხრა ხალხს პოეტმა.

— ეჰ! დალოცვილო—უპასუხა პოეტს ერთმა კინტომ— თქვენი საქმე სულ სხვა არის. თქვენ ცხენს ინახავთ, ჩვენ ცხენი გვინახავს—აი რა განსხვავება არის ჩვენ შორის. საიღამ მივცეთ მომეტებული ხარჯი, თუ არა გვაქვს.

მომეტებული ლაპარაკი საჭირო არ იყო. ორბელიანი დაბრუნდა შინ და სანამ ენერგიულ ზომას მიიღებდა, ხალხი შესცვივდა ქალაქის თავის სახლში და სულ ერთიანად მიამსხვრია, რაც რომ ნახა შიგ. მერე შესცვივდა ბოქაულის ბაშბეუქოვის სახლში, ის სახლიც აიკლო და ბაშბეუქოვიც მოჰკლა. არეულობა დაიწყო. ამ დროს მოვიდა დაიარაღებული ჯარი და თოფის სროლით გაჰფანტა ხალხი. ორბელიანმა მაშინვე დაიბარა კოჯრიდამ შტაბის უფროსი კარცოვი და ჟანდარმებისა—მინკვიცი, რომელთაც დიდი შემწეობა აღმოუჩინეს იმას. კარცოვმა განკარგულება მოახდინა ყარაბულაღიდან მოსულიყვნენ ქალაქს რამდენიმე ბატალიონები, ხრამიდან—ყაზახები და მუხრავანიდან მოეტანათ ზარბაზნები. ეშინოდათ სოფლელები არ გამოსარჩლებოდნენ ქალაქელებს და დიდი უწყესობა არ მომხდარიყო თბილისში. იმ დამეს, ორ-

ბელიანის ბრძანებით, ორსავე ავლაბრის ხიდებზე, თათრის მაიდანზედ, პოლიციასთან, კუკის ხიდთან და კუკის საყდრის სიახლოვეს ჯარები დააყენეს. ღამემ მშვიდობიანად განვლო. მეორე დღეს მთელი ქალაქის დუქნები დაიკეტა, მედროჟკეებმა დაუტევეს ბირჟა, მეპოვოსკეები დაიმაღლენ, თულუხჩებმა შესწყვიტეს წყლის ზიდვა. მთელი ქალაქი გალაგდა ხოჯივანქში, ბებუთაანთ სასაფლაოზე. შუადღისას არეულებთა ბანაკიდან მოუგზავნეს ორბელიანს დეპუტაცია, რომელიც ითხოვა ეპატივებიანთ ახალი მომეტებული ხარჯი, ან დაეცალათ გადახდევინება დიდი მთავრის მოსვლამდე. ამაზე ორბელიანმა პასუხად მისცა, რომ ის მთავარ-მმართველის ბრძანებას ვერც შესცვლის და ვერც შეაყენებს. მაშინ დეპუტაციამ მოითხოვა მიეღო ორბელიანს თხოვნა დიდის მთავრის სახელზე. ამაზე კი დათანხმდა პოეტი. მაგრამ იმ პირობით, რომ ჯერ ხალხი დამშვიდებულიყო, წასულიყო თავიანთ სახლებში, ქალაქში ჩამოვარდნილიყო სჯულიერი წესი, დუქნები გაეღოთ, დამნაშავეები დაეჭირათ... დეპუტაციამ ეს პასუხი წაიღო ხოჯივანგს, მაგრამ პასუხმა ვერ დააკმაყოფილა არეულთა გუნდი. მალე მთა დაიძრა და მოაწვა ავლაბრის ხიდს. აქ დაუხვდა იმას ჯარი, რომელმაც ქალაქის გზა შეუკრა. არეულებთა დაუშინეს ჯარს ქვეები, ჯარმა თოფი ესროლა, რომლისაგან ორი კაცი მოკვდა და შვიდი დაიჭრა და თოფის ხმით ზარ-დაცემული ხალხი უკუ-იქცა. ეს რომ მოხსენდა ორბელიანს, იმან მაშინვე აფრინა ხოჯივანგს მინკვიცი და მისგან ახლად დანიშნულ ქალაქის თავი აბესალომოვი, რომელთაც დაამშვიდეს ხალხი. მეორე დღეს თბილისის ქუჩებზე ჩვეულებრივი მშვიდობიანობა ჩამოვარდა: დუქნებიც გაიღო, ჭაეტონებიც გამოჩნდნენ, თულუხჩებიც მოვიდნენ. ყოველ-დღიური ცხოვრება თბილისისა წავიდა თავის წესზე.

ორბელიანის გულ-კეთილობა და ქალაქის ხალხის სიყვარული არეულობის დამშვიდების შემდეგ უფრო გამოჩნდა. თბილისის ბუნტი, ხარჯის მომატებისაგან მომხდარი, სულ

სხვა გვარად განმარტეს რუსეთში როგორც გაზეთებმა,*) ისე მმართველობის წრეებში. ბუნტს მიუწერეს პოლიტიკური ორგულობა მიზეზად. ორბელიანმა ამ ცილის წამების აცილებას ბევრი მამაცობა მოახმარა... მაგრამ დააფასა კი ყველამ ღირსეულად პროეტის ამ საქმეში მონაწილეობა? არა.

არა თუ პროეტის მტერთა, არამედ პროეტის მეგობართაც გაკიცხეს იგი ამ საქმის გამო. ერთმა ჩემმა მეგობარმა, პროეტის¹ დიდმა თაყვანისმცემელმა, სწორედ იმან, რომელმაც, როგორც ზემოდ მოვისხენეთ, თბილისის ქალაქის სახლის გუმბათი უნდა ჩამოაქციოს, მითხრა ერთხელ პეტერბურგიდან ახალ ჩამოსვლაზე: „ეჰ თბილისში მოსვლას ხალისი დაეკარგა მას აქედ, რაც ორბელიანი მოკვდაო“, და რამდენიმე საქები სიტყვის შემდეგ დაუმატა: „Впрочемъ за нимъ есть политическіе счеты!“ ეს „სჩოტები“ იყო ქალაქის ბუნტის დამშვიდება. ამ მეგობარს და სხვა მტრებს ვერ მოუნებლებიათ და ვერ შეუძლვიათ ორბელიანისათვის ის გარემოება, რომ ორბელიანის ბრძანებით თბილისის ხალხს თოფი ესროლეს. რომ არ იცოდნენ ამ მტერ-მოყვარეთ ბუნტის ამბავი, იშათი უმართვეულო ჰაზრი ორბელიანზე იმდენად არ იქნებოდა საწყენი, მაგრამ იმათ კარგად იციან, რომ ორბელიანმა ყოველი ღონისძიება იხმარა ხალხის შეგონებისა, რომ თითონ თოფის სროლის ბრძანებაც მაშინ გასცა იმან, როდესაც ხალხმა ქალაქის თავის სახლი აიკლო და ბაშბეუქოვის სისხლი დაღვარა, რომ მეორე დღესაც ჯარმა თოფი მხოლოდ მაშინ ესროლა, როდესაც ხალხი ქვის სროლით მოუხდა იმას და უნდოდა ძლით შემოსულიყო ქალაქში. იციან და მადლობის მაგიერ ემღერვიან გულ-კეთილს კაცსა, რომელსაც მამასავით უყვარდა ქალაქის ხალხი. ემღერვიან ვინ? ვილაც დაუბატიყებელნი ქალაქის პატრონნი, ვილაც სახელის შექმნის მოქმენე ღიბერალნი, ვილაც ჟურნალისტები, ვილაც ფინანსისტები, რომელთა-

*) ნახეთ ამ საგანზე წიგნის ბოლოს წერილი ალექსანდრე ორბელიანისადმი.

თვის არც ძველი სამსახური არის, არც ძველი სახელი, არც ძველი გვაროვნობა, რომელნიც არც ქალაქის შვილნი არიან, — რადგანაც მოშორებიან ამ ქალაქის ტრადიციებს ვითომ განათლებითა — არც რამესამოქალაქო წყობის წარმომადგენელნი, რომელთაც გულით და სულით კი არ უნდათ ქალაქისა და ერის მსახურება, მარტო ენის ტრიალით, თავის გამოჩენით, საკუთარი საქმეების კეთებით. ემდურვიან ვის? ისეთს კაცს, რომელიც ჯვარს ეცმოდა ქალაქის ხალხისთვის, რომელსაც მართლა ცოცხლად უყვარდა ეს ხალხი, რომელიც იყო ხორცი ხორცთა მისთაგანი და ძვალი ძვალთა მისთაგანი. თუ რამ საყვედური ეთქმის ამ გვარ კაცს, ეს ის, რომ თითონ მივიდა ამბოხებულ ხალხთან და ამით ცოტა არ იყოს დააქვევითა მთავრობის ძლიერება. ამ გვარსავე შემთხვევაში, როდესაც პეტერბურგში არეულობა იყო, ნიკოლოზ ხელმწიფე თითონ კი არ წაბრძანდა აჯანყებულთა შესაგონებლად, პეტერბურგის მიტროპოლიტი და მილორადოვიჩი გაგზავნა და როდესაც ინსურგენტები არ დამორჩილდნენ, იმათ ახალს უწესოებას კი არ უყურა, კარტეჩი დააჭრევინა და წამსვე გაჰფანტა მისი ტახტზე ასვლის მოწინააღმდეგენი.

მაგრამ თავი ვანებოთ ამ ამბოხების მოთხრობას და განვაგრძოთ ჩვენი ცხოვრების აღწერა. ორბელიანის დროებით მთავარ-მმართველობაში კავკასიაში დაიწყეს რკინის გზის გაყვანა ფოთიდან თბილისს. ავჭალას, ახალ-ქალაქს, ორპირსა და ფოთს შიგნით ჯარები დააყენეს. რკინის გზის ლიანდაგის გასაყვანად დაიწყეს ყარაიას არხის გაყვანა; გაიგზავნა სოფელ-სოფელ ჩინოვნიკები, რომ გამართონ სასოფლო სასამართლოები; მიჰყვეს ხელი შოსსეს გაკეთებას დილიჯანსიდან ჯულფამდის, საცა სპარსეთსაც უნდა გაეყვანა გზა და ამ გვარად ტრანზიტის გზა გახსნილიყო; დაიწყო ჩაჩნების გადასახლება; თბილისის მაზრაში, ყაზახ-ბორჩალოში, სიღნახში, ბაქოს გუბერნიაში გაჩნდა კალია; გაჩნდა ხოლერა; გაჩნდა „მოსკოვის უწყების“ სტატიები, რომელშიაც ორგულად იყვნენ გამოსახულნი სომხები, ქართველები, თათრები.

ოკდომბრის გასულს მთავარ-მმართველი დაბრუნდა და ორბელიანი ისევ განსვენებას მიეცა. თბილისის გენერალ გუბერნატორობა და მთავარ-სამმართველოს რჩევის თავმჯდომარის მოვალეობა მშვიდობიანი მოვალეობა იყო, რომელიც არ თხოულობდა მისგან დიდს შრომასა.

შემდეგ 1866-ს წელში, აპრილს, ორბელიანი, ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანებით, გაემგზავრა ჩერასაბათს, კასპიის ზღვაზე, სპარსეთის შაჰის შესაყრელად.

„Я выѣзжаю къ сторонѣ Астарабдада,—სწერდა ის, ხუმრობის კილოზე, თავის რძალს ბარბარე ორბელიანისას—чтобы представиться Его Величеству Шаху персидскому, который изъявилъ желаніе видѣть нашу Каспійскую флотилію и вмѣстѣ съ тѣмъ испытать себя можетъ ли онъ выдержать морское плаваніе, такъ какъ онъ имѣетъ непремѣнное намѣреніе посѣтить Европу. Полагаю, что эта поѣздка продлится около мѣсяца и я предстану предъ лучезарное лице Средоточія Вселенной. Такое счастье рѣдко достается смертному. Мою свиту составляютъ бакинскій губернаторъ Колюбякинъ, Принцъ, Князя Датико и Вано Орбелиани, Графъ, баронъ Брюгенъ, Лорисъ-Меликовъ и флигель-адъютантъ Шлиттеръ. Видишь какіе пышные титулы украшаютъ мое посольство“ *).

„მივალ ასტარაბადისაკენ, რომ მის უდიდებულესობას სპარსეთის შაჰს წარვუდგე, რომელსაც ჰქუის ჩვენი კასპიის ზღვის ფლოტილია ჰნახოს, და სცადოს აქასთან შესძლებს თუ არა ზღვით მოგზაურობასა, რადგან განზრახვა აქვს ევროპა ინახულოს. ჩემის ფიქრით, მოგზაურობა ესე ერთ თვემდე გასტანს და წარვუდგები შარავანდედით მოცულს სახეს მსოფლიოს გულისას. მომაკვდავისათვის ასეთი ბედნიერება იშვიათია. ჩემს ამალას შეადგენენ: ბაქოს გუბერნატორი კოლუბიაკინი, პრინცი, თავადნი დათიკო და ვანო ორბელიანნი, გრაფი, ბარონი ბრიუგენი, ლორის-მელიკოვი და ფლიგელ-ადუტანტი შლიტტერი. ჰხედავ, რა ბრწყინვალე ტიტულები ამშვენებენ ჩემს საელჩოსა.“

ამ წელს ორბელიანი დანიშნულ-იქმნა სახელმწიფო რჩევის წევრად (26 ოკტ.). მთავარ-სამმართველოს რჩევაში რე-

*) ჟერალი 5 აპრ. 1866 წ.

ფორმა უნდა მომხდარიყო მომავალს წელს, გენერალ-გუბერნატორობა სულ უნდა გაუქმებულიყო და პოეტს სამსახურიდამ გასვლას და კერძო კაცის ცხოვრებას უმზადებდენ უმაღლესს ადმინისტრაციულ წრეებში. დრო მოვიდა და ეს სამსახური დაუტევა ორბელიანმა. დატევების დღეს ის სწერდა ხუმრობით თბილისის კამენდანტს აპაჩინინს:

„Прошу васъ, уважаемый Алексѣй Петровичъ, принять отъ меня въ подарокъ двѣ будки и одного часового, которые стоятъ у моего дома, какъ воспоминаніе моего прежняго величія, и если возможно, только ночные пусть продаждяютъ охранять мою жизнь“!

„გთხოვთ, პატივცემულო ალექსეი პეტროვიჩ, მიიღოთ ჩემგან საჩუქრად ორი ბუდეა (ხულა) და ერთი მოდარაჯე, რომლებიც, ნიშნად წარსულის დიდებისა, ჩემ სახლთანა სდგანან და, თუ შეიძლება, მხოლოდ ღამ-ღამობით-და უდარაჯონ ხოლმე და დაიცვან ჩემი სიცოცხლე.“*)

ამგვარის ხანგრძლივის და ნაყოფიერის სამსახურის შემდეგ პოეტს შეეძლო გადაეწლო თვალი წარსულის თვისის კარიერისათვის და გულ-დამშვიდებით ეთქვა თავის თავზე: „გზა ცხოვრებისა მეც განვვლე და აღვბეჭდეცა ნავალი“!

XIV.

ამას შემდეგ სიკვდილის დღემდის ორბელიანი კერძო კაცად სცხოვრობს თბილისში, სამსახურით, ჰასაკით და ნიქით განსხვავებული, ყოველთაგან თავებანცემული, ყოველთათვის საყვარელი, ტკბილი, თავაზიანი... მთელ თბილისს დიდპატივად მიაჩნია მასთან ხლება, მისი მუდამ მხიარული პირისახის დანახვა, მისი ხუმრობით სავსე მუსაიფის გაგონება. კიდევ რამდენიმე წელი და იმას დაერქმევა სახელი კავკასიის ჯარების პატრიარქისა, ის გახდება ცოცხალ ღირს-შესანიშნავნად თბილისში, რომლის დანახვას ერთგვარად ეძიებდენ

*) წერილი 5 აპრ. 1866 წ.

დიდნი და პატარანი, მდიდარნი და ღარიბნი. დრო და ჰასაკი ვერას დააკლებს რა ვერც მისს მეყსიერებას, ვერც მისს გონებას, ვერც მისს ხასიათს, ვერც მის სიმართლეს. იმ მოკვდება, როგორც სცხოვრებდა, მოკვდება ზეზე, სულ მუდამ გონება მღვიძარე, სულ მუდამ გულ-ღია ახალს შთაბეჭდილებისათვის, სულ მუდამ ყურ-მიპყრობილი და გამგები ახლის მოვლენისა და მიმართულებისა. არც მისს, მუდამ ელვარე და ბრწყინვალე, თვალებს დაეტყობა მოხუცებულობა, არც მისს ყურებს, არც მისს დევის მკერდს, ფართედ გადაშლილს! როგორც კლდეს, დრო ვერას დააკლებს, სანამ არ „შემუსრავს თვით კლდეს“, ისე ამ საკვირველ კაცს, როგორც ის თვითონ ამბობს ერთს ლექსში.

ესეთს ხანგრძლივს და მდიდარს ცხოვრებაში პოეტის ცხოვრების მემატთანეს გზის მაჩვენებლად უძღვოდა ეხლამდის პოეტისავე სამსახური. ეხლა კი, რა სამსახურს დაანება თავი და მემატთანეს არიანეს ძაფი გაუწყდა, ამ ცხოვრების აღწერის წლითი-წლადი დაწვლილებაც ძნელი შეიქმნა. საჯაროდ მოქმედი კაცი შინაურ ცხოვრებაში შევიდა, საცა მწერალი ან ვერ შეჰყვება, ან თუ შეჰყვა და ვერ ილაპარაკებს პირ-ახსნით სულ ყველაფერზე, რის დანახვა და გაგონებაც შეეძლებო იმას. რომ მემატთანემ სანათური შეიტანოს ამ შინაურს ქვეყანაში, საჭიროა... ბევრი რამ სჭიროა და სხვათა შორის ის, რომ წაიკითხოს პოეტის მეგობართადმი მინაწერი წიგნები, თუ სხვა მცირე შენიშვნები, თუ წიგნის კოპიონი, რომელნიც პოეტის ქალღმერთებში მოიპოვებიან, საჭიროა მოისმინოს ამ პოეტის ახლო მეგობართაგან, ან ნათესავთა და მოსამსახურეთა იმათი ხსოვნისაგან. შენახული საინტერესო ამბები და ამ გვარად გაეცნოს კერძო კაცს შინ, ღილ-გახსნილად კაბინებში მჯდომარეს, თუ ნაცნობ ნათესავებში მომხიარულეს, თუ საზოგადოებაში მყოფს. ამასობაში ხან და ხან თითონ პოეტიც გამოყოფს თავს კერძო ცხოვრების დავიწყებიდამ და დაგვენახება ან საჯაროდ მოლაპარაკედ, ან საზოგადო საქმის მოღვაწედ და მაშინ გაზეთებიც გვეტყვის იმეზე თითო ორ-ორა სიტყვას!...

ორბელიანმა დაანება თავი სამსახურს მაშინ, როდესაც აღვიდა იგი ადმინისტრაციული იერარხიის უმაღლეს ხარისხამდე. მას შემდეგ იმან თოთხმეტი წელი იცოცხლა და თოთხმეტი წელი სწერა... იმ სიმაღლიდგან, სადაც მთელს საქართველოში ის იდგა მარტოდ მარტო, საიდანაც ის სჯიდა en maître თანამედროვის ცხოვრების მოქმედთა პირთა და გარემოებათა. სამსახურიდამ გამოსვლამ მას მისცა მოცალეობა, გამოცდილებამ—ცოდნა, ბუნებამ—ნიჭი და ორბელიანი, კაცებისა და გარემოების მოსამართლე, თავის მსჯელობით აღიწია ამ ნაწერებში იმ მაღალ სტერამდის, საცა აქვს ადგილი მხოლოდ სახელმწიფო კაცებსა და ფილოსოფოსებს. სამწუხაროა მხოლოდ ერთი, რომ პოეტმა მემუარები არა სწერა, ბექდვისთვის გამზადებული, არამედ კერძო პირთადმი მიწერილ წიგნებში, რომელსაც ხშირად ლიტერატურული შემუშავება აკლდა, გაჰფანტა თვისი ჰაზრები და ბრძნული დაკვირვება ბევრი დაკარგულია ამ ნაწერებიდამ და ბევრს დაბეჭდვა არ შეუძლება სხვათა და სხვათა მიზეზთა გამო.

მაგრამ ჯერ მაინც განვაგრძობთ ხრონოლოგიურ მოთხრობას პოეტის ცხოვრებისას.

7 ივლისს 1871-ს თბილისში იღღესასწაულეს პოეტის აფიცრად მსახურებისა ოდმოცდა მეათე წელი. რაც, ქალაქში გენერლობა იყო თუ დიდ-კაცობა, მოვიდნენ ამ დღეს პოეტთან იუბილეის მისალოცავად. სალამოს საზაფხულო თეატრის ბაღში გამართული იყო დიდი სადილი იუბილიარის საპატიოდ. სადილის წინ მოულოდნელად მობრძანდა ქალაქს ბორჯომიდან მისი უმაღლესობა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. სადილზე დამსახურებულს პოეტს მრავალი სიტყვა უთხრეს: ბარონ ნიკოლაიმ, გუბერნიის მარშალმა გენერალმა ანდრონიკოვმა, ქალაქის თავმა იაზონ თუმანოვმა და სხვათა. სხვაზე უკეთესი სიტყვა იყო თვით მთავარ-მართველისა, რომელმაც ასე გაათავა თავისი სიტყვა:

„Со дня вступленія моего въ управленіе Края, Я вполнѣ оцѣнилъ всю пользу, вами приносимую и ту опытность,

каторую вы приобрѣли а душевныя качества ваши внушили мнѣ искреннюю сердечную любовь и глубокое уваженіе. Вы это знаете, князь, и въ этомъ не сомневайтесь, но лично приѣхавъ сюда, Я хотѣлъ публично выразить вамъ какъ глубоко я васъ люблю, почитаю и уважаю.

„დავადსრევი ხვესებით სარგებლობა იქვენი და თქვენ მიერ შეძენილი გამოცდილება იმ დღიდგანვე, რაც ქვეყნის მართვა-გამგეობას შეეუღდექი, ხოლო სულიერმა თქვენმა თვისებებმა შთამინერგეს წრფელი და გულითადი სიყვარული და ღრმა პატივისცემა. თქვენ ეს იცით, თავადო, და ეჭვიც არა გაქვთ, მაგრამ მოვედი ამ უამად იმისათვის, რომ ცხურდა გამოუმეტხადებინა საჯაროდ თუ რა ღრმად მიყვარხართ, გაფასებთ და პატივსა გცემთ.“

და დიდმა მთავარმა დალინს მისი სადღეგრძელო. პასუხად იუბილიარმა სთქვა:

Ваше Высочество, Милостивые Государи!

Съ глубокимъ чувствомъ повергаю предъ Вашимъ Высочествомъ мою благода́рность за честь, которою благоугодно было Вамъ въ этотъ день почтить меня и за то милостивое сочувствіе, съ которымъ отнеслись Вы къ моей прошедшей службѣ. Слова Ваши запали глубоко въ мою душу и не скрою, онѣ слишкомъ радостны маему самолюбію. Господи, ваше дружественное вниманіе слишкомъ дорого моему сердцу и подобное чувство не изглаживается временемъ.

Но, господа, не 50 летъ состовляютъ жизнь человѣка, а его дѣла. Эта мысль, признаюсь, всегда смущала меня, преслѣдуя тайно тревожнымъ вопросомъ о томъ, принесло ли мое служеніе пользу? Не знаю. Знаю только, что я служилъ Великому Престолу добросовѣстно. Еще болѣе знаю то, что милость Великодушнаго Монарха всегда была выше моихъ заслугъ. А теперь не ожиданное присутствіе Вашего Высочества среди насъ составляетъ вѣнецъ моей службы, гордость моей жизни.

Кто-то изъ зловѣщихъ людей сказалъ, что въ этомъ мірѣ для человѣка нѣтъ радости полной. И дѣйствително, даже въ эту торжественную для меня минуту невольнo надвигается на мое сердце тѣнь грусти съ роковымъ напоми-

наніемъ о томъ, что лучшая часть моей жизни уже не существуетъ, что пора свесты счети съ жизнью, и что даже этотъ юбилей есть только намѣкъ на то, что приближается начало другой жизни. Что дѣлать? Установленный Свыше порядокъ ни для кого не измѣняется и я жду безъ страха; но всё же мнѣ хотѣлось бы прожить еще съ вами, радоваться вашему счастью и на поприщѣ служебной вашей дѣятельности и у семейнаго очага, а уже поѣтомъ... и уйдти... но уйдти раньше васъ, прежде васъ... туда... а пока будьте счастливы и примите еще разъ отъ души мою благодарность.

Ваше Высочество живите долго, долго на славу Россіи, на счастье этого обширнаго края, ввѣреннаго просвѣщенному вашему правленію. Господа, за здоровье обожаемаго нашего Главнокомандующаго Кавказскою армією Великаго Князя Михаила Николаевича. Ура!!!

თქვენა უმაღლესობავ, მოწყალეა ხელმწიფევ!

ულრმესის გრძნობით მოვახსენებ მადლობას თქვენს უმაღლესობას იმ პატივისათვის, რომლის ღირსიც კეთილ-ინებეთ და გამხადეთ დღეს, აგრეთვე იმ მოწყალე თანაგრძნობისათვის, რომელიც ჩემის წარსულ სამსახურისა გამო აღმომიჩინეთ. თქვენი სიტყვები ღრმად ჩასწვდა ჩემს სულს და არ დავფარავ, ახარებენ ჩემს თავმოყვარეობასა. ბატონებო, ძვირფასია მეტად ჩემის გულისათვის თქვენი მეგობრული ყურადღება და გრძნობას ამ გვარს დრო ვეღარ წაჰშლის.

მაგრამ, ბატონებო, ადამიანის სიცოცხლეს შეადგენენ საქმენი მისნი და არა 50 წელიწადი. და გამოგიტყდებით, ეს აზრი მუდამ მაკრთობდა, მაშფოთებდა, საიდუმლოებრივი რამ კითხვა მუდამ მსდევნიდა, —გამოიღო რამ სარგებლობა ჩემმა სამსახურმა მეთქე თუ არა? არ ვიცი. ვიცი მხოლოდ ის, რომ დიდებულს ტახტს კეთილ სინიდისიერად ვემსახურებოდი. უფრო მეტად-კი ვიცი ის, რომ დიდსულვანის მონარქის მოწყალეობა ჩემს სამსახურს ბევრად აღემატებოდა მუდამ. ახლა კი თქვენის უმაღლესობის მოულოდნელი ჩვენ შორის ყოფნა მთლად ჩემის სამსახურის გვირგვინსა და ჩემის სიცოცხლის სიხარულს შეადგენს.

ვიღაცა ბოროტს უთქვამს, ამ ქვეყნად კაცისათვის სრული სიხარული არ არსებობსო. და მართლაც, აგერ, ჩემთვის ესოდენ სასიხარულო წამს უნებურად გულს რაღაც ნაღველი გადაჰკვრია და მაგონებს ბედითად, რომ საუკეთესო ნაწილი სიცოცხლისა უკვე გავლილი მაქვს, აღარ არსებობს; რომ დროა სიცოცხლეს ანგარიში გაუწიო; თვით ეს იუბილეც.

კი ნიშანია მხოლოდ იმისი, რომ სულ სხვა ცხოვრების დასაწყისი მიახლოვდება. რა ვქმნა? ზე დადგენილ წესი არავისთვის არ შეიცვლება და მეც უშიშრად ველი; მინდოდა მაინც კიდევ მეცხოვრა თქვენთან, მემხიარულნა თქვენის ბედნიერებით, როგორც თქვენის სამსახურის ასპარეზზე, ისე ოჯახში, შემდეგ-კი... წავსულიყავი კიდევ... მაგრამ წავსულიყავი თქვენზედ ადრე, თქვენზე უწინ... იქი... მინამდის-კი იყავნთ ბედნიერ და მიიღეთ ერთხელ კიდევ სულს სიღრმიდგან ჩემგან მოძღვნილი ბედლობა.

თქვენო უმაღლესობავ, იცოცხლეთ დიდ-ხანს რუსეთის სადიდებლად და საბედნიეროდ ამ ვრცელის ქვეყნისა, რომელიც თქვენს განათლებულს მმართველ-გამგეობასა აქვს მონდობილი. ბატონებო, ვადღეგრძელოთ ჩვენ მიერ გაღმერთებული მთავარმართველი კავკასის მხედრობისა დიდი მადარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. ურა!!!

იუბილეს ხვედრი ჯილდო—ანდრია პირველ-წოდებულის ორდენი—ორბელიანმა პირადად ხელმწიფისაგან მიიღო. ამ წელს, სექტემბერში, ქალაქს უნდა მობრძანებულიყო ხელმწიფე იმპერატორი, რომელსაც ენება პირადად გადაცემა ჯილდოსი. რადგანაც ხელმწიფის მოსვლა საქართველოში და ორბელიანისაგან მისი ნახვა თავისთავად საინტერესოა, რადგანაც ის წამები, რომელიც პოეტმა გაატარა ხელმწიფესთან, შეადგენს სასიხარულო წამებს პოეტის ცხოვრებაში, ჩვენ არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ აქ *in extenso* ერთი მისი წერილი, რომელშიაც იგი აუწერს თავის ძალუას სოფიოს ამ სასიხარულო ამბავს. ეს წერილი ბიოგრაფიის მიუცილებელი ნაწილია, ცხოვრების აღწერის ერთი, ნაბიჯით წინ წამწევი: მისი არ დაბეჭდვა შეუძლებელია. სიდიდეს შინაარსის სიმდიდრე გამოისყიდის.

ჩემო საყვარელო ძალუავ სოფიო! კელმწიფე იმპერატორი გაბრძანდა 25 სექტ. ბორჯომისაკენ, სადაცა დაიღამებს და იქიღამ ქუთაისზე ყირიმისაკენ, დიდად გახარებული ყოვლითა მით, რაიცა იხილა პეტროვსკიდან თბილისამდე, მეტადრე დაღესტანი, რომლისა კეთილად მოვლა, მშვიდობიანობა და გზები უხაროდა დიდად. მიბრძანა: „ვის ეგონა ათის წლის წინა, რომ მე მოველიდი დაღესტანში იმ ალაგებსა, სადაცა

იყო დაუცხრომელი ბრძოლა და ჩემ მცველად გზაზე იქნებოდნენ ისევ ის ხალხი და ნაიბები, რომელნიცა მაშინ იყვნენ დაუძინებელნი მტერნი ჩვენნი?“ მე მოვახსენე, მიზეზი ესრეთის დამშვიდებისა არის მხოლოდ მოვლა ერისა კეთილ-გონიერებით, სიმართლით და სიყვარულით.“ მაგრამ სჯობს დავიწყო თავიდან.

20 სექტ. იმპერატორი ნასლედნიკით და ვლადიმირით მობრძანდა პირდაპირ ლაგირში, საბურთალოზე, სადაც დახვდა ველიკაია კნენა უფროსის შვილითა. კელმწიფე გადაეხვია, ჩაჰკოცნა და შემდეგ ჩამოუარა პაჩოტნის ყარაულსა და მთლად იქ შეკრებილთა ღენერალთ-აფიცრობათა. მე დიდის მოწყალებით მომიკითხა, მიბოძა ხელი და მეცა ვაკოცე. მერე შებძანდა კარავში და მცირეს ხანს უკან გამობძანდა მუნდირით და გაემართა ცხენით ჯარებისაკენ, რომელნიცა იყვნენ მშვენიერად მომზადებულნი. ჯარების უკან მთლად გორები იყვნენ ხალხით ასხმულნი. მხიარულად მოწყალეს თვალთ კელმწიფემ ჩაუქენა ცხენი ჯარსა, ჯარმა შესძახა მოუწყვეტელი ურა, ხალხმა მოსცა ბანი, და ასეთი ხრიალი შეიქნა, რომ მართლად ყარამანიანობა მომაგონდა, ჰაერი იყო წმინდა, მშვენიერი; ლაჟვარდოვანის ცილამ დაჰნათიდა ბრწყინვალე მზე და ყაზიბეგიც თავ აწეული დასცქეროდა შორილამ ამა დიდებულსა სახილველსა! გათავდა ცერემონი-ალნი მარში; კელმწიფემ უწყალობა ღენერალ-ადიუტანტობა კნ. თარხანოვსა და წამობძანდა ცხენით ქალაქისაკენ, წინ მოუძლოდნენ თავად-აზნაურნი, მაინც კიდევ კარგნი სანახავნი, მათ შორის იყვნენ მოხუცი ყაფლან და ჩემი გიორგიცა ქართულად მოკმაზული საცვეთ-წაღებით; ვეება მინდორი შევიწროვდა ზღვად გადაქცეულისა ხალხისაგან; ვერის ჯვართან შედგა კელმწიფე, პირს ჯვარი დაიწერა და მიიღო შესხმა და პურ-მარილი გალავასაგან; ქუჩებში ძლივს ირყეოდა ხალხი; ბანები, ფანჯრები, მოაჯირები მოქედილნი იყვნენ მორთულის ქალებითა და ყოვლის მხრილამ მოისმოდა ხმა-ქუხილი სიხარულისა და მოდიოდა წვიმა ყვავილებისა.

აღწერა ესრეთის სანახავისა შეუძლებელია: იმ ჟამსა კაცის თვალებიცა, გონებაცა გამოშტერებულია და ახსოვს მხოლოდ ერთი რაღაცა გამოუთქმელი საკვირველება. მე, მირსკი და მრავალნი სხვანი დავრჩით სიონს გარეთ, ასე ვიყავით შეიწროებულნი. სიონიდან იმავე ყოფით კელმწიფე მობრძანდა სასახლეში, ჩვენ გამოვეთხოვეით და ამით დაბოლოვდა ეს დღე. იმ ღამეს იყო ჩირადდანი, რომლისა მსგავსი აქ ჯერ არ ყოფილა. დაღალული, დაქანცული მოველ შინ, მაგრამ ჯერაც ვერ მიმხვდარ-ვარ რად ვიყავ ისე ღონე მიღებული? მგონია ამ საკვირველმა სანახავმა მეტის-მეტ დიდებულებით ჩვენ დაგვამცირა, ვერ მივწვდით მის სიმაღლეს და ამ შინაგანს ბრძოლაში წაგვეერთო გონებაცა და ღონეცა. ღამე შემიძყრო რაღაცა მოუსვენებლობამ, ძილიც გამიკრთო და ვიყავ ისე გათენებამდის ოცნებაში ტყუილად თვალეხ დახუჭვილი.

21-ს წარვსდევ მე ნასლედნიკთან და ვლადიმირთან. ეს კი დამავიწყდა, რომ გუშინ გზაზედვე კელმწიფემ გამაცნო ორნივე თავისი შეილები, ორნივე ღომების მსგავსნი, მაგრამ მე ნასლედნიკი დიდად მომეწონა სახით მოყვანილობით, გონებით, დარბაისლობით. ნასლედნიკიდან შევედით მთლად ამაღლა კელმწიფისა სასახლის ეკკლესიაში. იქ ვიდრე დაიწყობოდა წირვა, ჩვენმა ველიკი კნიაზმა მითხრა კელმწიფე გიბრძანებსო. შეველ კაბინეტში, კელმწიფე ბრძანდებოდა მარტო, მოახლოვდა და მიბრძანა: მე აქამდის არ მოგილოცე **შენი** უბილგი, რადგანაც მსურდა მე თვით პირის-პირ მომელოცნა და გამომეცხადა ჩემი მადლობა **შენას** თავდადებით ერთგულ სამსახურისათვის და ნიშნად ჩემის მადლობისა მიწყალობებია ესე. აიღო წითელი ჭუტლიარი და მიბოძა; მეც ჩამოვართვი გულზე კოცნითა და მოვახსენე: „ღრმად ვგრძნობ, რომ ჩემი ნამსახურობა არ არის ღირსი ესრეთის მოწყალებისა, მაგრამ ვინც როგორც გინდა გემსახურნეთ, მაინც წყალობა თქვენნი მარადის უმაღლესია და ვართ თქვენ წინაშე ყოველთვის ვალგადუხდელნი“. კიდევ გულზე ვაკოცე და გამოველ ეკკლეს-

სიაში; შემომეხვია მთლად ამაღლა, ჯერ მეც არ ვიცოდი რა წყალობა იყო. გავხსენით ჭუტლიარი და დავინახეთ ანდრია პერვოზვანისა ლენტი და ჯაჭვი და მათზე რესკრიპტი. შეიქმნა ღალადება მოლოცვისა. ტალიზინმა იქვე გამიკეთა და ჩამომკიდა ლენტი და თავ-მადლა-აწეულად მოვისმინე წირვა.

წირვის შემდეგ იყო დიდი **ზრიალი**. ერთს ზალაში იყვნენ სამხედრონი, მეორეში სამოქალაქონი და მესამეში ჩვენი დვორიანსტვო. გამობრძანდა მხიარულის სახით კელმწიფე ჯერ სამხედროებთან გვიბრძანა საზოგადოდ მადლობა და თვითოეულსაცა მოაგონა რაცა კი სამსახურში ექმნა გამოსახენი. სწვათა შორის ბრძანა, რომ ამ მინუტში მივიღე წიგნი კნ. ბარიათნსკისაგან. მერე გაბრძანდა სამოქალაქო ჩინოვნიკებთან. იქ უბრძანა: არა მქონდა დრო გამესინჯა დაწვრილებით, თუ როგორ დაგიწესებიათ და დაგიმკვიდრებიათ ახალი სამსჯავრო, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ ეგე სამოქალაქო ნაწილიცა მიახწევს ბრწყინვალეს ხარისხამდის, როგორც ვიხილე სამხედრო ნაწილი. გაბრძანდა ჩვენს დვორიანსტვოსთან; დიდის გულითადის მოწყალებით მიიღო და გამოუცხადა თვისი მადლობა თავდადებით ერთგულობისათვის ამ სიტყვებით: „მამანი თქვენნი და თვით თქვენცა ყოველს ბრძოლაში სისხლის დანთხევითა ერთგულებასა უჩვენებდით ჩემს მამასა და თვიო მეცა. და შემდეგ, როცა მოვითხოვე დვორიანსტვოდამ ყმების განთავისუფლება, მე თქვენზე სრულეობით ვიყავი დარწმუნებული და ესრეთი ჩემი სურვილი დაუბრკოლებლივ აღასრულეთ თქვენ და მე ესე არასოდეს არ დამავიწყდება. იმედი მაქვს, რომ თქვენი შვილებიცა თქვენსავით ერთგულებით ემსახურებიან ჩემს ნასლედნიკსა, რომელსაცა აი წარმოგიდგენთ თქვენ“. მერე იქვე წაიკითხა ხმა-მადლივ დვორიანსტვოს ადრესი, რომლითა სთხოვდნენ სასწავლებლის განვრცელებასა და მიღებასა სახელმწიფოს ხარჯზედ ვოენის გიმნაზიაში ორასის ყმაწვილებისა ღარიბთა თავადაზნაურთა შვილებისა. ამის პასუხად ბძანა: „თქვენი თხოვნა შეადგენს თვით ჩემ სურვილსაც და სიხარულით აღვისრუ-

ლებთ“. ამ შემთხვევაში შესანიშნავი ეს იყო, რომ როცა ველიკი კნიაზმა წარდგენის დროს მოახსენა: დვორიანსტვო ტიჭლისკოი ლუბერნიი კელმწიფე-კი რაოდენჯერმე თითქოს განგებ ამბობდა გრუზინსკოე დვორიანსტვო, მოე ვერწოე გრუზინსკოე დვორიანსტვო, და ერთხელაც არ ახსენა ტიჭლისკოი ლუბერნიი.

ამავე დღეს წარსდგნენ სომხის პატრიარხი, ჩვენი ეგზარხი, პოსლანნიკები ყიზილბაშისა და ოსმალოსი. ყიზილბაშისა იყო ბიძა ყაენისა ამზა მირზა, მაღალ-ზრდილობიანი, დიდი დარბაისელი, კარგი მოლაპარაკე, კეთილის გულისა, მაგრამ მისუსტებული, მინაზებული, ღონე-წარსული.

შეადღისას იყო მანევრი ლისის ტბასთან; ერთიანად ქალაქი იქ გადასახლდა, ქვეითად, ცხენებით, ჭურგონებით, ჭაეტონებით და აავსო იქაურნი მთებნი და ველნი. გათავდა მანევრები და კელმწიფემ უწყალობა ჭლიგელ-ადუტანტობა გურჩინს და გალიცინსა. კელმწიფეს დიდად მოეწონა ჩვენი ჯარები და მართლად დიდად მოსაწონნი არიან.

შვიდს საათზე მობრძანდა დვორიანსკის სადილზე ახალს თეატრში; მხიარულ სახით ბრძანდებოდა კელმწიფე და აქაიქ გვეუბნებოდა ალავერდი თავის დროს ჩვენმა მარშალმა სადღეგრძელოს ჟამს მოახსენა კარგად ლაზათიანი სიტყვა, და იქვე უწყალობა ღენერალ-ადიუტანტობა. სადილად ქალები იყვნენ მიწვეულნი, რასაკურველია ველიკი კნეინას გარდა, მხოლოდ ბატონის რძალი, ანნეტა, ვარინკა, ქეთოშა, რებენდერის ცოლი და მარშლების ცოლები. ამზა მირზასთან იჯდა ანნეტა, იმ ღამეს მეტად განშვენებული. მე უთხარ ამზა მირზას, რომელიცა იმას ხან-და-ხან როგორღაც თვალს გადაავლებდა „თქვენო უმაღლესოებავ წიგნში ჰსწერია ჩემმა ულმოზელმა მეზობელმა დამწვა მე. ამ მინუტში ხომ არ გეკიდებათ თქვენცა ცეცხლი უწყალო მეზობლისაგან?—ვახ! ვახ! აგრეა, სწორედ აგრეა! მერე, მერე გეტყვი პასუხსა!

სადილს შემდეგ გაბძანდა კელმწიფე ბაღში, სადაცა წარსდგნენ ჩვენი ქალები, იქ ადრევე შეკრებილნი; იყა

მცირედი ლეკურიცა და მერე კელმწიფე წაბძანდა თეატრში და მას, რა საკურველია, გაჰყვა ერთიანად საზოგადოებაცა.

თეატრის შემდეგ შეველ ჩვენს ველიკი კნიაზთან, რომელსაცა დავებარებინე.

— ხომ არ დაიღალე?

— სწორედ მოგახსენო დიდად დავიღალე.

— ჩაი ხომ არ გინდა?

— როგორ არ მინდა, ძალიან კარგი იქნება, რომ დამალევენოთ; მაგრამ ერთი მიბრძანეთ კელმწიფე არ იღალე?

— აი როგორ იღალე: ეხლა დოკლადით ახლავს შუეალოვი და მერე მე უნდა წავიდე. აი ჰხედავ რამოდენა გროვა ძევს სტოლზე ქაღალდებისა, ეს სულ ამდამ უნდა მოგახსენო და რა საკურველია ორს საათამდის ძლივს გათავდება და ექვსს საათზე დილით ყოველთვის ტან-ჩაცმული ბძანდება!

აი, ჩემო სოფიო, პუშკინის სიტყვა თურმე მართალი ყოფილა „тяжела шапка Мономаха“. აი რა შრომა აქვსთ კელმწიფეებსა!

დღეს ნასლედნიკი და ველიკი კნიაზი ვლადიმირი მობძანდნენ ჩემთან ვიზიტად.

22-ს კელმწიფემ გაშინჯა ლაგირში თოფების სროლა და ზარბაზნებისა მიზანში და დიდად მოეწონა; ამ დღესვე ველიკი კნიაზსა ჰქონდა დიდი გაჭიმული სადილი, რომელზედაც ველიკი კნიაზმა მოახსენა რჩი კელმწიფის სადღეგრძელოს დაღვეის ჟამსა და კელმწიფემაც უბასუხა ჩინებულად. — იმავე ღამეს იყო მუშთაიდის ბაღში ბრწყინვალედ გამართული ქალაქისაგან ბალი, მორთულ-მოკმაზული, როგორცა შეიფეგრებოდა უდიდებულესსა სტუმარსა; ამასთანა იყო საუცხოო სხვა-და-სხვა გვარი შუშხუნა, რომელთა შორის იყო არტილლერიის კაზარმდამ დაქანებული მტკვრამდის მდინარე ცეცხლისა. კელმწიფემ ბძანა: ეს ჩემს დღეში არ მინახავსო. მერე კელმწიფე ველიკაია კნენით, ნასლედნიკი ბატონის რძლითა და სხვანი ყველანი ქალებითა წაბძანდა ხეივ-

ნებში, სადაცა ისხდენ ვახშმად ათი ათასზე მეტი კაცი, ჩაუარა ყველა ამქარსა და შენ იფიქრე რა ყვირილი იყო სიხარულისა! ნეტავი ვიცოდე ამ დროს რას ჰფიქრობდა შუვალოვი და ანუ ადუტანტები ავსტრიისა და ლერმანიისა იმპერატორებისა? ამ წესით შემობძანდა ისევ ზალაში, სადაცა დაიწყეს კადრილი. მე ვიყავ ვლადიმირის ვიზავი! კელმწიფემ რომ დამინახა, ჰსთქვა: კნიაზ გრიგორი დიმიტრი პოდაეტი პრიმერ, მეც უნდა ვიტანციოო და გაიყვანა კნენა ანეტა. — ასე მხიარულებით ბძანდებოდა კელმწიფე პირველს საათამდის და მერე წაბძანდა. მიართვეს ის ტახტი კელმწიფეს, რომელზედაც იჯდა და რომელიცა იყო მშვენიერად და მდიდრად ნაკერი ხუთასის თუმნისა. ამასთანა დიდროანნი ვერცხლის გოზაურები და მინანქრის ჯამები და აზარფეშები; ეგრეთვე ნასლედნიკსა და ვლადიმირსა სხვა-და-სხვა ფეშქაშები. ეს ღღეც ასე დასრულდა მხიარულად.

23-ს კელმწიფე წაბძანდა შვილებითა, ველიკი კნიაზითა და ამალითა ყარაიაზე სანადიროდ. აქაც ბედმა ჩვენმა გასჭრა და მოკლა ტახტი კელმწიფემ, მოკლა ირემი ნასლედნიკმა, ვლადიმირმაც მოკლა ღორი და კიდევ სხვათაც. იქ შვიდ საათზე ისადილეს და ღამე დაბრუნდნენ.

24-ს კელმწიფემ გაშინჯა სხვა-და-სხვა ზავედენიები და მუზეუმ; გაუკეთა ვიზიტი ყიზილბაშის პოსლანნიკს და მაჰხმად მირზასა. უნდა მოგახსენო რომ ამზა მირზა და მაჰხმად-მირზა ძმები ყოფილან. სადილად იყვნენ მხოლოდ ღენერალ-ადიუტანტობა და სალამოზე ტეატრი.

ასე დაუხვდა ჩვენი ერთგული ქვეყანა თავის ყოვლად მოწყალეს კელმწიფესა.“

ი. ბეუნარგია.

ვეფხვის ტყაოსნის შესამოწმებელი მასალა.

(უბის წიგნიდან)

ბევრი თქმულა და ბევრი დაწერილა „ვეფხვის ტყაოსანზედ“; შემდეგ შიაცბევრ იითქმის და უფრო მეტი დაიწერება. ესეთი ხვედრი არგუნა ბედმა მხოლოდ ვეფხვის ტყაოსანს, რადგანაც მას გენიოსური ბეჭედი აზის. ეს თხზულება ისეთივე ბუმბერაზია ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც იალბუზი სხვა დაბალ კავკასიონის ქედების შედარებით. და ამიტომ ყოველ ცდას ვეფხვის ტყაოსნის ზოგიერთს დაზიანებული ადგილების აღდგენის საქმეში მნიშვნელობა აქვს. ჩვენც შეძლებისა და გვარად გვსურს შევიტანოთ ჩვენი წვლილი სამშობლო ლიტერატურის ტრაპეზზედ. მცირეოდენი შენიშვნა ვეფხვის ტყაოსანზედ ჩვენ გამოვსთქვით მასზედ „ივერია“-ში*). ორიოდე სიტყვას ამ უკვდავ ქმნილებას ეხლაც ვუძღვნიით.

ამ ათი წლის წინად ჩვენ ჩაგვივარდა ხელში ერთი შესანიშნავი ვარიანტი ვეფხვის ტყაოსნისა, მაგრამ შემთხვევა არა გვქონდა გაგვეცნო ქართველ საზოგადოებისათვის ეს ძვირფასი ხელთ-ნაწერი. ვარიანტი რამდენჯსამე დღითი მომიტანა სასულიერო სასწავლებლის მოწაფემ ბ. მიროტაძემ და, როგორც მან გადმოცა, ის ეკუთვნოდა თბილისში მცხოვრებს სომხის ქვრივ მანდილოსანს. ეს ვარიანტი იყო გადაწერილი

*) იხ. გაზეთი „ივერია“ 1895 წლ. № 93.

გასანთლოლ ქალღმერთად, in folio, და შეიცავდა 227 ფურცელს. რადგანაც ამ ბოლო დროს ჩვენ საზოგადოებაში აღიძრა კეთილი სურვილი ვეფხვის ტყაოსნის საფუძვლიანად შესწავლისა და ბ. ა. სარაჯიშვილმაც დიდი შრომა უძღვნა ამ საქმეს, ჩვენც გადავსწყვიტეთ განვუზიაროთ მას ჩვენი მცირე შენიშვნები, მით უმეტეს, რომ, როგორც შემდეგ დავინახავთ, თვით ვარიანტი ძალიან საინტერესოა.

ბ. ჩუბინაშვილის მიერ დაბეჭდილი ვეფხვის ტყაოსანი შეიცავს 1594 ტაევს და თავდება ტარიელისა და ნესტან დარეჯანის, ავთანდილის და თინათინის ქორწილით. მაგრამ როგორც საღმრთო წერილის ზოგიერთა დაფარულმა ადგილმა ან გაკვირვით თქმულმა ამბავმა გამოიწვია მთელი სასულიერო ლიტერატურა აპოკრიფებისა, აგრეთვე შოთას უკვდავმა და შეუღარებელმა ქმნილებამ დაჰბადა მთელი გუნდი მიმბაძვთა და დაძმკეთებელთა. ამით აიხსნება, რომ ვეფხვის ტყაოსანს შეეხენ თვისის მკრეხელის ხელით, როგორც თანამედროვენი, აგრეთვე შემდეგის დროის მწერლები. მაგრამ ზოგთა ესეც არ იკმარეს: მოინდომეს დაესრულებინათ ვითომდა დაუსრულებელი პოემა შოთასი. ამ ნაირად გაჩნდნენ გაგრძელებანი. პირველად, რასაკვირველია, გაგრძელების ავტორი ჩასწერდა გაგრძელებას თვისს ვეფხვის ტყაოსნის ხელთ-ნაწერში, და იქნება აზრად არც კი ჰქონდა მისი გაგრძელება ხალხში, რადგანაც თვით, ეჭვი არ არის, უცქეროდა ამ მცირე შრომას, როგორც კალმის ცდას, მაგრამ შემდეგ ზოგიერთა გადამწერთა წყალობით, რომელნიც ვერ საზღვრამდნენ შოთას ვეფხვის ტყაოსანს და გაგრძელებას, ვრცელდებოდა ხალხში დამატებიანი და გაგრძელებული ვეფხვის ტყაოსანი. ამ ვარიანტში, რომელიც ჩვენ გადავწინჯეთ, არის გაგრძელებაში მხოლოდ 222 ტაევი, მაშინ როდესაც ბ. პ. კარბელაშვილისაგან დაბეჭდილი დამატება უფრო ვრცელია და შეიცავს 315 ტაევს*).

ჩვენ ვარიანტში კერძო სათაურები გაირჩევა დაბეჭდილ ტექსტისაგან და ყოველი სტრიქონი იწყობა წითელი მელნით.

*) ქურონალი „ივერია“ 1880 წლ. გვ. 3—54.

ეს უკანასკნელი გარემოება ნათლად უჩვენებს იმ მნიშვნელობას, რომელსაც ვეფხვის ტყაოსანს მიაწერდნენ ჩვენნი წინაპარნი. როგორც საღმრთო და საეკლესიო წიგნების დასაწყისი ადგილები იწერებოდნენ ამ გვარად წითელის-მელნით, აგრეთვე იწერებოდა საერო თხზულებიდან მხოლოდ ვეფხვის ტყაოსანი.

სამწუხაროდ, ვარიანტში არ არის ნაჩვენები არც დრო გადაწერისა, არც ვინაობა გადამწერისა და არც ადგილი, სადაც იგი გადაწერილა. მაგრამ პალეოგრაფიულის ნიშნებით შეიძლება ზედ მიწვევით აღინიშნოს დრო, რომელსაც ეკუთვნის ეს მანუსკრიპტი. ასო „ჰ“ ამ ხელთ ნაწერში არის ოთხ. და ხუთ კბილოვანი; „პ“ არის სამ კბილოვანი. განსვენებულ ისტორიკოსი-არხეოლოგის ბ. დ. ბაქრაძის დასკვნით, რომელმაც ჩვენში პირველმა მტკიცე საძიკველი ჩაჰყარა ქართულის პალეოგრაფიისა, ნაჩვენები ზემოთ ასოები იწერებოდნენ ამ გვარად XV—XVI საუკუნოებში. მაგრამ რადგანაც ამ ვარიანტის თავში არის მოთავსებული ორი ფურცელი ლექსად თქმული წმ. ქეთევანის წამებისა და გადაწერილია ვარიანტისავე ხელით, ამიტომ საფუძვლიანად გვგონია მივათვისოთ ამ ვარიანტის გადაწერვა მე XVII საუკუნის დასაწყისს. ვარიანტს ეტყობა, ძალიან ძველი დედნისაგან არის გადაწერილი.

ჩვენგან გადაშინჯული და შემოწმებული ხელთნაწერი იწყება ისე, როგორც ბ. პროფესორის ა. ს. ხახანაშვილის მიერ აღმოჩენილი და გარჩეული ვარიანტი არხივის ხელთნაწერისა*). აქ საზოგადოდ საჭიროდ ვსთვლით შევნიშნოთ, რომ ჩვენს ძველ ლიტერატურაში ყველა უცხო ენიდგან თარგმანს აქვს შერჩენილი თვისი სახელი, მაგალითად: ვისრამიანი, ქილილა და დამანა, ყარამანიანი, როსტომიანი და სხვა. ვეფხვის ტყაოსანს კი ქართული სახელი აქვს, ეს რის მაჩვენებელია.

*) Грузинская рукописная поэма „Барсова Кожа“ изъ Московскаго главнаго архива министерства иностранныхъ дѣлъ. Труды Восточ. Ком. Импер. Москов. археол. Общ. т. II.

ნებელია თუ არა იმისი, რომ იგი თარგმანი კი არ არის, არაჲ მედ ორიგინალური, ნაციონალური ქმნილებაა.

აქვე საჭიროა შევნიშნოთ, რომ გმირის შემოსევა ვეფხვის ტყავში უნდა იყოს ჩვენი ნაციონალური ჩვეულება, ქართველი ხალხის გენიის ნაწარმოები; ამის კვალი უნდა ვეძიოთ ჩვენ წინაპართა ძველ გარდმოცემებში-ღეგენდებში, იმ დროს, როდესაც ქართველები ბინადრობდნენ შუა მდინარეზედ (მესოპოტამიაში).

ჩვენი შენიშვნები და გამონაწერები ზოგი დაგვკარგვია ამ სთი წლის განმავლობაში და რაც დაგვრჩა, იმას განვუზიარებთ მკითხველებს.

ვარიანტში წინა სიტყვაობის ტაეპები შემდეგ რიგზეა მოყვანილი:

ვარიანტი	ჩუბინა- უგილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- უგილისა.
1 —	„	21 —	9,
2 —	7,	22 —	10,
3 —	4,	23 —	„,
4 —	15,	24 —	8, ხახანშ.
5 —	6,	25 —	1,
6 —	16,	26 —	„
7 —	4, (ხახან.)	27 —	„
8 —	7, (ხახან.)	28 —	3,
9 —	9, (ხახან.)	29 —	5,
10 —	17,	30 —	23,
11 —	18,	31 —	27,
12 —	6, (ხახან.)	32 —	25,
13 —	19,	33 —	11,
14 —	20,	34 —	12,
15 —	21,	35 —	13,
16 —	26,	36 —	14,
17 —	27,	37 —	30,
18 —	28,	38 —	31,
19 —	29,	39 —	2.
20 —	8,		

აქ მოყვანილ ცხრილიდგან სჩანს, რომ ვარიანტში არ მოიპოვება ოც და მეორე ტაეპი, ჩუბინაშვილის მიერ დაბეჭდილი ვეფხვის ტყაოსნისა. საზოგადოდ წინასიტყვაობის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, რომ უხლანდელი რედაქცია მისი შეიკავს ბევრ ტაეპს, რომელნიც შოთას მადლიან კალამს არ ეკუთვნიან, არამედ შემდეგის დროის ნაწარმოებთა უნდა ჩითვალონ. წინასიტყვაობაში ზოგი ტაეპი ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება (5, 16) და არც ორც ორგანიული კავშირი არსებობს მათ შორის.

მესამე მუხლი ვარიანტის ოცდა მერვე ტაეპისა (3 ჩუბინაშვი.) ასე თავდება: „მას არა ვიცი, შევმართო ხოტბისა შესხმა შექმისა“. დაბეჭდილში კი არის: „მას არა ვიცი, შევკადრო შესხმა ხოტბისა ხშირისა“. ბ. ჩუბინაშვილს დაზიანებულ ხელთნაწერიდგან გადმოუბეჭდია ეს ტაეპი და „შერის“ მაგივრად უხმარია „ხშირი“, რომელიც არც რითმას ესაბამება და არც აზრის მომდინარეობას. შექმა არის რჩეული ლექსი და ეს სიტყვა იქნებოდა პირველ დედანში ნახმარი. ამ ტაეპის სამს მუხლში თანხმობაა ხუთი ასოთი (ერისა), მარტო ერთი მუხლია, სედაც ნახმარია ხშირისა, და აქ შეთანხმება მხოლოდ ოთხი ასოთი (რისა) და ამასთან სიტყვა ხშირისა მუსიკალურ ჰარმონიასაც არღვევს. სიტყვა „შერისა“ რომ ვინმართ ამ ტაეპში დაბეჭდილი სიტყვის მაგივრად, მაშინ ნამდვილი რითმა იქნება და ამასთანავე მივიღებთ უფრო მაღალ აზრს, რადგანაც ხშირი უჩვენებს მრავლობას, რაოდენობას, ხოლო შექმა კი ღირსებას. რომ ნამდვილად ჩვენგან ნაჩვენები სიტყვა უნდა ყოფილიყო თვით პოეტის დედანში, ეს მეოთხე ტაეპიდანაც სჩანს: „ვსთქვენით ქებანი ვისნიმე ან ავად გამაჩრქული.“ აქედან ცხადია, რომ უნდა იყოს შერისა და არა ხშირისა. შეუფხვებელ გადამწერს შერის მნიშვნელობა არა სცოდნია და ამ სიტყვის მაგივრად უხმარია ხშირისა. ეს სიტყვა შეუსწორებლად დაუტოვებოთ ვეფხვის ტყაოსნის საჩუქრად კომისიას.

47 (37) ვაზირთა ჰკადრეს...

ვარდი თუ გახმეს, ეგრეცა გვმართებს რაზომცა ჯერობა,
მისივე მეტობს ყუველსა სული და ტურფა ფერობა.

ვარიანტი — ვაზირი ჰკადრებს...

ვარდი თუ დაქანს, ეგრეცა გვმართებს მიივე ჯერობა,
მისივე მეტობს ყვავილი, სული და ტურფად ფერობა.

48 (39 ჩუბინაშვილისა)

„თუცა ქალია ხელმწიფედ მართ ღვთისა დანაბადია.“

ვარიანტი — კი ვკითხულობთ:

„რადგან ქალია სამეფო მართ ღვთისა დანაბადია.“

თინათინი ჯერ ტახტზედ არ იყო აყვანილი და ამიტომ ვარიანტის აზრი უფრო სწორედ მიგვაჩნია

56 (45 ჩუბინაშვილისა)

მისცა სკობტრა და შემოსა მეფეთა სამოსელითა.

ვარიანტი:

მისცა სკობტრა და პორფირი მეფეთა სამოსელითა.

57 (46 ჩუბინაშვილისა)

უკუ დგეს და თაყვანი-სცეს მეფეთა და მისთა სპათა.
ბუკსა ჰკრეს და წინწილანი დაატკობდეს ტკბილთა ხმათა.

ვარიანტი

უკუ დგეს და თაყვანი-სცეს მეფე მან და მისთა სპათა.
ქოსა ჰკრეს და წინწილანი დაატკობდა მათთა ხმათა.

ვარიანტი უფრო სწორე უნდა იყოს, მეფემან უნდა იყოს და არა მეფეთა, რადგანაც მართო ერთი როსტევეან მეფე იყო, როდესაც თინათინს დაადგეს მეფის გვირგვინი.

58 (47 ჩუბინაშვილისა)

„ამად სტირს, ბადი ვარდისა“...
„ამად სტირს ლაწვი ვარდისა.

ვარიანტი უკვლევან იწერება სოგრატი, ჩუბინაშვილი კი — სოკრატი და ზოგან სოგრატი.

68 (57 ჩუბინაშვილი)

სპათა სპასპეტი ჩუქი, ვითა ვეფხვი და ლოქია.

ვარიანტში

სპათა სპასპეტი ჩუქი, ვითა ვეფხ-ლომი მბტოქია.

70 (59 ჩუბინაშვილი) თვითო აივსს...

ვარიანტში—თვითო აიღეს... ეს კითხვა ჩვენ უფრო სწორედ მიგვაჩნია, რადგანაც სასახლეში ღვინის დამსხმელები მერიქიფეები იყვნენ, რომელთა თანამდებობა იყო ღვინის დასხმა და არა სტუმრებისა.

71 (60 ჩუბინაშვილი) ჩუბინაშვილისაგან დაბეჭდილ ტექსტში ამ ტაეპში **ანჭედ** ბოლოვდება ლექსი, ვარიანტში კი **ანჭედ**, და, ჩვენის აზრით, ასეც უნდა იყოს, რადგანაც სოგრატი პირად მიჰმართავს მეფესა და არა მეორე პირის საშუალებით.

72 (61 ჩუბინაშვილი)

„ჩემი ძრახვა-სიძუნწისა ტყუის ვინცა დაიყბედნა.“

ვარიანტში

ზრახვა ჩემის სიძუნწისა ტყუის ვინცა დაიყბედნა.

დიდი გარჩევაა აქ დაბეჭდილსა და ვარიანტში. დაბეჭდილიდან შემდეგი აზრი გამოდის: ჩემი თქმა სიძუნწეზედ..., უნდა კი იყოს ჩემზედ თქმა სიძუნწისა. ვარიანტის სიმართლეს ამტკიცებს თვით აზრის მომდინარეობაც.

74 (63 ჩუბინაშ.) ცოტასა შემწევს ავთანდილ, ჩემგანვე განაზრდობითა.

ვარიანტში—ცოტასა შემგავს ავთანდილ ჩემისა გაზრდილობითა.

77 (66 ჩუბინაშვილი)

ავთანდილ იტყვის—„დივიწყო კადრება საუბარია.“

ვარიანტში:

ავთანდილ სიტყვა დაუწყო კადრება საუბარისა.

78 (67 ჩუბინაშვილი) მასპარეზედ ვინ მგავსა...

ვარიანტი

შაასპარეზოდ ვინა მსჯობს...

ვარიანტში ამ ტაევის მუხლები ისე არ არის დაწყობილი, როგორც დაბეჭდილში, მესამე მუხლი დაბეჭდილისა მეორე მუხლად არის ვარიანტში, ხოლო მეორე მესამედ.

82 (71 ჩუბინაშვილი)... მოღით და მოეჯარენით...

ვარიანტი—... მოღით და მოეჯარენით...

ვარიანტში აზრიც მეტია და სიშართლაც. რა აზრით არის ნახმარი სიტყვა „მოიჯარენით“? თუ კარების მოხურვას ნიშნავს, როგორც ამ სიტყვას აქამდე ხმარობენ მთიულეთში, — უადგილოა, მინდორში რა უნდა მოეხურათ; ვარიანტის კითხვა კი „მოეჯარენით“ უჩვენებს, რომ სანადირო ადგილს გარშემო ჯარისავეთ შემოერთყითო და სწორეთ ასეთი წესი იყო და არის ძილებული ნადირობის დროს. ამასვე ამტკიცებს 73 ტაევი, სჰდაც მართლაც ასეა ნადირობა აწერილი.

85 (74 ჩუბინაშვილი) ...მშვილდსა ფიცხელსა...

ვარიანტი ...მშვილდსა ხელ-ფიცხელსა...

დაბეჭდილში ამ ტაევის რითმა თავდება ანსკედ, ვარიანტში-კი ანსკედ.

89 (78 ჩუბინაშვილი) დაბეჭდილი ტექსტის მესამე მუხლი ვარიანტში მეორედ სწერია, ხოლო მეორე მესამედ.

91 (80 ჩუბინაშვილი)

აწვეცა დაგვხოც, ვერა ჰყავ ვერაჲ ვერ მოგცხარებით.

ვარიანტი:

აწვეე დაგვხოცთ ვერას ვქთ, და ვერს მოგცხარებით.

94 (82 ჩუბინაშვილი) აქვა მიჯნურობა.

ვარიანტი—აქვს სიყვარული...

95 (83 ჩუბინაშვილი) ...პირსა ხევთასა.

ვარიანტი ...პირსა ტყეთასა...

ტყეთასა უფრო შეთანხმებულია რითმის მხრით.

101 (87) ვარიანტი:

მონა მივა ბრძანებასა მეფისა ეუბნების,
თავმან (?) შისმან არ წამოხვალ, ჯარი სრულად მოგადგების,
ან მოგკვლენ და ან დაგკოდენ, მზისა შუქი წაგიხდების,
და ხელ შეკრულსა წაგიყვანენ, ესე ყველა გადაგხდების.

103 (89) არცა გახლიჩნა ბაგათათ თავი ვარდისა კონამან.

ვარიანტი—არცა გახლიჩის ბაგენი თეთრმა ვარდისა კონამან.

მოყვანილ ტაეპის მუხლში აზრი გაუგებარია, ვარიანტში კი აზროვანიც არის და გასაგებიც.

108 (94) მან გლახ იგინი დახანდა...

ჰკრა ერთმანერთსა, დახოცნა, თავის ხელ აუპყრობელად,
და ზოგსა გადაჰკრის მათრახი...

ვარიანტი—მან იგინი გლახ დახტა.

ჰკრა ერთმანერთსა გასტყორცვა, ვითა ხელ აუპყრობელად,
და ზოგთა მათრახი გადაჰკრის...

111 (95) მეფე გასწყრა, გაგულისდა, მონანიცა შეუზახნა,

ვარიანტი—მეფე გასწყრა, გაგულისდა, ლაშქარსაცა შეუზარა,

112 (96) ტაიჭი მიუქს მერანსა...

ვარიანტი—ტაიჭი მიჰკრის მერანსა...

113 (97) ჰგვანდა ქვესკნელს ჩაძრობილსა, ანუ ზეცად ანაფრენსა.

ვარიანტი—ჰგვანდა ქვესკნელს ჩანაძვრენსა, ანუ ზეცად განაფრენსა.

115 (99) ამად მიყო სიამისა სიმწართა დანადღლება.

ვარიანტი—ამად მიყო სიმწარემა სიამისა დანადღლება.

119 (103) თინათინ ბრძანა: „აწ წავალ, შესვლა არს ჩემგან ყაბითა.

ვარიანტი—თინათინ ბრძანა: „წავალო შესვლა არა ჰხამ ყაბითა.

120 (104) მოლარე ჰკადრებს: „აწალა ფერ ნამკთალიო,

და დაღრეჯით გცნა და მიბრუნდა წინაზე მომავალიო.

ვარიანტი—მოლარემ ჰკადრა: „მოვიდა აწლა აქ ფერ ნამკთალიო,

და დაღრეჯით გიცნა, მიბრუნდა თქვენს წინა მომავალიო.

122 (106) და უბრძანა: „მოხვალ რად არა, მელი მე მოგვანებასა?

ვარიანტი—და უბრძანებს: „მოხველ რად არა, რად მელი მოყვანებასა?

123 (107) და კაცმან საქმე მოიგვაროს, ვეჭვ კმუნვასა ესე სჯობდეს.

ვარიანტი—და კაცმა საქმე მოაგვაროს, კმუნვას ვეჭვობ ესე სჯობდა.

ვარიანტის ამ ტაევში ლექსი ყველა მუხლებში ბოლოვდება „ობდა“-ზედ.

129 (112) მე სიტყვასა დანაყბედსა.

ვარიანტი მე სიტყასა ღია ყბედსა.

132 (113) თვარემ ეშმა....

. . . . რად შექნილხარ მოუღბენლად.

ვარიანტი—თვარა ეშმა....

რად შექმნილხარ მოუცლელი.

ამ ტაევის ყველა მუხლებში არის დაბოლოება „ღელი.“

136 (117) მონათა ჰკადრეს....

. . . . მით ვერა გავიხარენით.

ვარიანტი—როსტევანს ჰკადრეს....

მით ვერა გაგახარენით.

139 (120) ავთანდილ სჯდა მართ პერანგი.

ვარიანტი —ავთანდილ წჳა მას პერანგი.

143 (124) მონამან სელნი დაუდგნა, დასჯდა კრძალვით და რიდითა.

ვარიანტი—მონამა სელი დაუდგა, და სჯდა კრძალვითა, რიდითა.

145 (126) ქალმან უთხრა საუბარი, კეკლუც სიტყვა, არ ღუხჭირად.

იტყვის „თუმცა აქანამდის ჩემგან შორს ხარ დანამჭირად,

მიკვირს მოგხვდა წამის ყოფად საქმე შენგან საეჭვირად.

ვარიანტი—ქალმა უთხრა საუბარი კეკლუცი და არ ღუხჭირად,

ეტყვის „თუმცა აქანამდი ჩემგან შენ ხარ დანამჭირად,

მიკვირს მოგხვდა წამის ყოფით საქმე შენგან სახე ტირად.

146 (127) და შენ გენუკევ....

ვარიანტი—და შენ გენუკვი. . .

დაბეჭდილში „გენუკევ არის ნამყო დროში ხმარებული, მაშინ როდესაც ლაპარაკში ეხვეწება მონახვასა, მაშასადამე, უნდა იყოს აწმყო დრო, როგორც ვარიანტშია სამართლიანად ხმარებული.

148 (129) ამად ორად

პირველ ყმა ხარ ხორციელი....

ვარიანტი ერთი ორად.

პირველ ყმა ხარ საყვარელი....

151 (132) ქვესკნელს ვიყო დასანთქმარი.

ვარიანტი ვიქნა ქვესკნელს დანამთქმარი.

156 (236) და ცეცხლთა მანდით მოდებულთა გული ჩემი ასადაგეს.

ვარიანტი—და ცეცხლმან მანდით მოდებულმან გული ჩემი დაკადაგეს.

158 (138) ბროლი და ლალი გაფსრულ ვარ...

მაშინ რაღა ვქმნა, ვერ ქვრეტა, რა მომომხვედეს კვლავ
უგრძესადრე;
და ხამს მოყვარისთვის სიკვდილი, ესე მე დანიძს წესადრე;

ვარიანტი—ბროლი და ლალი შევქმნილვარ....

მაშინ რაღა ვქმნა დღე კრულმა, მე მომეახლოს კვლა ადრე,
და ხამს მოყვარისათვის სიკვდილი, დამიწერია მე ადრე.

159 (139) ცრემლი ძნელად ეხოცების,

რა მძლულნის, სიახლოვე საყვარლისა ეოცების,

. მით პატრეი...

ვარიანტი ცხელი ცრემლი ეხოცების,

მიელულვის საყვარლისა სიახლოვე ეგონების,

. მით პატრეი...

160 (140) ყრის ვარდისა....

ვარიანტი სწვიმს ვარდისა....

162 (142) მტერთა თქვენთა გულსა ვვმირო,

და ძღვენი გ კ ა დ რ ე ზედა-ზედა....

ვარიანტი მტერთა მისთა გულსა ვვმირო,

და ძღვენი გ კ ა დ რ ი ზედი-ზედა....

დაბეჭდილში სიტყვა „გკადრნე“ დაყენებულია ნამყო დრო-
ში, და, როგორც აზრის მომდინარეობა თხოულობს, უნდა
იყოს მყობადი დრო—გკადრო, როგორც ვარიანტში არის
ნახმარი.

163 (143) ომთა გამდრეკელობა

ვარიანტი ომთა გარდუბდელობა.

165 (145) გონიერი, გული ლბილი.

ვარიანტი ლმობიერი, გული ტკბილი.

167 (147) ძღვენსა ჰსძღვნიდეს იეფოსა.

ვარიანტი ძღვენსა სძღვნიან უფასოსა.

172 (152) ქმარი არ მინდა უშენო, მამხვედების ხ ის ა რ გულისა,

. აქამდის დაკარგულისა.

ვარიანტი—მე ქმრად არ მინდა უშენოდ, რომ ხ ა ს ი მომხვედეს გულისა.

. აქამდი დადაგულისა.

ერთი კიდევ გადავიკითხოთ დაბეჭდილი ტექსტი: „მამხვ-
დების ხისა (?) რგულისა, აბა მოლით და გამოიტანეთ ამ სი-
ტყვებიდან რამ აზრი? დედანში კი ყოფილა: რომ ხასი მომხვდეს
გულისა“, უვიცს გადამწერს ხასი*) შეცდომა ჰგონებია და
ამის მაგიერად ხისა დაუწერია და ამის შემდეგ ამ უაზრო და
დამახინჯებულ ფრაზას შეუსწორებლად ჰბეჭდენ ვეფხვის ტყა-
ოსნის გამომცემელნი.

- 173 (153) წასვლა მინდა
 კირს მიუხდეს მამაცურად.
 ვარიანტი წასვლა მმართვეს
 კირსა დახვდეს მამაცურად.
 174 (154) შენ ამა ჩემთა ხმათასა,
 თავადად სხვათა სპათასა.
 ვარიანტი შენ ამა ჩემთა თქმათასა,
 თავადად ჩემთა სპათასა.
 187 (165) თვით ვიქმ ხელითა ჩემითა
 ვარჩივენ გაჭრა სმასა და მღერასა.
 ვარიანტი—თვითან ვიქ ჩემის ხელითა
 ვარჩიე ჩირი სმასა და მღერასა.

ვარიანტის აზრი მარტივიც არის და გასაგებიც.

- 197 (176) ვის ბალახში არა ჰგვანდეს
 ვარიანტი—ბროლ ბალახში*) ვის არ ჰგვანდეს
 203 (180) გული შენ დაგრჩა, ვჰსთქვა ვირად (?)
 ვარიანტი გული შენ დაგრჩა დავისა.
 206 (183) არად სანდომი ხიდისა.
 ვარიანტი არ დასანდომი ხიდისა.
 216 (195) ექვსნი რამე
 ვარიანტი—საჴნი რამე

*) იხილე ამ სიტყვას მნიშვნელობა ლექსიკონში. ხასი არის ნა-
ხმარები 174 ტაეპში.

*) ბალახში უმჯობესი ლალია.

ექვსი ცხენოსანი დაბეჭდილში შეცდომით უნდა იყოს ნახმარი.

271 (245) უთხრა: „ვიცი აღარ ვარგხარ შენ აწ ჩემად დასანდობლად.
 ვარიანტი—უთხრა: „ვიცი აღარ ვარგვარ ჩემად შენგან დასანდობლად.“

ეს ვარიანტი თავდება ისე, როგორც დამატება ვეფხვის ტყაოსნისა, რომელიც დაჭბეჭდა პ. კარბელაშვილმა,—ტარი-ელისა და ავთანდილისა სიკვდილით, რომელთა გამოსატირებლად მოდის მათი ერთგული მეგობარი, მეფე ფრიდონი.

საინტერესოა თვით რიგი, ვარიანტში როგორ მისდევენ ტაეპები ერთი მეორეს. აი თვით ცხრილი:

ვარიანტი: ჩუბინაშვილისა:

40 32

41 2 ხახანაშვილისა,

42— „იყო არაბეთს მეფობა მეფისა როსტევეანისა,
 მას ჰქონდა სპარსთა ქვეყანა, ჩართ ვითა შანბე ანისი
 ჯძრწის და მონებს ყოველნი, ყოვლგნით აქვს მას საბძანისი.
 და თქვეს თუ ხაშს ხმელთა პატრონად ან ალექსანდრე ან ისი.“

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.
43	— 33,	56	— 45,
44	— 34,	57	— 46,
45	— 35,	58	— 47,
46	— 36,	59	— 48,
47	— 37,	60	— 49,
48	— 39,	61	— 50,
49	— 38,	62	— 51,
50	— 19, ხახანაშვი.	63	— 52,
51	— 40,	64	— 53,
52	— 41,	65	— 54,
53	— 42,	66	— 55,
54	— 43,	67	— 56,
55	— 44,	68	— 57,

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა
69 —	58,	98 —	85,
70 —	59,	99**)	— „
71 —	60,	100 —	86,
72 —	61,	101 —	87,
73 —	62,	102 —	88,
74 —	63,	103 —	89,
75 —	64,	104 —	90,
76 —	65,	105 —	91,
77 —	66,	10 —	92,
78 —	67,	107 —	93,
79 —	31, სახანაშუგ.	108 —	94,
80 —	68,	109 —	47, სახანაშუგ.
81*) —	69,	110 —	49, სახანაშუგ.
82 —	71,	111 —	95,
83 —	72,	112 —	96,
84 —	73,	113 —	97,
85 —	74,	114 —	98,
86 —	75,	115 —	99,
87 —	76,	116 —	100,
88 —	77,	117 —	101,
89 —	78,	118 —	102,
90 —	79,	119 —	103,
91 —	80,	120 —	104,
92 —	36, სახანაშუგ.	121 —	105,
93 —	81,	122 —	106,
94 —	82,	123 —	107,
95 —	83,	124 —	108,
96 —	40, სახანაშუგ.	125 —	109,
97 —	84,	126 —	110,

*) ამ ტაევის შემდეგ არის დაბეჭდილში თორმეტ მონაზუდ (ტ. 70), რომელიც უადგილო ინტერპოლიაცია არის.

***) შეფუჟან ბრძანა: „ვინ არის უცხო პირად და ტანადა.“

უბრძანა ერთსა მონასა: წადი ფეცხლა და ჯანადა,

გაბრძანებს უფხარ: ვერ გიცნობ ჩემთა ლაშქართა თავადა,

ღ ვინც ხარ მოდი წინაშე შენ ჩემგან მონაგვენადა.

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.
127	— 55, ხახანაშვი.	154	— 134,
128	— 111,	155	— 65, ხახანაშვი.
129	— 112,	156	— 135,
130	— 157, ხახანაშვი.	157	— 136,
131	— 114,	158	— 137,
132	— 113,	159	— 138,
133	— 60, ხახანაშვი.	160	— 139,
134	— 115,	161	— 140,
135	— 116,	162	— 441,
136	— 117,	163	— 142,
137	— 118,	164	— 143,
138	— 119,	165	— 144,
139	— 120,	166	— 145,
140	— 121,	167	— 146,
141	— 122,	168	— 147,
142	— 123,	169	— 148,
143	— 124,	170	— 149,
144	— 62, ხახანაშვი.	171	— 150,
145	— 125,	172	— 151,
146	— 126,	173	— 152,
147	— 127,	174	— 153,
148	— 128,	175	— 154,
149	— 129,	176	— 155,
150	— 130,	177	— 156,*)
151	— 131,	178	— 157,
152	— 132,	179	— 158,
153	— 133,	180	— 159,

განა გაქვს ლომსა იმედი დაგიდევს რაცა ამატა,
 მეფისა ცამედი მალლისა, მზისაცა უფრო მზისადა,
 უშენოდ მყოფი არ ვარგვარ არცა თუ აქა ვზი სადა,
 ზ მარტოთა თავი რად დაგიც სავალად მგა მზისადა.

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.
181	— „	206	— 182,
182	— 160,	207	— 183,
183	— 161,	208	— 184,
184	— „*)	209	— 185,
185	— 162,	210	— 186,
186	— 163,	211	— 187,
187	— 164,	212	— 188,
188	— 165,	213	— 189,
189	— 166,	214	— 191,
190	— 167,	215	— 193,
191	— 168,	216	— 194,
192	— 169,	217	— 195,
193	— 170,	218	— „**)
194	— 171,	219	— 196,
195	— 172,	220	— 197,
196	— 174,	221	— 198,
197	— 175,	222	— 199,
198	— 176,	223	— 200,
199	— 177.	224	— 201,
200	— 178,	225	— 202,
201	— 71, ხახანაშე.	226	— 203,
202	— 179,	227	— 204,
203	— 73, ხახანაშე.	228	— 205,
204	— 180,	229	— 206,
205	— 181,	230	— 207,

*) მისი ცეცხლი გულსა ჩემსა დამწველია დამღვბია,
 მას ერთსაცა ვერ გაუტეხ, რაცა მიიშედებია,
 შენგან კიდე არვინ მივის, ძამეში არცა მდებია,
 ჭ იმოქმედე დღეთა შენთა, რაცა გიმოქმედებია.

**) ჩვენ ასრე მყოფი არ ვარგვართ, თუ გვნახვენ ვეჯაბანებით,
 შეირტყა წელთა ქარქაში, შეჯდა ტანითა ჯანებით,
 მზათ აქვს მშვილდი და ისარი, ხმალი მოიკრა მანებით,
 ჭ მისმა მეტრძოლმან ყველამან გაყრამცა იაჯანებით.

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.
231 —	„ *)	252 —	227,
232 —	208,	253 —	79, ხახანაშვი.
233 —	209,	254 —	228,
234 —	210,	255 —	229,
დაბ. გამოტ.	173,	256 —	230,
235 —	211,	256 —	231,
236 —	212,	258 —	232,
237 —	213,	559 —	233,
238 —	214,	260 —	„ ***)
239 —	215,	261 —	235,
240 —	„ **)	262 —	236,
241 —	216,	263 —	234,
242 —	217,	264 —	237,
243 —	218,	265 —	238,
244 —	219,	266 —	239,
245 —	220,	267 —	240,
246 —	221,	268 —	241,
247 —	222,	269 —	242,
248 —	223,	270 —	243,
249 —	234,	271 —	244,
250 —	225,	272 —	245,
251 —	226,	273 —	246,

*) ჩვენი ძმა გლახ დაკოდლი მასვე წამსა ჩამოვარდა, მისმა შიშმა დაგვაწყალა, იგი ყოლე არ აჩქარდა, მისმცა მიღმა, რაცა ვკადრეთ, ვისგან ყოფა გაგვიმწარდა და ვთქვით, თუ უზმლოთ მოგვერია ხმლით გაგვიგდეს ფარა ფარა.

***) მე ამა ყმასა საკრავად ხმალსამცა ვით მივსცე ნები, არ მოვკლავ არცა მოვკვდები, არ ვაწებ არცა ვეწები, შორითა თვალსა მიუგებ, უკანა დავედვენები, და იარეს განვლეს მრავალი მიწდორი შაბნარ-ხევენები.

****) ყმა ეტყვის—„ხედავ სისხლისა თვალთა მღის ცრემლთა წყალები, დრო გამიგძელდა, მიჭირდა, მაჩნია მათი წალები, ვიცი არ მომკლავ ღირბსა, ღირბი შეგებრალვბი, და მავა ამბვითა დამივსე ცეცხლისა მევე ალები.

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.
274	— 247,	302	— 272,
275	— 248,	303	— 273,
276	— 249,	304	— 274,
277	— 250,	305	— 275,
278	— 251,	306	— „ *)
279	— 252,	307	— 276,
280	— 253,	308	— 277,
281	— 254,	309	— 278,
282	— 255,	310	— 279,
283	— 256,	311	— 280,
284	— 257,	312	— 281,
285	— 258,	313	— 282,
286	— 16, ხახანაშე.	314	— 283,
287	— 259,	315	— 284,
288	— 260,	316	— 285,
289	— 261,	317	— 286,
290	— 17, ხახანაშე.	318	— 287,
291	— 262,	319	— 288,
292	— 263,	320	— 289,
293	— 264,	321	— 290,
294	— 265,	322	— 291,
295	— 266,	323	— 292,
296	— 267,	324	— 293,
297	— 268,	325	— 294,
298	— 269,	326	— 295,
299	— 270,	327	— 296,
300	— 271,	328	— „ **)
301	— 18, ხახანაშე.	329	— 297,

*) მისი მძებნელი იყოსცა, ჭკუითა მეტის მეტითა, შენ კაცთა ნაცვლად ნადირთა ახლავ ცნობითა რეტითა, სჯობს ერთი კაცი იახლო, ილხენდე მისი ჭკრეტითა, ღ ვით იადუნი არ მოკვდე, ბუღბული თისლთა კვნეტითა.

***) მოვსულვარ შენად შეყრამდი, ვიყავ ამბისა მძებნელი, გნახე და შენმან სახმილმან ბნელსა მიმატა შე ბნელი, ვგე მეც ვიცი, ვარ მაგა ლახვართა გულსა მსობელი, ღ ბოლოდ იცოდო სიკვდილი, ჩემი გულისა მლხენელი.

ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.	ვარიანტი.	ჩუბინა- შვილისა.
330	— 298,	336	— 302,
331	— 299,	337	— 303,
332	— „ *)	338	— 304,
333	— „ **)	339	— 305,
334	— 300,	340	— 306.
335	— 301,		

როგორც თვით მკითხველმა დაინახა, ვარიანტი მეტად შესანიშნავია, მისი შემწეობით ბევრი დამახინჯებული ადგილი ვეფხვის ტყაოსნისა შესწორდება და ნამდვილი დედანი შეიძლება აღვადგინოთ. კარგი იქნება, რომ წერა-კითხვის საზოგადოებამ შეიძინოს თვისს ბიბლიოთეკისთვის ეს ძვირფასი ვარიანტი.

ქ. ბ.

*) ასმათ უთხრა ცრემლით: „ლომო მაგა წყლულსა რა ერგების, მე ვითა ვთქვა წვევა თქმისა რადგან ეგე არ ეგების, ვხედავ ესე მოყმე ვინმე ხელი შენთვის წაეგების, ზ სცნას რა ღონე შენთა წყლულთა, რა მიზეზი აეგების.

***) ეხვეწებოდა, ლამოდა იმისგან რასმე სჩენასა, ნუ ჰყოლა ღმერთმან გაძლება, მემცა ვით მივსცე ენასა, თუ ვერასა სცნობს თქვენგანა, ვებუ რასმე იმის ლხენასა, ზ არს უკეთესი, რაცალა სწადს განგებასა ზენასა.

ადამიანის გუნება

მეცნიერების წინაშე

არა მგონია, რომ იყოს ისეთი განათლებული ადამიანი, რომ სახელგანთქმულ მეცნიერის მეჩნიკოვის სახელი არ გაეგონოს.

მეჩნიკოვი თანამედროვე მეცნიერთა შორის ერთი უპირველესთაგანია თავისი ნიჭით და გასაოცარი ცოდნით, ამიტომ რა გასაკვირველია, რომ ყოველი მისი ახალი აზრი და მეცნიერული გამოკვლევა ღრმა შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე.

დღეს ჩვენ განვიზრახეთ გავაცნოთ მკითხველი ამ მეცნიერის ზოგიერთ აზრებს, რომლებიც გამოთქმულია მის ახალ სამეცნიერო თხზულებაში; ამ ახალმა თხზულებამ მოკლე ხნის განმავლობაში მიიქცია მთელი ევროპის ყურადღება და უკვე გადათარგმნილი იქმნა სხვა და სხვა ევროპიულ ენებზე.

აი, ამ ახალ თხზულებაშიც^{*)} ეს მეცნიერი ეხება ისეთ კითხვებს, რომლებიც მუდამ აღელვებდა და აღელვებს ადამიანს; საზოგადოდ პირველ ცდად უნდა ჩაითვალოს ისეთი კითხვების გარჩევა, როგორიც არის სიბერე და სიკვდილი.

ამ ახალ თხზულებაში მეჩნიკოვი ცდილობს გამოარკვიოს, თუ საიდან წარმოდგება ადამიანის ტანჯვანი, რომლებიც შეადგენენ მიზეზს მის უბედურებისას, რა საშუალებით

*) „Etudes sur la nature humaine. Essai de philosophie optimiste“ par Elie Metchnikoff, professeur à l'Institut Pasteur.

შეიძლება მათი თავიდან აცდენა, რომ ამით შესაძლო შეიქმნეს ადამიანის ბედნიერების გაფართოება.

თუმცა ადამიანი დღეს ითვლება უმაღლეს განვითარებულ არსებად დედა-მიწის ზურგზედ ყველა დანარჩენ ცხოველთა შორის, თუმცა იგი ამ განვითარებულ თვისებების წყალობით მფლობელია მთელი ქვეყნიერებისა, მაგრამ, მეჩნიკოვის აზრით, როცა დაუკვირდებით და შეისწავლით მის აგებულებას, მის ფიზიოლოგიურ და ფიზიკურ მხარეს, შენიშნავთ, რომ ადამიანის ბუნება ისეთი სწორი და სრული არ არის, როგორც ჩვენ გვგონია, და სრულებით ვერ შეჰფერის ცხოვრების იმ გარემოებას, რომლებშიაც ადამიანი იმყოფება. ადამიანის ტვინი ისე გასაოცრად განვითარდა, რომ გონებრივ იგი სრულებით დაშორდა მის მონეტესავე მაიმუნებს. ამ გონებრივმა და სულიერმა განვითარებამ შექმნა სულ სხვა ცხოვრების გარემოებანი, რომლებს ფიზიოლოგიური და ფიზიკური თვისებანი სხეულისა კი ჯეროვანად ვერ უძლებიან.

აი, ეს უთანასწორობაა მიზეზი ადამიანის მრავალ გვარტანჯვისა, რომელიც ფრიად ამცირებს მის ბედნიერებას ქვეყნად. მეჩნიკოვის სიტყვით, ადამიანის სხეულის ყველა ნაწილებში შეგიძლიანთ აღმოაჩინოთ ისეთი ნაკლი, რომელიც სრულებით არ შეჰფერის ცხოვრების მოთხოვნილებას.

ავიღოთ საჭმლის მოსანელებელი ორგანოები სხეულისა და გავარჩიოთ: ამ ორგანოთა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სქელი და ბრმა ნაწლევები. დიდი ხანია, რაც გამოირკვა, რომ საზოგადოდ სქელ ნაწლევებში საჭმლის მონელება ბევრად უფრო სუსტია, ვიდრე თხელ ნაწლევებში; ამიტომ სქელ ნაწლევებში საჭმელი ძლიერ დიდხანს რჩება და მიკრობების გავლენით, რომელთა რიცხვი აქ ძლიერ ბევრია, იხრწნება და ლპება და ძლიერ ხშირად ისეთი მავნე, მომწამლავი ნივთიერებაც ჩნდება, რომელიც შესაძლოა ნაწლევებიდან სისხლში გადავიდეს და მოჰკლას ადამიანი.

ეს სქელი ნაწლევი გამოსადეგი ორგანოა მხოლოდ იმ ცხოველისთვის, რომელიც განსაკუთრებით მცენარეულობით

იკვებება, ამ გვარი საზრდო უფრო ძნელი მოსანელებელია და ამიტომ საჭიროა, რომ უფრო დიდხანს დარჩეს ნაწლევებში. ადამიანი კი სულ სხვა გარემოებაშია: იგი იკვებება ისეთი საზრდოთი, რომელიც ადვილი მოსანელებელია, რისთვისაც თხელი ნაწლევები სრულებით საკმარისია.

აი ასეთი საბუთი აქვს მეჩნიკოვს იმ აზრის წარმოსათქმელად, რომ ადამიანი უფრო დიდხანს იცოცხლებდა, რომ ეს სქელი ნაწლევი არ ჰქონდეს; რომ შესაძლო იყოსო, — ამბობს ეს მეცნიერი, — ამოეჭრას ეს სქელი ნაწლევი და ამით სხეული განთავისუფლდეს იმ მავნე ნივთიერებისგან, რომელიც იქ ჩნდება გახრწნილ საჭმლისაგან, ადამიანი ასს წლამდინ მაინც იცოცხლებდაო.

ეს წადილი რომ ყოვლად შესაძლებელია, ამის მაგალითი უკვე აღნიშნულია ქირურგიაში. საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ადამიანს შეუძლია იცოცხლოს არამც თუ იმ შემთხვევაში, როდესაც სქელი ნაწლევი აქვს ამოჭრილი, არამედ მაშინაც, როდესაც მთელი კუჭიცაა ამოჭრილი.

ებლა კი ამ სქელ ნაწლევის წყალობით სხეული მუდამ ნელ-ნელა იწამლება, უჯრედებს თან და თან აკლდება სიცოცხლის ძალა, სხეული უძლოურდება და ბოლოს ისეთი გადაგვარება ეტყობა, რომელიც უდრო სიბერის ნიშანია.

ასეთივე მეტი ბარგია ჩვენთვის სიბრძნის კბილები; ერთ დროს, რასაკვირველია, ამ კბილებსაც უსათუოდ მნიშვნელობა და სარგებლობა ექნებოდა; ებლა კი ჩვენთვის სრულებით უსარგებლოა. მართლაც, ადამიანს ეს კბილები ამოსდის გვიან და ძლიერ ხშირად ამოსვლისთანავე უფუჭდება, საჭმლის დაღეჭვაში არავითარ მონაწილეობას არ იღებს. ეს კია რომ ამ გაფუჭებულ სიბრძნის კბილის გამო ადამიანს საოპერაციოთაც გაუხდება ხოლმე საქმე.

ადამიანის სქესური ორგანოთა წხრივაც დიდ ნაკლს ვამჩნევთ; ამ ორგანოთა მოქმედებას არა ჩვეულებრივი, ბუნებრივი ბეჭედი აზის, უფრო პატოლოგიური ხასიათი აქვს და ესეც კიდევ უფრო აორკეცებს ადამიანის ტანჯვას და უკმაყოფილებას და ამცირებს მის ბედნიერებას.

ჩვენ დროში კიდევ უფრო დამძიმდა ცხოვრების უღელი, გამწვავდა ბრძოლა არსებობისათვის, ამიტომ მამა-კაცის და დედა-კაცის შეუღლება უფრო გვიან ხდება. უწინ ჩვენი წინაპრები გაცილებით უფრო ადრე შეუღლდებოდნენ ხოლმე, ეხლაც არიან ისეთნი ხალხნი, რომლებსაც ჩვეულებათ აქვთ, რომ 7—10 წლის ვაჟმა რვა წლის გოგო შეირთოს. ქალი მაშინ თხოვდებოდა, როდესაც თვითონ დაწყებული ჯერ კიდევ არა ჰქონდა. გათხოვების შემდეგ დაორსულდებოდა, ორსულობას ბავშვის ძუძუთი გამოზრდა მოსდევდა, ამას კიდევ ორსულობა და ასე თითქმის განუწყვეტლივ, სანამ დედა-კაცი არ დაბერდებოდა. ასეთი ნაყოფიერება დედა-კაცისა შეიქმნა მიზეზი კაცობრიობის გასაოცარ გამრავლებისა ქვეყნად.

შემდეგ როდესაც მამა-კაცი იძულებული შეიქმნა, ცხოვრების გარემოებათა გამო, დაეგვიანებია ცოლის შერთვა, ქალსაც დაუგვიანდა გათხოვება, რის გამოც თვითონ დენამაც უმატა თან და თან.

ეხლა დედა-კაცს ყოველ თვე თითქმის ერთი გირვანქა სისხლი აკლდება ტყვილ-უბრალოდ; ამდენ სისხლის დაკარგვას მოსდევს მრავალი სხვა და სხვა ავადმყოფობა, როგორც, მაგალითად, ნერვების სისუსტე, სისხლ-ნაკლებობა და სხვა.

ეხლა ვაჟის და ქალის სქესურ სიმწიფეს კი არა აქვს მნიშვნელობა შეუღლებისთვის, არამედ სხვა და სხვა მატერიალურ მოსაზრებას; ასე გასტანს 25—30 წლამდინ, მაშინ როდესაც უფროს ერთ შემთხვევაში ვაჟი მწიფდება 14—15 წლებში; ამიტომ რა გასაკვირველია, რომ ადამიანი, მოკლებული ბუნებრივ სქესურ ლტოლვილების დაკმაყოფილებას, მიმართავს არაჩვეულებრივ მავნე და უზნეო დაკმაყოფილებას, რომლის გავლენით დღეს კაცობრიობას გადაგვარების ნიშნები ეტყობა.

ცხოვრების ჭირ-ვარამით დაღლილი და ხანში შესული ადამიანი, შეირთავს თუ არა ცოლს, მალე იგრძნობს სხეუ-

ლის სისუსტეს, მას ვეღარ ძალუძს დაიკმაყოფილოს სქესური ლტოლვილება, აქედგან კი წარმოსდგება სულიერი ტანჯვა, ზნეობრივი უკმაყოფილება, რომელიც თან და თან იზრდება და მატულობს.

განა ეხლანდელი ნაადრევი სიბერე ბუნებრივ მოვლენათ უნდა ჩავთვალოთ?

სიბერე ის ხანაა ცხოვრებისა, როდესაც სხეული უძლურდება, ქკნება, უჯრედებს აკლდება ენერგია, ბერდება ადამიანი და მასთან სიცოცხლის სურვილი და სიკვდილის შიში უძლიერდება.

ჯერ კიდევ ჟან-ჟაკ რუსსომ სთქვა, რამდენად სიცოცხლეს ფასი აკლდება, იმდენად მას უფრო ვაფასებთო. მართლაც მოხუცი უფრო აფასებს და თრთის სიცოცხლისთვის, ვიდრე ახალგაზდა.

მეჩნიკოვის აზრით, სრულებით გასაკვირველი არ არის ის შიში, რომელსაც ადამიანი გრძნობს სიბერის მოახლოვების დროს, რადგან ეხლანდელი სიბერე არ არის ფიზიოლოგიური მოვლენა, იგი უფრო ავად-მყოფობის მსგავსია. ნაადრევ სიბერეს უდროოდ სიკვდილიც მოზღვეს.

სიბერისა იმიტომ გვეშინიან, რომ მას სიკვდილი მოსდევს. მეჩნიკოვის სიტყვით, სიკვდილის შიში ინსტინქტიურია და სრულებით არ ემორჩილება გონებას, ამას შობენგაუერი და ბაირონიც მოწმობენ.

მეჩნიკოვი არ ეთანხმება ტოლსტოის აზრს, ვითომ სიკვდილის შიში ცხოვრების აზრის გაუგებრობის შედეგი იყოს. როდესაც, = ამბობს ტოლსტოი, — ადამიანი შეიგნებს ნამდვილ აზრს ცხოვრებისას, მას მაშინ ეკარგება სიკვდილის შიშიო.

ეს ინსტინქტი — სიკვდილის შიში — მით განირჩევა სხვა ინსტინქტისაგან, რომ, იღვიძებს რა ჩვენში. თან და თან ძლიერდება, რამდენად ადამიანი ხანში შედის.

მეჩნიკოვმა დაათვალიერა მრავალ მოხუცთა თავშესაფარი, ჰქონდა ხანგრძლივი ბაასი მათთან და დარწმუნდა, რომ ყოველ მოხუცს დიდი შიში აქვს სიკვდილისა, თუმცა დავრ-

დომილნი არიან და სახელმწიფო სამადლოდ ინახავს მათ, მაინც ყოველი მათგანი მთელი თავისი არსებით ექიდება სიკაცხლეს, თრთის სიკვდილის აჩრდილის წინაშე.

ასე ყოველ ადამიანს სდევნის სიკვდილის აჩრდილი. ეს შიში და ტანჯვა ყოველთვის ისეთი ძლიერი იყო ადამიანში, რომ თვით სარწმუნოებამაც მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება და ცდილობდა ძველადვე აღმოეჩინა რაიმე ნუგეში ტანჯულ ადამიანისთვის.

აი, საიდგან წარმოსდგა საიქიო ცხოვრების მოძღვრება. ყოველ მორწმუნე ადამიანს ანუგეშებდა ის აზრი, რომ საიქიო ცხოვრება მხოლოდ დროებითია, რომ იქ, საიქიოს მოვლის ნეტარება და ცხოვრება დაუსრულებელი. არა ხალხი არ ყოფილა ისეთი, რომ საიქიო ცხოვრება არ ეწამოს. დღესაც არიან ისეთნი ხალხნი, რომლებსაც ისე ქეშმარიტად სწამთ საიქიო ცხოვრება, რომ სრულებით აღარ აქვთ შიში სიკვდილისა.

ფიჯის კუნძულების მცხოვრებთ ისე სწამთ საიქიო ცხოვრება, რომ, როგორც კი იგრძნობენ სიბერის მოახლოვებას, თავებს იხრცავენ, ასე რომ იქ თურმე ადამიანი იშვილათ ნახავს 40 წლის უხნეს კაცს. მათი წარმოდგენით საიქიოს ყველანი 16 წლისა იქნებიან და ყოველგვარი სიამოვნება მოვლის მათ.

იმ ხალხთა შორის, რომელსაც ისე მტკიცედ არ სწამთ საიქიო ცხოვრება, სიკვდილის შიშიც უფრო ძლიერია.

რაც შეეხება სხვა-და-სხვა გვარ ფილოსოფიურ მოძღვრებათ, ყველა მათგანი არჩევს სიკვდილს და საიქიო ცხოვრებას. ჯერ კიდევ პლატონი და არისტოტელი ეხებიან ამ კითხვებს და ორივენი თითქოს ეჭვობენ საიქიო ცხოვრების შესახებ. სკეპტიციზმი თან და თან მატულობს და ბოლოს ფილოსოფოსნი სთვლიან სიკვდილს ისეთ მოვლენათ, რომელიც გამომდინარეობს ბუნების კანონებისგან.

ამ გვარად ფილოსოფია ართმევს საიქიო ცხოვრების ნუგეშს და სამაგიეროდ კი არას აძლევს; ეს კი ადამიანს უძლიერებს სულიერ ტანჯვას და უმატებს უკმაყოფილებას.

მაშ საიდან მოვლის ტანჯულ ადამიანს ნუგეში?

ამ ნუგეშს, მეჩნიკოვის სიტყვით, მისცემს ადამიანს მეცნიერება!

მართლაც, მეცნიერებამ დიდი შეღავათი და ნუგეში აღმოუჩინა ადამიანს: მეცნიერების წყალობით დღეს ჩვენ ზედმიწევნით შევისწავლეთ ადამიანის სხეულის აგებულება და თვისებები, შევისწავლეთ მიზეზი სხვა და სხვა გვარ სენისა, აღმოაჩინეს მანვე მოკრობების თვისებანი, გამოიგონეს ასაცრელი შრატის ზოგიერთ გადამდებ სენის წინაღობა. მოიგონეთ, თუ რა საშინელი და თავზარდამცემი იყვნენ წინად ყვავილი, ხოლერა, ჟამი, ხუნაგი, ცოფით ავადმყოფობა; გაჩნდებოდა თუ არა რომელიმე გადამდები სენი, ხალხი გარბოდა ქალაქებიდან, მაგრამ ხსნა არსაიდან არ იყო, ათასობით იჟლიტებოდა ხალხი; ეხლა კი ასაცრელი შრატის გამოგონით და სანიტარულ-ჰიგიენურ ზომებით თითოქმის საშიშნიც კი ალა არიან ეს ავადმყოფობანი.

პირველი აცრა შემოიღო დიდებულმა ჯენერმა, ეს იყო ყვავილის აცრა, ამას მოჰყვა სხვა ასაცრელი შრატის გამოგონება. სანიტარულ-ჰიგიენური ზომები ზღუდავენ შხამიან ბაცილების გამრავლებას.

ქირურგია ხომ ისე გასაოცრად განვითარდა, რომ არ არის ადამიანის სხეულში არც ერთი ადგილი, სადაც ქირურგის დანა არ მისწვდებოდეს. ვინ მოსთვლის თუ რამდენი ათასი ათიათასი კაცი გადურჩენია ქირურგის დანას ტანჯვისაგან და სიკვდილისაგან.

თვით ჭლექსაც, ამ კაცობრიობის ტანჯვას და ვაებას, შეეკვეცა ფრთები მას აქეთ, რაც ბაქტერიოლოგიამ უფრო რიგიანად გამოიკლია ამ სენის თვისებანი, ჭლექის ბაცილების შხამი; მალე დადგება ის დროც, როდესაც ამ სენის ასაცრელი შრატიც იქნება გამოგონილი.

ერთი სიტყვით, რამდენად უფრო ძლიერდება მეცნიერება, იმდენად უფრო მცირდება ადამიანის ტანჯვა, იმდენად უფრო მსუბუქდება ადამიანის სხეულის ბრძოლა არსებობისათვის.

სიკვდილს რაღა ეშველება, შესაძლოა სიკვდილისაგან თავის დახნა, თუ არა? მეცნიერება გვეუბნება, რომ არ არის ქვეყნად არც ერთი არსება, რომ არ კვდებოდეს, თვით თვალთ უზილავი პაწაწკინა არსებანიც კი ემორჩილებიან ამ საერთო კანონს. ავიღოთ ერთ უჯრედოვანი არსება ინფუზორი, შევისწავლოთ მისი თვისებანი და ვნახოთ, როგორ მრავლდება იგი. ეს პაწაწკინა არსება მრავლდება უბრალო გაყოფით. ერთი ინფუზორი იყოფა ორად ან რამდენადმე და თითვეული ნაწილი დამოუკიდებელ არსებად ხდება, თავისის მხრივ ეს ახალი ასრებანის იყოფებიან და ამ გვარად ცოტა ხნის განმავლობაში ერთი ინფუზორიდან ჩნდება თავისუფალ ინფუზორთა მთელი ახალი ჯგუფი. მაგრამ ამ გვარი დაყოფივა და გამრავლება როდი არის დაუბოლოვებელი; ინფუზორის ცხოვრებაში ისეთი ხანაც დგება, როდესაც იგი იმდენად უძლოურდება, რომ თუ არ შეუერთდა თავისსავე მზგავს მეორე არსებას—ვეღარა სძლებს გამრავლებას; მაშინ მას სრულებით ბოლო ედება, კვდება. ხოლო თუ შეუერთდა, ინფუზორს ეძლევა ახალი ძალა სიცოცხლისა, იგი ძველებურად იწყობს გამრავლებას. მაშასადამე, ინფუზორი ამ შეერთებაში ჰპოვებს გამაახლებელ ძალას.

მაღალი განვითარებული არსება მით განსხვავდება ისეთ დაბალ შარტივ არსებისაგან, როგორიც ინფუზორია, რომ პირველის სხეული მრავალ უჯრედებისგან შესდგება, ხოლო მეორისა მხოლოდ ერთი უჯრედისგან, პირველის თვითეული უჯრედი უდრის მთელ ინფუზორს. ყოველი არსება, რაც უნდა განვითარებული იყოს, თავის ცხოვრების დასაწყისში გამოივლის ხოლმე ისეთი ხანას განვითარებისას, როგორც ინფუზორი, იგი ამისავით ერთ უჯრედოვანია, მამრობითის სქესის სანაშენო უჯრედი, შეერთდება რა დედრობითის სქესის ამ გვარივე უჯრედს, წარმოსდგება ის მოკროსკოპიული არსება, რომელიც გაყოფით, როგორც ინფუზორი, ხდება მრავალ უჯრედოვანათ. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ როდესაც ინფუზორი რამდენსამე ნაწილად აყოფება, ყოველი ნაწილი გან-

ცალკეებულ არსებას იწყებს, ხოლო მაღალ არსების განვითარების დროს ახალი უჯრედები არ შორდებიან ძველებს, უერთდებიან მათ და ამ გვარად შეადგენენ ერთ მჭიდრო და უშლელ სხეულს. თავდაპირველად უჯრედები თავისისავე აგებულებითა და მოყვანილობით ერთ გვარნი არიან, მერე კი მათ ცვლილება ეტყობათ, იყოფებიან ჯგუფებათ და ყოველი ჯგუფი ასრულებს რაიმე ერთ დანიშნულებას, ხოლო უჯრედების ყველა ჯგუფთა მუშაობისგან წარმოსდგება მთელის სხეულის მუშაობა. ამგვარად ყოველი განვითარებული არსება შესდგება ნერვებისგან, მუსკულებისგან, ძველებისგან და სხვ. ყოველი მათგანი შესდგება განსაკუთრებულ უჯრედებისგან.

ამასთან ყოველ სულიერ არსების სხეულში უჯრედების აღნიშნულ გამრავლებასთან ერთად ხდება დაშლაც დაძველებულ ღონე მოკლებულ უჯრედებისა. ამ დაშლის მიუხედავად, არსება იზრდება, სკოცხლობს, რადგან უჯრედების დაყოფა და გამრავლება ძლიერია. მაგრამ როდესაც არსება ხანში შედის, უჯრედების გამრავლების ძალა იმდენად სუსტდება, რომ არსება უძლიურდება და ბოლოს კვდება.

მაშასადამე სიკვდილი აუცილებელი ბუნებრივი მოვლენაა.

სიბერეს რაღა ეშველება? გვაქვს რაიმე ღონისძიება მის წინაღმდეგ, თუ არა?

როგორც ზემოთაც ვსთქვით, მეჩნიკოვი ეხლანდელ სიბერეს არ სთვლის ჩვეულებრივ ფიზიოლოგიურ მოვლენად, ეხლანდელი სიბერე ისე ნაადრევია, რომ იგი უფრო ავადმყოფობას ჰგავს, მეჩნიკოვის აზრით.

მაშასადამე, თუ, ამ მეცნიერის აზრით, სიბერე ავადმყოფობაა, იქნება წამალიც მოეპოვებოდეს რაიმე?

როგორც ქვეყნად სულიერ არსებათა შორის შეუწყვეტელი ბრძოლაა არსებობისათვის, ისეთივე ბრძოლა არსებობს ყოველ სულიერ სხეულში იმის უჯრედთა შორის. ვიდრე ცხოველი ახალგაზრდაა, უჯრედთა შორის ბუნებრივი სისწორეა, ერთნი

მეორეთ ვერა სჩაგრავენ, ხოლო როდესაც ცხოველი ბერდება, ეს თანასწორობა იძლევა, ერთი ჯგუფი უჯრედებისა სძლევს მე-მეორე ჯგუფს; იძლევიან უმთავრესად ის უჯრედები, რომლებიც უფრო ნაზის აგებულებისანი არიან, უფრო მაღალ განვითარებულ დანიშნულებას ასრულებენ სხეულში, როგორც, მაგალითად, ის უჯრედები, რომლებისაგან ნერვები, ტვინი და სხვა ამ გვარი ორგანოები შესდგება. ამ გვარ ნაზ და „კეთილშობილის“ — როგორც მეჩნიკოვი ეძახის — უჯრედების განადგურებაში უმთავრესს მონაწილეობას იღებენ ლეიკოციტები, რომლებსაც ამ თავისის გამანადგურებელის თვისების წყალობით სახელათ „ფაგოციტები“ დაერქვათ. ლეიკოციტები ჰქვიან უფრო სისხლის ბურთულებს, რომლებიც წითელ ფერ ბურთულებთან ერთად სისხლში დატრიალებენ.

როცა, სიბერის დროს, უჯრედები უძლურდებიან, ლეიკოციტები — ფაგოციტები თავს ესხმიან და იწყობენ მათ განადგურებას. წინად, როცა მეტი ბუნებრივი ძალა ჰქონდათ, უჯრედებს შეეძლოთ მტრის მოგერება, ეხლა მათ ლეიკოციტები — ფაგოციტები სძლევენ.

ამ „კეთილშობილ“ უჯრედების მაგიერ ჩნდება მდაბალი ხარისხის, გამოუსადეგარი უჯრედები; აი, მიტომაა, რომ ბებერი ცხოველის ხორცი და შიგნეულობა მაგარია; მოხუცი ადამიანის ტვინი კი უფრო მძიმედ და სუსტად მუშაობს, რადგან მასში ნამდვილი ტვინის უჯრედების მაგიერ, რომლებიც ფაგოციტებმა გაანადგურეს, მდაბალი ხარისხის უჯრედებს დაუჭერია ადგილი.

მეჩნიკოვი შესაძლოთ სთვლის ისეთი სითხის მომზადებას, რომლის საშუალებით ისე დავასუსტებთ ამ ფაგოციტებს, რომ სხვა ნაზ უჯრედებს ვეღარა ავნონ. თუ მართლა მერმისში ასეთი სითხე გამოგონილ იქმნა, რასაკვირველია, მაშინ ადამიანი უფრო ხანგრძლივი სიცოცხლისა იქნება და დაბერებითაც უფრო გვიან დაბერდება.

ძლიერ ადრე აბერებს ადამიანს სიფილისიც, რომელიც ჩვენ დროში ასე საშინლად მოდებულია დედამიწის ზურგზედ.

ამ სენის შხამის გავლენით სხეულის უჯრედები ძლიერ ადრე ჰკარგვენ სიცოცხლის ენერჯიას და მთელისხეული ჰქნება. ამიტომ გასაკვირველიც არ არის, რომ ძველი ებრაელები ძლიერ დიდ ხანს სიცოცხლობდნენ, რადგან მათთვის სრულებით უცნობი იყო ეს სენი.

დიდი გავლენა აქვს ხანგრძლივობაზე შესაფერ საზრდოსაც. მეჩნიკოვის სიტყვით, უფრო მარგებელია ის საქმელი, რომელიც უფრო ნაკლებად იხრწნება სქელ ნაწლევებში, მაშასადამე სხეული ნაკლებათაც იწამლება. რძეს, მაწონს, კეფირს და ზოგიერთ მცენარეულობას, მეჩნიკოვის აზრით, უპირატესობა აქვთ ხორცთან შედარებით.

ყველა ამ გვარი საშუალებით, რომლის წყალობით შესაძლო შეიქმნება ზოგიერთ მანე გარემოებათა აცდენა, ადამიანი ასს წელიწადზედ მეტს თუ არა, ასს წლამდინ მაინც იცოცხლებს. ისტორიაში აღნიშნულია, რომ მე-XVIII საუკუნეში ორმა ადამიანმა ორასს წლამდის იცოცხლა; აბრაამმა იოვმა და ზოგიერთმა სხვებმა. როგორც ბიბლია გადმოგვცემს, 140—180 წლ. იცოცხლეს; ბიბლიაშივეა ნათქვამი, რომ ამათ სიცოცხლე უკვე მოჰარბებული ჰქონდათ.

დღეს ჩვენთვის თითქმის გაუგებარია, რომ ადამიანს მართლა სიცოცხლე მოსჰარბდეს. ასედაც უნდა იყოს! რა არის ეხლანდელი ადამიანის სიცოცხლე, თუ არა განუწყვეტელი ტანჯვა, სულიერი უკმაყოფილება. ხან-მოკლე ახალ-გაზრდობას უდროო სიბერე მოსდევს, რომლის დროს ადამიანი სრულებით უძლურია. სულ სხვა იქნებოდა, რომ ადამიანის სიცოცხლე ხან-გრძლივი და ჯან-მრთელი იყოს და მას მოსდევდეს ხან-გრძლივათვე სიბერე, მაგრამ ისეთი კი, რომ მოხუცი სიცოცხლით სავსე იყოს, მაშინ ადამიანში სიკვდილის შიში სრულებით გაჰქრებოდა, გაიღვიძებდა სიკვდილის ინსტინქტიც.

როგორც მთელი დღის განმავლობაში მუშაობით დაქანცული ადამიანი მოუთმენელად მოელის საღამოს ჟამს, რათა მიეცეს ძილს და მოსვენებას, ისე ღრმა მოხუცი, ხან-გრძლივის ცხოვრებით დაღლილი, უშიშრად დაუხვდება სიკვდილს.

მეჩნიკოვის სიტყვით, ადამიანის სიცოცხლის მიზანი ნორმალური სიკვდილია, რომლითაც უნდა დამთავრდეს ნორმალურადვე გავლილი სიცოცხლე.

ასე ჰფიქრობს ეს მეცნიერი, რომლის აზრები ვეცადეთ გაგვეზიარებინა მკითხველისთვის ჩვენივე განმარტებით.

ექაძი ბადრაძე.

ცხოვრება და ხელოვნება

ჩვენი თეატრის საქმეები: „ლალატი“ ტრაგედია თ. სუმბათაშვილისა.

ამ შვიდი-რვა წლის წინედ შემდეგსა ესწერდით ჩვენის თეატრის საქმეების შესახებ:

„თუ გინდათ ქართველის საზოგადოების გადაგვარების მაგალითები ჰნახოთ, ქართველ არტისტთა კრებული გაიცანით. ღმერთო ჩემო, არ მოეპოება არავითარი დისციპლინა, არავითარი პატივისცემა, არავითარი თავაზიანობა, არავითარი სიყვარული საქმისა, არავითარი შეგნება თავისის მოვალეობისა, სიამაყისა, მედიდურებისა და უკმეხობის მეტი, და, რაც ყველაზე უარესია, — არავითარი სიყვარული თავისის თავისა და თავისის ნიჭისა... ჩვენს მსახიობთ ნიჭი დიდი აქვთ და თუ ამ ნიჭს ქართველურ აპატიურ ხასიათს ჩამოაკლებთ, მაშინ დიდი არტისტებიც გვეყოლებოდნენ. ჩვენ სცენაზედ კი თავისს დღეში როლსაც არა სწავლობენ, ისეთი როლებიც კი არ იციან, რომელნიც ათი ათასჯერ უთამაშნიათ. ჩვენის სკენის დამაშვენებელნი არტისტნი ერთხელაც არა ჰფიქრობენ, რომ ამ ნიჭს მოუარონ, ამ ნიჭს ფრთა გააშლევინონ, განავითარონ, ერთხელაც არ მოუვათ სურვილი რომელსამე ახალ პიესაში ახალი როლი შეისწავლონ. შესწავლას ვინა სჩივის, უბრალო დაზეპირებაც ეძნელებათ... (იხ. „ივერია“ № 46—1897 წ.) სამწუხაროდ, ეს დღესაც სრული ქეშმარიტება არის. ტრაგედია „ლალატი“-ს პირველმა წარმოდგენამ ქართულს ენაზედ ამის უტყუა-

რი და უეჭველი საბუთი მოგვცა. მართალია ზოგიერთი ბედნიერი „კრიტიკოსი“ იმ აზრის არის ამ წარმოდგენის შესახებ, რომ წარმოდგენა მშვენიერი იყო მაგრამ თუ არ მეგეწონა იმიტომ, რომ თვით დრამა არის სუსტიო. ბედნიერებას გარდა ამ კრიტიკოსებს ორიგინალობითაც შეუძლიათ თავი მოიწონონ. ვითომ რატომო? ჰეროსტრატები რატომ ჩვენშიაც არ უნდა იყვნენ. უბედურება ის აზრის მხოლოდ, ჰეროსტრატობა პირველად იყო ორიგინალობა, ხოლო შემდეგში მაიმუნურად გამეორებული იგიც ჩვეულებრივ შაბლონად ხდება.

იშვიათად მომხდარა ხოლმე ისეთი ერთაზროვნობა და თანხმობა ქართველ მწერლებისა და საზოგადოდ ქართველებისა, როგორც ამ დრამის შესახებ. პირველმა წარმოდგენამ რუსულს ენაზედ გამოიწვია აღტაცებული წერილები ყველა ჩვენს გაზეთებში. პირველმა წარმოდგენამ ქართულს ენაზედ ყველა ქართულ გაზეთს ზიზღი მოგვარა, გული აუმღვრია და სამართლიანი განკიცხვა წარმოათქმევინა ჩვენის არტისტებისა. „ნეტავი ფეხი მოგვტეხოდა და ამ წარმოდგენაზედ არ შოვსულიყავით“—ესეთი იყო პირველი ამოკენესა ყველა იმისი, ვინც გულის ფანჯალით მოელოდა ამ სადღესასწაულო დღეს, რომელზედაც დასასწრებლად ჩვენის სამშობლოს უფრო მორეულკუთხეებიდანაც კი მოდიოდნენ. ამ დრამის ნახვამ მართლაც „სიცოცხლე“ მოგვანიჭა, გაგვაცოცხლა, გამოგვაფხიზლა, მივიწყებული მოტივები მოგვაგონა, სული და გული არა ჩვეულებრივის ნეტარებით აღგვივსო, სანეტარო ოხვრა-კვნესა და ცრემლები გამოიწვია. მართალი მოგახსენოთ, ვიხედაც ამ დრამას ღრმა შთაბეჭდილება ირ მოუხდენია, მათთან არა თუ კამათი არა ღირს, გულით შესაბრალისნი არიან. შესაბრალისნი არიან როგორც გრძნობით დაჩლუნგებული ადამიანები, რომელთათვისაც გარემოებას ისე მოუდუნებია ნერვები, ისე გაუცუდებია გრძნობიერება, რომ თვით უკიდურესი საშუალება ვეღარ მოქმედობს მათზედ; ვეღარა შველისთ რა, ერთხელ მაინც გამოფხიზლდნენ, სიცოცხლით აღგზნებული თვალები გაახილონ. ამათთან ჩვენ საქმე არა გვაქვს, „დაეხსენ, მკვდარნი

დაფვლად მკვდარია“, ხოლო არ შეიძლება ყურადღება არ მიაქციოს კაცმა ორ აზრს, ანუ, უკედ რომ ვსთქვათ, ორნაირად გამოთქმულ ერთსა და იმავე აზრს. ამ აზრის გამოთქმა ეკუთვნის ჩვენს სასიქადულო მგოსანს ბ. აკაკის და მეორე—ნიჭიერ მკოდნეს ქართულის ისტორიისა და მწერლობისას ბ. გ. შ—ძეს*) ბ. გ. შ—ძე უარსა ჰყოფს ზეინაბის ტიპის ისტორიულ სინამდვილეს და ფენომენალურ მახინჯად მიაჩნია, ზნეობრივ მახინჯად, რომელიც თავისს ზნეობით დაცემას ამართლებს, ვითომდა მისაღწევ საგნის სიღიადით. სულმოკლეობითა და სიმბდალით აღსავსე მოქმედება და ფარული ღიადი განზრახვა როგორღაც ვერ ეწყობიან ერთადო, ბრძანებს ავტორი.

ეს აზრი გამოხატავს სავსებით ჩვენის საზოგადოების ერთის ნაწილის აღშფოთებას იმ ტიპის გამო, რომლის გამო საყვედურსაც კი უცხადებს თ. სუმბათაშვილს, ზეინაბის ტიპით ჩვენი ქალები დაამცირა, ისეთი საზიზღარი ტიპი შექმნა, რომლის მსგავსი ჩვენს ისტორიაში არა მოიპოვება-რაო.

ჩვენ გვგონია, რომ ეს აზრი შემცდარია, უსაფუძვლო და უსაბუთო. უადგილო და უნიადაგო და თანაც უსამართლო გარდამეტებულის ზნეობრივის რიგორიზმის გამოწვეულია, რომლის გასამართლებლად ერთ სიტყვასაც ვერ გვიჩვენებენ თვით პიესაში. ბ. აკაკის წერილი ნიჭიერსა და მშვენიერ საბუთს აძლევს მას, ვინც ამ დრამით აღტაცებულია ყოველი მომქმედი პირი ამ ტრაგედიისა მდიდარის მხატვრულის მარგალიტებით აქვს დასურათებული ჩვენს მგოსანს, რაიცა შედეგია ავტორის აზრისა და მთლად მთელი ნაწარმოების სავსებით შეგნებისა. მხოლოდ ზეინაბის ტიპის ახსნა ბ. აკაკისა ჩვენ შემცდარად მიგვაჩნია.

ჩვენის დიდებულის მგოსნის აზრით, ქართველი ქალი ჩვენს ისტორიაში უმეტესად ნინო, ქეთევან, თამარის ტიპისა იყო, და თუ აქა-იქა შეგზვდებოდათ გამოორიცხვა, ეს იყო თამარ

*) ეს მეორე აზრი, სამწუხაროდ, ქართულ ენაზედ არ ყოფილა გამოთქმული, არ ვიცით კი, რატომ?

ცბიერი და თამარ ზეინაბი, რომლის ცბიერობაშიაც პოეტი ღრმად დარწმუნებულია.

ბ. აკაკიმ კარგად იცის ჩვენი ისტორია, დიდი შეგნება აქვს სინამდვილისა, რომ ზეინაბის ისტორიული სინამდვილე გადაჭრით უარ ჰყოს. სამაგიეროდ სხვა ხერხს ხმარობს, რომ ბ. გ. შ—ძის თანამოაზრეების ზეინაბისადმი აღშფოთებული ზიზღი გაამართლოს და დაასაბუთოს. „ჩვენ ვერ წარმოგვიდგენიაო ქართველი დედები, —ბრძანებს ბ. აკაკი,—თუ, რომ არ მოგვაგონდეს სარწმუნოება ნინოსი, მოწამეობა ქეთევანისა და სიბრძნე-სათნოება თამარისა... ეს ზეციური „სამიაც“ ისტორიულ ლიტანიაში ერთად მოფერხული პირად გადასაღები დედანი იყო ქართველ ქალებისათვის... მაშ ეს ვიდაც ზეინაბ-თამარი საიდანღა გამოტყვერა მისის **ზნეობათი უშეკრობით?** (კურსივი ჩვენ გვეკუთვნის) როგორც მოციქულთა შორის იუდა, თამარ ცბიერისა არ იყოს და სხვ.“ ამნაირი შეხედულება ისტორიასა და ცხოვრებაზედ რომანტიულად უნდა ჩაითვალოს და მით უფრო გასაკვირველია, რომ თ. აკაკი, როგორც პოეტი და მწერალი, ჩვენში რეალიზმის მამამთავართაგანია. განა თუ ქვესკნელსა და ცას შუა აღარა არის-რა? რატომ არ გავიხსენოთ თვით მგოსნის სიტყვები, რომლებითაც ისე მშვენიერად ახასიათებს პოეტს: „არც მიწისა ვარ, არც ცისა“ და სხვ.

უეჭველია, ორ ხასიათს შორის („სამია“ და თამარ ცბიერი) უნდა ყოფილიყო სხვა ხასიათიც. ეს ორი ხასიათი სინამდვილის ორი უკიდურესი საზღვარია: კეთილი და იდეალი „სამიას“ სახით, უარყოფა იდეალისა, ბოროტი და ჯოჯოხეთური თამარ-ცბიერის პირადობაში. ამ ორ უკიდურეს საზღვართ შორის მთელი სინამდვილეა, რომელიც აგრე მარტივი როდია და რომელიც ათასნაირად და ათას ფერად იცვლება თავის საზღვართა შორის. ათას გვარო კომბინაცია ამ ორ უკიდურეს წერტილთა შორის ჩაკერებულის ცხოვრებისა თვით ცხოვრებას ჰქმნის დაუსრულებელ წყაროდ პოეზიისა და მეცნიერები-

სათვის, საესებით საუკუნოდ გამოუცნობელს, მაგრამ საუკუნოდვე მიმზიდველს კაცის ცნობისმოყვარეობისათვის.

მართალია ზეინაბი წმინდანი არ არის ჩვეულებრივის სახით, ნინოსა და ქეთევანივით, მაგრამ სამაგიეროდ იგი მრავალტანჯული ადამიანია ცოდვისა და სიკეთის შვილი; ხოლო ადამიანი არა ჩვეულებრივი, ადამიანი სულით ძლიერი, გონიერი და მამაცი, შორს მხედველი და ენერგიით აღსავსე; იგი გმირია, გმირი ადამიანი და არა გმირი—ღმერთი, ამიტომაც არის, რომ ზეინაბი მეტად მომხიზვლელი რამ არის; ამიტომაც არის, რომ ყოველი სიტყვა ზეინაბისა წაკითხული, თუ გაგონილი*) ელექტრონივით გივლის სხეულში, ჟრუანტელსა გვერის და თვალებს ცრემლებით გივსებს.

ქეთევანი სცენაზედ ღვთაებრივ აღტაცებას იწვევს არა ამა ქვეყნიურს, რაღაც აბსტრაქტიულსა და იდეალურს, უფრო გონებას აკვირვებს, ვიდრე გრძნობას ხიბლავს: ჩვენ შევჰყურებთ მას, როგორც მიუწდომელ იდეალს, რაღაც ციურსა და ჰაეროვანს. ზეინაბი კი ხორც შესხმული ადამიანია, ჩვენი ღვიძლი შვილია, ჩვენი ღვიძლი და ზე მახლობელია. ჩვენ გვესმის ზეინაბის მოქმედება, მის ფიქრს, მის აზრს, მის გრძნობას ერ-

*) სამწუხაროდ, არა ქართულ ენაზედ და, საუბედუროდ, არა ქართულ წარმოდგენის დროს. წარმოდგენას ვინღა სჩივის, ჩვენდა სამარცხვინოდ, თარგმნითაც ვერ ვთარგმნეთ ეს ნაწარმოები ხეირიანად. მართალია ერთმა მეფელეტონემ ბ. ყიფშიძის თარგმანი ბევრად მაღლა დააყენა თვით ორგინალზედაც, (თუმცა ეს ორგინალი, როგორც აღიარებს, არ წაუკითხავს) რადგან ვერ წარმრუდგენია, რაღა შეიძლება იმაზედ უფრო პოეტური, როგორიც ბ. ყიფშიძის თარგმანია. მართალია ბ. ყიფშიძე დიად ჩინებულთ მთარგმნელია, მაგრამ ეს დრამა მაინც მეტად სუსტად აქვს გადათარგმნილი და გვებრალება ზემოხსენებულთ მეფელეტონე, რომ ორგინალი არ წაუკითხავს, მაშინ დარწმუნდებოდა, რომ ბ. ყიფშიძის თარგმანზედ უფრო პოეტური კიდევ შეიძლება იყოს რამ და იმასაც ნახავდა, რომ თ. სუმბათაშვილის ტრაგედია ისეთის პოეტურის სიძლიერით არის დაწერილი, რომ როცა ჰკითხულობ ორგინალს, ქართულიდან ნათარგმნი გგონია, ხოლო როცა ქართულ თარგმანს ჰკითხულობ, ეს ილლიუზია აღარ არის და ჰხედავ, რომ იგი თარგმანია და სუსტი თარგმანიც.

თის სიტყვით მივხვდებით ხოლმე, ჩვენთვის საჭირო არ არის, რომ პრტყელად და გრძლად გამოსთქვას ხოლმე თავისი გულის ნაღები. ზეინაბი მომქმედი ადამიანია, სიცოცხლითა და ენერგიით სავსე. ამგვარის ბუნებისათვის მოწამეობა რაღაც მიუწოდომელიც არის და თუ გნებავთ პასივური მორჩილებაც. ამგვარის ბუნებისათვის არა კმარა იმ სოფლიური გვირგვინი და ნეტარება; მასა სწადიან თავისი შემრცხვენელი აქვე, ამ ქვეყნად დასაჯოს; შური იძიოს გაბახებისათვის და ამგვარად პირადი გრძნობებიც დაიკმაყოფილოს და საერო საქმეც გააკეთოს. პასივური მორჩილება, პასივურად ტანჯვა-წამების მიღება, რომ თავისებურად მოსვენებულად და უბრძოლველად მოიპოვოს „საუკუნო სანეტარო განსასვენებელი“ ამგვარის ბუნებისათვის გაუგებარია. თუ ღირსებაა ტანჯვა-წამების მიღება და გადატანა თავისის ღმერთისა და იდეალისათვის, მაშინ უფრო ღირსეულიც უნდა იყოს, ვინც მეტს ითმენს ამ ტანჯვა-წამებას. ერთგვარი ეგოისტობაა, თუ გნებავთ, ერთგვარი სისუსტეა წუთიერის ტანჯვით მორჩე რამდენიმე თვისა და წლის ვაებასა და წამებას. ზეინაბის ცხოვრება გვიმტკიცებს, რა მწარეა, რა საშინლად დამასახიჩრებელია და დამლუპველი სიცოცხლისა ესოდენ ხანგრძლივი ტანჯვა და რამდენად სანატრელია და სანუკვარი ერთ წუთში მოსპობა ამგვარის გაწამებულის სიცოცხლისა.

ამგვარ ტანჯვაში გამოვლილ ადამიანს, დაბოლოს, თავისის აზრის განხორციელებას კიდევაც რომ მიაღწიოს, ძალა უსუსტდება, ნერვები ეშლება, გული უმანკდება და სიცოცხლე ნელ-ნელა ესპობა. ასე დაემართა ზეინაბსაც. მართალია იდეალს მიაღწია, თავისი ერი მტარვალისაგან განთავისუფლებული ნახა, მაგრამ საკმაო იყო მის ოცის წლის ტანჯვა-ვაებით გატარებულ სიცოცხლეს ზედ დამატებოდა მისი შვილის, მისი სასოება ტახტის მემკვიდრის ღალატი, (თუ გინდ წუთიერიც) რომ სრულიად მოშლილიყო, დაეკარგა სასიცოცხლო ძალა. ვეღარ შესძლო ადამიანის ბუნებამ ამდენი ვაების ატანა, ეს

ღვთის ძალსაც აღმატებოდა, და აკი ზეინაბის ძალიც შეფერხდა და სიცოცხლე თვითვე მოისპო.

ზეინაბი ძლიერი ადამიანია, სიცოცხლით და ენერგიით აღსავსე მეთქი, ვიმეორებ. ზეინაბი უეცრად როდი დამორჩილებია სულეიმანს. დროებით ცბიერობა მხოლოდ მაშინ იკისრა, როცა გაიგო, რომ მისი გიორგი, საქართველოს ტახტის მემკვიდრე ცოცხალია... „ერთის წლის შემდეგ,—ამბობს ზეინაბი,—ერთგულმა მსახურმა მაცნობა, რომ გიორგი ცოცხალიაო. დადგა ჩემთვის დრო შერცხვენისა, ცოდვისა და თავლაფდასხმისა*)(?! მივიღე იმათი დაწყევლილი სარწმუნოება. სულეიმანის ნდობის მოსაპოვებლად მეც იმისთანა გავხდი, როგორც ის არის, მეც ჩავგრასა და სისხლის ღვრასა ვთხოვლობდი; ჩემი ახალი სახელი უფრო საშინელი შეიქმნა ჩემს სამშობლოში, ვიდრე სახელი მისის ჯალათისა!... ჩემი სახელი, პატიოსნება, სიყვარული, მეფური დიდება—ყოველივე ტალახში ამოვსვარე არაბისტანიდან გადმოვარდნილის საამებლად! მივეჩვიე, ვისწავლე ტყუილის თქმა და ვსტყუოდი პირისახით, ხმით, გულის თქმით, მთლად ჩემის არსებით. გადიოდა დრო და იღუპებოდნენ ნათესაენი, მეგობარნი, ერთგულნი ყმანი და მსახურნი. გავიქვავე გული. ამოვივლიჯე გულიდამ გრძნობა ვისიმე შებრალებისა. შებრალება, სიყვარულიც და სვინიდისის ქენჯნაც, ყოველივე დაითრგუნა, ჩაკვდა ჩემს გულში. აღარავინ მიყვარს უკვე—აღარც ნათესავი, აღარც მეგობარი... აღარც ღვიძლი შვილი... ისიც კი ამოვირეცხე გულიდან... მიყვარს მხოლოდ ერთი, ჩემი ტანჯული და წაქეზული, ღარიბი და ღატაკი ერთი. იმას შევსწირე მსხვერპლად სახელი, პატიოსნება დედოფლისა და დედა-კაცისა, აღალ-მართლობა ჩემის გულისა, ხსნა ჩემის უკვდავის სულისა! ამაზედ მეტი რაღა შემეძლო გამეწირა?“ და მართლაც აბა რომელი წუთური ტანჯვა შეედრება ამ საოცარ ხანგრძლივ

*) თავ-ლაფ დასხმა დედოფლის სტილს არ შეეფერება. ეს თარგმანის სისუსტეა. რუსული „პოზორი“ არ ნიშნავს თავ-ლაფ დასხმას.

დაუსრულებელ წამებას ანა და განა თუ ეგრე ადვილი იყო ყოველივე ამის ასრულება? არა მგონია ამას ვინმე იფიქრებს.

ამას ყოველივეს თავისი აზრი ჰქონდა, ზეინაბი გამქრიახე და გონიერი ადამიანია, თავისი გრძნობები და ვნებები დამორჩილებული ჰყავს, მისი უფალი მარტო გონებაა. ყოველივე მისი მოქმედება შეწონილია მომავალ აზრთან და იდეალთან, ფეხის გადადგმაც კი გამოანგრიშებული აქვს და მთელ ამ ნაანგარიშვესა და ნაფიქრალ მოქმედებას აცისკროვნებს დიადი სურვილი საერო მტრის თავიდან მოშორებისა. პირადი გრძნობა შურისძიებისა, პირადი ანგარიშები მისთვის არ არსებობს: როცა ოთარი ჰკითხავს: „ნუ თუ ვერ ჩაიგდე ხელში დრო, რომ გაგეგმირა გული მტარვალისაო?“ — ზეინაბი უპასუხებს: „ოთარ, განა ღირდა შურისძიებისათვის გამეწირა ყოველივე, რაც გავწირე? მეც პირველში სულ ეგ შურის ძიება მედგათვალ წინ. რამდენჯერ მისცემია ძილს ჩემს მკერდზედ უიარალოდ ჩემი ეშხით და ალერსით მოხიბლული, დატრობილი! ხელი კი გამეწოდნა მხოლოდ და წყეულის სულთ-ბრძოლა, სასიკვდილო მანქვა-გრეხვა მომიკლავდა შურის ძიების წყურვილს! მაგრამ განა შური უნდა მეძია და მხოლოდ შური უნდა მეძია მე, საქართველოს დედოფალს, საქართველოს კანონიერ მემკვიდრის დედას, ტანჯულის, წამებულის სამშობლოს ასულს? რას შეგვძენდა მისი სიკვდილი? განა დაგვიხსნიდა მონობისაგან? განა ცოტა ჰყავს შაჰს მაგისტანა კმნილებანი, კიდევ უფრო მოსისხარნი, კიდევ უფრო გაუმადლარნი სისხლის მსმელნი? არა, შურისძიების მოლოდინში არ ვიყავ მხოლოდ! მე ველოდი იმდღეს, როცა რისხვა ერისა ზღვასავით დაგუბდებოდა, როცა ეგ რისხვა მოსკდებოდა მთის ადიდებელ წყალივით, როცა თითვეული მონა იგრძნობდა, რომ იგიც ადამიანია და თავისუფალი უნდა იყოს, იგრძნობდა და აღსდგებოდა მტარვალთა დასამხობად!“ ან კი როგორ უნდა მოქცეულიყო ზეინაბი, ან რა გზა უნდა ერჩია, როცა „ჩვენმა მოღალატე თავადიშვილებმა მორთეს დედოფლად, მისცეს ხელში ოქროს სინი და ზედ დასდევს გასაღები უკვე აღებულის ციხისა. ჩაკიდეს ხელი, გაი-

ყვანეს გარედ და იქ დააჩოქეს მტვერში. შეჰბოქეს საცოდავი ბავშვი და დააგდეს მის ფეხის წინა.“ დიად, დამარცხებულმა, გალაჩრებულმა და დაბეჩავებულმა მოწინავე საზოგადოებამ დედოფალი და ტახტის მემკვიდრე გამარჯვებულ სულეიმანს ჩაუგდეს ფეხ-ქვეშ, იმ დროს როდესაც ხალხმა თავისი შვილი, თავისი წმინდა სისხლი მისცა დედოფალს ძისა და ტახტის მემკვიდრის დასაცველად. ნუ თუ ამ უხადო დიდებულ მსხვერპლს არ უნდა გარდაექმნა და გარდაებადებია ყრმა-დედოფალი? ნუ თუ არ უნდა ეგრძნო, როგორც ძლიერ მოსიღოს და ბუნება მედგარს ადამიანს, რომ ამ წუთში მისთვის იბადებოდა მოვალეობა დიადი და საშინელი, რომლის აღსრულებაც მისთვის აუცილებელია. იგი ვალდებული იყო წმინდად დაღვრილის სისხლის ნაცვლად ხალხისთვის მეთაურობა გაეწია, თავისუფლება დაებრუნებია და ამ გვარად ვალი გადაეხადა. ასეთის დიადის მოვალეობის წინაშე ზეინაბის მძლავრ ბუნებას სწორედ ის გზა უნდა ამოერჩია, რომელმაც კიდევაც მიაღწეინა აზრს და სხვებთან ერთად აღასრულებია დიადი საქმე. აი, ამ დიადს საგანს ერის განთავისუფლებისას ელტვოდა ზეინაბი და თანაც ამზადებდა „იმ დღეს, როცა ხალხი აღსდგებოდა მტარვალთა დასამხობად.“

დიად ამზადებდა მეთქი ამ დიდებულ დღეს, ამის საბუთს თვით ტრაგედია გვაძლევს. ზეინაბი სულეიმანის ორ განკარგულებას ესწრება. ამ განკარგულების დროს ვხედავთ ზეინაბის „ცბიერობის“ ხასიათს, ვხედავთ რაში გამოიხატებოდა მისი საშინელი ქცევა, რომელსაც თვითვე გვისურათებს. „კარგად ვიცნობდი ჩემს ცბიერს ხალხს,—ეუბნება სულეიმანს, ვითომდა წასაქეზებლად ამ ხალხის კიდევ მეტად დასათრგუნავად,—ოჰ, ტყუილად კი არ გემუდარებოდი ამდენ ხანს—ნუ ზოგავ იმათ სისხლსა მეთქი. ზედ შესდგ და სთელე მეთქი! მხოლოდ შიშს შეუძლიან გაასწოროს მათი მრუდე და მატყუარა გული.“ ჯერ ერთი, ასეთის უცნაურის გულახდილობით, რასაკვირველია, გაზვიადებულია ზეინაბის სამსახური სულეიმანის წინაშე, რათა დააყვედროს ერთგულება და მით მისი ნდობა მოიპოვოს. მერმე,

ენახოთ, როგორ იქცევა სულეიმანის ზემოხსენებულის განკარგულების დროს. ერთი შეეხება ტფილისში ზარების რეკის ნებას. სულეიმანი კათალიკოსს უთვლის, აღარ გაძლევ ნებას ზარები რეკოთ სიონსა და ანჩისხატში და მთელს ტფილისშიო, „დეე, ზარების დაურეკავად ილოცონ; ეგეც საკმაო იქმნება მათთვისო“. ამის შესახებ ზეინაბს უნდა დასტური დაედვა და უნდა კიდევაც წაექეზებინა სულეიმანი, თუ მართლაც ისეთი ცბიერი იყოს, როგორადაც მიაჩნიათ ბ. აკაკის და გ. შ—ძეს და თუ მის ვითომ და ერთგულ მოქმედებას არა ჰქონდეს განსაზღვრული აზრი და პლანი. ეგრე რომ იყოს, სწორედ აქ უნდა გამოეჩინა ზეინაბს თავისი უსაზღვრო მორჩილება სულეიმანისა და მისის დესპოტიურის კაპრიზისათვის კვერი დაეკრა: „ნუ ზოგავ იმათ სისხლს, ზედ შესდევ და სთელეო“.

თუ ზეინაბი მართლაც უანგარიშო ცბიერი იყოს და სულეიმანის სიამოვნებასა სცდილობდეს, განა ისე არ მოიქცეოდა, როგორც ნამდვილი მოღალატე ოთარ-ბეგი, რომელიც წინ წაუსწრებს სულეიმანის მხეცურ სურვილს და მოახსენებს: „რალად გინდა გადასდო, დიდებულო მეფეო? ნება მიბოძე დაუყონებლივ შევაგროვო, ჩემის ჩაფრებით, რაც ტფილისში ზარებია და სულ აქ მოვატანინო ციხეში!“ ამის ნაცვლად რასა ვჰხედავთ? სწორედ ამ ურცხვის სიტყვების გამო ზეინაბი გაათარბებული ეცემა მოღალატე თავადს გულ-ნატკენი და საყვედურებს მიაყრის: „ტფილისის ზარებისთვის ნუ სწუხარ, ოთარ-ბეგ! ჩვენც მოუვლით მაგ საქმეს უშენოდ ან იქნება ზარები კიდევ აწუხებს შენს სმენას და აღვიძებს შენს გულში იმას, რაც გინდა დაივიწყო?“ *) განა ეს ადგილი ცხადს არ ჰყოფს იმას, რომ ზეინაბი სულაც არ არის იმით გატაცებული, რომ „სთელოს და სისხლი სწოვოს თავისს ხალხს.“ წინააღმდეგ,

*) ზეინაბს იმდენხედ ატკინა გული ამ სიტყვებმა, რომ ისახარსაც კი შესჩივის, შეჰხე ამ საქართველოს ლომად მიჩნეულს, „თვითონვე ჰკისრულობს ჩამოჰხსნას ზარები ძველ ტაძრებიდან, სადაც მოუნათლაფთ, დაუქორწინებიათო“, — არ ამტკიცებს ეს იმას, რომ ზეინაბი წამდა-უწუმ ჩასჩიინებდეს სულეიმანს „სთელე და სწოვე სისხლი ჩემ ცბიერ ხალხსაო.“

ამგვარი მოღალატეების მოქმედება მოთმინებიდან იყვანს და თავს ავიწყებს. ზემოხსენებულ სიტყვებით ოთარის გაწკეპვლას ადვილად შეეძლო მიექცია სულეიმანის ექვიანი ყურადღება და ზეინაბის ოცის წლის საქმე ჩაიღუპებოდა. მაგრამ ვამბობ ამ საზიზღარმა საქციელმა ოთარისამ საზღვარიც კი დაავიწყა ოცი წლის ტანჯვა-წამებით გამოცდილ დედოფალს. ხოლო კათალიკოსის უბრალო სისხლის დაღვრა იმდენზედ იმოქმედებს ზეინაბზედ, რომ გადააწყვეტინებს თავისის პლანის სისრულეში მოყვანას და ისახარს მხნე და იმედით აღსავსე სიტყვებს ეუბნება: „უკანასკნელია ასეთი აღდგომაო“.

დამერწმუნებით, თუ ზეინაბი „ბუნება ქრელი, უძალ მოსილო არსება“ იყოს, კათალიკოსის სიკვდილიც არ აღაშფოთებდა, წინააღმდეგ კიდევაც ჩვეულებრივ ლათაიებს მოუყვებოდა სულეიმანს. ეხლა უყურეთ მეორე განკარგულებას სულეიმანისას. ეს ოთარბეგს შეეხება. ოთარბეგი მშვენივრად ასრულებს სულეიმანის ყურ-მოჭრილის ყმის როლს, სცდილობს ერთი ასად ასიამოვნოს მეფეს, მის ერთგულებასა და მლიქვნელობას საზღვარი აღარ უდევს. ზეინაბი ამის უხილავი მოწამეა. მას ესმის ამგვარი უქვეშევრდომილესი გრძნობები ოთარისა: „სცადე ჩემი ერთგულება, დიდებულო მეფეო, ავამხედრებ მოლად ქართლსა, გარე შემოვადგები ქუთაისსა და ახალციხეს, იმერეთის მეფესა და ახალციხის. თაშას ერთის თოკით შევკრავ, ერთმანერთზედ გადავაბამ და როგორც ხურჯინს, ისე გადავკიდებ სახედრის კეხზედ, მოგვგრი აქა და შენის კარის წინ დირეზედ დავჭყრი.“ აქ კი ზეინაბი სხვა გვარად იქცევა. აი სწორედ აქ ეუბნება სულეიმანს „კარგად ვიცნობდი ჩემს ცბიერს ხალხს, ოჰ, ტყუილად კი არ გემუდარებოდი ამდენს ხანს,—ნუ ზოგავ იმათ სისხლსა მგთქი. ზედ შესდგე და დასთელე-მეთქი!“ და ოთარბეგსაც, ამ ერთგულს და ნამდვილ ყურ-მოჭრილ მონას სულეიმანისას, რომელსაც როგორც ეგრეთს, ზეინაბი რომ „ბუნება ქრელი“ იყოს, განსაკუთრებულ პატივს უნდა სცემდეს და აღერსით ეპყრობოდეს, ოთარბეგს ისე ეპყრობა, როგორც შეჭვერის მოღალატეს... მოღალატეს ზეინაბი

ნაბისაგან ვითომდა დავიწყებულის სამშობლოსას. უყურეთ რა ქება-დიდებით იხსენიებს მისი მზის სულეიმანის მარჯვენა ხელს ზეინაბი: „მრისხანების ღირსია ლომი და არა მელა!“ „გაფითრდი, გაფითრდი საძაგელო მელავ! ოჰ მაგას რომ ქალის მშვენიერება არ უყვარდეს, აგრე ადვილად არ გაჰქელავდა ფეხქვეშ ყოველსავე, რაც სწამდა. „შენ—ეუბნება იგი ოთარს,— რომელმაც ჰარამხანისათვის გაჰყიდე სვინიდისი, მხოლოდ იმას ივედრებოდი, რომ ნება მოეცათ ღვინის სმისა. არ იცოდი, რისთვის რა გემჯობინებინა, ჰარამხანა ღვინისათვის, თუ ღვინო ჰარამხანისათვის და როგორც თვალ-ხარბმა ძაღლმა, ისიც დაგვტყუე და ისიცა. რიღათი მოგაქვს თავი? იმითი, რომ, ლოთი და გარყვნილი, ჰხოხავ უძლეველის ფეხის წინაშე, ოღონდ-კი პატივი და სიცოცხლე არ მომაკლდესო? კარგი სანახავი კია დარაჯი ისლამისა, ღვინით გამომთვრალი?!“ დამერწმუნებით, ეს არ არის სულეიმანის ერთგულის ცოლის ენა? აქედან ნათლადა სჩანს, რომ ზეინაბი გულ აღრენილია ოთარბეგზედ, ვერ მოუნელებია, რომ „უშიშარი ოთარი, მარჯვენა ხელი მეფე თეიმურაზისა, ლომი საქართველოსა“ გადაქცეულა სულეიმანის ფეხის მტვერად. წინ და წინვე რაკი პლანი აქვს მოქმედების შედგენილი—„ხალხის აღდგენა მტარვალთა დასამხოებათ“, რასაკვირველია, სისრულეში მოსაყვანი ხერხიცა აქვს შემუშავებული. როცა ზეინაბი ოთარისთანა წინედ გმირს და დღეს „თვალხარბ ძაღლად“ ქცეულ მოღალატეს ჰხედავს ხოლმე, ასეთის კილოთი ელაპარაკება და სწორედ ამათ შესახებ ეუბნება სულეიმანს, „ცბიერია ჩემი ხალხი, ნუ ზოგავ მაგათ სისხლსაო“. იქნებ ამან გონებაში ჩაადგოს მოღალატე და სამშობლოს მტარვალის წინააღმდეგობა განიძრახოსო. და თუ ამგვარი ფსიხოლოგიური ზედ-გავლენა ვერას გამოადგებო ხოლმე, ისეთ საშუალებასაც კი მიჰყოფს ხელს, რომელიც მსხვერპლს თხროლობს. ამ შემთხვევაში ამ მსხვერპლად ოთარბეგის ქალი უმანკო და მშვენიერი გაიანგ ხდება. ზეინაბი სცდის ოთარის გრძნობას გაიანგსადმი, და უკანასკნელს საშუალებას მიმართავს—იქნებ ამან მაინც გამოათხიზლოს

და ქვეშაირთ გზაზედ დააყენოსო: „ოთარბეგ, გაიანეს გამო-
გზაენაც არ დაგავიწყდეს“ მეხივით დასცემს თავზედ ამ სიტ-
ყვებს, „დაიტოვე სხვა ყველა შენი ასულნი, მეფეს კი მხო-
ლოდ გაიანე მოჰგვარე,“ დაცინვით ეუბნება ოთარბეგს და
როცა ეს „ლომი საქართველოსა“ აქაც სულმდაბლობას იჩენს
და ლაჩრობას, ზეინაბი კიდევ, მოთმინებიდან გამოსული და აღშ-
ფოთებული, „შეტყუოლდება, გაოცებული უნებლიედ“ წამოიძა-
ხებს „როგორ? შენ!“ და მერე ისევ გონს მოვა. ამ უკანასკნელ-
მა ხერხმაც არ უშველა, ოთარი შეუდრეკელია, ყმა სწორედ,
ნამდვილად ერთგული ყმა, ეს სწორედ თავზარს დასცემს. „ეს
ლომი საქართველოსაო,— შესჩივის ისახარს ამის შემდეგ ზეინა-
ბი—თვითონვე იძლევა ქალს უდრტვინველად, უბრძოლველად,“
„თვითონვე ჰკისრულობს ჩამოხსნას ზარები ძველ ტაძრებიდგან,
საცა მოუნათლაოთ, დაუქორწინებიათ. შეურაცხვეყოფდი, თავზედ
ლათს ვასხამდი და ის კი დედამიწას ლოკავდა ჩემ ფეხ ქვეშ...
თითქო ფინია ძაღლიაო ისე წკმუტუნებდა, კუდს იქნევდა,
იკლაკნებოდა. ეგ ოთარია?...“ „განა ცხადი არ არის, რომ დე-
დოფალს ყოველივე ამგვარი ხერხი წინად განზრახული აქვს
თავისის აზრის სისრულეში მოსაყვანად. როცა ზარის რეკას
აღკრძალვენ, მისი სული და გული აღშფოთებულია, გული უკვ-
დება და ვერაგ ოთარბეგზედ ჯავრს იყრის, როცა ოთარისთანა
სვინიღისის გამყიდველს ჰხედავს, შეურაცხყოფას აყენებს, უსა-
ფუძვლო საყვედურებით ავისებს, იქნებ, რამენაირად უკმაყოფი-
ლება ჩავუნერგო, გულშიო და თუ ამასაც უნაყოფოდ დაინახავს,
მაშინ მიჰყოფს ხელს მძიმე და მტანჯავს საშუალებას. მაშინ აქე-
ზებს სულეიმანს „ზედ შესდევ და სთელე ეგ ცბიერი ხალხი,
ნუ ზოგავ მაგათ სისხლსაო“ და ამგვარ ხალხად ყოველთვის
ოთარბეგები უნდა ყოფილიყვნენ. ამ შემთხვევაში ოთარის
სისხლის არ დაზოგვა მისის ერთად ერთის პირმშო ქალის ჰარა-
მხანისთვის მოთხოვა იყო, იქნებ ამ უკიდურესს საშუალებას მაინც
ეშველა რამე და როცა ეგრეთი საშუალებაც არას შველიდა,
რასაკვირველია, უბრალო (იმ თავითვე მაინც) მსხვერპლი შეი-
წირებოდა ხოლმე. გაიანე უმანკო და უცოდველი ყოვლის

მხრით არსება, აბა რა შუაში იყო, მაგრამ მისი სისხლი საჭირო იყო ოთარის მოსარჯულებლად. ეს დიდი რისკია და ამგვარის რისკის მოხდენა ისეთ ბუნება ძლიერს, ძლივე მოსილ ადამიანს შეჰფერის და შეუძლია, როგორც ზეინაბი იყო.

სწორედ ამ გვარ შემთხვევას ეხება ზეინაბი, როცა მისი ხერხის წყალობით მორჯულებულს ოთარს ეუბნება: „გავიქვავე გული, ამოვიგლიჯე გულიდგან გრძნობა ვისიმე შებრალებისა. შებრალება, სიყვარულიც და სვინიდისის ქენჯნაც ყოველივე დაითრგუნა, ჩაკვდა ჩემს გულში. ილუპებოდნენ ნათესავნი, მეგობარნი, ერთგულნი, ყმანი და მსახურნი.“ დიად, სწორედ ამ გვარ შემთხვევებზედ ამბობს ზეინაბი და დრამის ფაქტები შეურყეველ საფუძველს გვაძლევს, უცილობელ ქემ-მარიტებად აღვიაროთ, რომ ზეინაბის გული ყოველთვის სტიროდა და შფოთავდა ცხადადაც კი, როცა კათალიკოსებისთანა ერთგულებს აწიოკებდნენ და სტანჯავდნენ და მხოლოდ და მარტო ოთარბეგისთანა მოღალატეებისათვის იყო მისი გული გაქვავებული და შეუბრალებელი. დრამა უეჭველ საბუთს გვაძლევს იმისას, რომ თუ ზეინაბის წყალობით ილუპებოდნენ „ნათესავნი, მეგობარნი, ერთგულნი, ყმანი და მსახურნი“, ყველანი ესენი ოთარ ბეგისთანა ვერაგნი იყვნენ ანა და ოთარბეგისთანა ძლიერის გავლენიანის პირის მოსარჯულებლად იყვნენ მსხვერპლად შეწირულნი, როგორც გაიანე. უსაგნოდ, უაზროდ, დარწმუნებული ვართ, ზეინაბს ერთი კაციც არ დაუღუპავს. ხოლო უმართლოს დაღუპვა, კათალიკოსისა, მაგალითად, იმ აღშფოთებამდი მიიყვანს დედოფალს, რომ აჯანყების დაწყებას გადასწყვეტს და თვით შეიქმნება დამწყებად აჯანყებისა დასათრგუნად მტარვალისა. გასაოცარია, საიდან გამოიტანა დასკვნა ბ. აკაკიმ, რომ „ზეინაბის გულში მაშინ იფეთქა ქართველობამ, როცა საბა სალოსების და ანანიების წყალობით „აღდგომა“ მოახლოვდაო“, მაშინ როდესაც ზეინაბმა არაფერიც არ იცოდა ამ აღდგომის შესახებ და ისახარს ეუბნება იმ დროს, როცა დრამით არც კი ვიცით არაფერი საბა სალოსებით „აღდგომის“ შესახებ: „დროა, დრო, ისახარ! შეუ-

თვალე ანანიას, წაიყვანოს ჩვენი შვილები ოთართან. მე იქ ვიქნები და, თუ ახოვან ოთარის გულში არ გამქრალა ყოველივე ადამიანობა, დაეცემა მის ფეხ-ქვეშ, მკვდრეთით აღსდგება სული მებრძოლისა ღვთისათვის, სამშობლოსათვის, ახალგაზრდა მეფისათვის!“ ან კი საიდან უნდა სცოდნოდა ზეინაბს „აღდგომის“ ამბევები თუ არ კილოკავად, როცა მას ოთარბეგის მეტის ნახვა არც კი შეეძლო, და ამიტომაც არის, რომ გულ მოწყლული და სასოება წარკვეთილი ესაუბრება ოთარბეგს: „არ არის თავისუფალი ადამიანი, არ არის ხელის გულის ტოლა თავისუფალი ადგილი კასპის ზღვიდან შავ-ზღვამდე. ყველგან მხოლოდ სისხლის ღვრაა და ძალ-მომრეობა. ყველგან ისლამს უდგია ფეხი ძირს გართხმულთა მკერდზედ, ყველგან მღულარებას აბნევენ, ყველგან ცრემლი და მონობაა, ყველგან სიკვდილი, სისაწყლე, ტყვეობა, ტანჯვა, წამება... და მონობა, მონობა, მონობა, მარტო ოდენ მონობა, ვით შავ-ბნელი ღამე!“ და ან საბა სალოსიც მხოლოდ მაშინ არ ახარებს „აღდგომას“ ზეინაბსა და ოთარს, როცა ყურს მოჰკრავს მათ ლაპარაკს და გულ წარმტაც სიტყვებს გაიგონებს ოთარისას: გამიძელ, მიწინამძღვრე, ჰოი, დედოფალო! წყეულიმც იყოს ჩემი უკუღმართი გული! სირცხვილი ჩემს ჯალარა თავს, სამშობლოსა და ღმერთის გამყიდველის პატივისა და ფუფუნებისათვის... შეუძლებელია შენდობა განდგომილისა, მოღალატისა, მაგრამ ვაზღვევინებ კი, ამოვიყრი კი იმათ ჯავრს, ვინც ჩამადლო ამ ყოფაში, ღველი შენს ბრძანებას, დედოფალო!“ აი მაშინ ახარებს მათ საბა „მთლად საქართველოც თქვენთან იქნება, ქრისტე აღსდგაო!“. განა საბამ უწინ არ იცოდა, რომ ხალხი „აღდგომისთვის“ ემზადებოდა, მაგრამ ხალხს მეთაურები ეჭირვებოდა, ამ მეთაურებს ზეინაბი ამზადებდა ცრემლითა და გლოვით, ტანჯვითა და ვაებით, სულის წამებითა და დამამხობელის და გამანადგურებელის სინიდისის ქენჯნით. ფსიხოლოგიურად დიდის სინამდვილის დაცვაა ისიც, რომ ზეინაბი „თამრობას ვეღარ ახერხებს“, როგორც მხატვრულად ბრძანებს აკაკი, და დედოფალი თავს იკლავს. ჯერ ერთი ისეთი თავზარიც რომ არ

დასცემოდა და შვილს არ ელაღატებინა, შესაძლოა ზეინაბის გატანჯულსა და გაწამებულს არსებას ისეც ვეღარ შესძლებოდა ფსიხიურად აეტანა იმისთანა დიდი ბედნიერება, როგორიც იყო ისეთის დიადის აზრის მიღწევა. განა ხშირად არა ხდება, რომ დედა, რომელიც თვეობით უვლის ავადმყოფ შვილს, ღამეები არ სძინავს, ცრემლით ასველებს სარეცელს და ყოველ სუნთქვას ითვლის სწეულის შვილისას, განა ხშირი მოვლენა არ არის, რომ ამგვარი დედა, რაკი შვილი შედის მორჩენაში, თვითონ ქვეშაგებში ვარდება და კიდევაც კვდება. ვერ იტანს მისი ტანჯული არსება ვეღარც დიდ სიხარულს, აღარ შესწევს ძალი და ღონე და სხეულიც თითქმის აღარ ებრძვის მედგრად სიკვდილს, თითქო ხედვიდეს, რომ მისი სიცოცხლე საჭირო აღარაა. რამდენად უფრო ნამდვილია მაშ ზეინაბის, ქართველის დედოფლისაგან თავის მოკვლა, როცა ხედავს, რომ მისი იდეალი, სიმბოლო მისი იდეალისა—მისის ერის თავისუფლებისა, თავისუფალის სამშობლოსა—მისი ტახტის მემკვიდრე სიკვდილით მხოლოდ ისყიდის სამარცხვინო ღალატს. რაღა ეს ეჭვირებოდა ამ ტანჯულს დედოფალს, ამ წამებით დასუსტებულ გმირს და ვეღარ გასძლო, ვეღარ შესძლო მეტი ბრძოლა, მისთვის ეხლა თვით უბრალო ძალზედ გადამეტებული სიხარულიც ძნელი ასატანი იყო. აქ კი უდიდესი ბედნიერებაა მისი ოცის წლის ფიქრის ასრულება ერთის მხრით და მეორეს მხრით კი ამავე ფიქრის ერთის ნაწილის სამარცხვინოდ დაღუპვა; ისეთი რამ ელმტაცებელი იყო ერთი და ისეთი რამ მტანჯავი მეორე, რომ აქ სიცოცხლე ყოველად შეუძლებელი იყო, აქ ზეინაბს, თუ გულმოწყალე სიკვდილი არ შეიბრალებდა, თვით, როგორც სულითა ძლიერ ადამიანს, რომელიც აჩქარებს მოვლენას და ჰქმნის ისტორიას, უნდა დაეჩქარებია ბოლო ტანჯულის სიცოცხლისა და კიდევაც გმირულად გასწყვიტა ძაფი თავისი სიცოცხლისა კარგად შემგნები მისა, რომ იგი ეხლა მეტიღა იყო ამ განახლებულ, მკვდრეთით აღდგომილ ცხოვრებაში. მას აღარა ჰყავდა ის, „ვის განსჯადაც უნდოდა მიეტანა თავისი ცოდო, თავისი შეტყვევება“.

საშინელი და მრისხანე იქმნებოდა მისთვის, მის დედისათვის, სიტყვა მისის რისხვისა, მისის განსჯისა. მაგრამ იგივე რისხვა დაამხობდა ძლიერს ისლამს წმიდა ჯვარის წინაშე!“ ის კი არა თუ „გარყენილმა ჰარამხანამ... ისლამმა... დამმონებელმა და უღმრთებელმა... წაართვა მისი უკანასკნელი თვალის ჩინი... ჩააქრო მისი ვარსკვლავი.“ ამის მერე ზენაბის სიცოცხლე შეუძლებელია იყო, ტანჯულმა ღმერთმაც კი, როგორც მოგვითხრობენ, წყალი მოითხოვა... და ეს ხომ არა ჩვეულებრივი, მაგრამ მაინცა და მაინც ადამიანი იყო. სწორედ ეს მისი ადამიანობა გვხიბლავს ჩვენ, სწორედ ეს მისი ძალა ადამიანური თუმცა გმირული და უჩვეულო, ეს მისი შეუღრეკელი ნება, ფხიზელი გონება, განცისკროვნებული აზრი და გული გვიმორჩილებს და გვხიბლავს ჩვენ. ასეთი ადამიანების განსჯა ჩვეულებრივის მასშტაბით არ შეიძლება, მათ ვერ ავსწონით ჩვეულებრივ სასწორზედ და ჩვეულებრივის საწყაულით ვერ მიუწყობთ, ვერ განვიკითხავთ ჩვეულებრივად, მათი მოქმედება ცალკ-ცალკე ვერ აიწონ-დაიწონება, მთელი მათი ცხოვრება განუწყვეტელი კავშირია, განუწყვეტელი ძაფია დიადის მოვლენისა, დიადის არსების მკიდროდ შეერთებული ნაწილია. სათითაოდ რომ აიღოთ მისი მოქმედება, თუ გინდ გაიანეს მოთხოვა ოთარბეგისათვის—ბოროტმოქმედებაა, მაგრამ აბა თავიდან ბოლომდის განარჩიეთ მისი მოქმედება, თუ ყოველივეს სიმართლისა და სიკეთის შუქი არ ეფინება იმ დიადის საგნის წყალობით, რომლის აღსრულება შესძლო ამ საშუალებით. მაგათთანა დიდ-ბუნებოვან ადამიანებს, თუმცა გრძნობაც დიდი აქვთ, არ შეუძლიათ უბრალო გრძნობას დაემორჩილონ, უბრალო საშუალო კაცის წრიპინა მორალით იხელმძღვანელონ, მათთვის ყოველივე ნება დართულია თუ კი დაბოლოს მიზანს მიაღწევენ. ვერც ერთი თავზედ ხელადებული მორალისტი ვერ გაბედავს იეზუიტურის პრინციპის ზნეობის ქვაკუთხედად განცხადებას, არც ერთი მათგანი არ აღიარებს, რომ მიზანი ამართლებს საშუალებასა და ხერხს ამ მიზნის განსახორციელებლად ნახმარებსაო, მაგრამ სამაგიეროდ

ვერც ერთი მლაშე და დახვესებული ფანატისკოსი მორალისტიც ვერ იტყვის, რომ გენიოსსა და გმირს, ძლიერ ადამიანს, რომლის მაგალითი არა ერთი ვიცით, არ შეენდოს ბევრი, თუ კი მან დიდი აზრი განახორციელა და დიდ საგანს მიაღწია—ეს კი მიუცილებელი პირობაა. ზეინაბიც ამ საზომით უნდა გაიზომოს და თუ ასე შევხედავთ მას, ძნელია თაყვანი არა სცე ამ ქვეშარატად ტანჯულსა და წამებულს ადამიანს. შეუძლებელია მას იგივე ადგილი არ მიუჩინო, რაც სათნო მოწამე ქეთევანს და, ვინ იცის, საარჩევნოდ რომ ჩავარდეს, უმეტესმა ადამიანობამ იქნებ ზეინაბი ირჩიოს, რადგან, ვიმეორებ, ის უფრო ახლოა, უფრო ენათესავება მისს აზრსა და გრძობას. თ. სუმბათაშვილმა ამ მსოფლიო ლიტერატურის ერთი საუკეთესო ხასიათი დაგვიხატა. ეს ხასიათი რაღაც იბსენურს მოგაგონებს, რაღაც ნიცშესებურს მხნე, მედგრისა და მამაცის ქალისას, რომლის თავგანწირულება და გულის ღმობიერება არ ჩამოუვარდება საუკეთესო ტიპის ქალთა გულ-ღმობიერებასა და თავ-განწირულებას. თუ ოფელია და დეზდემონა იდეალი იყო ერთ დროის რომანტიკულად მოწყობილის კაცობრიობისა, დღევანდელ დღეს უფრო მოგვეწონება ნორა და ჰედა გაბლერი და უფრო კიდევ ზეინაბი—ადამიანი ყოველის მხრივ, მაგრამ უფრო ზე-კაცი, ვიდრე უბრალო კაცუნა.

კიდევ ზედ მეტი ღირსება ამ ტიპისა მაშინ გამოჩნდება, თუ მის სიმბოლიურ მხარეს აიღებთ. ეგ ტანჯული და გაწამებული საქართველოა, რომლის ისტორია დღევანდლამდე იმით არის დამთავრებული, რომ მისი პოლიტიკური თვით არსებობა მოიხპო. საქართველო ძალა-უნებურად ითმენდა მრავალგვარის დესპოტისაგან გაქლევასა და შეურაცხყოფას, მაგრამ მისი აზრი და მისწრაფება არასოდეს არ მომკვდარა, მისი სიცოცხლის ძაფის შეწყვეტამდის: იბრძოდა საშინლად, ყოველის ღონით, ყოველის საშუალებით, რადგან სიცოცხლე სწადდა და მოქმედება. მშრალ-მშრალ მორალურის თეორიებისთვის რომ ედია იმას, დრო არა ჰქონდა, იცავდა თავისუფლებასა და სამშობლოს ჯვარის სახით და ამას სწირავდა ყოველივე გარეგან კმაყოფი-

ლებასა და „სულის ცხონების“ დიპლომებს. განაღდა შესაძლებელია ზეინაბები არა ჰყოლოდეს იმ ხალხს, რომელმაც სრულიად სამართლიანად და კანონიერად ისტორიული პირადობა დიდ მოურავისა ლეგენდარულად გაჰხადა?

მე უფრო მეტად მაკვირვებს ჩვენი ცბიერობა, ჩვენი გულჩახვეულობა, ჩვენი ზნეობრივი ურცხვობა და კადნიერება! ზიზღით ვუცქერით ზეინაბებს, და გვაქვს უფლება ასე სასტიკად მოვექცეთ მას მაშინ, როდესაც ყოველივე ჩვენი მოქმედება ცარიელი ცბიერობაა და უაზრო, უმნიშვნელო და უსაფუძვლო მარტო-ლა ოდენ ჩვენის ზნეობრივის კოტრობის გამომსახველი. განა თუ ცბიერობა მარტო სულეიმან ხანის ჰარამხანაში ყოფნით შეიძლება გამოიხატოს. დრო იცვლება და დროის მოთხოვნილებაც. ამ დროის შესაფერად კი რამდენად ბევრად უფრო ზნეობრივად დასაგმობ მოქმედებით არის აღსაფასებელი ჩვენი ცხოვრება, ვიმეორებ, სრულიად უსაგნოდ და უსაფუძვლოდ, ყოველივე წუთი ჩვენის ცხოვრებისა და ამავე დროს ჩვენ ვითომ და „ფაქის ზნეობას“ შეურაცხყოფას აყენებს ზეინაბის გმირული თავგანწირულება და ტანჯვა-წამება დიადის საქმის აღსასრულებლად.*)

კიტა აბაშაძე.

*) ჩვენ უმთავრესად ზეინაბის ტიპის განჩევას მივაქციეთ ყურადღება, რადგანად ვგ ვამხდარა საკამათო საგნად ჩვენ მწერალთა შორის. საზოგადოდ ამ ტრაგედიის სხვა ღირსებებს ყველანი ერთხმად აღიარებენ გარდა იმათსა, რომელთაც ორიგინალი არც კი წაუკითხავთ, ხოლო თარგმანების პოეზიაზედ სჯიან. საზოგადოდ ამ ტრაგედიის შესახებ ჩვენ წერილი გვქონდა დასტამბული შარშან „ივერიაში“.

დ ე მ ნ ა ს

ა ნ უ

ლიმითრი გატონიშვილის თაყვანისმცემი.

(მ. ბროსე; დამატებანი და განმარტებანი ქართლის ცხოვრებისა).

სიკვდილის ჟამი რომ მოუახლოვდა, ამბობს სტეფანოს ორბელიანი, დავით III დაიბარა კათალიკოზი, პირველნი დიდებულნი და მათთან ერთად ძმა თავისი გიორგი და შვილი თავისი დემნა. წინ სალოცავი თავისი ხატი დაისვენა, ჯვარი წამებულისა და წმინდა სახარება და უთხრა: „საქართველოს დიდებულნი, კარგად მოგეხსენებათ, რაოდენი ღვაწლი დაგდოთ მამაჩემს; მან აღადგინა სამეფო და სიკვდილის წინ მე დამილოცა იგი წმინდა, დანაწერი ანდერძით. მე უკვე ვგრძნობ აღსასრულსა ჩემსა; ჩემს ძმას გიორგის, თითონაც აქა ბრძანდება, არავითარი უფლება არა მაქვს სამეფო ტახტზედ და როგორც მე მერგო სამეფო გვირგვინი მამაჩემისგან, ისე მე გარდავეცემ გვირგვინს ჩემს შვილს დემნას თქვენ, დიდებულთა, თანადასწრებით. შენ, ძმაო გიორგი, ჩემი ალაგი დაიჭირე, მხედართ მთავრობა გაუწიე ქვეყნის ჯარებს, მამიჩვენის ანდერძით შენთვის ბოძებულ მამულით ისარგებლე, ვიდრე ჩემი შვილი დავაჟკაცდება.“ ივანეს დაუძახა, სემბათ ორბელიანის შვილს დაათიცა, რომ წმინდად აასრულებს მის უკანასკნელ ბრძანებას; მერმე აიყვანა თავისი შვილი და ივანეს ჩააბარა. შემდეგ სხვა დიდებულნი დაათიცა, ბატონიშვილს არ ვუღალატებთ და

რა დავაჟკაცდება, მეფედ ვაკურთხებო; მიიცვალა და*) წინაპართა სასაფლავოში გელათში იქმნა დაკრძალული. მას შემდეგ ბავშვი ივანეს სახლში იზრდებოდა და იწრთვნებოდა.

გიორგიმ უწარჩინებულეს დიდებულთა და კათალიკოზის გული მოიგო, მეფობა განიძრახა, მაგრამ ვერ გაებედნა და ვერ გაემხილებინა თავისი წადილი სემბათ ორბელიანის და მის შვილებ ივანე და ლიპარიტისთვის. ერთისთვის შემდეგ გიორგისთან შეკრბენ ყველა დიდებულნი და აზნაურნი და ივანეც მივიდა თავისიანებით. გიორგიმ გააგებინა თავისი განძრახვა და ბევრის ხვეწნით და ვედრებით დაარწმუნა—მე არაფერს წამართმევ ჩემს ძმისწულს და როდესაც გაიზრდება და დავაჟკაცდება, სამეფო ტახტზედ დავსვამ თანახმად ჩემის ძმის ანდერძისაო. გიორგი ბედნიერი კაცი იყო ყოველ თავის საქმეში, ძალით აღსავსე და მეტად სამართლიანი. გიორგის დროს მეტად გაფართოვდა სამეფო; პირად თითონაც ბევრს ომში დაესწრო თავის მხედრობით და მამაც მხედართ მთავარ ივანეს წინამძღოლობით სრულიად შეარყია სპარსთა და თურქთა ძალა. ამ გიორგიმ აიღო ქალაქი ანი 610—1161 წ. მერმე მთელი შირაქი, რომელიც ივანეს უბოძა, პირველს მხედართმთავარს საქართველოსას, შვილს სემბათ ორბელიანისას, ისე რომ მას შემდეგ მის საკუთრებად დაიდვა. ერთხელ ანის კარებთან ამ ივანემ დაამარცხა შაჰი-არმენი, რომელიც ქალაქის ასაკლებად წამოსულაყო 40000 კაცით; მეფეს არ დაუცადა, რომელიც საშველად მოდიოდა, და ისე შეება მტერს. მეორედ მძლავრი ათაბეგი ილდიგუზი დაამარცხა, გავის მინდორში, როდესაც 100000 კაცით მოდიოდა მეფის გიორგის წინააღმდეგ საქართველოს ასაოხრებლად და მეფის წარსატყვევნად. ივანე ისე მოხერხებულად მოიქცა და თავის გამირულ ვაჟკაცობით იმისთანა უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააყენა მტერი, რომ მან მიუტოვა კარვები, იარაღი, მრავალი სურსათი და საკლავ-საბამი საქონელი და გაიქცა ლამე. მაგრამ მიუხედავად ამოდენა

*) 1154 წელს. რედ.

სამსახურისა და ბრწყინვალე საქციელისა, მეფე მხოლოდ გარეგნად უმადლოდა ივანეს, პატივისა სცემდა და დიდებას ანიჭებდა. გულის სიღრმეში კი უნდობლობა ედვა მის ნორჩ მოწაფისა გამო და შემთხვევას ეძებდა, მაგრამ ამაოდ, რომ ჩუმიდ მოეწამლა ბატონიშვილი; მაგრამ ივანემ იცოდა მისი განძრახვა. მამა მისი სემბათი დიდს სიბერეში მოკვდა და დასაფლავებულ იქმნა თავის წინაპართა შორის, საერისთავოს მემკვიდრეობა გარდასცა თავის შვილებს ივანეს და ლიპარიტს.

წელსა 626—1177 არეულობა მოხდა საქართველოში და ორბელიანთა გვარი მთლად ამოწყვეტილ იქმნა. მეფე გიორგი 21 წელიწადი მეფობდა და ყმაწვილი დემნა დავაჟკაცდა. როდესაც ივანე, იმისი ძმები და შვილები სოფ. დარბაზში, აგარაკში იმყოფებოდნენ რა განცხრომას ეძლეოდნენ, დაინახეს უმთავრესნი დიდებულნი და მათთან ერთად დემნა მათკენ მიმავალი. ივანე, —უთხრეს დიდებულთა, —მოიგონე რას შეჰპირდი და რა შეჰფიცე მეფე დავითს; გაფრთხილდი, ფიცი არ გატეხო. დრო არის სამეფო ტახტზედ აბრძანდეს ბატონიშვილი; გიორგი სახატეში ბრძანდება რამდენიმე მხლებელით; ჩვენ ყველანი მზადა ვართ ჩვენი მოვალეობა ავასრულოთ. —ღმერთმა დაგვიფაროს, —უპასუხა ივანემ, —ფიქრადაც არ უნდა მოგვივიდეს პირონცხებულის მოკვლა. მაგრამ შეფიცულის ასასრულებლად, დემნა ტახტზედ დაესვათ, გიორგი დავიჭიროთ, წმინდა ფიცი დავადებინოთ და ხელიც მოვაწერინოთ, რომ დაემორჩილება თავის ძმისწულს; მაშინ გავანთავისუფლოთ და ნება მივცეთ თავის მამულში იცხოვროს. ყველანი დაეთანხმნენ ამ აზრს და საჩქაროდ ჯარების კრებას შეუდგნენ. მაგრამ ერთი მცირე წლოვანი ყმაწვილი, რომელსაც გაეგო ეს გარდაწყვეტილება, ღამე წავიდა და მეფეს შეატყობინა. მეფე მაშინადვე ცხენს მოახტა, თბილისს გაიქცა და იქ გამაგრდა. ივანემ ამისი არა იცოდა რა და მხედართ აგროვებდა და ჯარს ამზადებდა. ყველა დიდებული და პატიოსანი ქართველი თანაუგრძნობდა და მის დასახმარებლად მრავლად მიდიოდნენ დარბაზს, აგარაკში. აქ იყვნენ ერისთავნი ქართლი-

სა*), ყვარყვარე, ერისთავნი ჯავახეთისა, კახაი და ამისი შვილი, დიდი გამრეკელი, მებნაი ჯაყელი, ერისთავნი ტაშირისა, ჰასან კაიენელი, გრიგოლ, შვილი ამპირატისა, ანელი, რომელთა შეერთებულნი ძალნი 30 თას კაცზედ მეტს შეადგენდნენ. მარტოდ, უჯაროდ დარჩენილმა მეფემ დაიბარა ვინმე ყიპჩაყი, ყუბასარად წოდებული და რაკი სხვა მოსარჩლე არა ჰყავდა, მოახერხა და 5000 კაცამდე შეკრიბა. რა გაიგეს შეთქმულთ ქალაქში მისვლა მეფისა და იქ გამაგრება, ტფილისისაკენ არ გაემართნენ შესაბრძოლებლად და ელოდნენ, მეფე თითონ ამხედრდება ჩვენს წინააღმდეგო. რაკი ძალიან გაგრძელდა საქმე, გამრეკელი დაემორჩილა ადამიანის გონების ბუნებრივს დაუდგრომლობას, მოსწყდა შეთქმულობას და გიორგისთან მივიდა ღამე. ეს რომ ნახა, გრიგოლ მაჭისტროსიანიც ასევე მოიქცა, სხვებმაც ამათ წაბაძეს და ერთი ერთმანერთის საიდუმლოდ მიდიოდნენ და თავს უკრავდნენ მეფეს, ისე რომ მისი ძალა მით უფრო მძლავრდებოდა, რამდენადაც დემნასუსტდებდა. მართლაც ვინც კი გიორგის მხარეს გადავიდა, დიდი პატივისცემით მიიღო მეფემ, საჩუქრებით აავსო, მხიარულად დროს ატარებინებდა და დიდს წყალობას ჰპირდებოდა, — ყველაფერს წავართმევ ორბელიანთ და თქვენ მოგანიჭებთო. რაკი ასე მომაგრდა და გაძლიერდა გიორგი და ამასთან თავის ძმისწულის და ივანეს სისუსტეც იცოდა, დიდი ლაშქრით ამხედრდა მეფე. ეს რომ გაიგო, ივანემ სამშვილდეს ციხეში მოაგროვა რაცკი ებადა თავის საგვარეულოს სალარო ძველის-ძველ დროიდგან შეძენილი და სარჩო საბადებელი; იქ უწარჩინებულესი მხედართ-მთავარნი დატოვა, თითონ კი თავის ჯარით და თავის და დემნას დიდებულ მომხრეებით ლორში შევიდა და მეტად გამაგრდა. თავისი ძმა ლიპარიტ და ორი თავისი შვილი ათაბეგს ილდიღუზთან გაგზავნა ჯარებით შველის სათხოვნელად. აგარაკს რომ მივიდა, მეფე გიორგიმ აქ ვერავინ ჰპოვა, სამშვილდეს აღუყა შემოარტყა, 25

*) ავტორი უცვლელად ხმარობს სიტყვებს „ქართლის ერისთავნი“ და ეს ამტკიცებს, რომ ქართულით უნდა იყოს თარგმანი ეს ცნობა,

დღეს იქ იდგა, აიღო და ციხის მცველნი გამუსრა. იმავ დროს ხელთ იგდო ორბელიანთა ძვირფასი საუნჯენი და ყოველი ქონება და ლორის ასადებად გაემართა. და რადგან ივანე გამაგრდა ციხეში 13 როტიტის თვისას და რადგან შიგ იმყოფებოდა მეპეკის 5-ამდე*), ციხეში მყოფნი სასოწარკვეთილებას მიეცნენ და დიდებულნი თითო-თითოდ ღამით ჩამოდიოდნენ თოკებით ციხის კედლებზედ და თავს უკრავდნენ მეფეს. ცოტა ხანს უკან წარწინებულ დიდებულთაგან, თავის გულის სანდო მეგობართაგან წერილი მოუვიდა ივანეს; წერილი ისარს შემოაყოლეს და ურჩევდნენ—დამორჩილდი მეფეს, შეურიგდიო, —რადგან ეშინოდათ ათაბეგი ილდილუზის ჯარებისა. წერილის შინაარსი ასეთი იყო:

„დიდებულო ივანე გმირო მამაცო და უძლეველო, შთამომავლობით ჩინელო, მძლავრის ხელმწიფისა შტოო, ივერიას შემოხიზნულო, სადაც დაუფასებელი დიდება შეიძინე; სასახლის უმაღლესო გამგეო და მეფის გიორგის მხედართ მთავარო, თუ შენი მშვიდობა გინდა, გიყვარს შენი სიცოცხლე და შურის ამძვრელი შენი დიდება, თუ გინდა შეირჩინო შენი მამული, რომელიც საქართველოს მეფის მამულის ნახევარზედ მეტია, დავიწყე პირველი შენი ფიცი, შენი დაპირება და დავითის ანდერძი; დამორჩილე გიორგის, მძლავრს ხელმწიფეს საქართველოსას; აიღე და მოართვი ძვირფასი ძღვენი ჭაბუკი დემნა, შვილი დავითისა, მიზეზი ურიცხ უბედურებისა, რომელიც თავს დაგაწვა შენს ციხეში.“

ეს წერილი რომ მიიღო, ივანემ პასუხი მისწერა, რომელიც ისარს მოაბა და ციხიდგან გარეთ გადისროლა:

„საყვარელო ჩემო დიდებულნო, მძლავრნო და შემძლებელნო თავადნო, მე ივანე ორბელიანმა წავიკითხე რჩევა თქვენს უსტარში მოწერილი, მაგრამ ვერ დავეთანხმე შიგ გამოთქმულს აზრებს. ადამიანი, რომელიც სიცოცხლის სიყვარულით გატაცებული, უღალატებს ღვთიურს კანონს და ფიცს

*) როტიტი—დეკემბერი, მეპეკი—ივლისი.

გასტენს, იუდას ჯილდოს მიიღებს: ცეცხლში ეგდება უკუნი-
თი უკუნისამდე ეშმაკთა შორის. მე არ შემიძლიან სუსტს და
წარმავალს არსებას ერთის დღის სიცოცხლისა გამო ფეხით
გავთელო იღთქმა მეფისადმი დადებული და წმინდა ფიცი გავ-
ტენხო; დეე, მოვკვდე ჩემის სიტყვის ერთგული ჩემს კეთილ
მეფესთან; იქ მივიღებ დაუფასებელ ჯილდოს, რომელსაც ვე-
ლარავინ წამართმევს.“

თუმცა ყოველივე ქართულად იყო დაწერილი, ჩვენ
ეთარგმნეთ და სომხურად გავაწყეთ.

რა კი ნახეს, რომ უდრეკელი იყო მისი ნება, მედგრად
შეუდგნენ ბრძოლას. მაგრამ დემნა, რომელიც მეტად ადვი-
ლად შეშინებულყო, ღამით თოკით ჩამოძვრა ციხის კედელ-
ზედ, ბიძასთან მივიდა, დაუჩოქა და დააფიცა, სიცოცხლეს
ნუ გამომწირავო. ეს რომ ნახა, გალაღებულმა მეფემ კაცი
გაგზავნა ივანესთან: „რა გქონდა სამტრო, — შეუთვალა გიორ-
გიმ, — რად გწყუროდა ჩემთან შურის ძიება? ახლა რაღა საფუ-
ძველი გაქვს, რომ აჯანყებული იმყოფები? მართალსა ბრძა-
ნებს მეფე, უპასუხა ივანემ, დაიფიცოს, რომ არას მანებს, მა-
მულს არ ჩამომართმევს, და ვეახლები. გიორგიმ ფიცი დასდო
და ივანემაც გაბედა და მეფესთან მივიდა. მეფემ სიხარულით
აღსავსემ თავდაპირველად უსამძღვრო სიკეთით მიიღო, მრავალი
წყალობა უბოძა, ვიდრე ყველა მის შვილებს და გვა-
რეულობას ხელთ იგდებდა. მერმე კი ფიციც დაივიწყა, აღ-
თქმაც, დააჭერინა ივანე და თვალეები დაათხრევინა; რაც შე-
ეხება დემნას, რომელსაც ივანეს ქალი ჰყავდა, ის არ აკმარა
რომ დააჭერინა და თვალეები ამოსთხარა, კიდევაც დაასახიჩრა,
რომ მემკვიდრე აღარ მისცემოდა. ქავთარ, უნცროსი ძმა ივა-
ნესი, სემბატი მისი შვილი და ზინაი, მისი ძმისწული დახო-
ცილ იქმნენ მეფის ბრძანებით; ყველა იმისი ნათესავნი, საზო-
გადოდ, კაცი და ქალნი დაიღუპნენ ან დახოცეს, ზოგნი სა-
სმელით მოწამლულნი, ზოგნი წყალში დაახრჩეს, ზოგნი მა-
ღალ კლდიდგან გადაჩეხეს, ისე რომ იმათი სახელის სხენებაც
კი განქრა. მეფემ ბრძანება გასცა — აღმოეფხვრათ ყოველი

კვალი ორბელიანთა გვარისა და დაეწერათ ისტორია ამ აჯანყებისა არა ქეშმარიტ მიზეზების დაკვალად, არამედ თანახმად თავის სურვილისა და მრავალ სიცრუით და სამარცხვინო ცილისწამებით გაავსებინა. გარდა მაგისა გამოაცხადებინა, დაწყევლილ იქმნება ყველა, ვინც საქართველოში იმათს სახელს ახსენებს, დაწყევლილ იქმნება, ვინც ორბელიანის გვარისა საქართველოში შემოსვლას გაბედავსო. და ეს საშინელი დადგენილება დაცულ იქმნა საშვილიშვილოდ. ეს მოხდა 626—1177 წ.

როგორც ანგარიშობენ, ათას წელიწადზედ მეტი არის მას შემდეგ, რაც ორბელიანები ჩინეთიდგან მოვიდნენ და ასე აწამა, ამოჟლიტა და განდევნა მემკვიდრეობით მამულებიდგან გიორგიმ ეს თავადიშვილნი. ზოგნი უგონებენ, გატაცებულნი იყვნენ სამეფო ტახტის სურვილითაო, მაგრამ ეს მტკნარი სიცრუეა და ძაღლის ყეფა, რადგან იმათ თავიანთი სიცოცხლე გასწირეს მეფე დავითისადმი დადებულ აღთქმის ასასრულებლად, იმის შვილისა გამო, როგორც შეეფერება პატიოსანს კაცს, თავის ხელმწიფის ერთგულს. თავის წმინდა სამსჯავროში ღმერთი კარგად გაარჩევს, ვინ იყო მწამებელი და ვინ იყო წამებული.

ამასობაში ლიპარიტმა, ივანეს ძმამ, რომელიც ათაბაგ ილდიღუზთან იყო წასული თავისი ორი შვილით—ელიკუმ და ივანეთი—სპარსეთი შესძრა, თავის ძმის საშველად დიდი რაზმი წამოიყვანა, რომელსაც თითქმის 60 ათასი ცხენოსანი შეადგენდა. მაგრამ რაკი გაიგო შემადრწუნებელი ამბავი, სთქვა: რა დამიშავეს უცოდველმა ქრისტიანებმა, იმათ ხომ ბრალი არა მიუძღვით რა დანთხეულ სისხლში, რომ ისინი დავსაჯო! უკან გაბრუნდა და ათაბაგ ილდიღუზთან დარჩა. საშინელმა სევდამ მოიცვა, დარდი მოერია და უცხოეთში მოკვდა. ერთი იმის შვილთაგანი, ელიკუმი, იქვე დარჩა; ელიკუმის ძმა ივანე განჯის ემირთან მივიდა და იქ ცხოვრებდა დიდებით და წარჩინებით აღესილი. შემდეგ თამარ მეფის დროს დაიყოლიეს და მრავალი ხვეწნის და ფიცის შემდეგ შინ მივიდა. თავის

მამულებიდან მხოლოდ ორბეთი-ლა დაუბრუნეს. დღევანდელი ორბელიანნი ივანეს შვილები არიან.

ორბელიანთა განდევნის შემდეგ გიორგიმ იმათი მამულები იმათ მტრებს და მოღალატეთ დაურიგა და დანარჩენი ყიფჩაყს ყუბასარს, რომელიც ზევით მოვიხსენიეთ. უკანასკნელი ისე აამაღლა მეფემ, რომ ორბელიანთა კუთვნილი ჯარის უფროსობა უბოძა და საქართველოს ყველა ჯართა სარდლად გახადა. მაგრამ გიორგის სამეფო გვირგვინის მემკვიდრე ერთი ქალის, თამარის, მეტი არაფინა ჰყავდა და მოკვდა 633—1184 წ.

ივ. მაჭავარიანი

ბიბლიო-გრაფიული შენიშვნები

III

1. მერცხალი, საყმაწვილო ნახატებიანი კრებული. 2. ათას ერთი ლამე. 3. მეზადური და ოქროს თევზი. 4. მკურნალი ქათმების მოვლა-მოშენება. 5. ქუთათელაძე—სესხის გაცემა. 6. ზ. კიკინაძე—ზუბალაშვილის გვარის ისტორია. 7. ზ. კიკინაძე, გიორგი ქართველიშვილი. 8. არსენას ლექსი. 9. უბის წიგნი „დეკადენტი“. 10. „დეკადენტი“. 11. ქრისტე აღსდგა ძამუკოვისა. 11. თათრული შიქსტები. 13. სია დრამატიულ თხზულებათა. 14. ვანდერველდე, ქალაქის აღმზრდელობითი მნიშვნელობა.

მარტის განმავლობაში დაიბეჭდა და გამოვიდა შემდეგი წიგნები:

1. მერცხალი საყმაწვილო ნახატებიანი კრებული. ტფილისის in $\frac{1}{8}$ გვ. 96 ფასი 40 კ. დაიბეჭდა 600 ც.

2. შაჰარაზადას თქმული ამბავი და მოთხრობა ათას ერთი ლამე. პირველი სრული ქართული თარგმანი სურათებით. თარგმანი ა. ნიკიტინისა, ვ. ბეჟანეიშვილის გამოცემა. წიგნი I ქუთაისი in $\frac{1}{16}$ გვ. 79 დაიბ. 2000 ც.

3. მეზადური და ოქროს თევზი ალექსანდრე პეშკინისა კ. თავართქილაძის წიგნის მალაზიის გამოცემა ტფილისი in $\frac{1}{32}$ გვ. 28. ფასი არ არის აღნიშნული. დ. 1000 ც.

„მერცხალი“ სუფთათ გამოცემული კრებულია და შინაარსით ძალიან წააგავს საყმაწვილო ჟურნალის „ჯეჯილის“ ჩვეულებრივ ნომერს. ორიგინალურ მოთხრობებში ყურადღებას იქცევენ თ. რაზიკაშვილის ამბავი „ხავის“ და ე. გაბა-

შვილის მოთხოვნა „დარო რამ დააქვიანა“. პირველი — უფრო დიდებისათვის არის დაწერილი და ყმაწვილებში ვერავითარ ინტერესს ვერ გამოიწვევს, მეორე კი სასიამოვნო და სასარგებლო დარჩება, როგორც დიდებისთვის, ისე ყმაწვილებისთვისაც.

პატარა დარიკო ძლიერ ცელქობდა და თავის ეშმაკობით არავის მოსვენებას არ აძლევდა. შემთხვევით ჩაუვარდა მას ხელში ფინიის ლეკვი, რომელზედაც ზრუნვამ ისე გაიტაცა დარიკო, რომ დაავიწყებინა ავზნეობა და ეშმაკობაც.

დარიკოს გაუჩნდა საქმე, რომელმაც ის გაიტაცა და ამ გატაცებამ კი მის მშობრავ არსებას დროებით სხვა მიმართულება მისცა. მოაშორეთ დარიკოს ლეკვი, ის ისევ ავზნე დარიკო გახდება, სანამ ისეთ საქმეს არ იშოვნის, რომელმაც ის ხელ-ახლად გაიტაცოს. უნდა ახსოვდეს ჩვენს დედებს, რომ არა სასჯელი და დატუქსვა აქკვიანებს მათ ცელქ ბავშებს, არამედ საქმიანობა, ხალისიანი შრომა და მჩქეფარე ძალთა გონიერათ მიმართვა რომელიმე კეთილ მზრისაკენ. ჩაუკვირდით თქვენი შვილების ინდივიდუალურ მხარეს, მოუპოვეთ შესაფერი გასართობი და თქვენც, დარიკოს გამდელსავით, გაკვირვებით იტყვიტ.— „როგორ დაქკვიანდა ჩვენი დარიკელა, ამ ერთი კვირის განმავლებაში არც ერთხელ აღარ შემხტარა მაგიდაზედო“.

დანარჩენ წერილებში საინტერესოა ბ. კარიჭაშვილის „დავით აღმაშენებელი“, სადაც პატივცემული ავტორი ნათლად გვიხატავს თვალწინ საქართველოს აღორძინების დიდებულ ხანას მეთერთმეტე საუკუნის დასასრულს და მეთორმეტეს დასაწყისში.

კრებული საზოგადოთ კარგ შთაბეჭდილებას ახდენს, მხოლოდ ტექსტთან შედარებით ნახატები ძლიერ ცოტაა და რაც არის, ისიც უფერულია. ეს კი ყოველივე საყმაწვილო გამოცემის თვალსაჩინო ნაკლს შეადგენს.

2. იგივე ნაკლი აქვს ბ. ბეჟანიშვილის გამოცემასაც. შაჰარაზადას ცნობილი ზღაპრები ყველა ევროპიულ გამოცე-

მებში შესანიშნავათ არის დასურათებული. და ქართულ გამოცემაში კი მოთავსებულია მხოლოდ ორი სურათი, რომელთაგან პირველი წარმოადგენს—სულ გატიტვლებულ „ტურფა“ ქალს, რომელიც უბრძანებს ორს წვეროსანს: „მომვალერსეთ, როგორც რიგიაო“.

წინასიტყვაობაში მოხსენებულია: „მრავალი მოთხრობა სწორეთ რომ საუცხოვოა ბავშებისათვის და ამ წიგნის დასტამბვის შემდეგ რომ გამოიკრიბოს და ცალკე დაიბეჭდოს, მშვენიერს წიგნი იქნება ყმაწვილებისათვისო“. სავალალოც ეს არის, რომ კიდევ „გამოკრება“ და ხელახლად გამოცემა საჭირო, რომ ამ წიგნმა გასწიოს ის დანიშნულება, რისთვისაც უნდა იყოს გამოცემული. სწორეთ უბედურებაა, რომ ვერაფერი ვერ გაგვიკეთებია ისე, რომ მეორე დღესვე გადაკეთება არ სჭიროდეს. ნუ თუ ძნელი იყო, ჯერ გამოეკრიბათ ის „მრავალი მოთხრობა“, რომელნიც „საუცხოვო“ იქნებოდა ბავშებისათვის, და ისე გამოეცათ ზღაპრების კრებული, რომელიც ამ შემთხვევაში არ აწყენდა არც ბავშებს და ხალხისთვისაც სასიამოვნო საკითხავი იქნებოდა. ამ ჟამათ კი ამ გამოცემას მხოლოდ კომერციული ხასიათი აქვს.

აქ მოთავსებული ზღაპრების I ნაწილი მხოლოდ „ცხრა ღამეა“ და სანამ მთელი „ათას ერთი ღამის“ ბეჭდვა დასრულდებოდეს, უმჯობესი იქნება მოახდინონ ის გადაკეთება, რომელიც ჩვენ აუცილებლად მიგვაჩნია, რომ წიგნმა შესაფერი სარგებლობა მოიტანოს, და ეს პირველი ნაწილიც გადაკეთების შემდეგ დანარჩენ ნაწილებთან ერთად ხელახლათ დაბეჭდონ.

თვით თარგმანი მხატვრულია და საზოგადოთ ძალიან კარგი. სამწუხაროთ, ეგერ-აგერ მოყვანილი ლექსები ისეთი ულახათოა, რომ უმჯობესი იქნებოდა მათ ადგილზე ისევ პროზა დარჩენილიყო. ლირიკა ჩვენს მწერლობაში შესანიშნავათ არის განვითარებული და ჩვენს მკითხველსაც ამ მხრივ იმდენზედ აქვს გემოვნება გახსნილი, რომ ისეთი არა პოეტური ლექსები, როგორც აქ მოთავსებულია, სწორეთ ყველას უსიამოვნ-

ნებას მოგერის. წიგნი კოხტად და კარგს ქალაღზედ არის გამოცემული.

3. პუშკინის მეზადური და ოქროს თევიზი—სახალხო გამოცემა. წიგნს დართული აქვს პუშკინის მოკლე ბიოგრაფია ავტორის სურათით და თვით წიგნიც საკმაოთ არის დასურათებული. მთარგმნელის ვინაობა მოხსენებული არ არის, რაც უსათუოდ საჭირო იყო.

4. ნ. თ. მკურნალი. მოკლე დარღება ქათმებთა (?) მოვლა მოშენებაზედ (?). ქათმების ავთმყოფობა და მათთან (?) ბრძოლა. გამოცემა რუსეთის სამეურნეო ფრინველებთა (?) მომშენებელ საზოგადოების განყოფილებისა. ქუთაისი in 1/16 გვ. 23. სტამბა კარნაუზოვისა ფასი 10 კ. დაიბ. 1500 ც.

შინაურ ფრინველების მოსაშენებლად ჩვენი ქვეყანა საუკეთესო კუთხედ უნდა ჩაითვალოს. ჰავა, მდებარეობა, ნიადაგი, სასმელისა და საჭმელის სიუხვე ყველაფერი ხელს უწყობს მეურნეობის ამ დარგის გავრცელებას. მართლაც ჩვენი ხალხი დასაბამიდან მისდევდა ფრინველების მოშენებას და ამით საკმაოდ იკმაყოფილებდა ოჯახის მოთხოვნილებას. საფრანგეთის ერთის მეფის ნატვრა: ნეტავი ჩვენს ქვეყანაში გლახს ორჯერ მაინც კვირაში ექნებოდეს სადილად ქათამიო, ქართველი გლახისათვის სრულებით არ წარმოადგენდა მიუწვდომელ ნატვრის საგანს.

სანამ ჩვენში მეურნეობას ნატურალური ხასიათი ჰქონდა, ფრინველებიც ჰყავდათ მხოლოდ ოჯახის საჭიროების დაგვარად, მაგრამ როდესაც ამ მეურნეობას თან და თან ფერი ეცვალა, ქათამიც და კვერცხიც ბაზარზედ იქნა გამოტანილი. ამ უმათ, მართალია, ამ მეურნეობას აღარა აქვს უმეტეს ნაწილათ ძველებური ნატურალური ხასიათი, მაგრამ ვიწრო ოჯახური (кустарный) ხასიათი მაინც შერჩა და ფრინველთა მომშენებელი ქარხნები ჩვენში თითქმის არ არსებობს.

როგორც მცოდნე პირები ამტკიცებენ, მეურნეობის არც ერთს მხარეს არ შეუძლია იმდენი მოგება მისცეს პატრონს,

როგორსაც იძლევა ფრინველთა მოშენების საქმე, დახარჯული კაპიტალიც მოტრიალდება ძალიან მალე, თვით საქმეც 50—200% მოიტანს თუ მცოდნე კაცის ხელში და კარგს ბუნებრივ პირობებში იქნა ჩაყენებული.

თუმცა ჯერ ჯერობით ამ მხრივ ჩვენს მცოდნე მეურნეებს არაფერი გაუკეთებიათ, მაგრამ მაინც ეკონომიურმა აუცილვე ბლობამ იმდენათ იმუშავა, რომ თურმე მარტო სამტრედიიდან (რკინის გზის სადგურია ქუთაისის გუბ.) „ყოველ წლოვით გააქვთ, — როგორც ამბობს მკურნალი, — რამოდენიმე მილიონი ქათმის კვერცხი და რამოდენიმე ათას მანეთის ქათმები, ბატები, ინდოურები და იხვები“... „ექვი არ არის, — სამართლიანათ ამტკიცებს ბ. მკურნალი, — თუ ჩვენში გააუმჯობესეს ჩვენი ფრინველები, კვერცხებს სიდიდე მოუმატეს, მაშინ იმათ მეტად დიდი უასი ექნებათ და ამით შემოსავალიც დიდათ მეტი ექნება თითოეულ ოჯახებს.“

მაშ საჭიროა გაუმჯობესდეს ფრინველების ჯიში, გავრცელდეს ხალხში ცნობები ფრინველების რაციონალურ მოვლა-მოშენების შესახებ და გაწესრიგდეს ბაზარი, რომ ამ საქმემ ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში თვალსაჩინო ადგილი დაიჭიროს.

ჩვენი სოფლების მანდილოსნებმა ისე ადვილათ შეითვისეს აბრეშუმის მოყვანა, რომ ნათლათ დაგვიმტკიცეს რამდენად ადვილათ შეუძლიანთ შეისწავლონ მეურნეობის ახალი წესები. ფრინველების მოშენებაშიაც უმეტესად ჩვენ ჯერ-ჯერობით მხოლოდ მათი იმედი უნდა გვქონდეს. აბრეშუმის ჭია ხომ უფრო სათუთი გასაზარდია, ვინემ შინაური ფრინველი, მაგრამ როგორ კარგათ მიჰყავთ ჩვენს მანდილოსნებს ეს საქმე? აბრეშუმის შემწეობით უკანასკნელ წლებში ქუთაისის გუბერნიის მარტო დასავლეთ ნაწილში რამდენიმე ათ მილიონ მანეთამდის დატრიალდა. (წლიურათ იყიდება 1,300,000—1,800,000 მან. ჰარკი) ფრინველების მოშენებას კი უფრო მეტი შემოსავალი შეუძლია მოგვცეს, და ამ საქმეში უფრო მეტი მუშა-ხელიც მიიღებს მონაწილეობას.

დ. სამტრედიაში, როგორც ბ. მკურნალი მოგვითხრობს, დაარსებულა სამოქალაქო სასწავლებელთან: — „სამეურნეო ფრინველთ მომშენებელ რუსეთის საზოგადოების განყოფილება“, რომელსაც გაუხდია მიზნათ სხვა-და-სხვა საშუალებით გააუმჯობესოს სამეურნეო ფრინველები. საწევრო ფულია — 3 მან. განყოფილება გაიჩენს საკუთარს ქარხანას, გამოიწერს კარგის ჯიშის ფრინველებს, გაათაროვებს ბაზარს და საზოგადოთ ეცდება ხელმძღვანელობა გაუწიოს ხალხს ამ ფრიად სასარგებლო საქმეში. საზოგადოების განყოფილებას უკვე მიუყვია ხელი თავისი მიზნის პრაქტიკულათ განხორციელებისათვის და გამოუცია ზემოთ მოხსენებული წიგნაკი.

ამ წიგნში ბ. მკურნალი მოგვითხრობს რა პირობებია საჭირო, რომ წიწილები გამრავლდნენ და ჯანმრთელადაც იყვნენ. როგორ უნდა შოვლა ქათამს, რა ავადმყოფობა ეჩვევა საზოგადოთ შინაურ ფრინველებს და როგორი წამლობა ესაჭიროება. წიგნს დართული აქვს სხვა და სხვა ჯიშის ფრინველების ნახატები.

ასეთი წიგნების გამოცემა სწორეთ მოსწრებაა ჩვენი საზოგადოებისათვის. საჭიროა მხოლოდ, რომ წიგნი სოფლელ ღარიბ მეურნეებს უფასოთ დაურიგდეს.

დასასრულ არ შეგვიძლია არ ვურჩიოთ ბ. მკურნალს, რომ როდესაც ასეთ სასარგებლო სახალხო წიგნების ბეჭდვას შეუდგება, ცოტა ქართულ ენასაც მიაქციოს ყურადღება. რამდენადაც წიგნში დაცულია ქართული მართლ-წერა, ამას მკითხველი წიგნის სათაურიდანაც დაინახავს:

ნ. ი. გ. ქუთათელაძე. სესხის გაცემა სამეურნეო ნაწარმოების გიჩაოს ქვეშ. ტფილისი in 1/16 გვ! 16. ფასი არ არის აღნიშნული. დაიბეჭდა 300. ც.

ეს წერილი პირველათ გაზ. „ცნ. ფურ.“ ფელეტონებად დაიბეჭდა და გამოწვეულია უფრო პიბლიცისტიურის მოსახრებით, ვინებ საგნის მეცნიერულად შესწავლით და გამოკვლევით. მკითხველებს მოეხსენებათ, რომ ტფილისში არსებობს

სურთიერთო სამეურნეო კრედიტის ბანკი, რომელიც ქართველ საზოგადოებისაგან არის დაარსებული და რომლის გამგეობაც ქართველების ხელშია.

ავტორი ეხება ამ ბანკის მოქმედებას და აღნიშნავს, რომ ბანკი არ ასრულებს თავის უმთავრეს დანიშნულებას — არ აქცევს ჯეროვან ყურადღებას სამეურნეო ნაწარმოების გირაოს ქვეშ სესხის გაცემას. დაარსების დღიდან ბანკს დაუტრიალებია 32, 892,000 მ. 90 კ. და ამ ფულიდან სამეურნეო ნაწარმოების გირაოს ქვეშ გაუცია მხოლოდ 46,996 გ. 73 კ. მაშინ როდესაც ზოგიერთ ბანკებს, მაგ. ბათუმის და ქუთაისის საურთიერთო კრედიტის საზოგადოებებს, სამხრეთ რუსეთის ბანკის ბათუმის განყოფილებას და სხ., როგორც ბ. ქუთათელაძე ამტკიცებს, საკმაოდ განუვითარებიათ ამ გვარი ოპერაციები. და თითოეული მათგანი წლიურათ მეტ სესხს იძლევა სოფლის ნაწარმოების გირაოს ქვეშ, ვიდრე სამეურნეო ბანკს გაუცია დაარსებიდან დღევანდლამდე, თუმცა ხსენებულ საკრედიტო დაწესებულებათა პროგრამაში სრულიად არ შედის ამგვარი ოპერაციები.“ დასასრულ პატივცემული ავტორი ურჩევს ბანკის ადმინისტრაციას, მიიღოს სხვა და სხვა საჭირო ღონისძიებანი, რომ ამგვარი სესხი განავითაროს.

სამწუხაროთ, წერილში არ არის მოხსენებული რა მიზეზების ბრალია, რომ ეს სესხი არ განვითარებულა, სამეურნეო ბანკს მიუღია საზოგადო საკრედიტო საზოგადოების ელფერი. არც ის არის ნათლათ გამოჩვენებული, როგორ შეიძლება გაათავოს ბანკმა ამ ნაირი ოპერაციები, რომ ეს ჯერ კიდევ ნორჩი დაწესებულება სახიფათო მდგომარეობაში არ ჩავარდეს. (კომერციულ სფერებში ასეთი სესხი საზოგადოთ სახიფათოთ მიიჩნიათ). ავტორს არ მიუქცევია ჯეროვანი ყურადღება იმის გამოჩვენებისათვის, არის თუ არა ასეთ ოპერაციებისათვის მომზადებული ნიადაგი ბანკის მოქმედების ახლო-მახლო რაიონებში, იქნება ამ ნიადაგის ბრალია, რომ ბათუმის და ქუთაისის ბანკები აფართოვებენ ხსენებულ მოქმედებას და ტფილისის სამეურნეო ბანკი კი იძულებულია უცადოს თავის დროს, არის თუ არა საკმა-

ოთ ისეთი მოსაშუალო დაწესებულებები, რომელთაც შეეძლოს დაუახლოვონ ბანკი სოფლის მეურნეთ? ქუთაისისა და ბათუმის რაიონებში, როგორც აქ მოყვანილ ცხრილიდანა სჩანს, ასეთი დაწესებულებები გვარიანათ ყოფილა, ეს გახლავთ გამსესხებელი ამხანაგობები და სხვა ასეთი ორგანიზაციები, რომელთა რიცხვი 25-ამდე აღის.

ტფილისის გუბერნიაში ყოფილა მხოლოდ ცდა დაეარსებინათ ასეთი ორგანიზაციები. მაგრამ ისინი ცოცხალ-მკვდარი გამოძღვარან და ცდას ამოთ ჩაუვლია. სჩანს, თესლი უხიაკონიადაგზე ჩავარდნილა და ამიტომ აღარც კი აღმოცენებულა. ავტორი ამ საქმის მოწყობას ბანკის ადმინისტრაციას ავალებს, და, საზოგადოთ, ფიქრობს, რომ თვით საქმეც შეიძლება გაიჩარხოს „ზევიდან“ (ცენტრალური ორგანოდან—ბანკიდან) შთაგონებით და შემწეობით.

ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ყოველივე საქმე, რომელიც „ზევიდან“ დაიწყება, დღე ნაკლები და უბედური გამოდგება, რის მაგალითებიც აუარებელია.

სამეურნეო კრედიტის ორგანიზაცია „ქვევიდან“ უნდა განვითარდეს, ჯერ მეურნეებმა უნდა შეიგნონ კრედიტის ფასი, მისი სარგებლიანათ მოხმარება, თვითონ თავის წევრთა მეოხებით შექმნან საჭირო კავშირები, რომელთაც შეიძლება ექნებათ გაუწიონ შუამავლობა სოფელს, უფრო დიდ ორგანიზაციასთან—სამეურნეო ბანკთან, ისე როგორც სამეურნეო ბანკი შუამავლობას უწევს თავის წევრებს კრედიტის სხვა და სხვა დაწესებულებებთან. საჭიროა გაიჭედოს შემაერთებელ ჯაჭვის რამდენიმე რგოლი, რომელიც დღეს არ არსებობს და რისგამოც შეერთების საქმეც შეფერხებულია.

მაშინ თვითონ ბანკი ეცდება დაიჭიროს მათთან საქმე და ხალისით გასცემს სამეურნეო კრედიტს, რადგანაც ეს ოპერაცია მისთვის, როგორც კომერციულ დაწესებულებისათვის, ხელსაყრელი იქნება. მანამდის კი სამეურნეო ბანკი იძულებული იქნება, იმოქმედოს ისე ფრთხილათ, როგორც მოქმედებს დღეს—რომლის მეოხებით ის მაინცა და მაინც წინ-წინ ვერ გაიქცე-

ვა, მაგრამ სამაგიეროთ არც წაიქცევა. რა თქმა უნდა, ბანკის ადმინისტრაციამ და წევრებმა, როგორც მეურნეობის წარმოდ-მადგენლებმა თავის წვლილი უნდა შეიტანონ საჭირო ორგანიზაციის შექმნაში და მით სასურველი რგოლების გაქედვის დროც შეძლებისამებრ დაიხლოვონ.

ასეთ წიგნაკებსაც, როგორიც ბ. ქუთათელაძის წერილია, სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ, რადგანაც ხელს შეუწყობს საგნის თეორეტიულად ახსნას და ჩვენს მეურნეობაში თვით შემეცნების განვითარებას.

6. მრეწველობის წარმომადგენელი და ზუბალაშვილის გვარის ისტორია. აღწერილი და დაბეჭდილი ზ. ჭიჭინაძისაგან ტფილისი in 1/8 გვ. 224 ფ. ერთი მ. დაიბეჭდა 800 ც.

7. ქართველთ მრეწველი. გიორგი დავითის ძე ქართველი-შვილი ზ. ჭიჭინაძისა, ტფილისი in 1/16 გვ. 40. ფ. 10 კ. დაიბ. 1000. ც.

აი წიგნები, რომელთა სათაურები უფრო ბევრს გვეუბნება და უფრო მნიშვნელოვანია, ვინემ თვით წიგნების შინაარსი.

ვინ არ იცის, რომ მრეწველობის აღწერა საქართველოში ჩვენი ისტორიის ხელუხლებელ საგანს შეადენს.

ავტორი სამართლიანათ აღნიშნავს: „დღემდე ჩვენი მეისტორიენი სწერდენ მეფეების ისტორიას, მთავართა, მღვდელმთავართა, ციხე-კოშკების და ომების. მთელი ჩვენი მატთანე მხოლოდ ამების აღწერით შედგება“, დანარჩენი მხარე კი თითქმის მივიწყებულია. „ბევრი რამ ნაკლი გვაქვს, — განაგრძობს ავტორი, — ბევრი რამ მასალები არ გვაქვს შეკრებილ-ანუხსვილი. ერთი ამ მრავალთაგანია ქართველთ მოქალაქეთ და გლეხთ ცხოვრების და მოქმედების ცნობები. ამიტომ ჩვენ ხელი მოვკიდეთ, შევკრიბეთ და შევადგინეთ დიდ ძალი მასალები ქართველ მრეწველობის შესახებ, ვაკრობისა, მოქალაქის, გლეხების და ხელოვან მუშების. ერთ ასეთ კითხვათა კეშმარიტ ისტორიულ

მასალას წარმოადგენს ქართველთა უძველესს წარჩინებულ ძველ მოქალაქე ზუბალაშვილები და მათი გვარის ისტორია, რომელსაც ვნუსხავთ აქ. “აი რა სიმბატიური მიზანი ჰქონია ავტორს და ამ მიზნის ღირსეულად შესრულება დიდ და საინტერესო შრომათ ჩაითვლებოდა, მით უფრო რომ, როგორც თვით ავტორია დარწმუნებული, „რაც აქ ზუბალაშვილებზე ითქმის, იგივე ითქმის მთელ საქართველოს წასულ დროთა ქართველებზე. ზუბალაშვილები გვარი მხოლოდ საკრებულო საარქივო და მასში ნათლად სჩანს ჩვენი წარსულის დიდება.“

მართლაც ამ ცნობილის ქართველ გვარის ისტორიულად შესწავლა მოგვცემდა შეძლებას გაგვეთვალისწინებინა ჩვენი ისტორიის რამდენიმე ეპოქა და შეგვედგინა აზრი ბევრ საინტერესო კითხვებზე, რომელნიც ჯერ-ჯერობით ხელუხლებელნი არიან.

ეს გვარი საქართველოს უძველესს გვართავანია და დიდის ხნიდან მისდევდა აღებ-მიცემობას და საზოგადოთ მრეწველობას. სხვა და სხვა დროს ამ გვარის წარჩინებული წარმომადგენელნი ცხოვრობდნენ ცხინვალში, ახალციხეში, გორში, ქუთაისში, ზუგდიდში, ტფილისში, ერთის სიტყვით ბევრს ჩვენ დაბა-ქალაქებში, სადაც მათი ცხოვრება აღებ-მიცემობის განვითარებასთან თუ დაცემასთან იყო შეკავშირებული.

დროთა ბრუნვის გამო ამ გვარის ზოგმა წარმომადგენელმა დიდის ხნიდან მიიღო კაპოლიკის სარწმუნოება, ზოგი სომხის ტიბიკონზეც გადავიდა და ზოგი კიდევ გამაჰმადიანდა.

თუ კი მრეწველობის რაიმე ღირსშესანიშნავი დარგი რჩებოდა და ვითარდებოდა საქართველოში, ამ გვარის წარმომადგენლებს ან მხურვალე მონაწილეობა მიუღიათ, ან თვით ყოფილან დამაარსებელნი და საქმის გამძღოლნი. ვაჭრობა შინაური და გარეგანი ინდოეთიდან დაწყებული საფრანგეთამდე, ახალი აღმოჩენების შემოტანა და გავრცელება თავის სამშობლოში, ახალი ქარხნების დაარსება—ყველაფერი ეს იზიდავდა ამ გვარის წარმომადგენლებს. მაგალითად, ისეთ საქმეებში, როგორიცაა თოფის წამლის შემოტანა, სტამბის და-

არსება, შაქრის, არაყის და სხ. ქარხნების გახსნა, ზუბალა-შვილები ან თვით იყვნენ პიონერები და ან მონაწილეობას მაინც იღებდნენ. აი რამდენ საგანს და კითხვას უნდა შეხებოდა ამ გვარის მონოგრაფიის დამწერი, რა აუარებელი მასალა იყო შესაკრები და რამდენი გამოურკვეველი კითხვები უნდა განეხილა და წარმოედგინა მკითხველისათვის. რა თქმა უნდა, ასეთი მონოგრაფიის დაწერა ძალიან რთული და ძნელი საქმეა, საქირთა, რომ ისტორიული მასალა საკმაოდ მოიპოვებოდეს და თვით დამწერიც ისტორიულ მეცნიერებაში დახელოვნებული და დიდის ერუდიციის მქონე უნდა იყოს.

ამ საზომით მოხსენებული წიგნის გარჩევა შეუძლებელია. მას არავითარი მეცნიერული ხასიათი და მნიშვნელობა არა აქვს. ამისთვის არც რაიმე საიმედო ისტორიული მასალა მოიპოვებოდა და არც ავტორს შესწევდა ძალ-ღონე. არც ვფიქრობთ, რომ ავტორს ჰქონოდა განზრახვა წარმოედგინოს მეცნიერული გამოკვლევა. ალბათ, ის აპირებდა, დაებეჭდა მშრალი ისტორიული მასალა, რომ სხვებისთვის მიეცა წამოყენებულ კითხვების შესწავლის საშუალება. მაგრამ, სამწუხაროთ, ამ მხრივაც წიგნს ბევრი ნაკლი აქვს, და ეს შრომა (ნამეტურ პირველი ნახევარი) ძალიან საეჭვო ისტორიულ მასალას წარმოადგენს.

უმთავრესი წყარო, რომელზედაც აგებულია მოთხრობა, არის ლეგენდები, ზეპირგადმოცემები, ნალაპარაკები ამბები და სხ. მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ამბები, რომელნიც ბიოგრაფიულ ცნობებს წარმოადგენენ და უფრო საიმედო მასალაზედ არიან დამყარებული, შედარებით უკეთესად და უფრო ისტორიულათა ან არის დაწერილი. წიგნის საუკეთესო ნაწილია: დამატება, სადაც პირდაპირი და ნამდვილი საბუთებია მოყვანილი. მაგ.: „ზუბალაშვილების გვარის წევრთა საფლავის ქვათა წარწერანი“, „ღრამატა“, რაზორტი და სხ.

ჩვენ არ მოგვწონს ავტორის წერის მანერაც. უსისტემაობა, ერთი საგნიდან მეორეზედ უმიზნოთ გადასვლა, უმნი-

შენელო ლექსების, ეპიზოდების და დარიგებების მოყვანა, კითხვების ტენდენციურად განათება და სხ. სამაგიეროდ მოგვწონს და ვაფასებთ მის დაუშრეტელ შრომის მოყვარეობას, ენერგიას, საქმის სიყვარულს და იმ თბილ გრძნობებს, რომლითაც ის გატაცებულია. ავტორს აქვს ბუნებრივი უნარი გამოინახოს საინტერესო კითხვები და შესაფერი ყურადღება მიაქცევინოს მათზე ჩვენს საზოგადოებას და ისტორიკოსებს. მიუხედავად მოხსენებულ ნაკლისა, რომელიც შედეგია იმის, რომ ნატვირთი შრომა აღემატებოდა ავტორის ძალებს, წიგნი მაინც ინტერესით იკითხება და მოთხრობილი ამბები ძალა-უნებურათ იზიდავს თქვენს ყურადღებას, ათას საგანზე დაგაფიქრებს და აღძრავს თქვენში სურვილს ეს საგნები შეისწავლოთ. ამ მხრივ ამ შრომასაც მნიშვნელობა ეძლევა და ავტორიც, როგორც პირველი დამწყები ასეთ კითხვების შემუშავებისა, ქების ღირსია. მხოლოდ ჩვენ ვურჩევთ ბ. ჭიჭინაძეს, როდესაც ასეთ რთულს საგანს ჰკიდებს ხელს, წიგნი გამოსცეს უსათუოდ მკოდნე და მეცნიურულათ მომზადებულ პირის რედაქციით და შემწეობით, მაშინ წიგნსაც უფრო მეტი მნიშვნელობა ექნება და მისი შრომაც უფრო ნაყოფიერი გახდება.

თითქმის იგივე ნაკლი აქვს ბ. ჭიჭინაძის მეორე ზემოთ მოხსენებულ გამოცემასაც, მხოლოდ აქ სუსტი მხარეები უფრო ნაკლებია, რადგანაც საგანიც არ არის ისეთი რთული და თემაც ხელისაწვდომია.

ბ. ქართველიშვილი მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი მოღვაწე იყო. მან დიდი ქონება შეიძინა აღებ-მიცემობით, მაგრამ ეს ქონება და საზოგადოთ ფული არასდროს არ გამხდარა მის ბატონათ და ქართველიშვილი უყურებდა მას, როგორც ერთ იარაღთაგანს, გამოსადეგ საზოგადო მოღვაწეობისათვის.

ლმობიერი და გულკეთილი, ის დიდ შემწეობას აძლევდა ყველა გაჭირვებულს და როგორც ავტორი მოგვითხრობს მისი „მარჯვენა ხელის განაღები მარცხენამ არ იცოდაო“.

მამულიშვილური გრძობით გატაცებული, ის სიამოვნებით იღებდა მონაწილეობას და ხელს უწყობდა ყოველივე ქართველურ კეთილ საქმეს. მხურვალე შემწეობას აძლევდა ახალ აღორძინებულ თეატრს, იყო გაზ. „დროების“ გამომცემელი, ბეჭდავდა თავის ხარჯით ქართულ წიგნებს (ისტორია ბაქრადისა, ვახუშტის ნაწერები და სხ.). და მანვე გამოსცა მხატვარის ზიჩის მიერ დასურათებული ვეფხის-ტყაოსანი, რომელიც აქამდე საუკეთესო და ყველაზედ უფრო მდიდარ გამოცემად ითვლება ქართულს ენაზედ. (ეს წიგნები მან „წ. კ. საზოგადოებას“ შესწირა). სამწუხაროთ, თურმე ბ. ქართველი-შვილმა ბოლო ხანებში ერთ იჯარაში დიდი ზარალი ნახა. ამ გარემოებამ თურმე მის საზოგადო მოღვაწეობაზედაც გავლენა იქონია და ბევრ კეთილ განზრახვის შესრულებაზედ ხელი ააღებინა. ასეთი პირების ბიოგრაფიებს, ჩვეულებრივ ინტერესს გარდა, აღმზრდელობითი მნიშვნელობაც აქვთ და ამიტომ ბ. ჭიჭინაძე მადლობის ღირსია, რომ ასეთ პირებს არ ივიწყებს.

მხოლოდ აქაც ვურჩევთ პატივცემულ ავტორს, ეცადოს ასეთ ბიოგრაფიებში უფრო მეტი მოიყვანოს თვით აღებული პირის სიტყვები, წერილები, შენიშვნები, ეპიზოდები მის ცხოვრებიდან და საზოგადოთ დამახასიათებელი ფაქტები და უფრო ნაკლებათ კი მოიყვანოს თავისი პირადი შეხედულება, აზრი და ბჭობა ამა თუ იმ საგანზე და შემთხვევაზე. ესე იგი წარმოადგინოს ნამდვილი უტყუარი საბუთები და მასალები და თუ ეს მასალები ჯეროვანათ არ იქნება დამუშავებული, ამას არავინ უსაყვედურებს. ეს ცვლილება კი ბ. ჭიჭინაძის შრომებს უსათუოდ მეტ ღირსებას შესძენენ.

7. არსენას ლექსი. ხალხური თქმულება შეკრებილი პ. უში-კაშილის მიერ. ტფილისი. გამოცემა კ. თავართქილაძისა in 1/16 16 ფ. 5 კ. დაიბ. 5,000 ც.

წიგნაკი გვარიანათ არის. გამოცემული, მხოლოდ სასურველია, რომ სურათები გამოიცვალოს. საზოგადოთ ამ ლექსის ყველა გამოცემებში ძალიან ძველი და უშნო ნახატებია. ეს

ლექსი ღირსია იმის, რომ მის დასურათებას უფრო მეტი ყურადღება მიექცეს, ვინემ დღემანდელი გამომცემლები აქცევენ.

9. „ქრისტე აღსდგა“ ახალი ლექსები გეურქ ძამუკოვისა, იყიდება ავტორთან თელავში. ტფილისი 1/32 გ. 32 ფ. 10 კ. დაიბ. 1200 ც.

ავტორს არავითარი პოეტური ნიჭი არ ეტყობა. ლექსები უშინაარსო და უმნიშვნელოა. ლექსთ წყობა ნაძალადევია. მაგ. პირველი ლექსი იწყება ასე:

„ქრისტე აღსდგა, მორწმუნენ!
 შოგილოცავთ დღესასწაულს,
 მრავალს დაგასწრხით ადღგომას
 მადლით და დგაწლით შეგებუელს“.

ასეთი ლექსებში ავტორი მხოლოდ თავის ხელნაწერებს უნდა შეტრფოდეს, ბეჭდვას არც უნდა ჰკიდებდეს ხელს და შეუფერებელის სათაურით არ შეჰყავდეს ხალხი შეცდომაში. ფასიც უნაარსის მიხედვით შეუფერებლათ დიდია. თუმცა კი დაფასების შესახებ ბ. ძამუკოს საკუთარი აზრი აქვს. ის ამბობს (გვ. 23).

„მუშტრებო, გენაცვალეთ რათ ხართ უნდო გულისა,
 ნუ გკონიათ ზოგივით, ვიუო მტერი ფულისა,
 ნუ ხართ უცხო გულისა, მენდეთ დაფასებაში,
 მენდეთ ისე, როგორაც მდგდელსა აღსარებაში“.
 ეს ნიმუშები ჩვენ საკმაოთ მიგვაჩნია.

10. ზბის წიგნი: „დეკადენტი“ და სხვა-და-სხვა ლექსები ა. განჯისკარელისა. ტფილისი in 1/32 გვ. 80 ფ. 20 კ. დაიბ. 1200 ც.

11. „დეკადენტი“, აპონური სახელები და სხვა საოხუნჯო ლექსები. ტფილისი in 1/32 გვ. 8 ფ. 3 კ. დ. 2,000 ც.

ბ. განჯისკარელს ბაზრის ლიტერატურაში კარგი სახელი აქვს განთქმული. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს სახელი მან სა-

მართლიანათ დაიმსახურა. მარჯვე და ცოცხალი ლექსი, გამოქნილი ენა, საარშოყო და მგზნებარე სიტყვების საკმაოთ მდიდარი ლექსიკონი, ბუნებრივი იუმორი, ეგერ-აგერ პატრიოტიული ჰანგები, დემოკრატიულ ტენდენციებთან შეზავებული — ყველაფერი ეს დიდ უპირატესობას აძლევს ბ. განჯისკარელს სხვა ამ კატეგორიის მოლექსეებზედ.

რამდენიმე მისი ლექსი ჩვენს გაზეთებშიც იყო დაბეჭდილი და კარგი შთაბეჭდილებაც მოახდინა. მაგ., „დეკადენტი“, კმაყოფილი ცოლი, კმაყოფილი ქმარი და სხ. თუ ბ. განჯისკარელი არ შეჩერდება ერთ წერტილზე და თვით განვითარებას უფრო მეტს დროს მოანდომებს, შესაძლებელია მისგან სასარგებლო მწერალი გამოვიდეს.

სამწუხაროთ ბ. განჯისკარელს, როგორც საზოგადოთ ბევრს ჩვენ ახალგაზდა, თუ ძველ მწერლებს, აკლია იმის უნარი და მოხერხება, რომ თავისსავე ნაწარმოებს კრიტიკულის თვალით შეხედოს და არ მიაჩნდეს დაბეჭდვის ღირსად ყველაფერი ის, რაც კი მის კალმისაგან გამოვა. ვინ არ იცის, რომ ერთი უშნო ტაევი მთელს ლექსს აფუჭებს და რამდენიმე უშნო ლექსი მთელის კრებულის შთაბეჭდილებას აქარწყლებს.

ბ. განჯისკარელს კი ულახათო ლექსი და ტაევი კარგა ბლომით შეჰპარვია.

მაგ. „შენს მშვენებათ ცისკარი დავიწუნე,
შენც მის ნაცვლად მკვნიესე, მაწრუწუნე,
თავსაკვეთი აღმასისა ცელი ხარ,
გინდ რამ მომკლა, ჩემი საყვარელი ხარ“.

იმედია, ბ. განჯისკარელი დაგვეთანხმება: რომ „მაწრუწუნეს“ პოეზიობა ქართულს მწერლობაში ახლა აღარ გამოდგება.

მეორე კრებულში მოყვანილია ამავე განჯისკარელის ერთი საუკეთესო ლექსთაგანი „დეკადენტი“, და სხვების იაპონური სახელები რითმით ჩაწყობილი და სხვა უმნიშვნელო ლექსები, რომელთა შესახებ ლაპარაკიც არ ღირს.

12. ახალი თათრული შიქასტები და ქართული სიმღერები სხვადასხვა, დროების გასატარებელი. შედგენილი და გამოცემული ვანო ესაღოვისაგან, დამატებით მეორე გამოცემა ტფილისი in 1/8 ვ. 32 დაბ. 1200 ც.

როგორც ლიტერატურული ნაწარმოები, ეს წიგნიც უმნიშვნელოა. მხოლოდ ყურადღების ღირსია აქ ერთი გარემოება.

ბ. ესაღოვს შეუგროვებია და თვითონაც შეუთხზავს შიქასტები და ლექსები თათრულს ენაზედ და ქართულ ლექსებთან ერთად დაუბეჭდია. თათრული შიქასტები, ქართული ლექსისწყობით არის გალექსილი და ქართული ასოებით დაწერილი.

ამ წიგნის მეორე გამოცემა ამტკიცებს, რომ ასეთ ლექსებს გასავალი ჰქონია და ამ გარემოებას კი ყურადღება უნდა მიექცეს.

რაკი შესაძლებელი ყოფილა, რომ თათრებმა იხელმძღვანელონ ჩვენის ანბანით და ლექსებით ბარემ მივაწოდოთ მათ უფრო სასარგებლო ცოდნა, რომ ჩვენი კულტურული გავლენა, რომელსაც ჩვენ, ჩვენდა შეუმჩნევლათ, თურმე ვახდენთ თათრებზე, უფრო თვალსაჩინო და მათთვის სასარგებლო იყოს. ბ. ესაღოვს, რა თქმა უნდა, ასეთი აზრები და განზრახვა არა აქვს, ის ამ წიგნს უფრო კომერციულის თვალთ უყურებს, რასაც შედარებით დიდი ფასიც მოწმობს.

წიგნაკი თავდება შემდეგი ტაყბით:

„გამათ კახური ღვინო
და სიხარული,
გვქონდეს ერთობა მრავალჯამ
და სიყვარული.“

„ერთობა და სიყვარული“ ქართველებსა და თათრებს შორის რა თანამედროვე და სასურველი თემაა ჩვენის ლიტერატორებისათვის, რომ ყურადღებას მიაქცევდნენ!

ესალოვებისათვის ისიც საკმარისია, თუ იმათ ასეთი მნიშვნელოვანი სიტყვები უცაბედათ, ან შემთხვევით წამოცდებიან.

13. ქალაქის აღმზრდელობითი მნიშვნელობა. ემილ ვანდერველდესი. გამოცემა მ. გ.—ძისა ყვირილა in $1/64$ გვ. 16 ფასი 3 კაპ. დაიბ. 1200 ც.

ემილ ვანდერველდე ცნობილი ბელგიელი ეკონომისტია. მისმა შრომამ „სოფლებიდან გაქცევა-გადასახლება და უკანვე დაბრუნება“-მ საზოგადო ყურადღება მიიპყრო. ამ ავტორის ნაწერების ქართულად გამოცემა სასიამოვნო მოვლენათ ჩაითვლებოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, აქაც, როგორც საზოგადოთ მთელს ეკონომიურს ლიტერატურაშია ქართულს ენაზედ, ჩვეულებრივმა სენმა იჩინა თავი. არავისთვის საიდუმლო არ არის, რომ ჩვენ არ მოგვეპოვება ეკონომიური მეცნიერებიდან არც ერთი კაპიტალური შრომა, ორიგინალური თუ თარგმანი, სამაგიეროდ ბლომადა გვაქვს სხვა-და-სხვა ულაზათო კომპილიაციები გერმანელი ეკონომისტების ნაწერებიდან, ისიც თარგმნილი რუსულ კომპილიატორების ზედგავლენით და შემწეობით, სხვა-და-სხვა კონსპექტები, ისიც ჟისიტემოდ შედგენილი, და ნაირ-ნაირი წერილები ვითომ ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურ ვითარების შესახებ, სადაც ავტორები უფრო კომპილიატურ ნიჭს იჩენენ, ვინემ ჩვენი ქვეყნის და მისი ნამდვილი ცხოვრების ცოდნას. გამოიღეთ ქართულ ენიდან ჟორდანას ორიოდ წერილი და მთელის ჩვენი ეკონომიური ლიტერატურიდან შეგრჩებათ ერთი უთავბოლო ღრიანცელი, რომელშიაც მხოლოდ ორ ტერმინს თუ გაარჩევთ:—„ეკონომიური ფაქტორი“ და „კლასთა ბრძოლა“.

ზემოთ მოხსენებული წიგნაკი ამ მხრივ ჩვენი ეკონომისტების ტიპიურ ნაწარმოებს წარმოადგენს: სათაური სრულებით არ შეეფერება წიგნაკის შინაარსს. არ არის აღნიშნული საიდან არის ნათარგმნი, ან გადმოკეთებული, ცალკე წერილია, თუ მოყვანილია დიდი თხზულების მოკლე კონსპექტი, რომე-

ლი ენიდან არის ნათარგმნი და სხ. ცნობები მოყვანილია უსწორ-მასწოროდ და ბუნდოვნად. აზრებს ერთმანერთთან მჭიდრო კავშირი არა აქვთ. აქა-იქ წიგნში გაბნეული მაღალი ფრაზები, მკითხველზე ვერ იმოქმედებს ჯეროვანად, რადგანაც საგანი ვერ არის დალაგებით გარკვეული. თუ არ ვცდები, ავტორს მოუნდომებია, წარმოედგინა ვანდერველდეს მოხსენებული თხზულების მოკლე კონსპექტი, რაც უსათუოდ ბევრ დროს და შესაფერ მომზადებას მოითხოვდა და რაც არ იყო ადვილი შესასრულებელი.

რომ ქართული წიგნაკი ვანდერველდეს მოხსენებული თხზულებისა კონსპექტს წარმოადგენს, ამის დასამტკიცებლად მოვიყვან ამ თხზულების*) მოკლე შინაარსს:

სოფელში მუშა ხალხი სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო ძალიან ცუდ მდგომარეობაშია. ის იძულებულია დაიძრას სოფლიდან ქალაქისაკენ. „ათიდან ცხრა შემთხვევაში სოფელი მუშა იმიტომ შორდება მიწას, რომ ყველა მიწები სხვებმა დაიტაცეს, ამასთან მას ზამთრობით სამუშაო სრულებით არა აქვს, შრომის ხელფასს სოფელში ძალიან მცირეს ღებულობს და ეს საგანი მოწესრიგებულიც არ არის და ყველა ეს პირობები იძულებულ ჰყოფენ მას, ან სოფლიდან გადასახლდეს და ან სიღატაკეში იცხოვროს. რა თქმა უნდა, ამ მთავარ პირობებს, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ, ემატება სხვა ფაქტორების მოქმედებაც, მაგ. პოლიტიკურის, ეკონომიურის, მორალურის, რომელთა მნიშვნელობის არ ცნობა აბსურდათ ჩაითვლებოდა“ (გვ. 121, 122).

ქალაქებში გადასვლის შემდეგ, სოფელი მუშები უერთდებიან ქალაქელ მუშებს და ქალაქის პირობებს უთვისდებიან ისინიც, როგორც საზოგადოდ ქალაქელი მუშები, „თან-და-თან იმსკვალებიან ერთობის, ძმობის, და ურთიერთ შველა დახმარების სულით და ეს მარტო საკმარისათ აჯილდოვებს მუშებს იმ ნაკლულევიანებათა და უბედურებათათვის, რომელსაც ახვედ-

*) იხ. რუსულ ენაზედ. Вандервельде. „Бѣгство изъ деревни и возвращеніе къ полямъ“ пер. Горшкова.

რებს მათ თანამედროვე ქალაქი“ (იხ. ქართულ გამოცემაში გ. 13, 14 და რუსულ გამოცემაში გვ. 244).

ქალაქებში ბევრი ხალხის ერთად შეჯგუფება, მთავრობისა და კაპიტალის ცენტრალიზაცია, სივიწროვე და ბევრი სხვადასხვა მოვლენები საშინლად აძნელებენ ქალაქში ცხოვრებას და ძალას დაატანებენ მუშებს ისევ გამოიქცენ ქალაქებისაგან. მხოლოდ რადგანაც ამ მუშებმა განვლეს ქალაქის ცხოვრების სკოლა, ისინი წამოიღებენ თან ყველა კულტურულ და სოციალურ უპირატესობათ, რაცკი ქალაქებში შეითვისეს. ჯერ სახლდებიან ისინი ქალაქების გარშემო და აარსებენ პატარა პატარა ორგანიზაციებს და შემდეგ ამას ავრცელებენ მთელს ქვეყანაში. ამნაირად „მომავლის სოფელი“ არ ემსგავსება „ძველი დროის“ სოფელს. ქალაქის ცხოვრება გადატანილი იქნება სოფლებში და ისინი დაემსგავსებიან პატარა ქალაქებს თავისი კულტურული დაწესებულებებით და ცხოვრების მოწყობილობით და თან დიდ ცენტრებთანაც კავშირს არ შეწყვეტენ. ამნაირად მოისპობა ის დიდი განსხვავება, რომელიც არსებობს დღეს სოფელსა და ქალაქს შორის კულტურულ და ეკონომიურ მდგომარეობის მხრივ. „ახალი სოფელი“ გაჩაღდება მაშინ, როდესაც მთელი ქვეყანა გაივლის აქ მოხსენებულ პროცესს და ერთიანად გაქალაქდება.

არ შევეხები, რამდენათ სამართლიანია ბ. ვანდერველდეს თეორია. ამ წიგნზედ ამდენი გავრჩერდი, მხოლოდ იმიტომ, რომ მიმეჩქია საზოგადოების ყურადღება, რა ფასი აქვთ ქართველი ეკონომისტების წერილებს, და როგორ მოურიდებლად ეპყრობიან ისინი სერიოზულ მეცნიერთა ნაწერებს.

წაიკითხეთ ქართული წიგნაკი შეადარეთ აქ მოყვანილ შინაარსთან და თვითონ დარწმუნდებით, რამდენად დაუმახინჯებია ჩვენს ეკონომისტს ბ. ვანდერველდეს მოხსენებული თხზულება.

გეყოფა, ბატონო ეკონომისტებო, ამდენი კომპლიმენტები, ერთი კაპიტალური შრომა მაინც მოგვაწოდეთ.

სია დრამატიულ თხზულებათა, რაცკი ქართულ ენაზედ დღემდე (1879—1904) ნება დართულია კავკასიის სცენებზე წარმოსადგენად. გამოცემა ქართულ დრამატიულ საზოგადოებისა, ტფილისი in 1/16 გ. 31. ფასი 15 კაპ. დაიბ. 300 ც.

ამ წიგნს დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. წარმოდგენის ნებართვის ასაღებად საჭიროა იყო, როგორც აქ, ისე პროვინციებში წარედგინათ პიესის ის ცალი, რომელზედაც უმაღლესი მთავრობის ნებართვა იქნებოდა აღნიშნული. რადგანაც ეს სია შედგენილია ოფიციალურ ცნობების თანახმად, საკმაოა ნებართვის ასაღებათ, მხოლოდ ამ წიგნაკის წარდგენა. აქ მოყვანილია პიესების სათაურები რუსულად და ქართულადაც. მოგვყავს ცხრილი, რომელიც ამ წიგნის თანახმად არის შედგენილი.

ჩვენ გვქონია დღემდე (1879---1904 წ.) ნებადართული პიესები.

	ორგინალური	თარგმანი	გადმოკეთებული	სულ
I. დრამა	37	80	15	132
II. კომედია	41	62	13	116
III. ვოდევ. და I მოქ. პიეს.	103	62	15	102
ს უ ლ	103	204	43	350

ამნაირად სულ გვქონია 350 ნებადართული პიესა, რომელთაგან—204 ყოფილა ნათარგმნი, 43 გადმოკეთებული და დანარჩენი 103 კი ორიგინალური პიესები. როგორც მოსალოდნელი იყო, ყველაზედ მეტი გვქონია დრამა—132, მერმე მოდის კომედიები—116 და შემდეგ კი ვოდევითები და ურთ მოქმედებიან პიესები—102. ამ პიესების ორი მესამედი ჯერ

არ არის დაბეჭდილი და ხელნაწერებთ ინახება დრამატიულ საზოგადოების არხივში და მათი სარკებლობა ამ მიზეზის გამო უმთავრესად მხოლოდ ტფილისს შეუძლია. პროვინცია იძულებულია დაჯერდეს მხოლოდ დაბეჭდილ პიესებს და უნუგეშოთ მოელის, სანამ ყველა საჭირო პიესები დაიბეჭდებოდეს ან ცალკე კრებულებში და ან სპეციალურ დრამატიულ ჟურნალში, რომლის საჭიროების შესახებ არა ერთხელ ყოფილა ბაასი ჩვენს მწერლობაში. ყველამ ვიცით, რა ბედი ერგო ჩვენს დედა ენას სკოლებში და ეკლესიებში. შეგვრჩა ჯერ მხოლოდ სცენა, რომელიც ჩვენი ენისა და ხალხის განვითარებისათვის შედარებით უფრო თავისუფალს და თითქმის ერთად ერთს კათედრას წარმოადგენს, რასაც ჩვენ ჯეროვანათ არ ვაფასებთ. ალბათ დავაფასებთ მაშინ, თუ ეს კათედრაც ჩვენის დაუდევრობისა და საზოგადოებრივი მოუმზადებლობის გამო ხელიდან გამოგვეცალა.

ნ ა რ ე ვ ი

1. მიხეილ სტარიცკი. 2. სამეფო სპაილსი. 3 სენ-ლუის გამოფენა. 4. კეთროვანთა განკუთნება. 5. იაპონიის აღწერა. 6. იაპონური ეურნალი ტაიოში. 7. ბამბის თესლის ფქვილი. 8. მუშა მინისტრები. 9. რუსულ მართლ-წერის გაადვილება. 10. ბელგიური უნივერსიტეტები. 11. ჰინჭველის სიმყავე. 12. თბილის წყლის დარიგება. 13. საზიბლიოთეკო სკოლა. 14. წმ. ანტონის სასწაული. 15. გი დე მოპასსანი. 16. ომის ხარჯი. 17. იაპონური თოდის წამალი. 18. ამერიკული ქველ-მოქმედება. 19. საქმელ-სასმელის სიწმინდე.

მიხეილ სტარიცკი. აპრილის 14 კიევში გარდაიცვალა ცნობილი მალორუსელი მწერალი მ. სტარიცკი. სტარიცკი ეკუთვნის წარსული საუკუნის მესამოცე წლების მოღვაწეთა გუნდს, რომელსაც მიზნად ჰქონდა თავისი ქვეყნის ავტონომიის აღდგენა და ამ მიზნის მისაღწევად უმთავრეს საშუალებად ეროვნულ მწერლობის განვითარებას სახავდა. ეს იყო მიზეზი, რომ მთელი თავისი სიცოცხლე-სტარიცკიმ მწერლობას შეაღია, მიუხედავად იმისა, რომ ჯილდოდ უბედურობის და მატერიალური ზარალის მეტი არა ჰღირსებია-რა. მალოროსულ ლირიკულ პოეზიაში ტარას შევჩენკოს შემდეგ დარი არავინა ჰყავს განსვენებულს და გარდა ამისა იგი ითვლება ეროვნულ თეატრის დამფუძნებელად. პირველს ხანს მალოროსულ თეატრის რეპერტუარში სტარიცკის, კოტლიარევსკის და კვიტკოს პიესების მეტი არა იყო-რა. სტარიცკი არა თუ სწერდა, თითონვე ცდილობდა თეატრის განვითარებას და 1885 წლიდგან მოთავედ იყო საუკეთესო ტრუპისა, რომელიც არა თუ სამშობლო ქვეყანაში, მთელს რუსეთში მართავდა მალოროსულ წარ-

მოდგენებს. სტარიცი დაუღალავი მშრომელი იყო, ბევრსა სწერდა, ბევრსა სთარგმნიდა და ყოველ თავის ნაწერში იმას ცდილობდა, რომ ხალხური ენით და კილოთი გამოეთქვა თავის სათქმელი; ამიტომ არის, რომ მის ნაწერებს დიდი გასავალი ჰქონდათ და ბევრი მისი მოსწრებული სიტყვა ანდაზად გამხდარა ხალხში.

სამუელ სმაილსი. ამას წინად გარდაიცვალა გამოჩენილი გენერალი ს. სმაილსი, რომლის თხზულებანი—ხსიათის სიმაგრე, ვალდებულება, გაფრთხილება და სხვანი ცნობილი არიან მთელს განათლებულს ქვეყანაში. სმაილსი დაიბადა ამ 90 წლის წინად შოტლანდიის ერთს პატარა ქალაქში და ექიმობა შეისწავლა; სამშობლო ქალაქში რომ დაბრუნდა, ლუკმა პური ვერ იშოვნა, რადგან სულ 3000 სული სცხოვრობდა ქალაქში და ექიმები კი რვათი იყვნენ. რაკი ვერას გახდა, რკინის გზის სამსახურში შევიდა და იმავე დროს წერა დაიწყო სხვა-და-სხვა გაზეთებში. 1857 წელს დაბეჭდა „ცხოვრება სტეფენსონისა“ და ამით მოიხვეჭა სახელი. მას მერმედ დასწერა თავისი სახელოვანი თხზულებანი და ყველგან იმას ქადაგებდა: შრომით, სიფხიზლით და მონაგარის გაფრთხილებით ყველაფერს მიაღწევს ადამიანიო. დასამტკიცებლად თავის აზრებისა სმაილსს მოჰყავს ბიოგრაფია შოტლანდელ ხარაზისა, რომელმაც ბუნებისმეტყველებაში გაითქვა სახელი (თომა ედვარდი); ხაბაზ-გეოლოგის, რობერდიკისა, დალაქ-პოეტის ჟასმინისა და სხ. შრომას ურჩევდა ყველას სმაილსი და თითონაც დაუღალავად შრომობდა, — თუმცა უკანასკნელ 34 წლის განმავლობაში ავად იყო და წერა აკრძალული ჰქონდა. იშრომე; გრწამდეს, რომ თუ მოინდომებ, შესძლებ კიდევც, ამტკიცებს სმაილსი; შენი ბედი დამოკიდებულია მარტო შენზედ და შენს გარეითად არავითარ შეველას არ უნდა მოელოდეთ.

სენ-ლუის გამოაყენა. 1803 წელს ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა იყიდეს საფრანგეთისაგან 30 მილიონ მანეთად ლუიზიანა, რომელიც ღდეს 14 შტატს შეადგენს. წელს, ასის წლის თავზედ, შტატებმა გამართეს სენ-ლუიში მსოფლიო

გამოფენა, და ისე მოაწყეს იგი, რომ ჩიკაგოს გამოფენაც უკან ჩამორჩა და პარიზისაც. გამოფენას უჭირავს 900 დღიური მიწა, ერთი ორად მეტი, ვიდრე პარიზისას ეჭირა. აქამდე იცოდნენ, ცალცალკე იყო გამოფენილი ყოველი ერის ნაწარმოები; სენ-ლუიში სხვა რიგი შემოიღეს და ერთად მოაგროვეს ერთი და იგივე ნაწარმოები ყველა ერებისა. გამოფენას 16 განყოფილება შეადგენს; პირველი გამოფენა ეკუთვნის ხალხის სწავლა-განათლებას, მეორე—ხელოვნებას, მესამე—გამოსაყენებელ ცოდნას; მერმე არის განყოფილებანი ხვნათესვისა, ხე-ტყისა, ბაღოსნობისა, მთა-მადნისა და სხვა და სხვა. პარიზის გამოფენას თუ ეიფელის ციხე ჰქონდა, სენ-ლუისას—უზარმაზარი ორგანი აქვს, რომელს შეუძლიან 17 მილიონი სხვა და სხვა ხმა გამოიღოს.

კეთროვანთა განკუთვნება. ამერიკაში ორლეანის კეთროვანთა საავადმყოფოს ექიმს დ-რ დაიერს აღმოუჩენია კეთროვანთა განმკურნავი წამალი და უკვე სრულიად მოუჩენია 12 ავადმყოფი. წამლობა მეტად ხანგრძლივია, არა ნაკლებ ერთის წლისა, და უებარიც არის; არაფერს შველის მარტო იმისთანას, რომელიც უკახასკნელ დღეშია ჩავარდნილი. რაში მგდომარეობს ეს წამლობა, დ-რი დაიერი ჯერ-ჯერობით არ აცხადებს.

იაპონიის აღწერა. ლონდონში იბეჭდება და ამ მისში გამოვა საინტერესო აღწერა იაპონიისა, შედგენილი იაპონელთაგან. ბარონ სანომიას—მინისტრს სასახლისა, ეკუთვნის სტატია სამეფო საგვარეულოზედ; მარკიზ იტოს—კონსტიტუციაზედ; ბარონ კენტაროს—პარლამენტზედ; მარკიზ ოაიმას—მხედრობაზედ; აღმირალ სანტოს—ფლოტზედ; გრაფ ოკუმას—ხალხის განათლებაზედ; ფინანსთა მინისტრის ამხანაგს საკატანს—სახელმწიფო ხაზინაზედ; სახელმწიფო ბანკის გამგეს იამამატოს—ბანკზედ; ბარონ შიბუსავას—ვაჭრობა და მრეწველობაზედ. გარდა ამისა აწერილია მთა-მადნის საქმე, მუშათა ყოფა-ცხოვრება, რკინის გზები, ჟურნალ-გაზეთები და სხ.

ბაშბას თესლის ფქვილი. მურგაბის სახელმწიფო მამულში ბაშბის თესლისას ზეთს ხდიან და ნაშთს ფქვილად აქცევენ

საქონლის საქმელად. ამ ფქვილს ასზედ 56 ნაწილი ნოყიერი ნივთიერებანი შეადგენენ და ამერიკაში მეტად დიდი გასავალი აქვს. უკანასკნელ დროს ევროპაშიც დაიწყეს ხმარება და ჰამბურგში ფუთი 93 კაპეკად იყიდება. საქონელს ასუქებს, რძეს უმატებს და კარგი მით არის, რომ დღეში 4 გირვანქა თავსა სდის ერთ ძროხას. საძოვრის სიძვირეში, და ერთობ უბალანო მწირ ქვეყანაში მეტად სასარგებლო უნდა იყოს ეს ფქვილი, მაგრამ ჩვენში ჯერ ხალხმა არ იცის მისი ხმარება და თუმცა ექვს-შვიდ შაურად იყიდება ფუთი, თვით ხრიოკ ბაქოშიც კი არა აქვს ჯერ გასავალი.

მუშა-მინისტრები. ავსტრალიის პარლამენტმა სამინისტრო პორტფელეები მუშებს ჩააბარა და მათ დაავალა იმ რეფორმების განხორციელება, რომლის წინ შედრკა წინანდელი პირველი მინისტრი დიკინი. მუშებს სულ 23 წარმომადგენელი ჰყავთ პარლამენტში და მით უფრო საინტერესოა პარლამენტის ასეთი გადაწყვეტილება და უმცირესობისადმი უსამძღვრო ნდობის გამოცხადება. ამ სამინისტრომ ისეთი ფინანსიური საშუალება უნდა გამოძებნოს რამე, რომ ათის წლის განმავლობაში გადიხადოს 2,290 მილიონი მანეთი ვალი; უნდა დააწესოს ამორჩეულ კაცთა მიერ განხილვა დაბოლოებითი და განსჯა ყოველ უთანხმოებისა, რომელიც პეტრონისა და მუშის შორის ატყდება, ან სახელმწიფოსა და მის მოხელეთა შორის. მუშათა წარმომადგენელნი ავსტრალიის პარლამენტში სოციალიზმის მოძღვრებას ემსახურებიან და ეს პირველი მაგალითია, რომ სოციალისტებს ხელთ ეგდოთ მართებლობა.

რუსული მართლ-წერის გადადგობა. სამეცნიერო სახელმწიფო აკადემიის ორთოგრაფიულმა კომისამ ხმის უმრავლესობით დაადგინი ასოები Θ , V , \mathfrak{B} , და \mathfrak{B} , სრულიად მეტნი და უსარგებლონი არიანო, რადგან აკადემიამ თითქმის ერთხმად გამოსთქვა ამ ასოთა გაუქმება ($^{17}/_{18}$ მთელი კრებისა), კომისია ამოირჩიეს და იმას მიანდეს დაწერილებითი მოხსენების შემუშავება. კომისიაში არიან: აკადემიის წევრნი ტორტუნა-ტოვი, კორში, სობოლევსკი, შახმატოვი, პროფესორები ბო-

დუენდე-კურტენე და ბრანდტი და მოსკოვის პედაგოგიურ საზოგადოების წარმომადგენელი საკულინი. რა მადლს დასდებს ეს კომისია მოსწავლეთ, რომ გააუქმოს ეს ასოები და მეტადრე დაწყველილი ზ, რომლის მართლ-წერა არავითარ კანონს არ ემორჩილება და მართლ გაზეპირებით შეიძინება; რამდენ დროს შესძენს ამ ასოთა განდევნა მოსწავლეთ, რამდენ დარდს და ტანჯვას ააცდენს. რამდენს შესძენს აგრეთვე სტამბას და წიგნების გამომცემელთ. ზოგი გაზეთი კომისიის დადგენილებას აღარ ელის და ეხლავე იწყებს ახალ მართლ-წერას: გაზეთი რუსი ბ-ნ დემჩინსკის ფელეტონებს ბეჭდავს, რომელშიც ზ აღარსად არის ხმარებული. პეტერბურგში საზოგადოება შესდგა სახელად „ანბანი“, რომლის მიზანი ახალი მართლწერის გავრცელება და უსარგებლო და, მაშასადამე, მავნე ასოთა ანბანიდან განდევნა.

ბელგიაში უნივერსიტეტები. ბელგიაში ოთხი უნივერსიტეტი არის: სახელმწიფო—განდისა და ლიეჟისა და თავისუფალნი—ლუვენისა კათოლიკებისა და ბრიუსელისა—ლიბერალურ პარტიისა. ოთხივეს ერთი და იგივე უფლებანი აქვთ მინიჭებული და ერთნაირ დიპლომებს ურიგებენ თავიანთ მოწაფეთ. 1902—1903 წელს ბრიუსელში 1049 სტუდენტი იყო, განდში 826, ლიეჟში 1768, ლუვენში 2070.

ჭიანჭველის სიმჟავე. პარიზის აკადემიას მოხსენება წარუდგინა კლემანმა, რომელშიც ამტკიცებს ადამიანს ძალას და ენერგიას უმატებს ჭიანჭველის სიმჟავეო (acid formique) მაგალითით მოჰყავს: ოცდა ორის წლის ყმაწვილ კაცს თორმეტ გირვანქიანი რკინა მივეციო და სულ 132 ჯერ ასწია, (თითო წუთს ისვენებდა, როცა დაიღლებოდა); მერმე სამის დღის განმავლობაში ჭიანჭველის სიმჟავე შევაპარეთ (40 წვეთი დღეში) და იმავე თითო წუთის დასვენებით, 479 ჯერ ასწია იგივე რკინა. აქამომდე არც ერთს წამალს არ ჰქონებია ამგვარი ძალა, დასძენს კლემანი. ამ მოხსენებამ გამოიწვია გარრიგის შენიშვნა, ჭიანჭველის სიმჟავის გავლენა ჩემს თავზედ ვცადე და დავრწმუნდი, რომ მადას მიმატებდა და გონებრივ და ფიზიკურ

ძალას, გარდა ამისა, ყოველთვის კარგ, მხიარულ გუნებაზედ მაყენებდა და ძილიც უშფოთვარი მქონდაო.

თბილის წყლის დანაგება. ცივი წყლის და საწვავ გაზის გარდა ახლა თბილის წყლის დარიგება დაიწყეს ამერიკაში. მიღები გაიყვანეს მსურველთა სახლში და როცა ნებაეს კაცს, მზადა აქვს ცხელი წყალი. აღარც ცეცხლის გაჩენა და ნახშირის ან შემშის ყიდვა, აღარც კომლი, აღარც ქუჩყი! ქ. ინდიანოპოლში. სამი ამხანაგობა შესდგა თბილის წყლის სავაჭროდ და არამც თუ დიდრონი სასტუმროები და სახლები, სულ უბრალოდ დარიბ მოსახლის სახლშიც გაიყვანეს მიღები თბილი წყლის მისაწოდებლად.

საბიბლიოთეკა სკოლა. ბერლინში ახალი სკოლა დააარსეს ქალებისთვის, რომელსაც აზრად აქვს მოამზადოს ბიბლიოთეკის საქმეში დახელოვნებული ქალები. სკოლა პროფესორმა ვოლფშტიგმა დააარსა და პირველად თორმეტი ქალი მიიღო, რომელთაც გათავებული ქონდათ საშუალო სასწავლებელი.

წმ. ანტონის სასწაული. მონნა-ვანნას ავტორს მეტტერლინკს ახალი დრამა დაუწერია „წმ. ანტონის სასწაული“, რომელიც სამზღვარ გარეთელ ჟურნალების სიტყვით უკვდავად დარჩება კაცობრიობის მწერლობაშიო.

გი დე მოპასსანა. ერთს ფრანგულ ჟურნალში აბელ-პერმანის სტატია არის გი დე მოპასსანის შესახებ, რომელიც ლ. ტოლსტოის რომ არ შეეყო, თავისდღეში ვერ მოიხვეჭდა სახელს რუსეთის მოწინავე პრესაში. ფიზიკურათ მეტად ღონიერი კაცი იყო, — ამბობს პერმანი — და მეტის-მეტად უყვარდა ყოველ გვარი სპორტი — (ფიზიკური ვარჯიშობა). საზოგადოებრივი ცხოვრების კითხვებისა არა იცოდა რა და უფრო ნაკლებ იცოდა ადამიანის სიყვარული. ის კითხვები, რომელნიც აღელვებენ მოწინავე საზოგადოებას, მოპასსანისთვის არ არსებობდნენ და პარიზის მიუშ ცხოვრებას არ გასცილებია მისი მწერლობა.

ომას ხანჯი. ბურებთან ბრძოლა ინგლისელებს 1865 მილიონი მანეთი დაუჯდათ და თუ აჯობეს, მხოლოთ იმიტომ,

რომ ბურებს სულ 20 ათასი კაცი ჰყავდათ ორივე რესპუბლიკაში. რამდენად დაჯდება რუსეთ-იაპონიის ომი და როგორ უკან დააყენებს იგი ხალხის სწავლა-განათლებას, ამას არავინ კითხულობს. ჯერ ეხლავე ხალხის განათლებით იაპონია წინა სდგას რუსეთზედ და თუმცა ერთი-სამად ნაკლებია მცხოვრებთა რიცხვით, სახალხო სკოლებში მეტს ბავშვს ატარებს (3,878 პათას), ვიდრე რუსეთი (3,780 ათასს). ყირიმის ომი რუსეთს დაუჯდა 1254 მილ. მანეთი, საფრანგეთს თითქმის ამდენივე, ინგლისს 28 მილ. მანეთი. 1870 წელს პრუსიას დაეხარჯა 474 მილიონი, საფრანგეთს 5180 მილიონის, 1877—78 წელს რუსეთმა დახარჯა 500 მილიონი მანეთი. ეს ცნობები მოჰყავს ფრანგულ რევიუში სამხედრო მწერალს X-ს; შემდეგ იმის განხილვას იწყებს: რამდენი კაცი მოკვდება რუს-იაპონელთა ომშიო და ნაპოლეონის სიტყვა მოჰყავს: რუსის სალდათის მოკვლა არ კმარა, კიდევ უნდა წააქციოთო. ოთხას—ოთხასი ათასი კაცი რომ გამოიყვანონ ორივე მხარემ საომრად, 90 ათასი კაცი დააკლდება თითოს: 20.—25 ათასი კაცი ბრძოლის ველზედ წახდება და დანარჩენს სხვა და სხვა ავადმყოფობა ინაცვლებს.

იაპონიურა თოფის-წამალი—გამოიგონა იაპონელმა მეცნიერმა შემოზემ და სახელიც თავისი უწოდა. შემოზე კარგი იმით არის, რომ არც ცეცხლისაგან იფეთქებს, არც ტყვიისაგან, არც რაიმე მძიმე საგნის დაცემისაგან. ცეცხლი რომ მოხვდეს, წაეკიდება, ნელნელა იწვის და ძალიან ადვილი გასაქრობია. თავის საშინელ ძალას ეს თოფის-წამალი მაშინ იძენს, როდესაც ერთგვარ წამალს მიუმატებენ; რა არის ეს წამალი, ჯერ არ არის გამოქვეყნებული. შემოზეთი გასროლილს ყუმბარას ვერავითარი ჯავშანი ვერ უძლებს და ამისთანა საშინელ ძალასთან კარგი კიდევ იმით არის, რომ ერთი ორად იაფად ჯდება, ვიდრე ევროპიული საუკეთესო თოფის-წამალი.

ამერიკულა ქველმოქმედება. ამერიკულმა მილიარდერმა (ათასი მილიონის პატრონმა) ჯონ როკველლერმა, რომელმაც საწვავ ნავთის ვაჭრობით შეიძინა ამოდენი სიმდიდრე,

280 მილ. მანეთი შესწირა ამ უკანასკნელ ხანს ამერიკულ უნივერსიტეტებს, მაგრამ ესეც არ იკმარა, უნდოდა იმისთანა რამ მოეგონა, რომ ჯერ სხვას არავის მოსვლოდეს აზრად და საქვეყნო საქველმოქმედო ბიურო დააარსა ნიუ-იორკში. საქმის გამგედ ახალ გაზრდა ვეჭილი მორტი დააყენა. ამ ბიურომ უნდა შეისწალოს მიზანი და მოღვაწეობა ქვეყნის ყველა საქველმოქმედო დაწესებულებათა და დაეხმაროს იმათ, რომლის მიზანი უფრო საყურადღებო და მოსაწონი იქნება ამერიკელ მილლიარდერისათვის.

საჯმელ-სასმელის საწმინდე. შერთებულ შტატების მართებლობა აპირებს კანონი გამოსცეს საჯმელ-სასმელის საწმინდის შესახებ. ამ კანონის ძალით ყოველ გვარ წამალს, საჯმელს, სასმელს მოწმობა უნდა ქონდეს ზედ დაკრული, რომელშიაც აღნიშნული უნდა იყოს სრული სისუფთავე. კანონს აზრად აქვს დაიფაროს ადამიანი იმ ყალბის მქმნელთაგან, რომელნიც საჭირო და ნოყიერ საკმლის მაგივრად ხელოვნურად შემზადებულს, მაგრამ მავნებელს და ხშირად საწამლავიან, საქონელსაც ასაღებენ. სამკარისია აღვნიშნოთ, რომ ყალბის ქმნა იმდენად გავარჯიშდა, რომ ყავას ამზადებს, რომელშიც ყავისა იოტის ოდენაც არა მოიპოვება-რა, კვერცხს და სხ.

ზინაური მიმოხილვა

ქართელები და კავკასიის სხვა ხალხნი

სწავლა-მანათლებლის მხრით

II

ს ა ქ ა რ თ ე ლ ი

პირველ წერილში ჩვენ ავსუხვით ის ციფრები, რომელნიც საერთოდ კავკასიის ყველა სასწავლებლებს შეეხებიან, და აღვნიშნეთ ის დასკვნანი, რომელნიც ამ ციფრებიდან გამომდინარეობენ. მაგრამ ეს კიდევ საკმარისი არაა, რომ მკითხველმა ჩვენი — ქართველების — მდგომარეობა სწავლა-განათლების საქმეში სავსებით გაიცნოს და ნათლად წარმოიდგინოს. ამ გაცნობის შესავსებად საჭიროა და აგრეთვე თავის თავადაც საინტერესოა გავიგოთ ჩვენი მდგომარეობა იმ სასწავლებლებში, რომლებიც მარტო ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიაში არსებობენ. საქართველო, კულტურისა და საადმინისტრაციო მართვა-გამგეობის მხრით, გულია მთელის კავკასიისა. სხვა და სხვა ერთა საარსებო ბრძოლა და მეტოქობა კავკასიის არც ერთ გუბერნიაში ისე ძლიერი და ცხოველი არ არის, როგორც აქ. და ეს მეტოქობა სწავლა-განათლებისადმი მისწრაფებაშიც გამოიხატება და თითოეულ ერის კულტურულ წინმსვლელობაში გამოიხატება. რამდენად მაგარია ჩვენი პოზიცია აქ, საქართველოში? თან და თან ვკარგავთ, თუ, პირიქით, ვითარტოვებთ ნიადაგს? იქნება, ქართველ

მოსწავლეთა რიცხვი მრავლდება შედარებით კავკასიის სხვა გუბერნიებში, ხოლო მცირდება ისევე შედარებით თვით საქართველოში? სხვა ერთა ძალა მეტია აქ, თუ ნაკლები? რომელია მათში უფრო ძლიერი, რომელი—უფრო სუსტი? გარდა ამისა, საქართველოს ყველა ნაწილები ერთნაირს სურათს არ წარმოადგენენ სწავლა-განათლების მხრით,—ერთი მხარე უფრო წინ წაწეულია, მეორე—უფრო ჩამორჩენილი. სად არის უფრო სკოლა და სწავლა გავრცელებული, —იმერეთში თუ ამერეთში? ყველა ამ და მსგავს კითხვებზე პასუხს არ გვაძლევს ის სტატისტიკური მასალა, რომელიც საერთოდ კავკასიას შეეხება და ჩვენ წინა წერილში აღვნიშნეთ. ამის გასაგებად უნდა გავსინჯოთ ცალკე ის ციფრები, რომელნიც საქართველოში არსებულ სასწავლებლების ვითარებას ჰხატავენ და სხვა და სხვა ეროვნების მოსწავლეთა რაოდენობის თანდათან ზრდასა თუ დაკლებას გვიჩვენებენ.

ამ სასწავლებელთა შესახები ცნობები, უეჭველია, ქართველ მკითხველისთვის უფრო საინტერესოა, ვიდრე ის ციფრები, რომელნიც საერთოდ კავკასიის ყველა სასწავლებლებს შეეხებიან. ამიტომ ჩვენ აქ უფრო მეტ ციფრებს მოვიყვანთ და სტატისტიკას ციფრების ერთ უფრო მეტს ვალაპარაკებთ, ვიდრე ეს წინა წერილში გვქონდა.

დავიწყეთ ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებიდან. ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიაში ამ ჟამად არსებობს ხუთი **სავაჟო გიმნაზია**: სამი ტფილისში, ერთი ქუთაისში და ერთიც ბათუმში. ბათუმის გიმნაზია არსებობს 1897 წლიდან, ტფილისის სესამე—1892 წლიდან, ხოლო დანარჩენები 1887 წლის წინედ არიან დაარსებულნი. როგორც თითოეულ ამ გიმნაზიებში, ისე საერთოდ ყველაში იყო საშუალო რიცხვით ყოველ წლიურად მოსწავლე:

სასწავლებლები	რიცხვი				პროცენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
ტფილისის ვაჟთა 1-ლი გიმნაზია	303	130	201	114	40,4	17,4	26,9	15,3
„ „ მე-2 „	247	133	164	97	38,5	20,7	25,6	15,2
„ „ მე-3 „	98	57	352	33	18,1	10,6	65,2	6,1
ქუთაისის ვაჟთა გიმნაზია	136	356	33	47	23,8	62,2	5,8	8,2
ზათუშის „	72	136	42	71	22,4	42,4	13,1	22,1
სულ ტფილისის გუბერნიის ვაჟთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში	622	299	642	254	34,2	16,4	35,3	14,1
სულ ქუთაისის გუბერნიის ვაჟთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში	175	501	56	78	21,6	62,0	6,9	9,5
სულ ორივე გუბერნიისაში	797	800	698	332	30,3	30,4	26,5	12,8

აქედან ჩვენ ვხედავთ, რომ ტფილისის ყველა გიმნაზიებში ქართველები უმცირესობას შეადგენენ და რუსებისა და სომხების უკან არიან. პირველსა და მეორე გიმნაზიაში პირველი ადგილი აქვთ რუსებს, მეორე—სომხებს და მესამე—ქართველებს. მესამე გიმნაზიაში უმრავლესობას შეადგენენ და პირველ ადგილას არიან სომხები, ამათ მოსდევენ რუსები და შემდეგ ქართველები. ამ გიმნაზიაში მოსწავლეთა ორი მესამედი სომხებისაგან შესდგება, ე. ი. თითქმის მთელი სასწავლებელი სომეხ მოსწავლეებით არის გავსებული.

თუ საერთოდ ტფილისის ყველა გიმნაზიებსა და (წინადა არსებულ) პროგიმნაზიებს ავიღებთ და მოსწავლეთა წლიურ საშუალო რიცხვს გამოვითვლით, მაშინ კი ცოტა სხვა სურათი წარმოგვიდგება ზვალწინ. მაშინ ვნახავთ, რომ ყველაზე წინ არიან სომხები (35,3%), მეორე ადგილას—რუსები (34,2%) და მესამეზე—ქართველები (16,4%); სომხების რიცხვი ერთი ორად მეტია ქართველებისაზე.

გამოვიანგარიშოთ ეხლა შესაფერი ციფრები ქართველ და სომხის ხალხის რაოდენობის მიხედვით. ქართველების საერთო რიცხვს ჩვენ 1½ მილიონად ვვარაუდობთ, აქედან 900 ათასს, ქუთაისის გუბერნიაში, 550 ათასს ტფილისისაში და 50 ათასს კავკასიის სხვა გუბერნიებში. ეს ანგარიში დაა-

ხლოვებით უნდა შეესაბამებოდეს სინამდვილეს. ტფილისის გუბერნიაში მცხოვრებ სომხების რიცხვია 220 ათასი. ამ ციფრების მიხედვით, თუ ტფილისის გიმნაზიებში მოსწავლე ქართველებსა და სომხებს ამავე გუბერნიის მცხოვრებლებად ვიგულისხმებთ, სომხ მოსწავლეთა რიცხვი უნდა შეადგენდეს 269-ს ანუ 28,6%⁰-ს და ქართველებისა — 672-ს ანუ 71,4%⁰-ს, — მაშინ იქნებოდა მოსწავლეთა რიცხვი ქართველებსა და სომხებს შორის თანაბრად, ე. ი. ხალხის რაოდენობის კვალობაზე, განაწილებული. ნამდვილად კი სომხებს ჰყავთ 642 მოსწავლე ანუ 68,3%⁰ და ქართველებს — 299 ანუ 31,7%⁰. ამნაირად, ქართველებს აკლიათ ნორმამდის 39,7%⁰ და სომხებს სწორედ 39,7%⁰-ით ჰყავთ ნორმაზე მეტი. 550 ათას ქართველს ჰყავს 299 მოსწავლე გიმნაზიებში, მაშასადამე, 220 ათასს (ე. ი. იმდენს, რამდენიც სომხები არიან) უწევს 167. ამდენივე სომხის ხალხის მოსწავლეთა რიცხვი კი შეადგენს 642-ს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი ეთანასწორება 20,6%⁰-ს და სომხებისა — 79,4%⁰-ს და რომ ეს უკანასკნელნი 58,8%⁰-ით მეტნი არიან ქართველებზე.

მართალია, აქაურს გიმნაზიაში მოსწავლე სომხის ახალგაზდობა ყველა ტფილისის გუბერნიის მცხოვრები არაა, არამედ ზოგნი მოსულნი არიან სხვა კუთხეებიდან, მაგრამ ეს შესამჩნევად არ შესვცლის ჩვენგან გამოთვლილ ციფრების სახეს და აღნიშნულ მოვლენის ვითარებას. როგორც სხვა გუბერნიების სომეხთა შვილები სწავლობენ ტფილისის გიმნაზიებში, ისევე ქუთაისის გუბერნიიდან მოსული ქართველებიც არიან ამავე სასწავლებლებში. ჩვენ ორნივე ტფილისის გუბერნიის მცხოვრებლებად ჩავთვალეთ და, მაშასადამე, გამოთვლის დროს ორივე მხრით ერთნაირი და დახლოვებით ერთი მეორის გამასწორებელი შეცდომა ვიხმარეთ.

ასე მცირეა სომხებთან შედარებით ქართველების რიცხვი ტფილისის სავაჟო გიმნაზიებში და ასე დაწინაურებულნი არიან აქ სომხები ვაჟთა საშუალო განათლების საქმეში. ქუთაისის გუბერნია რომ არ ეხმარებოდეს, ქართველების რიც-

ხვი სრულიად მცირე და უმნიშვნელო იქნებოდა ამ კატეგორიის სასწავლებლებში; მაგრამ აქ ქართველობა შედარებით ძლიერია და ეს ძალა გამოიხატება მოსწავლეთა რაოდენობის აღმნიშვნელ ციფრებშიც. აქაურს გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში ქართველების რიცხვი ყოველთვის სხვებზე მეტია და ბევრით აღემატება როგორც რუსებისას, ისე სომხებისასაც. როგორც ზემოდ აღნიშნულ ცხრილიდან სჩანს, რუსების რიცხვი შეადგენს 21,60%-ს, სომხებისა—6,90%-ს, ხოლო ქართველებისა—62,00%-ს.

ქუთაისის გუბერნიის წყალობით არის ეს, რომ საერთო ჯამში ქართველების რიცხვს პირველი ალავი აქვს და სხვებისას აღემატება. ორივე გუბერნიის გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში ყოფილა სულ საშუალო რიცხვით ყოველ წლიურად: 30,40% ქართველი, 30,30% რუსი და 26,50% სომეხი. მაშასადამე, აბსოლუტურის სიმრავლით ქართველი მოსწავლენი მეტნი ყოფილან თითოეულ სხვა ეროვნებაზე.

თუ ხალხის საერთო რიცხვის კვალობაზე (დაახლოვებით) გამოვითვლით და ქართველ, რუს და სომეხ მოსწავლეთა რიცხვს ერთმანერთს შევადარებთ, ვნახავთ, რომ ქართველები ძალიან უკან არიან. სამივე ამ ეროვნებათა მოსწავლეების წლიური რიცხვი არის 2295. აქედან: ქართველი 800 (ანუ 34,90%), რუსი 797 (ანუ 34,70%) და სომეხი 698 (ანუ 30,40%). ხალხის რაოდენობის კვალობაზე ქართველებს უნდა ჰქონდეთ 81,10% (მაშასადამე, აკლიათ 46,20%), რუსებს—5,70% (მეტი აქვთ 29,10%) და სომეხებს—13,60% (მეტი აქვთ 17,00%). ამ გვარად, შედარებითის საზომით თუ გავსჯით, გიმნაზიური სწავლა-განათლება უფრო გავრცელებულია საქართველოში მცხოვრებ რუსებში, შემდეგ სომეხებში და ყველაზე უფრო ნაკლებ—ქართველებში.

ამ მოვლენის სისხო-სიდიდის გამოხატულება, რომელიც ჩვენ აქ აღვნიშნეთ, ცოტა სიფრთხილითა და შეკვეცით არის მისაღები. ჩვენ ვივარაუდეთ აქ მხოლოდ იმ სომეხებისა და რუსების რიცხვი, რომლებიც ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიაში ცხოვრობენ და გიმნაზიებში მოსწავლე რუსი და სომეხი აქაურ მკვიდრად ჩავითვალეთ. ნამდვილად კი, რა თქმა უნდა, ამ სასწავლებლებში არიან ამ ეროვნებათა ისეთი მოსწავლეებიც, რომლებიც სხვა კუთხეებიდან მოსულან. ქართველი მოსწავლენი კი მარტო ამ ორ გუბერნიის მცხოვრე-

ბნი არიან. და ეს გარემოება მხედველობაში მისაღებია,— უამისოდ რუსებისა და სომხების დაწინაურება, გამოხატული ციფრებით, უფრო დიდად ჩანს, ვიდრე არის იგი ნამდვილად. ყოველ შემთხვევაში, ეს დასკვნა, გამოთქმული ზოგადად, სწორი უნდა იყოს: რომ გიმნაზიურ სწავლის გავრცელების მხრით პირველი ადგილი უჭირავთ რუსებს, მეორე—სომხებს და უკანასკნელი ჩვენ, ქართველებს.

ის ციფრები, რომლებიც ჩვენ აქამდის მოვიხსენიეთ, აღნიშნავს სხვა-და-სხვა ეროვნების მოწათფთა ყოველ წლიურს საშუალო რაოდენობას. მაგრამ ამ ციფრებში არ ჩანს თითოეულ ეროვნების თან-და-თან ზრდა და მატება ან შემცირება და დაკლება. და ამის გაგება კი საინტერესოა. მხოლოდ მაშინ შევსძლებთ ჩვენ გავითვალისწინოთ, ვინ როგორის სისწრაფით მიდის წინ და ვინ უკან რჩება. ამის მაჩვენებელია შემდეგი სამი ცხრილი, რომლებშიაც წლების მიყოლებით დაწყობილია მოსწავლეთა რაოდენობის აღმნიშვნელი ციფრები და, შედარების გულისთვის, ერთმანეთისაგან განცალკევებულია ორი გუბერნიის სასწავლებლები.

ვაჟთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში იყო სულ მოსწავლე:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ც ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	502	201	358	176	40,5	16,5	28,9	14,1
1888	471	208	358	189	38,3	16,9	29,2	15,6
1889	495	214	369	192	39,0	16,8	29,0	15,2
1890	520	224	478	191	36,8	15,8	33,0	14,4
1891	532	249	508	226	35,1	16,4	33,5	13,0
1892	559	250	560	228	34,9	15,7	35,1	14,3
1893	592	262	574	240	35,5	15,6	34,4	14,5
1894	605	254	643	241	34,7	14,5	36,9	13,9
1895	635	292	666	252	34,4	15,8	36,1	13,7
1896	699	311	723	278	34,2	15,4	35,9	14,5
1897	711	332	776	288	34,2	15,7	36,8	13,3
1898	740	355	814	287	33,7	16,2	37,1	13,0
1899	726	365	815	288	33,9	16,6	37,1	12,4
1900	710	387	857	309	31,4	17,1	37,9	13,6
1901	737	426	877	301	31,5	18,2	37,5	12,8
1902	723	449	899	363	27,7	18,4	36,9	17,0

ბ) ქუთაისის გუბერნიაში:

წლები	წ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	155	374	64	44	24,3	58,7	10,0	7,0
1888	147	357	60	47	24,1	58,4	9,8	7,7
1889	145	375	56	43	23,4	60,6	9,0	7,0
1890	155	407	53	43	23,6	61,8	8,1	6,5
1891	157	458	32	54	22,4	65,3	4,6	7,7
1892	171	455	35	46	24,2	64,3	4,9	6,6
1893	171	469	40	52	23,4	64,1	5,5	7,0
1894	177	502	41	59	22,7	64,4	5,3	7,6
1895	179	484	43	61	23,3	63,1	5,7	7,9
1896	176	526	39	68	21,7	65,0	4,8	8,5
1897	179	416	42	95	24,5	56,9	5,7	12,9
1898	185	503	50	118	21,7	59,0	5,9	13,4
1899	197	606	76	107	20,0	61,4	7,7	10,9
1900	199	666	86	131	18,4	61,5	7,9	12,2
1901	210	708	96	139	18,2	61,4	8,3	12,1
1902	203	705	104	135	17,7	61,5	9,1	11,7

გ) ორსავე გუბერნიაში:

წლები	წ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	657	575	422	230	35,1	30,7	22,5	11,7
1888	618	565	418	236	33,1	30,7	22,8	13,4
1889	640	589	435	235	33,8	31,1	23,0	12,1
1890	675	631	531	234	32,6	30,4	25,5	11,5
1891	689	707	541	280	31,1	31,8	24,4	12,7
1892	730	706	595	274	31,2	30,6	25,8	12,4
1893	763	731	614	292	31,8	30,4	25,6	12,2
1894	782	756	684	300	32,6	30,0	23,1	14,3
1895	814	776	709	313	31,1	29,6	26,7	12,6
1896	875	837	762	346	31,0	28,9	27,0	13,1
1897	890	848	818	383	31,3	26,3	28,8	13,6
1898	925	858	864	405	30,6	28,3	28,5	12,6
1899	923	971	891	395	28,9	30,4	27,9	12,8
1900	909	1051	943	440	27,2	31,9	28,1	12,8
1901	947	1134	973	441	27,1	32,4	27,8	12,7
1902	926	1154	1003	498	25,8	32,2	28,0	14,0

მკითხველი ჰხედავს, რომ 1902 წელს ტფილისისა და ქუთაისის სავაჟო გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში ქართველები შეადგენდნენ 32,2⁰/ო-ს, სომხები—28,0⁰/ო-ს და რუსები—25,8⁰/ო-ს. მაშასადამე, აბსოლუტურის სიმრავლით პირველი ადგილი უჭირავთ ქართველებს, მეორე—სომხებს და მესამე—რუსებს. მართალია, საშუალო რიცხვით, როგორც ზევით ვნახეთ, რუსებს უფრო დიდი პროცენტი უწევთ, მაგრამ ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ თექვსმეტი წლის განმავლობაში, რომელსაც ჩვენი ანგარიში სწვდება, რუსების რიცხვი თან-და-თან კლებულობს შედარებით,—წინა წლებში უფრო დიდი იყო, ხოლო უკანასკნელ წლებში იკლო. 1887 წლიდან 1902 წლამდის რუსების რიცხვს მოაკლდა შედარებით 9,3⁰/ო, ქართველებისას მოემატა 1,5⁰/ო და სომხებისას—5,5⁰/ო. ამ სახით სომხების მატება შედარებით მეტია, ვიდრე ქართველებისა. სომხების ზრდა უფრო დიდი და სწრაფია აბსოლუტურადაც. სომხებს მოუმატნიათ 138⁰/ო, ქართველებს 101⁰/ო და რუსებს 41⁰/ო.

ვიმეორებთ, ქართველები მხოლოდ აბსოლუტურის სიმრავლით არიან პირველ ადგილას. თუ მცხოვრებთა საერთო რიცხვს მივიღებთ მხედველობაში,—და შესადარებლად ეს არის ერთად ერთი სწორი საზომი,—ქართველები ყველაზე უფრო ჩამორჩენილნი გამოჩნდებიან და არა დაწინაურებულნი. რუსების რიცხვი საქართველოში არ აღემატება 100 ათასს, სომხებისა—240 ათასს, ხოლო ქართველების რიცხვი 1¹/₂ მილიონამდის აღწევს. და, რა თქმა უნდა, 32⁰/ო უფრო მცირე რიცხვია 1¹/₂ ქართველებისათვის, ვიდრე 25⁰/ო 100 ათასიან რუსებისა ან 28⁰/ო 240 ათასიან სომხებისათვის. რამდენადაც მრავლდება ჩვენში რუს ჩინოვნიკთა რიცხვი და ძლიერდება სომხის ბურჟუაზია, იმდენადვე მრავლდება ამ ეროვნებათა მოსწავლეების რიცხვი გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში.

საინტერესოა შევადაროთ სხვა-და-სხვა ეროვნების მოსწავლეთა რიცხვის ზრდა ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნია-

ში ცალ-ცალკე. 16 წლის განმავლობაში ქართველების რიცხვს მოჰმატებია შედარებით 2⁰/₀ ტფილისის გიმნაზიებში და 3⁰/₀ ქუთაისისაში. სომხებს მოუმატნიათ ტფილისში 1,6⁰/₀ და დაუკლიათ 0,9⁰/₀ ქუთაისის გუბერნიაში, ხოლო რუსებს დაჰკლებიათ პირველში 6,5⁰/₀ და მეორეში 6,6⁰/₀. აბსოლუტურის ზრდის სისწრაფით ტფილისში სომხები უსწრებენ ქართველებს (სომხების მატებაა 151⁰/₀, ქართველებისა 123⁰/₀ და რუსებისა 44⁰/₀), ქუთაისის გუბერნიაში-კი ქართველები უსწრებენ ყველა სხვა ეროვნებათ (ქართველები 88⁰/₀, სომხები 62⁰/₀, რუსები 31⁰/₀). აბსოლუტურის სიმრამლით და ზრდის სისწრაფით ქართველობა უფრო დაწინაურებულია ქუთაისის გუბერნიაში, ვიდრე ტფილისისაში.

შევადაროთ ერთმანეთს იმერეთი და ამერეთი. ორივე გუბერნიის გიმნაზიებში ქართველი იყო სულ (1902 წ.) 1154, აქედან 449 ანუ 39⁰/₀ ტფილისში და 705 ანუ 61⁰/₀ ქუთაისის გუბერნიაში. მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით კი ამერეთს უწევს 62,0⁰/₀ და იმერეთს—38,0⁰/₀. მაშასადამე, თუ ამ ციფრებს დავუჯერეთ, გამოდის, რომ ვაჟთა გიმნაზიური სწავლა უფრო გავრცელებულია ამერეთში ვიდრე იმერეთში. მაგრამ ეს ციფრები არ ჰხატავს ნამდვილ ვითარებას. ტფილისის გიმნაზიებში მოსწავლე ქართველებს შორის ბლომად მოიპოვებიათ იმერლები, ასე რომ ქართველ გიმნაზიელებში, უეჭველია, იმერლობა მეტია როგორც აბსოლუტურად, ისე შედარებითაც.

რაც გიმნაზიების შესახებ აღვნიშნეთ, ისეთივე ტენდენცია ჩანს რეალურ სასწავლებლებშიაც: ტფილისში ქართველები სომხებსა და რუსებს უკან არიან, ხოლო ქუთაისში უმრავლესობას შეადგენენ და ყველა სხვა ეროვნებათ სჭარბობენ. ქუთაისის რეალურ სასწავლებელში იმდენად მრავალია ქართველობა, რომ როცა ორივე—ქუთაის-ტფილისის—რეალურ სასწავლებლის საერთო ჯამს ვადგენთ, ქართველები სიმრავლით პირველ ადგილს იჭერენ და ყველა სხვა ეროვნებათ აღემატებიან. ამას მკითხველი შემდეგი ცხრილიდან დაინახავს.

ტფილისისა და ქუთაისის რეალურ სასწავლებელში იყო სულ მოსწავლე:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	123	34	120	60	36,5	10,1	35,6	17,8
1888	139	28	141	50	38,8	8,6	39,4	13,2
1889	132	26	125	56	38,9	7,7	36,9	16,5
1890	148	27	112	59	42,8	7,8	32,3	17,1
1891	164	36	106	56	45,3	9,9	29,3	15,5
1892	173	45	122	66	42,6	11,1	30,1	16,2
1893	174	47	123	67	42,3	11,4	29,9	16,4
1894	194	50	125	63	44,9	11,6	28,9	14,6
1895	222	56	132	67	46,6	11,6	27,7	14,1
1896	221	62	152	69	43,8	12,3	30,2	13,7
1897	262	171	173	90	38,8	25,3	25,6	10,3
1898	318	254	186	115	36,4	29,0	20,6	14,0
1899	306	334	271	115	30,7	32,2	26,4	10,7
1900	321	380	260	137	29,2	34,6	24,7	11,5
1901	347	448	272	140	28,7	37,1	22,5	11,7
1902	370	489	239	148	29,0	38,3	21,1	11,6

ნათლად ჩანს, რომ როგორც გიმნაზიებში, ისე აქაც აბსოლუტურის სიმრავლით ქართველები აღემატებიან სათითაოდ სხვა ეროვნებათ: რუსია 29,00/0, —სომეხი—21,10/0, ხოლო ქართველი—38,30/0. მაგრამ აქ საყურადღებოა შემდეგი გარემოება, რომელიც გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებს არ ემჩნევა. პირველი ის, რომ აქ რუსები სომხებზე წინ არიან და მათ 80/0-ით აღემატებიან. გიმნაზიებში კი რუსების რიცხვი ნაკლებია სომხებისაზე. მეორეც ის, რომ სომეხ მოსწავლეთა რიცხვს უკლია შედარებით რეალურ სასწავლებლებში, მაშინ როდესაც გიმნაზიებში ჩვენ მათი მატება აღენიშნეთ. ამ სახით აქაც იგივე მოვლენა ჩანს, რაც საერთოდ კავკასიის ყველა რეალურ სასწავლებლებში: რომ სომეხები ნაკლებ ელტვიან რეალურ სკოლას, ვიდრე გიმნაზიასა და კლასიკურ განათლებას (იხ. წინა წერილი). სომეხებს მოჰკლებია შედარებით 14,50/0, რუსებს—7,50/0, ხოლო ქართველებს მოჰმატებია 28,30/0. 1887 წელს იყო ტფილისის რეალურ სასწავლებელში (მაშინ მარტო ეს სასწავლებელი არსებობ-

და) 34 ქართველი, 1902 წელს-კი 94 ამავე სკოლაში და 395 ქუთაისისაში. აბსოლუტურადაც ყველაზე სწრაფად წასულან წინ ქართველები, ყველაზე უფრო ნელა—სომხები. ქართველებმა მოიმატეს 1338⁰/₀, რუსებმა—201⁰/₀ და სომხებმა—124⁰/₀.

განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ქართველების სიმრავლე ქუთაისის რეალურ სასწავლებელში, რასაც მკითხველი შემდეგი ციფრებიდან დაინახავს. აქ ერთი მეორის ქვეშ მოქცეულია ტფილის—ქუთაისის რეალური სასწავლებელი და, შედარების გასაადვილებლად, ცნობები აღებულია მხოლოდ იმ წლის შემდეგ, როცა ქუთაისში გაიხსნა რეალური სკოლა.

ტფილისის რეალური სასწავლებელი:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ც ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1897	241	62	164	79	44,1	11,4	30,2	14,3
1898	296	71	176	94	46,0	11,2	27,9	14,9
1899	260	80	252	87	39,1	11,6	36,7	12,6
1900	269	77	233	99	39,7	11,3	34,3	14,7
1901	283	101	245	101	38,8	13,8	33,6	13,8
1902	288	94	243	106	39,4	12,9	33,2	14,5

ქუთაისის რეალური სასწავლებელი:

1897	21	109	9	11	14,0	72,6	6,0	7,4
1898	27	183	10	21	11,2	75,9	4,2	8,7
1899	46	254	19	28	13,3	73,1	5,5	8,1
1900	52	303	27	38	12,4	72,0	6,4	9,2
1901	64	347	27	39	13,4	72,7	5,7	8,2
1902	82	395	26	42	15,0	72,6	4,7	7,7

ტფილისის სასწავლებელში ქართველების რიცხვს უმატნია (1887 წლიდან 1902 წლამდის) 2,8⁰/₀-ით, ქუთაისისაში ერთ დონეზე გაჩერებულია (72,6⁰/₀), რუსებს მოჰკლებია 3,1⁰/₀ პირველში და მოჰმატებია 1,0⁰/₀ მეორეში; სომხებს მოჰკლებია 2,4⁰/₀ ტფილისში და 1,3⁰/₀ ქუთაისში. აბსოლუტურად ქართველების ზრდაა 176⁰/₀ ტფილისის სკოლაში და 262⁰/₀

ქუთაისისაში, რუსებისა 118%—მეორეში, პირველშიდა 290% ხოლო სომხებისა 102% ტფილისში და 188% ქუთაისში.

როგორც ზემოდ აღნიშნულ ცხრილიდანჩაეს, სულ რეალურ სასწავლებლებში იყო 1902 წ.: 370 რუსი, 489 ქართველი და 269 სომეხი. აქედან: 288 ანუ 78% რუსი ტფილისისაში და 82 ანუ 22% ქუთაისისაში; 243 ანუ 90% სომეხი პირველში და 26 ანუ 10% მეორეში, ხოლო ქართველი 74 ანუ 19% ტფილისში და 395 ანუ 81% ქუთაისში. ცხადია, რუს და სომეხ რეალისტთა დიდძალი უმრავლესობა სწავლობს ტფილისის რეალურ სასწავლებელში, ხოლო ქართველები ქუთაისში არიან გამაგრებულნი.

აქამდის ჩვენ ვაჟთა საშუალო სასწავლებლების კატეგორიის სკოლებიდან მოვიხსენიეთ მხოლოდ: გიმნაზიები და რეალური სასწავლებლები. ამავე კატეგორიას ეკუთვნიან **სამასწავლებლო სასწავლებლებიც**. ამგვარი სასწავლებელი სულ სამია საქართველოში: ერთი სამასწავლებლო ინსტიტუტი (ტფილისში) და ორი სამასწავლებლო სემინარია (გორსა და ხონში)

ამ სასწავლებელთა შესახებ აქაც იგივე უნდა გავიმეოროთ, რაც წინა წერილში გვაქვს მოხსენებული, — რომ ქართველ და საზოგადოდ კავკასიის მკვიდრ მოსწავლეთა რიცხვი ამ სკოლებში თან და თან კლებულობს, ხოლო რუსებისა, მთავრობის სურვილისა და განზრახვის თანახმად, თან და თან იზრდება და მატულობს. ეს ის სასწავლებლებია, საიდანაც გამოდინან დაბალ და პირველ დაწყებით სკოლების მასწავლებლები. მთავრობის სურვილია, რომ ადგილობრივ სკოლებში მასწავლებლებად იყვნენ რუსები და არა ქართველები ან სომხები... ამიტომაც აქ ადგილობრივ მოსწავლეთა რიცხვი მცირდება, ხოლო რუსებისა მრავლდება. ეს ტენდენცია განსაკუთრებით შესამჩნევია ტფილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტში და გორის სემინარიაში. აი ამის გამომხატველი ციფრებიც.

სამასწავლებლო ინსტიტუტი:

წლები	რ ი ც ხ ე ი				პ რ ო ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	41	30	11	7	46,1	33,8	12,2	7,9
1890	50	31	5	11	51,5	31,9	5,2	11,4
1893	47	26	10	8	51,6	28,6	11,0	8,8
1896	61	13	11	6	67,0	14,3	12,1	6,4
1899	75	19	7	3	72,1	18,3	6,7	2,9
1902	58	23	1	6	65,9	26,2	1,1	6,8
გორის სამასწავლებლო სემინარია:								
1887	13	18	16	49	13,4	18,7	16,4	51,5
1890	11	18	14	43	12,8	20,9	16,3	50,0
1893	12	19	9	53	12,9	20,4	9,7	57,0
1896	16	15	8	56	16,9	15,8	8,4	58,9
1899	24	14	2	62	23,5	17,7	2,0	56,8
1902	20	17	3	64	19,2	16,4	2,9	61,5
ხონის სამასწავლებლო სემინარია:								
1887	10	36	—	2	20,9	75,0	—	4,1
1890	5	42	—	4	9,8	82,3	—	7,9
1893	—	29	—	22	—	56,9	—	43,1
1896	6	33	—	14	11,3	62,3	—	26,4
1899	11	40	—	9	18,3	66,7	—	15,0
1902	10	29	—	10	20,4	59,2	—	20,4

საშუალო რიცხვით 16 წლის განმავლობაში სამასწავლებლო ინსტიტუტში ყოფილა ყოველ წლიურად: რუსი 56 (60,9%), ქართველი 23 (25,0%), სომეხი 8 (8,7%) და სხვანი 5 (4,4%). გორის სემინარიაში: რუსი 15 (16,4%), ქართველი 16 (17,4%), სომეხი 8 (8,7%) და სხვანი 53 (57,5%); ხონისაში: რუსი 6 (12,0%), ქართველი 35 (68,6%), სომეხი სულ არა, ხოლო სხვა ეროვნებისა 10 (19,4%)

ამ სახით, თუ საშუალო რიცხვს მივიღებთ მხედველობაში, რუსების რიცხვი მარტო ინსტიტუტში სკარბობს ქართველებისას, ხოლო ორივე სემინარიაში ქართველები რუსებზე

მეტნი არიან. მაგრამ ეს არის მხოლოდ საშუალო რიცხვი რომელიც გამოთვლილია 16 წლის საერთო ჯამიდან. იგი არ გვიჩვენებს სხვა და სხვა ეროვნებათა ეხლანდელ რაოდენობას და არც მათს ზრდასა და გამრავლებას. 1902 წელს რუსი იყო: ინსტიტუტში 65,9⁰/ო (ქართველი 26,2⁰/ო, სომეხი 1,1⁰/ო), გორის სემინარიაში 19,2⁰/ო (ქართველი 16,4⁰/ო და სომეხი 2,9⁰/ო), ხონისაში 20,4⁰/ო (ქართველი 59,2⁰/ო და სომეხი 0,0⁰/ო). ასე ნაკლებია საშუალო წლიურ რიცხვთან შედარებით ქართველებისა და სომხების რიცხვი. ეს დაკლებული ციფრები იქიდან წარმოსდგება, რომ ქართველ და სომეხ მოსწავლეთა რიცხვი თან და თან კლებოდა.

1887 წლიდან 1902 წლამდის რუსების რიცხვს მოუმატნია აბსოლუტურად და შედარებით: ინსტიტუტში 42⁰/ო და 19,8⁰/ო (ქართველებისას დაუკლია 23⁰/ო და 7,6⁰/ო, სომხებისას—91⁰/ო და 11,1⁰/ო), გორის სემინარიაში 54⁰/ო და 5,8⁰/ო (ქართველებისას დაუკლია 6⁰/ო და 2,3⁰/ო, სომხებისას—79⁰/ო და 13,5⁰/ო), ხონის სემინარიაში ერთ დონეზე გაჩერებულა აბსოლუტურად და შედარებითაც (ქართველებისას დაუკლია 20⁰/ო და 15,8⁰/ო). ცხადია, სამასწავლებლო სასწავლებლებში რუსები მრავლდებიან და წინ მიდიან, ხოლო ქართველები და კიდევ უფრო სომხები მცირდებიან და უკან რჩებიან.

ვნახოთ ეხლა, თუ რა სურათს წარმოგვიდგენენ საერთოდ გაჯთა ყველა საშუალო სასწავლებლები, განურჩევლად ტიპისა და სახელწოდებისა. ეს სურათი მოქცეულია შემდეგს სამს ცხრილში. აქ პირველ ორში აღნიშნულია ცალ-ცალკე ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიის ვაჟთა საშუალო სასწავლებლების მოსწავლეთა რაოდენობის გამომხატველი ციფრები და შემდეგ მესამე ცხრილში შეერთებულია ერთად ეს ორივე გუბერნიის შესახები ცნობები.

ა) ტფილისის გუბერნიამა:

წლები.	ზ ა ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ც ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვები	რუსი.	ქართველი	სომეხი	სვები
1887	679	283	505	292	38,6	16,1	28,7	16,6
1888	666	281	523	291	37,8	15,9	29,7	16,6
1889	693	283	517	299	38,7	15,8	28,8	16,7
1890	729	300	609	304	37,5	15,5	31,3	15,7
1891	761	328	634	337	36,9	15,9	30,7	16,5
1892	796	337	699	355	36,4	15,4	31,9	16,3
1893	825	364	716	368	36,4	15,6	31,6	16,4
1894	860	343	792	369	36,4	14,6	33,5	15,5
1895	925	388	817	384	36,8	15,4	32,5	15,3
1896	997	401	894	409	36,9	14,8	33,1	15,2
1897	1035	427	958	426	36,4	15,0	33,6	15,0
1898	1120	457	1002	444	37,1	15,1	33,1	14,7
1899	1085	478	1076	440	35,2	15,5	34,9	14,4
1900	1063	503	1096	470	33,9	16,1	34,9	15,1
1901	1100	564	1126	469	33,6	17,0	34,6	14,8
1902	1089	583	1146	539	32,4	17,7	34,1	15,8

ბ) ქუთაისის გუბერნიამა:

წლები.	ზ ა ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ც ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვები	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვები
1887	165	410	64	46	24,1	59,9	9,4	6,6
1888	156	394	60	49	23,6	59,7	9,1	7,5
1889	156	410	56	47	23,3	61,2	8,4	7,1
1890	160	449	53	47	22,6	63,3	7,4	6,7
1891	161	500	32	57	21,5	66,6	4,2	7,7
1892	174	498	35	49	23,0	65,9	4,6	6,5
1893	171	498	40	73	21,9	63,7	5,1	9,3
1894	179	532	41	85	21,4	63,5	4,9	10,2
1895	182	516	43	78	22,2	63,0	5,3	9,5
1896	182	559	39	77	21,2	65,2	4,5	9,1
1897	210	558	51	114	22,5	59,9	5,4	12,2
1898	223	723	60	146	19,4	62,8	5,2	12,6
1899	254	900	95	136	18,4	64,9	6,9	9,8
1900	258	1007	113	164	17,0	65,3	7,3	10,4
1901	283	1088	123	172	17,0	65,3	7,3	10,4
1902	295	1129	130	175	17,1	65,3	7,5	10,1

ბ) ორივე გუბერნიაში:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ც ი			
	რუსი	ქართველი	სომხები	სვ.ნი	რუსი	ქართველი	სომხები	სხვანა
1887	844	693	569	338	34,5	28,4	23,2	13,9
1888	822	675	583	340	33,9	27,9	24,1	14,1
1889	849	693	573	346	34,5	28,0	23,2	14,3
1890	889	749	662	351	33,6	28,3	24,9	13,2
1891	922	828	666	394	32,8	29,5	23,7	14,0
1892	970	835	734	404	32,9	28,3	24,9	13,9
1893	996	852	756	441	32,7	28,0	24,8	14,5
1894	1039	875	833	454	32,4	27,3	26,0	14,3
1895	1107	904	860	462	33,2	27,1	25,9	13,8
1896	1179	960	933	486	33,1	27,0	26,2	13,7
1897	1245	975	1009	540	33,0	25,8	26,8	14,4
1898	1343	1180	1062	590	32,2	28,2	25,4	14,2
1899	1339	1378	1171	576	30,0	30,9	26,2	12,9
1900	1321	1510	1209	634	28,3	32,3	25,9	13,5
1901	1383	1652	1249	641	28,1	33,5	25,4	13,0
1902	1384	1712	1276	714	27,2	33,7	25,1	14,0

აქედან ჩვენ ვხედავთ, რომ შედარებით რუსებს მოჰკლებია 4,2% ტფილისის გუბერნიაში და 7,0% ქუთაისისაში, ქართველებს მოჰმატებია 1,6% პირველში და 5,4% მეორეში, სომხებს მოჰმატებია 5,4% ტფილისის გუბერნიაში და დაჰკლებია 1,9% ქუთაისისაში. სამივე ამ ეროვნებათა აბსოლუტური ზრდა ასე გამოიხატება: ტფილისის გუბერნიაში რუსებს მოჰმატნიათ 60%-ით, ქართველებს 106%-ით და სომხებს 127%-ით, ხოლო ქუთაისისაში რუსებს 80%-ით, ქართველებს 171%-ით და სომხებს 116%-ით. თუ ორივე გუბერნიის საერთო ციფრებს ავიღებთ, რუსეთის შედარებითი დაკლება გამოიხატება 7,3%-ით, ქართველების მატება — 5,3%-ით და სომხებისა — 1,9%-ით. აბსოლუტურადაც ყველაზე მეტი ქართველებს მოჰმატებია (147%), შემდეგ სომხებსა (124%) და რუსებს (64%). ამ სახით, ზრდის როგორც აბსოლუტურის, ისე შედარებითის სისწრაფით ქართველები წინ უსწრებენ სომხებსაც და რუსებსაც.

მაგრამ ეს წინ გასწრება იმას არ მოასწავებს, რომ ვითომ ვაჟთა საშუალო სწავლა-განათლება უფრო გავრცელებული იყოს ქართველებში, ვიდრე ჩვენში მცხოვრებ სომხებსა ან რუსებში. ის ფაქტი, რომ ქართველები უმრავლესობას შეადგენენ ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში (33,7%, რუსი 27,2%, სომეხი 25,1%,—1902 წელს), არ ნიშნავს კიდევ, რომ ჩვენ სხვებზე უფრო დაწინაურებულნი ვიყოთ საშუალო სწავლა-განათლების გავრცელებულობის მხრით. თუ ხსენებულ სკოლებში ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი თითოეულ სხვა ეროვნების მოსწავლეთა რიცხვზე მეტია, სამაგიეროდ საქართველოში მცხოვრებ ქართველ ხალხის რიცხვიც მეტია სხვა ხალხებთან შედარებით. აქ ნამდვილ და სწორე წარმოდგენის შესადგენად საჭიროა, რომ მოსწავლეთა რაოდენობა ხალხის-საერთო რიცხვის მიხედვით შევადაროთ ერთმანეთს. 1902 წელს ვაჟთა ყველა საშუალო სასწავლებლებში იყო სულ: რუსი 1384 ანუ 31,7%, ქართველი 1712 ანუ 39,1% და სომეხი 1276 ანუ 29,2%. ხალხის რიცხვის მიხედვით რუსებს უწევს 5,5% (მაშასადამე, მეტი ჰყავთ 26,2%-ით), სომხებს—13,4% (მეტი ჰყავთ 15,8%-ით), ხოლო—ქართველებს 81,1% (აკლია 420/0).

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ საშუალო სწავლა-განათლების გავრცელებულობის მხრით პირველი ადგილი უჭირავთ რუსებს, მეორე—სომხებს და მესამე—ჩვენ, ქართველებს. მართალია, —ეს ზევითაც ვთქვით და აქაც ვიმეორებთ,—საშუალო სასწავლებლებში მყოფი რუსი და სომეხი მოსწავლეები ყველა აქაური მცხოვრებნი არ არიან, არამედ ზოგი მათგანი სხვა გუბერნიებიდანაა სასწავლად მოსული, ჩვენ კი ყველა ისინი ანგარიშის დროს ადგილობრივ მცხოვრებლებად ვიგულისხმეთ; ასეთი გულისხმობა უფრო დიდად აჩენს სწავლა-განათლების გავრცელებას რუსებსა და სომხებში, ვიდრე ეს ნამდვილად არის. ამიტომ ზემოდ აღნიშნული საშუალო სწავლის გავრცელებულობის მაჩვენებელი ციფრები ცოტა შეკვეცილ არის მისაღები. მაგრამ რამდენა-

დაც შესასწორებელი უნდა იყოს ის ციფრები, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენის აზრით ეჭვს გარეშეა, რომ ვაჟების-საშუალო განათლება შედარებით ქართველებში ნაკლებაა გავრცელებული, ვიდრე აქაურ რუსებსა და სომხებში.

ეს არც გასაკვირია. ყველა სახელმწიფო თუ კერძო დაწესებულებაში რუსები უმრავლესობას შეადგენენ, — ჩინოვნიკების დიდძალი ნაწილი ჩვენში რუსებისაგან შესდგება. მეორე მხრით ვაჭრობა-მრეწველობაში სომხები არიან გაბატონებული. და, რასაკვირველია, ამათ ქართველებზე უფრო ადვილად შეუძლიანთ შვილების გამოზრდა საშუალო სასწავლებლებში და, მაშასადამე, საშუალო სწავლის გავრცელება თავის წრეში.

თუ მართო ქართველებსა და სომხებს შევადარებთ ერთმანეთს, შემდეგ ციფრებს მივიღებთ. საშუალო სასწავლებლებში მყოფ ქართველ და სომეხ მოსწავლეთაგან (1902 წ.) ქართველები შეადგენდნენ 57,30/0-ს და სომხები დანარჩენ 42,70/0-ს. მცხოვრებთა რიცხვის მიხედვით სომხებს უწევს 14,20/0 (მაშასადამე, მეტი ჰყავთ 28,50/0-ით) და ქართველებს — 85,80/0 (აკლიათ 28,50/0).

საინტერესოა აგრეთვე ვაჟთა საშუალო სწავლა-განათლების გავრცელების მხრით შევადაროთ ერთმანეთს იმერეთი და ამერეთი. 1902 წელს 1712 ქართველ მოსწავლეთაგან 583 ანუ 34,10/0 იყო ტფილისის გუბერნიაში და 1129 ანუ 65,90/0 ქუთაისისაში. ქართველ ხალხის საერთო რიცხვის მიხედვით ამერეთს უწევს 37,90/0 და იმერეთს — 62,10/0, — მაშინ იქნება მათ შორის მოსწავლეთა რაოდენობა თანაბრად განაწილებული. ნამდვილად კი ამ ნორმამდის ამერეთს აკლია 3,80/0 და იმერეთს მეტი ჰყავს ამ 3,80/0-ით. მაშასადამე, ვაჟთა საშუალო სწავლა-განათლება შედარებით უფრო გავრცელებულია ქუთაისის გუბერნიის ქართველობაში, ვიდრე ტფილისისაში. ამასთან თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ტფილისის გუბერნიის საშუალო სასწავლებლებში ბლომად არიან იმერითიდან მოსული ქართველი მოსწავლეებიც, იმ შემ-

თხვევაში იმერეთის დაწინაურება კიდევ უფრო დიდად და თვალსაჩინოდ იქნება წარმოსადგენი.

გადავიდეთ ეხლა ქალთა სასწავლებლებზე და განვმარტოთ ამათი შესახები ციფრები. ამ ჟამად ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიაში შემდეგი სასწავლებლები არსებობს ქალებსათვის: სამი გიმნაზია და ერთი წმ. ნინოს სასწავლებელი ტფილისში (ქალთა ინსტიტუტი ამ ანგარიშში არ შედის), ერთი ასეთივე სასწავლებელი ქუთაისში და ერთი გიმნაზია ბათუმში. პროგიმნაზიები: გორში, თელავში, ფოთში და სოხუმში.

ქალთა სასწავლებლებში იყო საშუალო რიცხვით მოსწავლე ყოველ წლიურად:

ქალთა სასწავლებლები	რიცხვი				პროცენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
ტფილისის ქალთა 1-ლ გიმნაზიაში	391	120	248	102	45,4	13,9	28,8	11,9
„ „ მე-2 „	329	187	140	107	49,6	13,1	21,1	16,2
„ „ მე-3 „	86	42	256	32	20,7	10,1	61,1	8,1
„ წმ. ნინოს სასწავლებელში	223	125	74	16	50,9	28,7	16,9	3,5
ქუთაისის „ „ „	146	273	45	30	29,6	55,3	11,6	3,5
ბათუმის ქალთა გიმნაზიაში	70	63	32	46	33,1	29,9	15,2	21,8
გორის ქალთა პროგიმნაზიაში	25	100	30	2	15,9	63,8	19,1	1,2
თელავის „ „	11	98	74	—	6,0	53,6	40,4	—
ფოთის „ „	12	42	3	49	19,7	68,6	4,9	6,6
სოხუმის „ „	29	11	4	56	29,0	11,0	4,0	14,0
სულ ტფილისის გუბერნიის ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში	962	466	692	258	40,5	19,6	29,1	10,8
სულ ქუთაისის გუბერნიის ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში	189	299	55	94	29,7	46,9	8,7	14,7
სულ ორივე გუბერნიისაში	1151	765	747	352	39,3	26,2	23,4	11,1

ამ ციფრებიდან ნათლად ჩანს, რომ ჩვენ ქალთა სასწავლებლების საქმეში სხვა ერებთან შედარებით ძალიან უკან ჩამორჩენილი ვართ. ტფილისის გუბერნიის ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში აბსოლუტურის სიმრავლით პირველი

ადგილი უჭირავთ რუსებს, მეორე სომხებს და მესამე ქართველებს; ქუთაისისაში პირველი—ქართველებს, მეორე—რუსებს და მესამე—სომხებს. თუ საერთოდ ორივე გუბერნიის სასწავლებლებს ავიღებთ, პირველ ადგილას არიან რუსები, მეორე ადგილი უჭირავთ ქართველებს და მესამე—სომხებს. რიცხვით მცირე რუსებს ქართველებზე მეტი მოსწავლე ქალითჰყავს სასწავლებლებში და ასევე რიცხვით მცირე სომხობა თითქმის გათანასწორებულია აბსოლუტურად ქართველობასთან.

თითოეულ ეროვნების მოსწავლეთა რიცხვის თანდათან ზრდასა თუ დაკლებას მკითხველი შემდეგი ცხრილიდან დაინახავს.

ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში მოსწავლენი ეროვნების მიხედვით ასე განაწილდებოდნენ ყოველ წლიურად:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ უ ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	698	272	321	154	48,3	18,8	22,2	10,7
1888	692	275	321	148	48,2	19,2	22,4	10,2
1889	730	284	328	137	49,4	19,2	22,1	9,3
1890	740	280	358	154	48,3	18,3	23,3	10,1
1891	756	299	365	153	48,0	19,0	23,2	9,8
1892	788	306	368	167	48,4	18,8	22,6	10,2
1893	885	344	390	185	49,1	19,1	21,6	10,2
1894	961	376	525	234	45,8	17,9	25,1	11,2
1895	1028	420	547	231	46,2	18,9	24,6	10,3
1896	1030	487	685	248	42,1	19,9	27,9	10,1
1897	1103	521	805	266	40,9	19,3	29,9	9,9
1898	1127	648	920	276	37,9	21,8	30,9	9,4
1899	1173	660	943	307	38,0	21,4	30,6	10,0
1900	1219	707	1026	320	37,2	21,6	31,4	9,8
1901	1210	768	1049	312	36,2	23,0	31,4	9,4
1902	1249	817	1129	357	35,2	23,0	31,8	10,0

ბ) ქუთაისის გუბერნიაში:

წლები	ნიცვი				პრეტენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
1887	126	192	52	24	31,9	48,7	13,2	6,2
1888	121	171	45	49	31,4	44,3	11,6	12,7
1889	136	192	46	41	32,7	46,3	11,1	9,9
1890	147	172	50	62	34,1	39,9	11,6	14,4
1891	150	168	49	76	34,0	38,0	11,1	16,9
1892	142	196	40	73	31,5	43,5	8,8	16,2
1893	142	214	36	80	30,1	45,3	7,6	17,0
1894	170	233	35	89	32,3	44,2	6,6	16,9
1895	173	259	43	103	30,0	44,8	7,4	17,8
1896	191	304	40	99	30,1	47,9	6,4	15,6
1897	213	303	45	116	31,4	44,8	6,7	17,7
1898	227	372	52	109	29,8	48,9	6,8	14,5
1899	217	410	46	105	27,9	52,7	5,9	16,5
1900	266	474	88	143	27,4	48,8	9,0	14,8
1901	284	539	101	166	26,0	49,4	9,3	15,3
1902	322	584	111	180	26,8	48,8	9,2	15,2

გ) ორსაგე გუბერნიაში:

წლები	ნიცვი				პრეტენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
1887	824	464	373	178	44,8	25,2	20,3	9,7
1888	813	446	366	197	44,6	24,4	20,1	10,9
1889	866	476	374	178	45,7	25,1	19,7	9,5
1890	887	452	408	216	45,2	23,0	20,8	11,0
1891	906	467	414	229	44,9	23,1	20,5	11,5
1892	930	502	408	240	44,7	24,1	19,6	11,6
1893	1027	558	426	265	45,1	24,5	18,7	11,7
1894	1131	609	560	323	43,1	23,2	21,4	12,3
1895	1201	679	590	334	42,8	24,2	21,1	11,9
1896	1221	791	725	347	39,6	25,6	23,5	11,3
1897	1316	824	850	382	39,0	24,4	25,2	11,4
1898	1354	1020	972	385	36,3	27,3	26,1	10,3
1899	1390	1070	989	412	36,0	27,7	25,6	10,7
1900	1485	1181	1114	463	34,9	27,8	26,2	11,1
1901	1494	1307	1150	478	33,7	29,9	25,9	10,5
1902	1571	1401	1238	537	33,1	29,5	26,1	11,3

ამ ციფრებიდან ორი მთავარი დასკვნა გამოდის. პირველი ის, რომ ჩვენ, ქართველები, რუსებსა და სომხებზე ნაკლებ ვეტანებით ქალთა განათლებას. 1902 წელს საშუალო სასწავლებლებში ორივე სქესის მოსწავლეთა რიცხვი იყო: ქართველების—3113 (აქედან 55,0% ვაჟი და 45,0% ქალი), რუსების—2955 (46,8% ვაჟი და 53,2% ქალი) და სომხების—2514 (50,8% ვაჟი და 49,2% ქალი). ამგვარად ქართველ მოსწავლეებში ქალები შეადგენენ 45,0%-ს, ხოლო რუსებში 53,2%-ს და სომხებში 49,2%-ს. ცხადია, რომ ჩვენ ქალების სწავლა-განათლებას ნაკლებ ყურადღებას ვაქცევთ, ვიდრე რუსები და სომხები. იმათში მოსწავლე ქალებს მეტი პროცენტი უკავიათ, ვიდრე ქართველებში.

მეორე დასკვნა შეეხება ქალთა სწავლა-განათლების გავრცელებას იმერეთსა და ამერეთში. ზემოდ მოყვანილ ციფრებით ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ვაჟების საშუალო განათლების გავრცელებულობის მხრით ქუთაისის გუბერნია, როგორც აბსოლუტურად, ისე შედარებითაც, წინ უსწრებს ტფილისისას. ქალთა განათლების საქმეში-კი სულ წინააღმდეგს ვხედავთ. აქ აბსოლუტურად და შედარებითაც ტფილისის გუბერნია წინ დგას და იმერეთი ძალიან ჩამორჩენილია. 1902 წელს საშუალო სასწავლებლებში ორივე სქესის ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი იყო: ტფილისის გუბერნიაში 1400 (აქედან 41,6% ვაჟი და 58,4% ქალი) და ქუთაისისაში 1713 (აქედან 65,9% ვაჟი და 34,1% ქალი). როგორც ხედავთ, ქართველ მოსწავლეებში ქალები შეადგენენ 58,4%-ს ამერეთში და მხოლოდ 34,1%-ს იმერეთში.

თუ ხალხის საერთო რიცხვს მივიღებთ მხედველობაში და ამის მიხედვით მოსწავლე ქალებს სამივე ეროვნების შორის თანაბრად გავანაწილებთ, რუსებს უწევს, 5,5%, სომხებს — 13,4% და ქართველებს — 81,1%. ნამდვილად-კი რუსები შეადგენენ 37,3%-ს, სომხები 29,4%-ს, ხოლო ქართველები დანარჩენ 33,3%-ს. ამგვარად, რუსებს ამ ნორმაზე მეტი ჰყავთ 31,8%-ით, სომხებს — 16,0%-ით და ქართველებს — ნაკლები 47,8%-ით.

თუ ყოველწლიურ აბსოლუტურ და შედარებით ზრდის მაჩვენებელ ციფრებს მივაქცევთ ყურადღებას, შევამჩნევთ,

რომ რუს მოსწავლეების რიცხვი ისე სწრაფად ვერ იზრდება, როგორც სომხების და ქართველებისა. 1887 წლიდან 1902 წლამდის ქართველების რიცხვს მოჰმატებია აბსოლუტურად 202%, სომხებისას—232%, ხოლო რუსებისას—91%. შედარებით რუსებს დაუკლიათ 11,7%-ით, ქართველებს მოუმატნიათ 4,3%-ით და სომხებს—5,8%-ით. ქართველების შედარებითი მატება უფრო დიდია ტფილისის გუბერნიაში, ვიდრე ქუთაისისაში. აქ ისინი იმავე პროცენტს შეადგენდნენ 1902 წელს, რასაც 1887 წელს (48,8%), ხოლო ტფილისის გუბერნიაში მათი რიცხვი 18,8%-დან ავიდა 23,0%-ზე და ამ სახით მოიმატა 4,2%.

ავილოთ ეხლა **საერთოდ ეკვლა საშუალო სასწავლებლები** (ორივე სქესისა) და გავსინჯოთ, თუ რას ამბობენ ერთად შეერთებული ციფრები.

ორივე სქესის ყველა საშუალო სასწავლებლებში, რომლებიც ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიაში არსებობენ, იყო სულ მოსწავლე:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	რიცხვი				პროცენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
1887	1377	555	826	446	42,9	17,3	25,8	14,0
1888	1358	556	844	439	42,6	17,4	26,4	13,6
1889	1423	567	845	436	43,5	17,3	25,8	13,4
1890	1469	580	967	458	42,3	16,7	27,8	13,2
1891	1517	627	999	490	41,8	17,3	27,5	13,4
1892	1584	643	1067	522	41,5	16,8	27,9	13,8
1893	1710	698	1106	553	42,0	17,2	27,2	13,6
1894	1821	719	1317	603	40,2	15,9	29,1	14,8
1895	1953	808	1364	615	41,2	17,1	28,8	12,9
1896	2027	888	1579	657	39,3	17,2	30,6	12,9
1897	2138	948	1763	692	38,6	17,1	31,8	12,5
1898	2247	1105	1922	720	37,5	18,4	32,1	12,0
1899	2258	1138	2019	747	36,6	18,4	32,8	12,2
1900	2282	1210	2122	790	35,3	18,9	34,3	11,5
4901	2310	1332	2175	781	35,0	20,2	32,9	11,9
1902	2338	1400	2273	896	33,8	20,3	32,9	13,0

ბ) ქუთაისის გუბერნიაში:

წლები	ნ ი ც ხ ვ ი				პ რ ზ ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
1887	291	602	116	70	26,9	55,8	10,7	16,6
1888	277	565	105	98	26,5	54,1	10,1	9,3
1889	292	602	102	88	26,9	55,5	9,4	8,2
1890	307	621	103	109	26,9	54,4	9,0	9,7
1891	311	668	81	133	26,1	56,0	6,8	11,1
1892	316	694	75	122	26,2	57,5	6,2	10,1
1893	313	712	76	153	25,0	56,8	6,1	12,1
1894	349	762	76	174	25,6	55,9	5,6	12,9
1895	355	775	86	181	25,4	55,5	6,2	12,9
1896	373	863	79	176	25,0	57,9	5,3	11,8
1897	423	861	96	230	26,3	53,4	5,9	14,4
1898	450	1095	114	255	23,4	57,2	5,9	13,5
1899	471	1310	141	241	21,8	60,6	6,5	11,1
1900	524	1481	201	307	20,9	58,9	7,9	12,3
1901	567	1627	224	338	20,6	59,0	8,1	12,3
1902	617	1713	241	355	21,1	58,5	8,3	12,1

გ) თრსავე გუბერნიაში:

წლები	ნ ი ც ხ ვ ი				პ რ ზ ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
1887	1668	1157	942	516	38,9	27,0	21,9	12,2
1888	1635	1121	949	537	38,5	26,4	22,3	12,8
1889	1715	1169	957	524	39,3	26,8	21,9	12,0
1890	1776	1211	1070	567	38,4	26,2	21,8	13,6
1891	1828	1295	1081	623	37,8	26,8	22,4	13,0
1892	1900	1338	1142	644	37,8	26,6	22,7	12,9
1893	2023	1410	1182	700	38,0	26,5	22,7	12,8
1894	2170	1484	1393	779	37,2	25,4	23,9	13,5
1895	2308	1583	1450	800	37,5	25,7	23,6	13,2
1896	2400	1751	1658	838	36,1	26,3	24,9	12,7
1897	2561	1809	1859	925	35,8	25,3	25,9	13,0
1898	2697	2200	2034	979	34,1	27,8	25,7	12,4
1899	2729	2448	2160	996	32,7	29,3	25,9	12,1
1900	2806	2689	2323	1108	31,4	30,1	26,0	12,5
1901	2877	2959	2399	1134	30,7	31,6	25,6	12,1
1902	2955	3113	2514	1263	30,0	31,6	25,5	12,9

ეს ცხრილები შეიცავს ყველა იმ ციფრებს, რომლებიც ჩვენ აქამდის თითოეულ ტიპის სასწავლებლების აღნიშვნის დროს ცალ-ცალკე მოვიხსენიეთ. იგი აერთებს სხვა და სხვა საშუალო სასწავლებელთა შესახებ ცნობებს და ამით მკითხველს უადვილებს მოვლენის მიმდინარეობის გათვალისწინებას. აქ აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენენ (1902 წ.), თითოეულ სხვა ეროვნებასთან შედარებით, ქართველები (31,6%); ამათ მოსდევენ რუსები (30%) და შემდეგ სომხები (25,5%). აბსოლუტურის ზრდის სისწრაფითაც ქართველები წინ არიან სხვებთან შედარებით: 1887 წლიდან 1902 წლამდის იმათ რიცხვს უმატნია 169%-ით, სომხებისას—127%-ით, ხოლო რუსებისას 77% ით. შედარებით რუსებს დააკლდა 8,9%, ქართველებს მოემატა 4,6% და სომხებს—3,6%.

თუმცა აბსოლუტურის სიმრავლით ქართველები სათითაოდ რუსებსაც და სომხებსაც აღემატებიან, საშუალო სწავლაგანათლების გავრცელებულობის მხრით იმათ მაინც პირველი ადგილი არ უჭირავთ, არამედ უკანასკნელი, —მცირე რიცხვოვან რუსობას და სომხობას შედარებით მეტი მოსწავლეები ჰყავს საშუალო სასწავლებლებში, ვიდრე ქართველობას, რომელიც დიდძალ უმრავლესობას შეადგენს საქართველოში. რუსებს 28,9%-ით იმაზე მეტი მოსწავლე ჰყავთ საშუალო სასწავლებლებში, რაც მათ უწევთ ჩვენში მცხოვრებ რუსთა რიცხვის მდებდვით, და სომხებს—მეტი 15,9%-ით, ხოლო ჩვენ, ქართველებს, გვაკლია ნორმამდის 44,8%.

რა თქმა უნდა, ქართველ მოსწავლეების უმრავლესობა არის ქუთაისის გუბერნიაში (55,1%) და უმცირესობა —ტფილისისაში (44,9%). იმერეთს მაინც იმოღვნა პროცენტი არა აქვს (62,1%), რაც უწევს მას იქ მცხოვრებ ქართველობის რიცხვის მიხედვით, —მას აკლია 7,%. მაგრამ ეს იმას არ მოასწავებს, რომ ვითომ, საშუალო სწავლა-განათლება იმერეთში ნაკლებ გავრცელებული იყოს, ვიდრე ამერეთში. სასწავლებლების უმრავლესობა დაარსებულია ტფილისის გუბერნიაში და აქ მყოფ ქართველ მოსწავლეთა შორის მოი-

პოვებიან ბევრნი, რომელნიც ქუთაისის გუბერნიიდან არიან სასწავლად წამოსულნი, ასე რომ საშუალო სწავლა-განათლებლის გავრცელებულობის მხრით, უეჭველია, იმერეთი უფრო წინ წასულია, ვიდრე ამერეთი.

სასწავლებელთა მეორე კატეგორიის შეადგენენ დაბალი სასწავლებლები. ესენია: სამოქალაქო და სამრეწველო სასწავლებლები, „მთიელთა“ და მარიამის სახელობის ქალთა სკოლები. ჩვენ სათითაოდ აღარ მოგვყავს ყოველ წლიური ცნობები თითოეულ ამ სასწავლებლების შესახებ და ვკმაყოფილებით მხოლოდ საშუალო რიცხვის გამომხატველ ციფრებით.

ამ სასწავლებლებში იყო საშუალო რიცხვით მოსწავლე ყოველ წლიურად:

სასწავლებლები.	რიცხვი				პროცენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
სამოქალაქო სასწავ. ტფ. გუბერნიისა	459	763	863	130	20,7	34,4	39,0	5,9
„ „ ქუთაისის „	118	1365	54	84	7,3	84,2	3,3	5,2
„ „ ორივე „	577	2128	917	214	15,0	55,4	23,9	5,7
სამრეწველო სასწავ. ტფ. გუბერნიისა	61	91	81	44	22,0	32,8	29,3	15,9
„ „ ქუთაისის „	22	33	5	9	31,9	47,8	7,2	13,1
„ „ ორივე „	83	124	86	53	24,0	35,8	24,8	15,4
„მთიელთა“ სკოლაში სოხუმისა	19	29	11	86	13,1	20,0	7,5	59,4
მარიამის სახელობის ქალთა სასწავლებლებში ტფ. გუბერნიისა	7	67	77	—	4,7	44,4	50,9	—
მარიამის სახელობის ქალთა სასწავლებლებში ქუთაისის გუბერნიისა	60	86	20	33	30,2	43,2	10,0	16,6
მარიამის სახელობის ქალთა სასწავლებლებში ორივე გუბერნიისა	61	100	36	46	25,1	41,1	15,1	18,7
სულ დაბალ სასწავ. ტფ. გუბერნიისა	521	868	958	173	20,7	34,4	38,0	6,9
„ „ „ ქუთაისის „	214	1489	86	211	10,7	74,4	4,3	10,6
„ „ „ ორივე გუბერნიისა	735	2357	1044	384	16,2	52,4	23,1	8,6

დაბალ სასწავლებელთა უმრავლესობა, როგორც ყველამ იცის, არსებობს ქალაქებში. ცხადია, აქ ქალაქელთა შვილები უფრო ადვილად შევლენ და მიიღებენ განათლებას, ვიდრე სოფლელებისა. ამას ცხადად გვიჩვენებს ის ციფრი, რომელიც ტფილისის გუბერნიის დაბალ სასწავლებლებში.

მოსწავლე ქართველებისა და სომხების რიცხვს აღნიშნავს. საშუალო რიცხვით სომხები შეადგენენ აქ 38,0%-ს, ქართველები—34,4%-ს და რუსები—20,7%-ს. სომხები ისე გაძლიერებულნი არიან ტფილისის გუბერნიის ქალაქებში, რომ მათი მოსწავლეთა რიცხვი აბსოლუტურადაც მეტია ქართველებისაზე. მართალია, ორივე გუბერნიის საერთო ჯამში ქართველებს პირველი ადგილი უჭირავთ, მაგრამ ეს ხდება იმერეთის წყალობით, სადაც ქართველი მოსწავლენი მოწაფეთა საერთო რიცხვის 74,4%-ს შეადგენენ. ორივე გუბერნიის დაბალ სასწავლებლებში ქართველების რიცხვია 52,1%, რუსების—16,2% და სომხებისა—23,1%.

სხვა-და-სხვა ეროვნების მოსწავლეთა რიცხვის ყოველწლიურს ზრდას გვიჩვენებს შემდეგი სამი ცხრილი, რომლებშიაც თითოეულ გუბერნიის ციფრები ცალ-ცალკეა დაწყობილი.

დაბალ სასწავლებლების მოსწავლენი ასე განაწილდებოდნენ ეროვნების მიხედვით ყოველწლიურად:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	რიცხვი				პროცენტი			
	რუსი	ქართველი	სომხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომხი	სხვანი
1887	260	676	603	109	15,8	41,0	36,6	6,6
1888	291	644	625	115	17,3	38,4	37,5	6,8
1889	328	692	778	140	17,0	35,7	40,2	7,1
1890	345	734	845	171	16,4	35,0	40,3	8,3
1891	389	777	912	182	17,4	34,3	40,3	8,0
1892	447	787	887	179	19,1	34,2	38,7	8,1
1893	466	791	874	179	20,1	34,3	37,8	7,8
1894	493	796	844	155	21,6	34,8	36,9	6,7
1895	519	767	769	172	23,3	34,4	34,9	7,4
1896	577	851	929	160	23,9	35,2	34,3	6,6
1897	650	920	1072	166	23,1	32,8	38,1	6,0
1898	650	960	1045	180	22,9	34,0	36,9	6,2
1899	669	1016	1032	178	23,1	35,4	35,7	5,8
1900	763	1127	1355	218	22,0	32,5	39,3	6,2
1901	728	1131	1416	229	20,8	32,2	40,4	6,6
1902	766	1209	1341	234	21,6	34,1	37,7	6,6

ბ) ქუთაისის გუბერნიაში:

წლები	წ ი ც ხ ვ ი				პ რ ა ვ ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი
1887	95	900	42	107	7,4	78,7	3,9	10,0
1888	129	917	25	130	10,7	76,4	2,1	10,8
1889	139	849	27	138	12,0	73,7	2,3	12,0
1890	192	864	54	154	15,2	68,9	4,3	11,6
1891	226	856	77	162	17,1	64,8	5,8	12,3
1892	264	987	76	183	17,5	65,3	5,0	12,2
1893	218	1160	71	264	12,7	67,7	4,2	15,4
1894	220	1168	91	254	12,7	67,4	5,2	14,7
1895	222	1268	82	182	12,7	72,3	4,7	10,3
1896	238	1225	120	272	12,8	66,0	6,4	14,8
1897	257	1305	117	265	13,2	67,2	6,0	13,6
1898	237	1531	117	264	11,0	71,2	5,4	12,4
1899	235	2278	122	264	8,0	72,6	4,1	15,3
1900	236	2684	113	252	7,2	81,7	3,4	7,7
1901	238	2683	127	295	7,1	80,2	3,8	8,9
1902	274	3054	113	284	7,4	81,9	3,1	7,6

გ) ორსაგე გუბერნიაში:

წლები	წ ი ც ხ ვ ი				პ რ ა ვ ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი
1887	355	1576	645	216	12,7	56,5	23,1	7,7
1888	420	1561	650	245	14,6	54,3	22,7	8,4
1889	467	1541	805	278	15,1	49,1	26,1	9,7
1890	537	1598	899	335	15,9	47,3	26,6	10,2
1891	615	1633	989	344	17,2	45,6	27,6	9,5
1892	711	1774	963	362	18,9	46,5	25,3	9,3
1893	684	1957	945	443	16,9	48,5	23,4	11,2
1894	713	1964	935	409	17,7	48,8	21,4	12,1
1895	741	2035	861	354	18,1	49,7	21,9	10,3
1896	815	2076	1049	432	18,7	47,5	23,9	9,9
1897	907	2225	1189	431	19,1	46,8	25,0	9,1
1898	887	2491	1162	444	17,8	49,9	23,3	9,0
1899	904	3394	1154	442	17,0	57,6	19,6	5,8
1900	999	3811	1468	470	14,8	56,5	21,7	7,0
1901	966	3814	1543	524	14,1	55,7	22,5	7,7
1902	1040	4263	1454	518	14,3	58,6	19,9	7,2

აქედან ჩვენ ვხედავთ, რომ საერთოდ ორივე გუბერნიის დაბალ სასწავლებლებში აბსოლუტურის სიმრავლით პირველი ადგილი უჭირავთ ქართველებს, მეორე—სომხებს და მესამე—რუსებს. ზრდის აბსოლუტური სისწრაფითაც ქართველები წინ არიან სომხებთან შედარებით: იმათ რიცხვს მოჰმატებია 171%, რუსებისას—193%, ხოლო სომხებისას—125%. შედარებით უკლია სომხების რიცხვს და უმატინა ქართველებისა და რუსებისას; ე. ი. სომხებს დღეს შედარებით ისე მაგარი პოზიცია არ უჭირავთ დაბალ სასწავლებლებში, როგორც 1887 წელს, — თან და თან მრავლდებიან ამ სკოლებში ქართველები და უწყვეტ მათ კონკურენციას. 1887 წელს სომხების რიცხვი იყო 23,1%, 1902 წელს—კი—19,9%, მაშასადამე, მოაკლდა 2,2% ხოლო ქართველებს მიემატა 2,1% და რუსებს—1,6%. რუსებისა და სომხების რიცხვი შედარებით უფრო ტფილისის გუბერნიაში მრავლდება, ვიდრე ქუთაისისაში. ქართველ მოსწავლეთა უმრავლესობა სწავლობს ქუთაისის გუბერნიის სასწავლებლებში, — აქ ისინი შეადგენენ 81,9%-ს, ხოლო ტფილისისაში—34,1%-ს. იმერეთი აქაც წინ უსწრებს ამერეთს, — ქართველობის საერთო რიცხვის მიხედვით, იმერეთს 9,6%-ით მეტი მოსწავლე ჰყავს დაბალ სკოლებში, ხოლო ამერეთს ამდენივე პროცენტით ნაკლები.

დაბალ სკოლებს შემდეგ მოსახსენებელია **კერძო სასწავლებლები**. ამ კატეგორიის სკოლებში ქართველი ელემენტი უფრო ძლიერია, მაგარი პოზიცია უჭირავს, ვიდრე ყველა სხვა აქამდის ნახსენებ სასწავლებლებში. სხვა და სხვა ეროვნების მოსწავლეთა ყოველ წლიურ სიმრავლეს, მათს ზრდასა თუ შედარებითს შემცირებას გვიჩვენებს შემდეგი სამი ცხრილი, რომლებშიაც ციფრები სხვა ცხრილების მსგავსად არის დაწყობილი.

კერძო სასწავლებლებში იყო სულ მოსწავლე:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	წ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ტ ე ნ ც ი			
	რუხი	ქართვე-ლი	სომეხი	სხვანი	რუხი	ქართვე-ლი	სომეხი	სხვანი
1887	398	385	409	152	29,7	28,6	30,4	11,3
1888	421	406	385	146	31,0	29,9	28,3	10,8
1889	331	359	398	181	26,1	28,3	31,4	14,2
1890	345	401	361	116	28,2	32,8	29,5	9,5
1891	303	420	383	78	25,6	35,5	32,3	6,6
1892	224	599	403	74	17,2	46,1	31,0	5,7
1893	375	492	463	82	26,6	34,8	32,8	5,8
1894	525	572	446	103	31,9	34,8	27,1	6,2
1895	514	616	552	120	28,5	34,2	30,6	6,7
1896	685	799	756	122	29,0	33,8	32,0	5,2
1897	538	827	884	104	22,8	35,1	37,5	4,6
1898	510	843	784	105	22,8	37,6	35,0	4,6
1899	386	1144	938	98	15,0	44,9	36,6	3,5
1900	454	1066	845	151	18,0	42,4	33,6	6,0
1901	412	1217	799	177	15,8	46,7	30,6	6,9
1902	636	1296	1041	144	20,4	41,6	33,4	4,6

ბ) ქუთაისის გუბერნიაში:

წლები	წ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ტ ე ნ ც ი			
	რუხი	ქართვე-ლი	სომეხი	სხვანი	რუხი	ქართვე-ლი	სომეხი	სხვანი
1887	5	631	4	10	0,8	97,1	0,6	1,5
1888	3	602	7	12	0,5	96,4	1,1	2,0
1889	15	599	10	29	2,3	91,7	1,5	4,5
1890	3	465	6	39	0,6	90,7	1,1	7,6
1891	11	498	5	37	1,9	90,6	0,9	6,6
1892	28	497	3	49	4,9	86,1	0,5	8,5
1893	22	636	11	23	3,2	91,9	1,6	3,3
1894	19	565	8	56	2,8	87,2	1,3	8,7
1895	34	683	14	51	4,4	87,3	1,8	6,5
1896	41	822	23	29	4,5	89,8	2,5	3,2
1897	25	998	35	53	2,3	89,7	3,2	4,8
1898	50	1010	41	36	4,4	88,8	3,6	3,2
1899	71	1177	44	35	5,3	88,7	3,3	2,7
1900	85	1526	48	39	4,9	89,4	2,8	2,9
1901	81	1656	74	62	4,3	88,4	4,0	3,3
1902	125	1931	46	64	5,7	89,1	2,1	3,1

გ) ორაგე გუბერნიაში:

წლები	რიცხვი				პროცენტი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სვანი
1887	403	1015	413	163	20,2	50,9	20,7	8,2
1888	424	1008	392	158	21,4	50,9	19,9	7,8
1889	346	958	408	210	18,0	49,8	20,7	11,3
1890	348	866	367	155	21,2	49,2	21,1	8,5
1891	314	918	388	115	18,6	52,9	22,3	6,2
1892	352	1096	406	123	18,7	55,4	20,5	5,4
1893	397	1128	474	105	18,8	53,6	22,5	5,1
1894	544	1137	454	159	23,7	49,5	20,8	6,0
1895	548	1299	566	171	21,2	50,0	21,9	6,9
1896	726	1621	779	151	23,0	51,0	21,4	4,6
1897	563	1825	919	157	16,2	52,1	26,5	5,2
1898	560	1853	825	141	16,5	54,8	24,4	4,3
1899	457	2321	982	133	11,7	59,6	25,2	3,5
1900	537	2592	893	200	12,7	62,1	21,9	3,3
1901	493	2873	873	239	11,0	64,1	19,5	5,4
1902	761	3227	1087	208	14,3	61,1	20,5	4,1

აქ, როგორც ხედავთ, ქართველების რიცხვი დიდად აღემატება რუსებისას და სომხებისასაც. ქართველები შეადგენენ (1902 წ.) 61,1%-ს, ხოლო სომხები 20,5%-ს და რუსები—14,3%-ს. აბსოლუტურად ქართველების რიცხვს მოჰმატებია 218%, სომხებისას—164% და რუსებისას—89%. შედარებით კი რუსებს დაჰკლებია 5,9%, სომხებს—0,2%, ხოლო ქართველებს მოჰმატებია 10,2%. განსაკუთრებით დიდია ქართველების მატება ტფილისის გუბერნიაში. აქ მათ მოჰმატებიათ 237% აბსოლუტურად და 13,0% შედარებით. ქუთაისის გუბერნიაში შედარებით უკლია კიდევ ქართველების რიცხვს. ეს იმით აიხსნება, რომ კერძო სასწავლებელთა უმსვლერობა ტფილისშია დაარსებული, სადაც სწავლობს არა მარტო ქართლ-კახელი ქართველობა, არამედ ძალიან ბევრი იმერლობაც.

მკითხველი, რომელიც ჩაუკვირდებოდა ამ ჩვენს ციფრებით აქრელებულ წერილს, უეჭველია, შეამჩნევდა შემდეგ

გარემოებას, — რომ ქართველების რიცხვი შედარებით მეტია დაბალ ტიპის სასწავლებლებში და ნაკლები — უფრო მაღალი ტიპისაში. თუ მარტო სამი ეროვნების მოსწავლეთა რიცხვს ავიღებთ, ქართველები შეადგენენ: ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში (1902 წ.) 39,1%-ს (რუსები 31,7%-ს და სომხები 29,2%-ს), ქალთა გიმნაზიებში 33,3%-ს (რუსები 37,3%-ს, სომხები 29,4%-ს), დაბალ სასწავლებლებში 63,1%-ს (რუსები 15,4%-ს და სომხები 21,5%-ს), ხოლო კერძო სასწავლებლებში ქართველების რიცხვია 63,6%, რუსებისა — 15,0% და სომხებისა — დანარჩენი 21,4%. ერთის სიტყვით, რამდენადაც საშუალო სასწავლებლებიდან დაბალი საფეხურის სასწავლებლებს ვუახლოვდებით, იმდენადვე ქართველების რიცხვი დიდდება და მათი პოზიცია თვალსაჩინოდ მაგარი ჰხდება.

ეს აზრი სავსებით მტკიცდება იმ ციფრებით, რომლებიც პირველდაწყებით სკოლებს შეეხება და ამ სკოლების მოსწავლეთა რაოდენობას აღნიშნავს. აქ ქართველ-მოსწავლეთა რიცხვი უფრო მაღლა ადის და სხვებისას დიდად აღემატება.

ზიარველდაწყებით სკოლების მოსწავლეთა ყოველწლიური დანაწილება ეროვნების მიხედვით შემდეგნაირად გამოიხატება:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ც ი			
	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართველი	სომეხი	სხვანი
1887	999	3459	1894	1786	12,3	42,5	23,5	21,7
1888	987	3420	2086	1871	11,8	40,9	24,9	22,4
1889	873	3630	2007	1762	10,5	43,9	24,3	21,3
1890	943	3792	2103	1642	11,1	44,7	24,8	19,4
1891	997	3715	1984	1619	11,9	44,7	23,9	19,5
1892	1175	3199	1995	1743	14,5	39,4	24,6	21,5
1893	1121	3743	1903	1899	12,9	43,2	21,9	22,0
1894	1100	3711	1569	1846	13,4	45,1	19,1	22,4
1895	1142	3788	1522	1813	13,8	45,8	18,4	22,0
1896	1259	4197	1933	1967	13,4	45,0	20,6	21,0
1897	1493	4484	2328	2171	14,2	42,9	22,2	20,7
1898	1813	4999	4270	2125	13,7	37,9	32,3	16,1
1899	2198	4937	4966	1748	15,9	35,6	35,8	12,7
1900	2180	5027	4832	2542	14,9	34,4	33,2	17,5
1901	2249	5077	4912	2645	15,1	34,2	33,0	17,7
1902	2402	5277	5312	2797	15,2	33,4	33,6	17,8

ბ) ქუთაისის გუბერნიისა:

წლები	წ ი ც ვ ი				პ რ ა ც ე ნ ტ ი			
	რუბი	ქართველი	სომეხი	სვებნი	რუბი	ქართველი	სომეხი	სვებნი
1887	66	4541	567	2639	0,8	58,1	7,1	34,0
1888	77	7183	568	148	0,9	90,1	7,1	1,9
1889	76	7231	603	169	0,9	89,5	7,5	2,1
1890	42	7684	521	247	0,4	90,6	6,1	2,9
1891	41	8121	553	369	0,5	89,3	6,1	4,1
1892	42	8358	602	360	0,4	89,4	6,4	3,8
1893	41	8499	621	384	0,4	89,0	6,5	4,1
1894	48	9440	601	517	0,5	89,0	5,7	4,8
1895	127	9998	591	613	1,1	88,2	5,3	5,4
1896	126	10594	608	578	1,1	89,0	5,1	4,8
1897	167	12254	519	690	1,2	89,9	3,9	5,9
1898	234	14010	543	924	1,5	89,1	3,5	5,9
1899	236	15562	672	1117	1,4	88,4	3,8	6,4
1900	258	17501	573	1213	1,3	89,6	2,9	6,2
1901	320	18872	691	1319	1,5	89,0	3,3	6,2
1902	297	20165	690	1440	1,3	89,2	3,1	6,4

გ) ორსაგე გუბერნიისა:

წლები	წ ი ც ვ ი				პ რ ა ც ე ნ ტ ი			
	რუბი	ქართველი	სომეხი	სვებნი	რუბი	ქართველი	სომეხი	სვებნი
1887	1065	8000	2461	4425	6,6	50,2	15,4	28,9
1888	1064	10603	2654	2019	6,5	64,9	16,2	12,4
1889	949	10861	2575	1931	5,9	66,4	15,8	11,9
1890	965	11476	2624	1889	5,8	68,2	15,4	10,6
1891	1038	11836	2537	1988	5,9	68,0	14,5	11,6
1892	1217	11557	2597	2103	6,9	66,1	14,9	12,1
1893	1162	12242	2524	2283	6,4	67,2	13,9	12,5
1894	1148	13151	2170	2363	6,1	69,8	11,5	12,6
1895	1269	13786	2113	2424	6,4	70,3	10,8	12,5
1896	1385	14791	2541	2545	6,5	69,6	11,9	12,0
1897	1660	16738	2847	2861	6,9	69,5	11,8	11,8
1898	2047	19009	4813	3049	7,1	65,8	16,6	10,5
1899	2434	20499	5638	2865	7,8	65,2	17,9	9,1
1900	2438	22528	5405	3755	7,5	66,0	15,9	10,6
1901	2569	23949	5603	3964	7,1	66,6	15,5	10,8
1902	2699	25442	6002	4237	7,0	66,3	15,6	11,1

ქართველების რიცხვი შეადგენს აქ (1902 წ.) 66,3%-ს, რუსებისა—7,0%-ს და სომხებისა—15,6%-ს. ქართველების აბსოლუტური მატება გამოიხატება 218%-ით, რუსებისა—153%-ით და სომხებისა—144%-ით. შედარებით ქართველების რიცხვს მოჰმატებია 16,1%; რუსებისას—0,4% და სომხებისას 0,2%, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რუსების და სომხების პოზიცია თითქმის არ შეცვლილა, ხოლო ქართველები შესამჩნევად წინ წასულან. ქართველების როგორც აბსოლუტური, ისე შედარებითი ზრდა უფრო მეტია ქუთაისის გუბერნიაში, ვიდრე ტფილისისაში. იქ მათ მოჰმატებიათ 31,1%, აქ კი დაჰკლებიათ 9,1%. ზრდის სისწრაფით ქართველებს რუსები და სომხები უსწრებენ წინ ტფილისის გუბერნიაში. ქუთაისისაში-კი სომხები უკან რჩებიან და რუსებს ემატება მცირე პროცენტი. აქაც, როგორც სხვაგან, ამერიეთი ჩამორჩენილია და უკან არის იმერეთთან შედარებით. 1902 წელს სულ იყო პირველდაწყებით სკოლებში ქართველი 25442-ს, აქედან 5277 ანუ 20,7% ტფილისის გუბერნიაში და 20165 ანუ 79,3% ქუთაისისაში. მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით იმერეთს უწევს 62,1% და ამერეთს—37,9%. მაშასადამე, პირველდაწყებითი სწავლა ქუთაისის გუბერნიის ქართველობაში 17,2%-ით მეტად არის გავრცელებული, ვიდრე ტფილისისაში.

შევადგინოთ ეხლა საერთო ჯამი და დავხედოთ, თუ რა სურათი მოსჩანს საერთოდ ყველა სასწავლებლებში. აქამდის ჩვენ სათითაოდ მოვიხსენიეთ სხვა-და-სხვა ტიპის სასწავლებლები და ცალ-ცალკე განვმარტეთ მათი შესახები ციფრები. შევაერთოთ ეხლა ყველა ეს ცნობები და გავიგოთ, თუ რა პოზიციას იჭერენ საზოგადოდ სწავლა-განათლების საქმეში სხვა-და-სხვა ერები.

კავკასიის სამოსწავლო ოლქის უწყების **ვევალს სასწავლებლებში**, რომელნიც საქართველოში არსებობენ, იყო სულ მოსწავლე:

ა) ტფილისის გუბერნიაში:

წლები	ნიტრენი				პროტეინი			
	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი
1887	3034	5074	3735	2493	21,2	35,4	26,1	17,3
1888	3057	5026	3940	2574	20,9	34,4	29,9	14,8
1889	2935	5248	4003	2536	19,9	35,6	27,2	17,3
1890	3101	5717	4276	2397	20,0	36,9	27,6	15,5
1891	3206	5539	4279	2371	20,8	35,9	27,8	15,5
1892	3520	5229	4352	2519	22,6	33,5	27,9	16,0
1893	3672	5730	4346	2707	22,3	34,8	26,4	16,5
1894	3939	5801	4176	2709	23,7	34,9	25,1	16,3
1895	4128	6662	4217	2724	23,3	37,5	23,8	15,4
1896	4548	6735	5187	2910	23,5	34,7	26,7	15,1
1897	4819	7179	6047	3135	22,8	33,9	28,5	14,5
1898	5220	7907	8020	3134	21,5	32,6	33,0	12,9
1899	5511	8235	8955	2769	21,6	32,3	35,1	11,0
1900	5679	8428	9154	3712	21,1	31,2	34,0	13,7
1901	5699	8757	9306	3847	20,6	31,7	33,7	13,7
1902	6142	9182	9947	4083	20,9	31,3	33,8	14,0

40

ბ) ქუთაისის გუბერნიაში:

წლები	ნიტრენი				პროტეინი			
	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი
1887	457	6674	729	2835	4,3	62,5	6,8	26,4
1888	486	9267	705	388	4,4	85,4	6,5	3,7
1889	522	9281	742	406	4,8	84,8	6,8	3,6
1890	544	9634	684	549	4,7	84,1	6,1	5,1
1891	589	10143	716	699	4,8	83,5	5,9	5,8
1892	650	10536	756	714	5,2	83,2	5,9	5,7
1893	594	11007	779	824	4,5	83,4	5,9	6,2
1894	696	11935	776	1001	4,4	83,2	5,4	7,0
1895	738	12041	773	1027	5,1	82,6	5,3	7,0
1896	778	13504	830	1056	4,8	83,5	5,1	6,6
1897	872	15418	767	1238	4,8	84,3	4,2	6,7
1898	971	17646	815	1479	4,6	84,4	3,7	7,3
1899	1013	20427	979	1657	4,2	84,8	4,1	6,9
1900	1101	23192	935	1821	4,7	85,4	3,5	6,4
1901	1206	24838	1116	2014	4,1	85,1	3,8	7,0
1902	1313	26863	1090	2143	4,2	85,5	3,6	6,7

გ) ორსავე გუბერნიაში:

წლები	რ ი ც ხ ვ ი				პ რ ო ც ე ნ ტ ი			
	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი	რუსი	ქართ-ველი	სომეხი	სხვანი
1887	3491	11748	4464	5319	13,9	46,9	17,8	21,6
1888	3543	14293	4645	2959	13,9	56,2	18,2	11,7
1889	3477	14529	4745	2943	13,5	56,6	18,6	11,3
1890	3646	15351	4960	2946	13,7	56,7	18,6	11,0
1891	3795	15682	4995	3070	13,8	56,9	18,2	11,1
1892	4180	15765	5108	3233	14,8	55,8	18,1	11,3
1893	4266	16737	5125	3531	14,4	56,4	17,3	11,9
1894	4575	17736	4952	3710	14,7	57,3	16,0	12,0
1895	4866	18703	4990	2751	15,1	57,8	15,4	11,7
1896	5326	20239	6027	3966	14,9	56,9	16,9	11,3
1897	5691	22597	6814	4373	14,4	57,3	17,3	11,0
1898	6191	25553	8834	4613	13,7	56,7	19,7	9,9
1899	6524	28662	9934	4426	13,2	57,9	20,0	8,9
1900	6780	31620	10089	5533	12,5	58,5	18,7	10,3
1901	6905	33595	10422	5861	12,2	59,2	18,4	10,2
1902	7455	36045	11057	6226	12,5	59,3	18,2	10,0

ამ საერთო ჯამში უმრავლესობა აქვთ და პირველი ადგილი უჭირავთ ქართველებს, მეორე—სომხებს და მესამე—რუსებს. როგორც აბსოლუტურად, ისე შედარებით ყველაზე მეტი მოჰმატებიათ ქართველებს: 207% აბსოლუტურად (რუსებს 113%, სომხებს 147%) და 12,4% შედარებით (0,4% სომხებს, ხოლო რუსებს დაჰკლებიათ 1,4%). ამგვარად, აბსოლუტურის სიმრავლით ქართველები სჭარბობენ სომხებსაც და რუსებსაც.

მაგრამ ეს მაინც იმას არ ნიშნავს, რომ ვითომ საზოგადოდ სწავლა-განათლება უფრო გავრცელებული იყოს ქართველებში, ვიდრე რუსებსა და სომხებში. ამ მხრით ქართველების მეტი პროცენტი გარკვეულად არაფერს ამბობს. ქართველი ხალხი უმრავლესობას შეადგენს საქართველოში და, რა თქმა უნდა, მას სხვებთან შედარებით მეტი მოსწავლეები უნდა ჰყავდეს სასწავლებლებში. საქმე ის არის, თუ რამდენად შეეთანხმება მის სიმრავლეს ქართველ მოსწავლეთა სიმრავლე

სკოლებში. თუ ამ საზომით შევხედავთ საგანს, ვნახავთ, რომ ქართველებს 15,1%-ით მათს შესაფერს ნორმაზე ნაკლები მოსწავლენი ჰყავთ სასწავლებლებში, ხოლო რუსებს 8,2%-ით და სომხებს 6,9%-ით მეტი.

ზევით ვთქვით და აქაც კიდევ ვიმეორებთ, რომ ამ დასკვნის ციფრებით გამოხატულება ცოტა შეკვეცილთ არის მისაღები. საქართველოში არსებულ სკოლებში სწავლობენ არა მარტო საქართველოშივე მცხოვრებ რუსებისა და სომხების შვილები; არამედ ბევრი ისეთნიც, რომელნიც სხვა გუბერნიებიდან არიან მოსულნი. ჩვენს ანგარიშში კი ყველა რუსი და სომეხი მოსწავლეები ადგილობრივ მცხოვრებლებად არიან ჩათვლილნი. ამის მიზეზით სომხებსა და რუსებში სწავლა განათლების გავრცელებულობა ცოტა უფრო დიდი პროცენტით იხატება; ვიდრე არის იგი ნამდვილად. გარდა ამისა აქ ჩათვლილი არ არის სამრევლო სკოლები და, მაშასადამე, ამ სკოლებში მოსწავლე ქართველები და რუსები. ეს რომ ჩარიცხული იყოს, უეჭველია, ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი, ხალხის რაოდენობის მიხედვით გამოთვლილი, გადააჭარბებდა სომხებისას და ამ უკანასკნელთ ნორმაზე ნაკლები პროცენტი გამოუვიდოდათ. ჩვენ გვგონია, რომ, მიუხედავად ზემოდ აღნიშნულ ციფრებისა, წერა-კითხვის ცოდნა საერთოდ ქართველებში უფრო გავრცელებული უნდა იყოს, ვიდრე საქართველოში მცხოვრებ სომხებში.

ამგვარად ჩვენ ავსუსხეთ საქართველოში არსებული სასწავლებლები როგორც ცალ-ცალკე, ისე ყველა ერთად და განვმარტეთ თავ-თავის ადგილას ცხრილებში მოქცეული ციფრები. ამ წერილის დასასრულ ჩვენ ვადგენთ ორ ცხრილს რომელშიაც ერთად თავმოყრილია ყველა ის განმარტებანი, რომელნიც ჩვენ წერილის სხვა და სხვა ადგილას მოვიხსენიეთ.

პირველი ცხრილი გვიჩვენებს თითოეულ ეროვნების მოსწავლეთა რიცხვის აბსოლუტურს და შედარებითს ზრდას სხვა-და-სხვა სასწავლებლებში.

სასწავლებლები	რუსი		ქართველი		სომეხი	
	1887 წლიდან 1902 წლამდის მოიმატა (+) ან დაიკლო (-) %					
	აბსოლუტურად	შედარებით საერთო რიცხვიდან	აბსოლუტურად	შედარებით საერთო რიცხვიდან	აბსოლუტურად	შედარებით საერთო რიცხვიდან
ვაჟთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში რეალურ სასწავლებლებში	+35	-9,3	+103	+1,5	+233	+5,5
ვაჟთა საშუალო სასწავ. ტფ. გუბ.	+201	-7,5	+1338	+28,2	+124	-14,5
„ „ „ ქუთაისის „	+60	-4,2	+106	+1,3	+127	+5,4
„ „ „ ორივე „	+80	-7,0	+171	+5,4	+116	-1,9
ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში ტფილისის გუბერნიისა	+64	-7,3	+147	+5,3	+124	+1,9
„ გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში „	+79	-13,1	+200	+4,2	+251	+9,6
„ „ „ ქუთაისის გუბერნიისა	+155	-5,1	+204	+0,1	+113	-4,0
„ „ „ ორივე გუბერნიისა	+91	-15,7	+202	+4,3	+232	+5,8
საერთოდ ორივე სქესის საშუალო სასწავლებ. ტფ. გუბერნიისა	+72	-9,1	+152	+3,0	+176	+7,1
„ „ „ ორივე სქესის საშუალო სასწავლებ. ქუთაისის გუბ.	+112	-5,8	+185	+4,7	+108	-1,8
„ „ „ ორივე სქესის საშუალო სასწავლებ. ორივე გუბერნიისა	+77	-8,9	+169	+4,6	+129	+3,6
დაბალ სასწავლებ. ტფ. გუბერნიისა	+195	+5,8	+79	-6,9	+122	+1,1
„ „ „ ქუთაისის „	+188	+0,0	+239	+3,2	+169	-0,7
„ „ „ ორივე „	+193	+1,6	+171	+2,1	+125	-3,2
კერძო სასწავლებ. ტფ. გუბერნიისა	+60	-9,3	+237	+13,0	+154	+3,0
„ „ „ ქუთაისის „	+2400	+4,9	+206	-8,0	+1050	+1,5
„ „ „ ორივე „	+89	-5,9	+218	+10,2	+164	-0,2
პირველდაწყებით სკოლ ტფ. გუბ.	+140	+2,9	+53	-9,1	+180	+10,1
„ „ „ ქუთაისის „	+350	+0,5	+344	+31,1	+22	-4,0
„ „ „ ორივე „	+153	+0,4	+218	+16,1	+144	+0,2
სულ ყველა სასწავლ. ტფ. გუბერნიისა	+102	-0,3	+81	-4,1	+166	+7,7
„ „ „ ქუთაისის „	+187	-0,1	+302	+23,0	+49	-3,2
„ „ „ ორივე „	+113	-1,4	+207	+12,4	+148	+0,4

ეს ცხრილი ისე მარტივად არის შედგენილი, რომ ყველა, ვინც ცოტას დაუკვირდება, ადვილად შეიგნებს და მიხვდება. აქ ნაჩვენებია, თუ რომელ სასწავლებელში რომელი ეროვნება მიდის წინ უფრო სწრაფად და რომელი უკან რჩება.

მეორე ცხრილი, რომელსაც აქვე ვურთავთ, გვიჩვენებს რუს, ქართველ და სომეხ მოსწავლეთა სიმრავლეს (პროცენ-

ტობით) სხვა-და-სხვა სასწავლებლებში და თან შეიცავს თითოეულ ერში სწავლა განათლების გავრცელებულობის მაჩვენებელ ციფრებს, რომლებიც გამოთვლილია ხალხის საერთო რიცხვის მიხედვით.

სასწავლებლები	მოსწავლეთა რაოდენობა (1902 წ.) პროცენტობით.				ხალხის საერთო რიცხვთან შედარებით მოსწავლეთა რიცხ. მეტია (+) ან ნაკლები (-) %		
	რუსი	ქართველ	სომეხი	სულ ერთად	რუსი	ქართველი	სომეხი
ვაჟთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში	30,0	37,4	32,6	100,0	+24,5	-43,7	+19,2
რეალურ სასწავლებლებში	32,8	43,3	23,9	100,0	+27,3	-37,8	+10,5
ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში	38,6	20,7	40,7	100,0	+29,5	-45,3	+15,8
ტფილისის გუბერნიისა	18,9	72,7	8,4	100,0	+16,4	-22,8	+ 6,4
ქუთაისის გუბერნიისა	31,7	39,1	29,2	100,0	+26,2	-42,0	+15,8
სასწავლებლებში	39,2	25,7	35,1	100,0	+30,1	-40,3	+10,2
ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში	31,6	57,4	11,0	100,0	+29,1	-38,1	+ 9,0
ტფილისის გუბერნიისა	37,3	33,3	29,4	100,0	+31,8	-47,8	+16,0
და პროგიმნაზიებში	38,9	23,3	37,8	100,0	+29,8	-42,7	+12,9
ქუთაისის გუბერნიისა	23,9	66,6	9,5	100,0	+21,4	-28,9	+ 7,5
და პროგიმნაზიებში	34,4	36,3	29,3	100,0	+28,9	-44,8	+15,9
საერთოდ ორივე სქესის საშუალო სასწავლებ. ტფილისის გუბერნიისა	23,1	36,5	40,4	100,0	+14,0	-29,5	+15,5
საერთოდ ორივე სქესის საშუალო სასწავლებ. ქუთაისის გუბერნიისა	7,9	38,8	3,3	100,0	+ 5,4	-56,7	+ 1,3
საერთოდ ორივე სქესის საშუალო სასწავლებ. ორივე გუბერნიისა	15,4	63,1	21,5	100,0	+ 9,9	-18,0	+ 8,1
დაბალ სასწავლებლებში ტფილ. გუბ.	21,4	43,6	35,0	100,0	+12,3	-22,4	+10,1
ქუთაისის "	5,9	92,0	2,1	100,0	+ 3,4	- 3,5	+ 0,1
ორივე "	15,0	63,6	21,4	100,0	+ 9,5	-17,5	+ 8,0
კერძო სასწავლებლებში ტფილ. გუბ.	19,0	40,7	40,3	100,0	+ 9,9	-25,3	+15,4
ქუთაისის "	1,4	95,3	3,3	100,0	- 1,1	- 0,2	+ 1,3
ორივე "	7,9	75,0	17,1	100,0	+ 2,4	- 6,1	+ 3,7
სულ ყველა სასწავლებლებ. ტფილ. გუბ.	24,3	36,3	39,4	100,0	+15,2	-29,7	+14,5
ქუთაისის "	4,8	91,5	3,7	100,0	+ 2,3	- 4,0	+ 1,7
ორივე "	13,7	66,0	20,3	100,0	+ 8,2	-15,1	+ 6,9

ეს ციფრები გვიჩვენებს, რომ:

1) ქართველები, თითოეულ სხვა ეროვნებასთან შედარებით, უმრავლესობას შეადგენენ და პირველი ადგილი უჭირავთ საერთოდ ორივე გუბერნიის ვაჟთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში, რეალურ სასწავლებლებში, ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში, დაბალ, კერძო და პირველდაწყებით სკოლებში. მეორე ადგილი უჭირავთ მათ მხოლოდ ქალთა გიმნაზიებსა და პროგიმნაზიებში;

2) ქართველებსვე უმრავლესობა აქვთ ქუთაისის გუბერნიის ყველა სასწავლებლებში, ხოლო

3) ტფილისის გუბერნიაში შედარებითი უმრავლესობის შემცველნი არიან მარტო კერძო და პირველდაწყებით სკოლებში; ამავე გუბერნიის ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში, ქალთა გიმნაზიებში და საერთოდ საშუალო სასწავლებლებში უმცირესობას შეადგენენ და ყველას უკან არიან;

4) რუსებს პირველი ადგილი უჭირავთ როგორც საერთოდ ორივე გუბერნიის, ისე კერძოდ ტფილისის ქალთა გიმნაზიებში, ხოლო მეორე ადგილი — ორივე გუბერნიის ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში და კერძოდ ტფილისის გუბერნიის ხსენებულსავე სკოლებში, ქუთაისის გუბერნიის: ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში, ქალთა გიმნაზია-პროგიმნაზიებში, დაბალ და კერძო სასწავლებლებში. მესამე ადგილას არიან ისინი ყველა დანარჩენ სკოლებში;

5) სომხები შედარებითს უმრავლესობას შეადგენენ ტფილისის ვაჟთა საშუალო სასწავლებლებში, დადაბალ სკოლებში; მეორე ადგილი აქვთ საერთოდ ორივე გუბერნიის ვაჟთა გიმნაზიებში, დაბალ და პირველდაწყებით სკოლებში, კერძო სას-

წავლებლებში და ქუთაისის გუბერნიის პირველდაწყებით სკოლებში, ხოლო მესამე ადგილი — სხვა ყველა დანარჩენებში;

6) საზოგადოდ ტფილისის გუბერნიის სასწავლებლებში სუსტია ქართველობა და ძლიერი — უცხო ელემენტი, — რუსი და სომხობა.

თუ ზემოდ აღნიშნულ ციფრებს ხალხის საერთო რიცხვს დაუპირდაპირებთ და მოსწავლეთა სიმრავლეს მცხოვრებთა რაოდენობის მიხედვით გავსჯით, ვნახავთ, რომ:

1) ქართველებს არც ერთ სასწავლებელში არ ჰყავთ იმდენი მოსწავლე, რამდენიც შეეფერება ქართველ ხალხის სიმრავლეს, რომ იგი ამ მხრით სხვა ეროვნებასთან იყოს გათანაბრებული. ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი ხალხის საერთო რაოდენობის მიხედვით გამოთვლილ ნორმაზე ნაკლებია ყველა ტიპის სკოლებში;

2) სამაგიეროდ სომეხ და რუს მოსწავლეთა რიცხვი ამგვარს ნორმას აღემატება ყველა სასწავლებლებში. მხოლოდ რუსებს ჰყავთ ნორმაზე ნაკლები მოსწავლენი ქუთაისის გუბერნიის პირველდაწყებით სკოლებში.

და ეს კი იმას ნიშნავს, რომ, თუ მარტო წერა-კითხვის ცოდნას არ მივიღებთ მხედველობაში, საზოგადოდ სწავლა-განათლება უფრო გავრცელებულია რუსებსა და სომხებში, ვიდრე ქართველებში.

ზემოდ მოყვანილ ციფრებით მტკიცდება, რომ ქართველ ხალხს დიდი მისწრაფება აქვს სწავლისადმი. ბევრ სასწავლებლებში ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი უსწრებს წინ ზრდის სისწრაფით სხვა ეროვნებათ. თუ ეს სისწრაფე არ განელდა, შეიძლება, ქართველობამ მალე დაიჭიროს სკოლებში ისეთი პოზიცია, რომელიც მის შედარებითს სიმრავლეს შეეფერება.

ვისურვოთ, რომ ეს მართლა მალე მომხდარიყოს და ჩვენ მოკლე ხანში ხელ-ახლა ამის დამამტკიცებელი სტატისტიკა შეგვემუშავებიოს...

ფ. გოგინაიშვილი.

† იოსებ ზოსიმეს ძე ბაქრაძე

14 მაისს, მცირე ხნის ავადმყოფობის შემდეგ, გარდაიცვალა იოსებ ბაქრაძე. განსვენებული იყო დიდი მოტრფიალე ჩვენის მწერლობისა და ერთგული მუშაკი ქართული ჟურნალ-გაზეთებისა. ჯერ კიდევ ტფილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლობდა იოსებ, როდესაც დაიწყო წვრილ-წვრილ ლექსების ბეჭდვა ჟურნალ „მნათობში“. დაასრულა თუ არა 1874 წ. სემინარია, იოსებ შევიდა სამსახურში, სასამართლო უწყებაში, და თან თანამშრომლობდა გაზეფ „დროება“-ში, რომლის მოსპობის შემდეგ თანამშრომლობდა ჯერ „ივერია“-ში და მერე „მოამბეში“. აქ მან დაბეჭდა ვალტერ-სკოტის „აივენჰოს“ თარგმანი, რომელიც ცალკე წიგნადაც დაიბეჭდა. იოსებ ბაქრაძე უფრო ცნობილი იყო ჩვენს მწერლობაში როგორც ბაირონის და ჰეინეს ლექსების მთარგმნელი. ბაირონის სხვადასხვა წვრილ ლექსებს გარდა მან მთლა სთარგმნა „ჩაილდ-ჰაროლდი“. სამწუხაროდ, იოსებმა არ იცოდა უცხო ენები და მოხსენებულ ავტორებს სთარგმნიდა რუსულიდან. თუ განსვენებულმა მეტი კვალი ვერ დასტოვა ჩვენს მწერლობაში, ეს იმით აიხსნება, რომ ხელმოკლეობის გამო მეტს დროს ანდომებდა იმ სამსახურს, რომელიც მას სარჩოს აძლევდა და იძულებული იყო, როგორც უმეტესი ნაწილი ჩვენის მწერლებისა, მხოლოდ თავისუფალი დრო შეეწირნა მწერლობისათვის. იოსებ მეტად წყნარი და თავმდაბალი მუშაკი იყო და

ჟურნალ-გაზეთებში შავ მუშაობასაც არ ერიდებოდა, როგორც, მაგალითად, ჩვენს ჟურნალში: განსვენებული ქართული ენის კარგი მცოდნე იყო და „მომბეში“, პირველ წლებში დღიდან დაარსებისა, ხელნაწერებს ასწორებდა ენის მხრით. საუკუნო იყოს შენი ხსენება, უნგარო მუშაკო!

უცხოეთის მიმოხილვა

1 „ყვითელი საფრთხე“. ომიანობის ადამიანური მხარე.

2. იტალია, საფრანგეთი და პაპი.

„ყვითელ საფრთხე“-ზე ლაპარაკი ახალი ამბავი არ არის. წინადაც გაიგონებდით ან წაიკითხავდით აქა-იქ, თუ რა მოვლის ევროპას ყვითელ კანიან აზიელების გაღვიძებითა და გათვითცნობიერებით. მაგრამ გავარდა თუ არა ზარბაზანი შორე აღმოსავლეთში, ევროპისა და რუსეთის პრესა, განსაკუთრებით უკანასკნელი, დაჟინებით და გაცხარებით ამტკიცებდა და ამტკიცებს, რომ ევროპა თვითონვე ითხრის თავის საფლავს; რადგან ნებას აძლევს ევროპის შეურიგებელ მტერს გაძლიერდესო. გაღაღებული და გათამამებული იაპონელი გამაღვიძებს მთელ აზიას, წინამძღვრობას გაუწევს მას და არა თუ განდევნის აზიიდან ყველა ევროპიელებს, თვით ევროპასაც შემოესევა და ქვა ქვაზედაც აღარ დარჩებაო. ევროპას საშინელი კატასტროფა მოვლის, თუ დროზე გონს არ მოვიდა და ეხლავე არ შეაჩერა შორე აღმოსავლეთში ამოძრავებული ტალღაო. რუსეთი ეხლა ევროპის არსებით ინტერესებისათვის, ევროპის კულტურისათვის იბრძვისო.

მაგრამ „ყვითელ საფრთხე“-ს გამო სხვა აზრიც გამოთქმულა. სხვათა შორის, ამ საგანს ეხება რუსის ცნობილი პუბლიცისტი სლონიმსკიც. მოგვყავს მის წერილიდან ერთი ადგილი: „დიდათ ნიჭიერი ჩინეთის ერი, შემქნელი მაღალ თავისებურ კულტურისა, შესაბრალოს უმწეო მდგომარეობაშია. იაპონიის ხალხი მცირე რიცხვოვანი და ნაკლებ ნიჭიერია; ჩინელსავით

იაპონელსაც გაუვლია მრავალ საუკუნოვანი მძიმე ისტორია; მიუხედავად ამისა, იაპონია წელში გაიმართა და განსაცვიფრებლად განვითარდა და გაძლიერდა პოლიტიკურად. რითი აიხსნება ამ ორ მონათესავე ხალხის ბედის ასეთი სხვა და სხვაობა? მხოლოდ და მხოლოდ იმითი, რომ სულ სხვა და სხვა თვისებისაა ჩინეთისა და იაპონიის სამთავრობო წესწყობილება და სისტემა. ჩინეთმა სავსებით განახორციელა იდეალი ადმინისტრაციის სრულის ბატონობისა, ხალხის უუფლებობისა და სიჩუმისა, ოფიციალურ კმაყოფილებისა და ყალბ ეროვნულ ტრადიციების ერთ წერტილზე გაყინვისა, ერთის სიტყვით ის იდეალი, რომელსაც ასეთის დაჟინებით გვიქადაგებს ჩვენი ცრუ პატრიოტული პრესა „გრაჟდანიისა“ და „მოსკოვსკია ვედომოსტი“-ს მეთაურობით. იაპონია გასულ საუკუნის მესამოცე წლებიდან სულ სხვა გზას გაჰყვა და უცბად გახდა მაღალ ხარისხოვანი სახელმწიფო შორე აღმოსავლეთისა; ხალხის ყველა სასარგებლო თვისებებსა და ნიქს მიეცა ფართო გზა თავისუფალ განვითარებისა; სახელმწიფოს ინტერესი და გამორჩენა დაყენებულია მთავრობის მოღვაწეთა ინტერესების წინ, ადმინისტრაცია ექვემდებარება საზოგადოების კანტროლსა და კრიტიკას; ხალხის გონებრივ მოძრაობას დამოუკიდებლობა აქვს მინიჭებული; ერთის სიტყვით იაპონიამ შეიტანა ვიწრო ნაციონალურ ცხოვრების ერთ დროს დამყაყებულ ატმოსფერაში ახალი სული მხნეობისა და ენერჯისა იაპონელებმა უარყვეს ჩინური პოლიტიკური შეხედულებანი და ჩვეულებანი; ისინი აღარ ზრუნავენ თავიანთ გუბერნატორების უფლებათა გაძლიერებაზე; აღარ თხზავენ პროექტებს იმის შესახებ, დუ როგორ შეიძლება დაუბრუნდეს ხალხი ფეოდალურ ბატონყმურ წესწყობილებას; არ სცდილობენ ხალხისა და საზოგადოების განვითარების შეფერხებას, ხალხის უვიცობას მფარველობას არ უწევენ, არ ოცნებობენ სახალხო სკოლების, სამკითხველოების და წიგნების რიცხვის შემცირებაზე, არ სთვლიან სახელმწიფოსათვის საშიშად თავისუფლად გამოთქმულ ოპოზიციონურ აზრს და

ერთი და იგივე არ არის მათთვის დიდ მოხელეთა თვითნებობა და ხელშეუხებელი ავტორიტეტი უმაღლეს მთავრობისა. შედეგს ასეთ წესისას ეხლა ჩინელებიც კი ხედავენ.

„ყვითელი საფრთხე“ არ არის საშიში ევროპისათვის, სანამ ჩინეთში ეხლანდელი დამყაყებული ცხოვრება და უმოდრაობა იქნება გამეფებული; არც მაშინ იქნება საშიში, როცა ჩინეთი აღორძინდება ახალ ეროვნულსა თუ უცხოელ რეჟიმის გავლენის ქვეშ, თუ, რასაკვირველია, ევროპიელები არ მოისურვებენ ქვეყნების დაპყრობას და პატივისცემით მოეპყრობიან მეზობელ აზიელ ხალხების უფლებას, ინტერესებსა და ზნე-ჩვეულებას. შეუდარებლად უფრო საშიშია მეორე საფრთხე—ევროპის საკუთარი ცოდვები და ავთიმყოფობა...“

ყოველი შეგნებული მკითხველი დაეთანხმება ავტორს, რომ ის ხალხი, რომელიც თავისუფალ აღორძინების და განათლების გზას დაადგა, თავის დღეში არ იქნება საშიში სხვა ხალხების აღორძინებისა და განათლებისათვის—საშიში მხოლოდ უვიცი და დამონებული ხალხია; გონებრივ სიბნელეში და მუდამ სხვის ბრმა მორჩილებაში ჩაფლული მზად არის აღასრულოს ყოველი ბრძანება გალაღებულ ბატონისა თუ ბატონებისა...

„პატიოსან მტერთა შორის მოციქული ნამუსია“-ო, უთქვამს პოეტს და კარგადაც უთქვამს. ვინც პატიოსანია, ვისაც ნამუსი აქვს, მტრის დამცირებას, მის სახელის ტალახში გასვრას არ სცდილობს; ვინც მტერს ლანძღავს და ათრევს მხოლოდ ამიტომ, რომ მტერზე ლაპარაკობს, იგი მოკლებულია პატიოსნებასაცა და ნამუსსაც; მასთან მორიგება, მშვიდობიან ცხოვრების ჩამოგდება შეუძლებელია. პატიოსანი მტრები კი, დღეს რომ ერთმანერთს ებრძვიან, ხვალ, შეიძლება, საუკეთესო მეგობრები გახდნენ; სულ ერთია, კერძო პირები არიან ეს მტრები, თუ მთელი სახელმწიფოანი.

ჟურნალ „ვესტნიკ ზნანია“-ში მოყვანილია უკვე ბევრ გაზეთებში დაბეჭდილი შემდეგი ამბავი: „როცა აღმირალი

მაკაროვი დაიღუპა, იაპონელებმა არა თუ დიდი სიხარული არ გამოაცხადეს, არამედ იქამდე ამაღლდნენ, რომ საჯაროდ იგლოვეს ჩვენზე მოვლენილი უბედურება. „დეილი-მაილ“-ის წერს: გამართული იყო დიდი ფაქელცუგი; ხალხს ათასი თეთრი ფარანი მიჰქონდა დაღუპულ რუსების პატივსაცემლად; ორკესტრები სამგლოვიარო მარშებს უკრავდნენ და ხალხის წინ მიჰქონდათ ბაირალები შემდეგის წარწერით—ჩვენ ღრმად მწუხარენი ვართ მამაც რუს აღმირალის სიკვდილის გამო“.

მოჰყავს ეს ფაქტი რუსულ ჟურნალს და შემდეგნაირად მსჯელობს: „ჩვენ არ ვეხებით იმას, თუ რამდენად მართალია ეს ფაქტი, მაგრამ არ შეგვიძლია არ გამოვთქვათ სურვილი, რომ იგი არ იქნეს უარყოფილი, რადგან მტრების ამგვარი ურთიერთი დამოკიდებულება არის ის სასიკეთო ნიშანი, რომელიც მოწმობს, რომ ხალხთა შორის თან და თან ფეხს იკიდებს ძმობის გრძნობა და ამით მზადდება ნიადაგი ომის მოსპობისა მომავალში... მიუხედავად ამისა ერთ ჩვენ დიდად გავრცელებულ გაზეთში („ნოვოე ვრემია“) შემდეგი ტირადა იყო დაბეჭდილი ამ ფაქტის გამო: „ჩვენზე ამ ამბავმა დამამცირებელ ბუფონადის შთაბეჭდილება მოახდინა; რომელიმე მარკიზმა ან გრანდმა გამართა ეს **წამოდგენა** მხოლოდ იმისთვის, რომ ეთქვა ევროპიელებისათვის—თქვენ ზიზღით ლაპარაკობთ ყვითელ კანიან ხალხზე, მაგრამ აბა შემოგვხედეთ, რამდენად დიდებული ვართ ბედნიერებაში და რამდენად უკეთესი და უმაღლესი ვართ თქვენზე“.

როცა ხსენებული გაზეთი ამას სწერდა, ალბად, არ გრძნობდა, თუ რა შინაგანი წინააღმდეგობაა მის ნათქვამ სიტყვებში. მართლაც რა დამცირება და დაცინვაა, დუ გადმოცემული ფაქტი მართალია? ასეთი წინაღვე მომზადებული დაცინვა-დამცირება, გაზეთს რომ ჰგონია, შეიძლება იგულისხმოს კაცმა ერთ, ორ, ვთქვათ, ათ პირის შესახებ; მაგრამ იქ, სადაც ათასობით არის ხალხი, თუ ეს ხალხი მტრულად არის განწყობილი, შეუძლებელია მოყვანილ დემონსტრაციას ჰქონებოდეს შესაფერი მშვიდი და წყნარი ხასიათი; მტრული გრძნობა უთუოდ გამომჟღავნდებოდა და იფეთქებდა...

ვიმეორებთ, ჩვენ გვსურს ვირწმუნოთ, რომ დროებით ჩვენმა მტერმა იმდენი კეთილშობილება გამოიჩინა, იმ ხარისხამდე ამაღლდა იგი, რომ ათასობით ხალხი მონაწილეობას იღებს მტრის მწუხარებაში, რომელიც გლოვობს თავის საუკეთესო შვილების დაღუპვას. თუ ამ გვარი ფაქტები იშვიათი მოვლენა არ იქნება, თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბოლოს უნდა მოისპოს ომი, ეს ბარბაროსობის დროის ნაშთი, უსაშინელესი უბედურება, მატერიალურისა და სულიერ სიღატაკის გამომწვევი...

ჩვენ მით უფრო გვჯერა მოყვანილ ფაქტის სინამდვილე, რომ გაზეთ „რუს“-ში მოყვანილია ორის იაპონელის, სასატორისა და ტაკაკის, ნაუბარი. „ჩვენ სრულებით არ გვიკვირს მაკაროვის გლოვის ამბავი, უთქვამთ ხსენებულ იაპონელებს. დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც საკუთრის თვალთ ვნახეთ ამ გვარივე დემონსტრაცია. ეს მოხდა ჩინეთ-იაპონიის ომის დროს. იაპონელებმა რომ ვეი-ხაი-ვეი აიღეს, ჩინეთის ადმირალმა ტინგმა თავი მოიკლა. იაპონელებს სინხარულის ბევრი მიზეზი ჰქონდათ: მაშინ ჩვენ ხელში ვიგდეთ ჩინეთის თერთმეტი სამხედრო გემი... მაგრამ იაპონელმა ადმირალმა იტომ ბრძანა, დაებრუნებიათ ჩინელებისათვის კრეისერი „კოლსაი“ და ნება მისცა გადარჩენილ მეზღვაურებს ამ გემით სახლში დაბრუნებულიყვნენ. და როცა კრეისერი დაიძრა წასასვლელად, იაპონიის მთელმა ფლოტმა სამგლოვიარო სალაში მისგანსვენებულ ადმირალის პატივსაცემლად. ამავე დროს მთელ იაპონიაში გამოფენილი იყო სამგლოვიარო ბაირაღები და ფარნები. ხალხი გულწრფელად გლოვობდა იმ მტრის დაღუპვას, რომელსაც იაპონიის ხალხი პატივს სცემდა და რომლისაც ეშინოდა კიდევ. იაპონელ ფეოდალების დაუსრულებელ შინაურ ომიანობის ისტორია აღსავსეა ევროპიელისათვის გაუგებარ ზნეობრივ შეხედულებითა. სამურაი პატივს უნდა სცემდეს მტერს, და კეთილშობილ მტრის უსულო გვამს ღდესაც დასტირის რაინდი სახალხო თეატრის სცენაზე. იაპონელ ბავშვს იმ თვითვე ესმის მშობლებისაგან კონფუციის სწავლა: ზრ-

დილობიანი იყავ მოპირდაპირესთან; მახვილი იარაღი ზნეობას ვერ დასჭრის; გძულდეს დანაშაული და არა კაცი. მტრის იარაღს იარაღით გაეცი პასუხი და არა კაცით კაცს; დასთურგნე მტრის ავი ნება, თვითონ მასთან კი ომი ნუ გაქვს...

ჩინეთ-იაპონიის გათავების შემდეგ, რამდენიმე დაწინაურებულ იაპონელს აზრად მოუვიდა ძეგლის აგება გამარჯვების აღსანიშნავად. და რა მოხდა? აზრი განუხორციელებელი დარჩა. ხალხმა ენერგიული პროტესტი განაცხადა: ჩინეთს რომ ვეომებოდით, ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ მუდამ მტრობა გვექნება ჩინელებთან, ამბობდნენ ერთნი. არ უნდა დავდგათ ისეთი ძეგლი, რომელიც შეურაცხმყოფელი იქნება დამარცხებულისათვის, გაიძახოდნენ მეორენი. და ძეგლი ვერ დაიდგა ისეთ მიზეზების გამო, რომელიც თქვენთვის, ევროპიელებისათვის, გაუგებარია...“

როცა იტალია თავგანწირული ებრძოდა შინაურსა და გარეშე მტარვალებს, როცა დაბეჩავებული და სულით-ხორცამდე ტყავვამძვრალი ერი იტალიისა წელში გაიმართა გაერთიანებისა და განთავისუფლებისათვის, პეტრე მოციქულის მოადგილე და მბრძანებელი სრულიად კათოლიკეთა იტალიის მტრებს მიემხრო და მისი ჯარი ავსტრიელებთან ერთად ებრძოდა სამშობლოს აღორძინებისათვის თავდადებულ მამულისშვილებს; პაპი გახდა შეურიგებელი მტერი იტალიის გაერთიანებისა და განთავისუფლებისა. ეს მტრობა გაათკეცდა და გაასკეცდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც რომი გახდა ახალ იტალიის სატახტო ქალაქად (1870, სექტემბერი).

როგორც ვიცით, რომის პაპი სულიერ სამეფოს არ სჯერდებოდა და არ სჯერდება: სულიერ მეფობის აღსასრულებლად აუცილებლად საჭიროა ამ ქვეყნიური ნამდვილი სამეფოცო, გაიძახიან მართლმორწმუნე კათოლიკენი. იტალიის სამეფომ საბოლოოდ მოსპო 1870-ში რომის სამთავრო და პაპს მხოლოდ ვატიკანის სასახლე დაუტოვა. პაპი სულიერი მთავარია, იგი არ საჭიროებს ამ ქვეყნიურ სამთავროს, სამფლობელოს, იტალიის სამეფო კი ურომოდ შეუძლებელი

არისო, ამტკიცებდნენ უზომიერესი მოღვაწენი განახლებულ იტალიისა და ეგრედ წოდებულ „გარანტიის კანონით“ დაადგინეს—პაპი რჩება კათოლიკეთა უაღრეს მთავრად ვატიკანში, წლიურად ეძლევა მას იტალიის მთავრობისაგან სამ მილიონ ნახევარი, იგი სრულიად დამოუკიდებელია როგორც თავი კათოლიკე ეკლესიისა და დამოუკიდებელი დიპლომატიური დამოკიდებულება აქვს უცხოელ სახელმწიფოებთან. პაპი პიუს მეცხრე, რომელიც ერთ დროს გაღმერთებული ჰყავდა იტალიის ხალხს ლიბერალობისათვის, შეურიგებელ, ნამდვილ პაპისმის პოლიტიკას დაადგა: იტალიის მთავრობის პოლიტიკას „ყაჩაღობა“ უწოდა, არ მოისურვა არავითარი მოლაპარაკება მთავრობასთან და თავის თავი „ვატიკანის პატიმრად“ გამოაცხადა.

პაპს მხარი მისცეს სხვა სახელმწიფოების მართლ მორწმუნე კათოლიკეებმა: ესენი თხოულობდნენ თავიანთ მთავრობათაგან იტალიის საქმეებში ჩარევას და პაპის უფლების აღდგენას. საფრანგეთში იმდენად ძლიერი იყო პაპის სასარგებლოდ გამოწვეული მოძრაობა, რომ იტალიის მთავრობამ საჭიროდ დაინახა საზღვარზე ჯარები მოემატებია: ფრანგი კათოლიკენი იმდენად აშკარად და გაბედულად მოქმედებდნენ, რომ მოსალოდნელი იყო სერიოზული კონფლიქტი. იტალიის და საფრანგეთის საბედნიეროდ, შეტაკება არ მოხდა, პაპი „ვატიკანის პატიმრად“ დარჩა, მაგრამ თვითონ მოძრაობამ დიდათ შეუწყო ხელი იტალიისა და საფრანგეთის დაშორებას და გადამტერებას, რამაც დიდათ საგრძნობელი ზარალი მიაყენა ორივე მხარეს.

მოკვდა პიუს მეცხრე. პაპის ტახტზე ავიდა ლეონ მეცამეტე. ყველას იმედი ჰქონდა, რომ ახალი პაპი ცოტათი მაინც დაუახლოვდებოდა იტალიის სამეფოს, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა: რამდენად ლეონ მეცამეტე რბილად და დიპლომატიურად იქცეოდა სხვა სახელმწიფოების შესახებ, იმდენად იგი მტკიცედ ადგა პიუს მეცხრეს შეურიგებელ პოლიტიკას იტალიის შესახებ: ყოველ წელს, ტახტზე ას-

ვლის დღეს, ლეონ მეცამეტე იმეორებდა პროტესტს რომის დაპყრობის წინააღმდეგ, პიუს მეცხრესავით ვატიკანის პატიმრად სთვლიდა თავს და ერთხელაც არ გამოსულა იქიდან, არავითარი დამოკიდებულება არ იქონია იტალიის მთავრობასთან და გამოაცხადა, რომ კათოლიკე ხელმწიფეს, რომელიც კი რომში ჩამოვა იტალიის მეფის სანახავად, იგი არ მიიღებს ვატიკანში. ავსტრიის იმპერატორი მოკავშირეა იტალიის მეფისა; წესად არის შემოდებული, რომ მოკავშირენი წელიწადში ერთხელ ინახულებენ ერთმანერთს. გერმანიის იმპერატორი მიდის ვენაში და რომში, იტალიის მეფე ბერლინში, აგრეთვე ავსტრიის იმპერატორიც ბერლინში, მაგრამ ავსტრიის იმპერატორი არ მიდის რომში პაპის აკრძალვის მორიდებით. ამიტომაც ვერც იტალიის მეფე მიდის ვენაში. შეიძლება, ბევრმა იფიქროს, რომ ასეთ მოვლენას როგორც ფორმალურს, მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ ასეთი შეხედულება შემცდარია. მართლაც, ავსტრიის იმპერატორის მოუსვლელია რომში იმის ნიშანია, რომ მას კანონიერად და სამართლიანად მიუჩნევია რომის პაპის მოთხოვნანი და ეს გარემოება კი შეურაცხყოფაა როგორც იტალიის მეფისა, ისე მთელი ხალხისაც. სხვათა შორის, ესეც არის მიზეზი, რომ იტალიასა და ავსტრიას შორის, მიუხედავად კავშირისა, არ ირის შეგობრული განწყობილება.

ლეონ მეცამეტე მოკვდა. პეტრე მოციქულის ახალი მოადგილედ, ლეონ მეცამეტესავით, უფრო რბილი კაცი ეგონათ და ბევრს სრული იმედი ჰქონდა, რომ ვატიკანსა და იტალიის მთავრობას შორის უკეთესი დამოკიდებულება დამყარდებოდა. მაგრამ მოხდა ისეთი რამ, რასაც სკეპტიკებიც არ მოელოდნენ.

საფრანგეთისა და იტალიის დაახლოვებაზე არა ერთხელ გვქონია ლაპარაკი. ამ დაახლოვების დასაფიქრებლად საფრანგეთის პრეზიდენტი წავიდა რომში იტალიის მეფის სანახავად. საფრანგეთი კათოლიკე სახელმწიფოდ ითვლება, პრეზიდენტი მისი წარმომადგენელია, მაშასადამე, თანახმად

ლონ მეცამეტეს გამოცხადებისა, იგი ვერ უნდა მისულიყო რომს მეფის სანახავად. და რაკი მოვიდა, პაპი მას არ ინახულებდა. ლონ მეცამეტეს დროს საქმე ამით გათავდებოდა. ახალი პაპი კი უფრო შორს წავიდა: საფრანგეთის მთავრობას ჩააბარა ნოტა, სადაც იგი პროტესტს აცხადებდა რესპუბლიკის პრეზიდენტის რომში მოგზაურობის წინააღმდეგ. საფრანგეთის მთავრობამ ნოტა არ მიიღო. პაპი კიდევ უფრო შორს წავიდა: კათოლიკე სახელმწიფოთა მთავრობებს გაუგზავნა ნოტა, სადაც საფრანგეთის მთავრობის ქცევა სასტიკად იყო გაკიცხული. ეს ნოტა საფრანგეთის მთავრობამ არ იცოდა. მაგრამ იგი იშოვა საფრანგეთის ცნობილმა დეპუტატმა ჟორესმა და გამოაქვეყნა თავის გაზეთში. საფრანგეთის მთავრობა შეეკითხა ვატიკანს—ნამდვილია თუ არა გაზეთში გამოქვეყნებული ტექსტი ნოტისაო, და რაკი დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერ მიიღო, თავისი ელჩი გაიწვია ვატიკანიდან. რესპუბლიკის მთავრობის ენერგიულმა ქცევამ დიდი აზურ-ზაჟური და მითქმა-მოთქმა გამოიწვია როგორც საფრანგეთში, ისე ევროპის სხვა სახელმწიფოებშიაც და არც საკვირველია: საფრანგეთის ელჩის გაწვევას შეიძლება მეტად მნიშვნელოვანი შედეგი მოჰყვეს, სახელდობრ კონკორდატის მოსპობა და ეკლესიისა და სახელმწიფოს განცალკევება საფრანგეთში, რასაც დიდი ხანია თხოულობს საფრანგეთის დაწინაურებული დემოკრატია.

საფრანგეთის კლერიკალები და მათი მოკავშირე პარტიები (ნაციონალისტები და მეტად გაზომიერებული რესპუბლიკელები) დიდ მწუხარებას მიეცნენ საქმეთა ასეთ მიმდინარეობის გამო, რადგან ნაჩვენებ შედეგის ეშინათ, და სცდილობდნენ მთელი ბრალი ეხლანდელ სამინისტროს მოახვიონ თავზე. სამინისტროს მდგომარეობა ვერ იყო მაინცა და მაინც უზრუნველ-ყოფილი. მართლაც, თუ რეაქციონერები ელჩის გამწვევისათვის ჰკიცხავდნენ მთავრობას, სოციალისტები რადიკალურ ღონისძიების მიღებას (ვატიკანთან დიპლომატიურ დამოკიდებულების საბოლოოდ მოსპობას) თხოულობდნენ.

ბოლოს მაინც სამინისტროს პოლიტიკამ გაიმარჯვა. პარლამენტის ის სხდომა, რომელზედაც ლაპარაკი იყო ამ დიდ მნიშვნელოვან ინციდენტზე, იმდენად საინტერესოდ მიგვაჩნია, რომ მოგვყავს სხდომის ანგარიშიდან რამდენიმე უფრო საყურადღებო ადგილი, მით უმეტეს, რომ დღეს გაზეთებში გარდაომის ამბებისა ვერა იბეჭდება-რა, რასაკვირველია, ყოველად საპატიო მიზეზის გამო.

დეპუტატების პალატის ტრიბუნები და ლოჟები გაქედირლი იყო. დიპლომატების ლოჟაში ავსტრია-ჰუნგრეთის და იტალიის ელჩები და პაპის ნუნციუსის კერძო სეკრეტარი იყვნენ. სხდომის დაწყებისათანავე ნაციონალისტი ლაზი თხოულობს, რომ ვატიკანის საქმის განხილვა გადადებულ იყოს, მაგრამ ეს წინადადება არ მიიღო პალატამ. რადიკალ-სოციალისტმა მენიემ სთქვა, სხვათა შორის—მე იმას კი არ ვსწუხვარ, რომ პაპი თავის ტრადიციულ პოლიტიკას დაუბრუნდა; პირიქით, შერიგების პოლიტიკა ბევრად უფრო საშიში იყო (ტაშის ცემა მარცხნივ. პროტესტი ცენტრში). იმედი მაქვს, რომ ელჩის გაწვევა საბოლოო იქნება. (მოწონება მარცხნივ). სოციალისტი ალარი ამტკიცებს, რომ მთავრობის მიერ მიღებული ღონისძიება საკმარისი არ არის, და დელკასეს კლერიკალს ეძახის.

დედასე: თქვენ ერთი გავიწყდებათ: ის მე ყოყავ, რესპუბლიკის პრეზიდენტს კვირინალში რომ (იტალიის მეფის სასახლე) ვახლდი.

ალარ: გილოცავთ, რომ ხელი შეუწყვეთ საფრანგეთისა და იტალიის დაახლოებას, მაგრამ არ შემოძლია მოვიწონო თქვენი პოლიტიკა ვატიკანის მიმართ. თუ მთავრობა უფრო ენერგიულად არ წინააღმდეგა რომის პაპს, ეს იქნება გაკოტრება მთელ ანტიკლერიკალურ პოლიტიკისა (ტაში რამდენიმე მემარცხნეთა).

აბატი გვირო ამტკიცებს, რომ პაპს უფლება ჰქონდა ასეთ ნოტის დაწერისა და ელჩიც უსაბუთოდ გამოიწვია მთავრობამაო; საფრანგეთის ინტერესებისათვის ჩვენ არ გვსურს

ეკლესიის გაშორება სახელმწიფოსაგან, მაგრამ თქვენ (მთავრობას) თუ ეს მიზანი გაქვთ, ბარემ პირდაპირ გამოაცხადეთო. გვიროს შემდეგ ტრიბუნაზე ავიდა გარეშე საქმეთა მინისტრი დელკასე.

„გასულ წელს, ერთ დიპლომატიურ მიღების დროს, წმინდა ტახტის (პაპის) წარმომადგენელი შემეკითხა, განზრახვა ხომ არ არის, რომ იტალიის მეფე პარიზში მოვიდეს და რესპუბლიკის პრეზიდენტი რომში წავიდესო. მე ვუპასუხე, რომ მეფის პარიზში მოსვლაზე არა გამიგია რა და ამიტომ პრეზიდენტის რომში წასვლაზედაც არ მიფიქრიათქო. ის ცნობილია, თუ მეფე როგორ გვეწვია და პრეზიდენტი როგორ წავიდა რომში. ოთხ მაისს მივიღე პაპის მდივნის მერი დელ ვალის ნოტა, რომელშიაც ნათქვამი იყო, რომ პრეზიდენტის რომში მისვლა შეურაცხყოფა იყო ეკლესიის უმაღლეს მთავრისა. მთელი სამინისტრო იმ აზრის იყო, რომ ნოტას კილო და ენა შეუწყნარებელი იყო. ამიტომ მე მივანდე ჩვენს ელჩს გამოცხადებია, რომ ასეთი ნოტა შეიძლება მხოლოდ მიუღებელად ჩაითვალოს, და ინციდენტი ამითი უნდა გათავებულიყო (ტაში მარცხნივ და ცენტრში). გაზეთ „ოსერვატორე რომანო“-მ გამოაცხადა, რომ უცხოელ სახელმწიფოებს მიუვიდათ რესპუბლიკის პრეზიდენტის მოგზაურობის შესახებები ნოტა, და 17 მაისს ერთმა ფრანგულ გაზეთმა გამოაქყნა დოკუმენტი, რომელიც გადასხვაფერებული ჩვენგან ცნობილი ნოტა იყო. შეუწყნარებელი გამკიცხველი კილო ამ უცხო სახელმწიფოებთან გაგზავნილ ნოტისა ჩვენი შეურაცხყოფა იყო და ამაოდ ეცდება ვინმე შესუსტოს იმ წინადადების აზრი, სადაც ვიტიკანი ბოდიშს იხდის, რომ მაშინვე არ გაიწვია პარიზიდან ნუნციუსი (ტაში მარცხნივ). მთავრობამ მაშინვე მოსთხოვა თავის ელჩს ნიზარს შეეტყო, ნამდვილია თუ არა გამოქვეყნებული ნოტა; ნიზარიც წავიდა მერი დელვალთან, მარამ ამან არ ინდობა სიტყვიერად პასუხის მოცემა. ამასობაში მე სხვა გზით დავრწმუნდი, რომ ნოტას ტექსტი ნამდვილი იყო (მარჯვნივ

ლაპარაკს აწყვეტინებენ) და დეპეშით ვაცნობე ელჩს, რომ მერი დ. ვალის პასუხი სიტყვის ბანზე აგდებაა (მაურობა მარჯვნივ, ტაშის ცემა მარცხნივ) და ამიტომ ელჩი დაუყოვნებლივ უნდა წამოვიდეს რომიდან. 24 საათში ნიზარი წამოვიდა რომიდან. ელჩის გამოწვევით მთავრობამ იმოქმედა ისე, როგორც ამას ქვეყნის ღირსება მოითხოვდა. მთავრობის მხარეზეა სამართალიცა და მთელი ქვეყნის საზოგადოებრივი აზრი და პალატაც მოწადინებული უნდა იყოს, რომ ერთიცა და მეორეც შევირჩინოთ. (დიდი ტაშის ცემა უმრავლესობის მხრივ).

დელკასეს შემდეგ კიდევ რამდენიმე ორატორმა ილაპარაკა და ამათ შემდეგ წამოდგა პირველი მანისტრი კომბი. მთელი დარბაზი ყურადღებად გადაიქცა.

„საფრანგეთის შეურაცხყოფელ დოკუმენტში, რომელიც რამდენსამე სახელმწიფოს გაეგზავნა, წმინდა პაპი უჩვენებს შეურაცხყოფას, რომელიც ვითომ მიაყენა მას საფრანგეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტმა იმით, რომ მეგობრულად ინახულა იტალიის მეფე მის უცადობელ საცახტო ქალაქში (დიდი ტაშის ცემა მარცხნივ) და ქედი არ მოიხარა წინაშე ულტრამონტანების პრეტენზიებისა პაპისმის ვითომდა წაურთმეველ უფლებათა შესახებ (გატაცებული ტაშის-ცემა მარცხნივ). სამინისტრომ ელჩის გაწვევით უპასუხა. ეს გაწვევა იმას ნიშნავს, რომ მთავრობას არ სურდა ელჩის რომში დატოვებით რაიმე საბუთი მიეცა ვისმესთვის ეფიქრა, ვითომ ამ პრეტენზიებს რაიმე საფუძველი აქვს; მეორე აზრი ასეთ მოქმედებისა ის არის, რომ მთავრობა არ მოითმენს პაპის ჩარევას საფრანგეთის საერთაშორისო დამოკიდებულებაში და გადაწყვეტილი აქვს ბოლო მოუღოს პაპის საკრთო უფლებას ფიქცაას, რომელიც ამ ოცდაათის წლის წინად გაჰქრა. სამინისტრომ ვერ გაიწვია საელჩოს მთელი პერსონალი, რადგან კონკორდატის ძალით მიმდინარე საქმეები გვაქვს და კონკორდატს კი ჩვენის უფლებით ვერ მოვსპობდით: ასეთ ღონისძიებას წინ უნდა უძღოდეს სხვა ზომები, რომ სახელმ-

წიფო უზრუნველ ყოფილი იქნას ასეთ ცვლილების პოლიტიკურ შედეგის წინააღმდეგ. კითხვას ხხილავს პალატის საგანგებო კომისია და თავის მოხსენებას წარმოგიდგენთ. დაახლოვებით ვადაც დანიშნა კომისიამ და მთავრობაც თანახმაა (მღელვარება; დიდი ტაშის ცემა მარცხნივ). პალატისაგან არის დამოკიდებული, რომ ბიუჯეტის განხილვის შემდეგ, იანვარში, გაირჩეს ეს საქმე (მღელვარება მატულობს). სამინისტროს სხვაზე ნაკლებ არ სურს, რომ საქმე მალე გათავდეს. კონკორდატს განუწყვეტლივ არღვევენ და ასეთ მდგომარეობას ბოლო უნდა მოეღოს (დიდი და გატაცებული ტაშის ცემა)“.

კომბის შემდეგ ილაპარაკა რიბომ. მიუხედავად იმისა, რომ კომბის სიტყვა ცხადი და გარკვეული იყო, რიბომ მაინც ის აზრი გამოიყვანა პირველ მინისტრის ნალაპარაკვიდან, ვითომ მთავრობას ძალიან სურდეს პაპთან დიპლომატიურ დამოკიდებულების განახლება. ეგ თქვენი პირადი შეხედულება არისო, შენიშნა კომბმა. პალატამ დიდის უმრავლესობით მოიწონა მთავრობის პოლიტიკა და ამით კომბის სამინისტროს მდგომარეობა კიდევ უფრო განმტკიცდა.

აქამდე საფრანგეთის არც ერთ მინისტრს არ ულაპარაკნია ასე აშკარად და გაბედულად პაპის პრეტენზიების წინააღმდეგ. რომი იტალიის სამეფოს ეკუთვნის უცილობელად და პაპის პრეტენზიები უნიადაგო ოცნებაა და მეტი არაფერიო, თამამად სთქვა კომბმა, და ეს სიტყვები დიდის ალტაცებით იქნა მიღებული იტალიაში. ამიტომ კომბის სიტყვას საერთაშორისო მნიშვნელობაც აქვს: ის მეგობრული განწყობილება, რომელიც ეხლა არსებობს იტალიასა და საფრანგეთს შორის, კიდევ უფრო გაძლიერდება და გამაგრდება.

იტალიის პარლამენტს უკვე ჰქონდა ლაპარაკი ამ საგანზე. ერთის დეპუტატის შეკითხვაზე პირველმა მინისტრმა, სხვათა შორის, შემდეგი სთქა: პაპის ნოტა, რასაკვირველია, ჩვენ არ მოგვსვლია, მაგრამ ერთი ადგილი ამ დოკუმენტისა იტალიის მეფეს შეეხება („რომი უკანონოდ უკავია იტალიის მეფესო“) და სწორედ ამ ადგილმა მისცა შემთხვევა მეგობარ ერის მთა-

ვრობას ეთქვა ისეთი სიტყვები, რომელიც მისგან არასოდეს არ გაგვიგონია და რომელიც თავისთავად საკმარისი არის სრულიად დაგვავიწყოს ძველი უკმაყოფილებანი.

პაპის ნოტაზე უკეთესი სამსახური იტალია-საფრანგეთის დაახლოებისათვის არავის გაუწევია. გერმანიის პრესა, საფრანგეთის დიპლომატიის გამარჯვებით გულნატკენი, იმით ინუგეშებდა თავს რომ პაპი სავსებით ჩვენ მხარეზე გადმოვაო, მიუხედავად ამისა, ეს პრესაც ჰკიცხავს და დასცინის პაპს და მის სეკრეტარს.

საფრანგეთის სამინისტრო და დემოკრატიული უმრავლესობა უფრო და უფრო გაბედულად მიდიან წინ. ხალხი გამოფხიზლდა და თამამად შეიძლება ითქვას, რომ თუ მეტი არა, სამი მეოთხედი საფრანგეთის ერისა იმავე სურვილებითა და აზრით არის გამსჭვალული, რომელსაც კომბი და მისი კოლეგები ემსახურებიან.

† პეტრე იოსების ძე უმიკაშვილი

ეს ნომერი მზად გვქონდა, როცა გავიგეთ სამწუხარო ამბავი, რომელიც მოვალენი ვართ გავუზიაროთ ჩვენს მკითხველებს: 25 მაისს მიიცვალა ჩვენი მხცოვანი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე პეტრე იოსების ძე უმიკაშვილი. დარწმუნებულნი ვართ, რომ ჩვენთან ერთად მთელი ქართველობა გულმხურვალედ იგლოვებს ამ დაუვიწყარის, გულწრფელის და უანგარო მოღვაწის სიკვდილს. მთელი თავისი სიცოცხლე განსვენებულმა ჩვენის მწერლობის და საზოგადო საქმეების ერთგულ სამსახურში გაატარა. აი მოღვაწე, რომელსაც სამართლიანად შეუძლია უთხრას საზოგადოებას: „ვქმენ, რაც შემეძლო.“ იმედია, ქართველი საზოგადოებაც არასოდეს არ დაივიწყებს მის ერთგულ სამსახურს!.. დაწვრილებით ნეკროლოგს შემდეგ დავბეჭდავთ.

არ დანიბეჭდება:

1) „მრუშავი ქალი“—ნათარგმნი ლექსი, 2) „ბედის კვერი“—ლექსი, 3) „ამ ლ—ვას ნაწერებიდან“—ლექსები; 4) „გეგენა“; 5) „გასათხოვრი“, დრამა სტრონბერგისა; 6) „მთვარე არ ჩანდა“ (ამბავი).

რედაქტორი
ხლ. ჭყონია.

გამომცემელი
ხლ. ჯაბაძარი

„ბანთიაღრი“ შემდეგი შეცდომანი შეგვეპარა:

ბპ.	სტრ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
2.	ქვემ.	3. მონადირენის.	მონადირენი.
7.	—	7. აპაზ	აპპაზ
8.	ზემ.	7. ცოცალი	ცოცხალი
16.	—	8. გომბორში	გომბორში
16.	—	11. არ აგამართვინოს	არ აგამართვინოს ღმერთმა
22.	—	11. წელიწადია	წელიწადია
—	—	14. ჩვენ	შენი.
27.	—	18. რა გაიგე?	რა შემიტყე?
42.	—	3. გულმკვდარი	გულმკვდართ
—	ქვემ.	8. ან არა იცი	ან არა იცი
44.	ზემ.	10. (გადის)	(გადიან)
50.	ქვემ.	2. დედას შესცქერის)	დედას შესცქერის შიშ მორეული)
51.	ზემ.	15. ჩემო თამარო?	ჩემო თამარ?
52.	—	14. გავაქციეთ	გავაქციეთ
54.	—	9. დ დგება	დადგება
—	ქვემ.	3. ჩამოასხ	ჩამოასხა
—	—	2. გულაში	გულში
57.	—	4. (უ ვირის)	(უყვირის)
58.	—	12. ო ან.	ომან.
63.	—	10. ისმინონო	ისმინონ
73.	—	5. ქვეყნას	ქვეყნას
76.	—	5. არ მითხრა	არ მთხრავა
77.	—	10. მეშინია!	მეშინიან, შეაჩერეთ!
—	—	1. და დაშლის	და გადაშლის!

მ ლ ა მ ბ ე

წელიწადი მეტერთმეტე

გამოდის ყოველ თვე

ფასი ჟურნალ „მოამბესა“ გაგზავნით:

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში:	საზღვარ-გარედ:
ერთის წლით 10 მან.	ერთის წლით 13 მან.
ექვსი თვით 6 მან.	ექვსის თვიო 7 მან.
სამი თვით 4 მან.	სამი თვით 5 მან.

ვინც „მოამბეს“ გამოიწერს, „ცნობის უზრცველი“ კვირაში ორის სურათებიანის დამატებით უფასოდ დაეთმოგა

ფასის განწილება შეიძლება ასე: ზარკეფად 5 მან. 1-ლ მარტამდე—3 მან, და 1-ლ აგვისტომდე—2 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალ „მოამბეს“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩაზე, № 27.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა **ერთი** მანეთი უნდა წარმოადგინოს **დამატებითა** გასაგზავნად.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: **Тифлисъ, Редакция „Моамбе“.**

ჟურნალში დასაბეჭდად მიღებულ წერალებს, თუ საჭიროება მოითხოვს, რედაქცია შეასწორებს და შეამოკლებს. ხელნაწერები, რომლებიც არ დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავლობაში,—მერმე ველარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მომწერას დაუბეჭდავ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს.

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უექველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოსთქვას, ორ-ორი ეგზემპლიარი უნდა გამოუგზავნოს რედაქციას.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კერძო-უქმეებს გარდა, შუადღიდან ნაშუადღევს ორ-საათამდინ.

რედაქცია უმორჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის-მომწერთ, რომელთაც კი ჟურნალის ნომერი არ მიუვათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტორი

ა. ჯ. ჯეონია

გამომცემელი

ა. ჯ. ჯანდარი